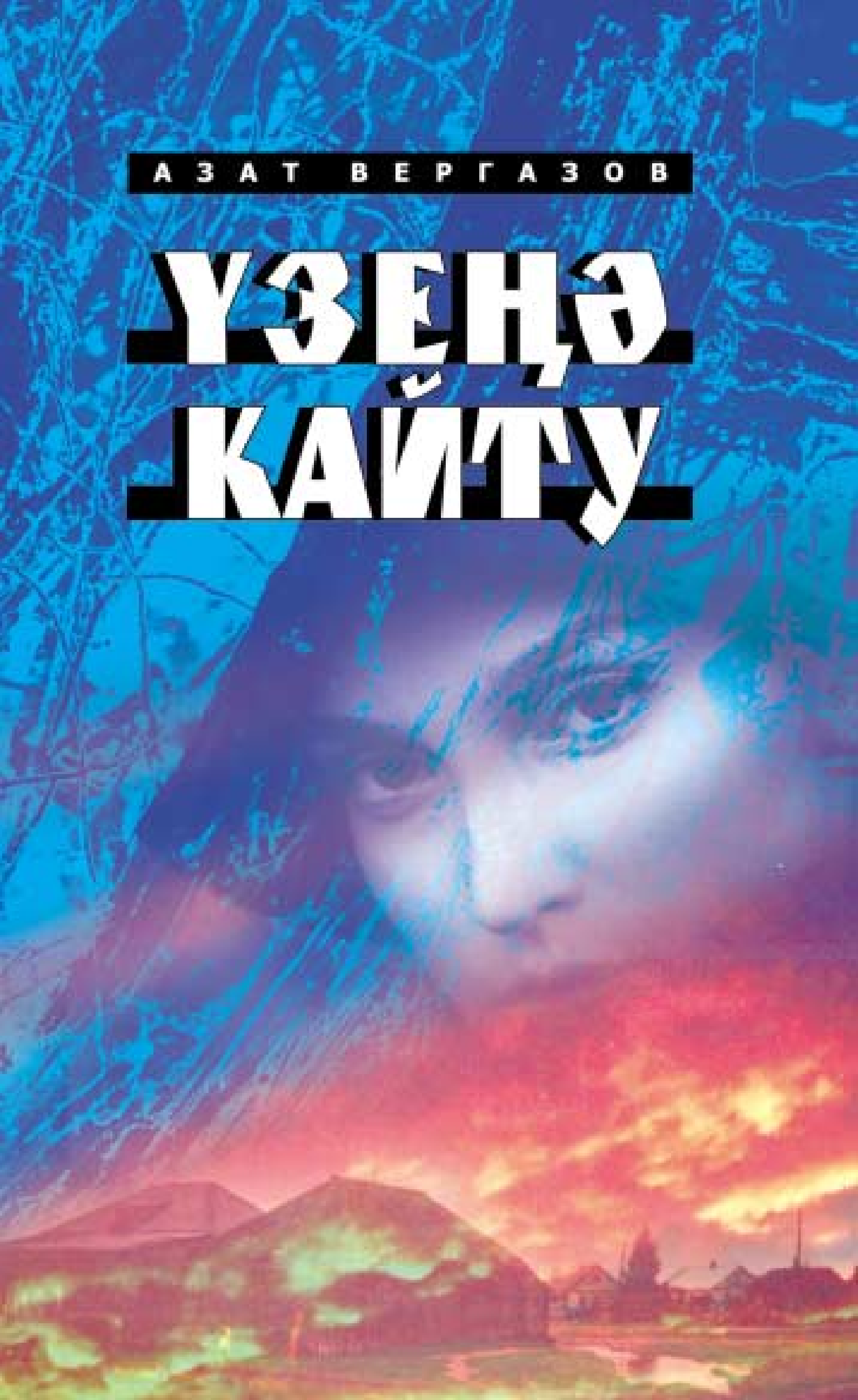

А З А Т В Е Р Г А З О В

УЗЕНД КАИТУ

АЗАТ ВЕРГАЗОВ

ҮЗЕНӘ КАЙТУ

Роман

КАЗАН
ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ
2005

УДК 820/89 (470)
ББК 84 (2 Рос = Тат) – 44
В 43

Вергазов Азат

В 43 Үзеңә кайту: Роман. — Казан: Татар. кит. нәшр.,
2005. — 255 б.

Азат Вергазовның «Үзеңә кайту» романында авыл агаеның үз-үзенә, үз гореф-гадәтләренә, кешелегенә кайтуы калку итеп күрсәтелә.

ISBN 5 – 298 – 04096 – 9

© Татарстан китап нәшрияты, 2005
© Вергазов Азат, 2005

Совхоз идарәсенең күп йөрүдән ашалып чокырлана башлаган баскычлары буйлап өске катка менгәндә, Рәфис катлаулы хис кичерде: көтмәгәндә әнисенең авырып китүе өстенә, томанга төрөнгәндәй, яңа эш, алда очраячак мәшәкать-киртәләр, элеккеге дустаны Шәмсүн белән ике арадагы шәхси мөнәсәбәтләрнең әлегә аңлаешсызлыгы — барысы бергә буталып, ниндидер капма-каршы тойгылар тудырды. Шул каршылыклы уйлар күкрәк эчендә тугланды, әле аларның берсе өскә чыкты, әле икенчесе. Рәфис киеренкелектән бөтен тәне буйлап йөгереп узган вак дерелдәү дулкынын баса алмыйча гәҗиз булып өске катка күтәрелүгә, ниндидер эш белән каядыр ашыгучы берсе яшъ, икенчесе олырак кыяфәтле хатын-кызлар аңа, чит планетадан килгән кешегә карагандай, кызыксынучан караш ташлап үттеләр. Рәфис аларны күрмәмешкә салышты.

Тар коридорның зәңгәрсу төстәге буявы купшый төшкән стеналарына ябыштырылган диаграммалар аның игътибарын жәлеп иткәндәй булды. Бермәлне ул таркау караш белән шуларга карап торды. Тик анда язылганнарны укымады, бу мизгелдә аңа зиһенен җыярга, үзен Шәмсүн белән очрашуга әзерләргә кирәк иде. «Ничек сүз башларга үзе белән? Коры рәсмилек мәгънәсез һәм көлкеле. Ни әйтсәң дә, аның белән студент елларын бергә уздырган, бер бүлмәдә яшәгән, кайчак бер мискидән аш та ашаган...»

Директорның кабул итү бүлмәсендә соргылт төстәге зур машинкада нидер сугып утыручы кечкенә гәүдәле мөлаем кыз, Рәфис килеп керүгә, эшеннән аерылып, зур соры күзләрен аңа төбәде.

— Хужа үзендәме? — дип сорады Рәфис, басынky тавыш белән.

Кызның озын соры керфекләре куркынган шикелле тетрәнәп алды.

— Ә... ә, юк.

— Юк?

Рәфиснең гаять гәҗәпсенгән тавыш белән капыл гына сорап куюыннан кызның юка гәүдәсе җыерылгандай булды.

— Ул... ни... кабул итми.

— Ничек итми? Әйтегез, Исрафилов килде, диегез.

Инде кызның күз-керфекләре генә дерелдәп калмады, ә бөтен килбөтенә курку төсмере чыкты.

— Юк, юк, ул... ачулана, сез аны белмисез әле.

— Ачуланмас!

Рәфис, каты гына итеп, Шәмсүннең бүлмә ишеген шақып куйды.

Шул вакыт хужаның бүлмәсе эчендә калын тавышлы этләр өрергә тотынмасынмы! Рәфис үзе дә бер мәлгә каушап, аптырап калды. Аннары Шәмсүннең эт халкы белән әвәрә килә торган гадәтен исенә төшереп елмаеп куйды: «Һаман шул әкәмәтен ташламаган икән».

— Әйттем мин сезгә, — диде кыз, Рәфиснең каршына ук килеп, — зинһар, тизрәк китегез, этләре өрергә тотындымы — беркемне дә кертми инде ул. Ә мине... — кызның күзләреннән елтырап яшь тамчылары сытылып чыкты.

— Ә сине, кызый, ул берни эшләтә алмас!

Ул, кызның ябык беләгеннән сак кына тотып, аны үз урынына китереп утыртты.

Этләр, бөтен бүлмәне яңгыратып, һау-һау килешеп өрүләрендә булды.

Рәфис көлемсерәп башын чайкады һәм яңадан, бу юлы шактый каты итеп, ишекне шақырга тотынды.

— Әй, Сәхапов, жүләр сатма, ач ишекне!

Бүлмә эчендә кеше тавышы ишетелмәде, бары этләр генә көрән күн белән тышланган ишеккә үк ыргылып шашынып-шашынып өрәләр иде.

Аптырагач, Рәфис шаркылдап көлеп жибәрде.

— Менә сиңа кәмит!.. Әллә үзе чынлап та анда юк инде?

— Шунда, — диде кыз мышкылдап.

Шуны раслагандай, кинәт бүлмә ишеге ачылып китте, һәм Шәмсүннең ачудан акайган күзләре куркыныч елтырады.

Рәфисне күргәч, бу хәтәр елтырау әкрән генә сүнә барды, ниндидер пычрак сүз әйтергә дип явызланып ачылган авыз ябылды. Шәмсүннең кызгылт чырае эзәрлекле төпченүчән карашны яшерергә тырышкан сөенеч балкышы белән алышынды.

— Рәфис! — дип кычкырды ул, шул тойгыны тавышына да бирергә омтылып.

Ләкин Шәмсүннең бу тырышлыгы барып ук чыкмады, куанычны аңлатырга тиеш булган йөз чалымы күзләрендәгә зәһәр очкыннарны, ирен кырыендагы үжәтлек үрсәләнүен яшереп үк бетерә алмады, дустанә мөлаемлык битлегә чыраеңың төп асылын томаларга җитмәде.

Этлөрдә кешенең нечкә чалымнарын абайларлык ук сизем-ләү юк, шуңа күрә алар, хужасының тавышы дустанә тонга күчү белән, өрүләреннән туктадылар һәм, гаепле шыңшый-шыңшый, өстәлнең икесе ике ягына барып сузылып яттылар.

— Тау белән тау гына очрашмый, дуслар һәрвакыт очраша, — дия-дия, Шәмсүн, одеколон катыш тәмәке исе аңкыган авыр һәм салмак гәүдәсе белән Рәфискә елышып, таза ирлөргә хас ятышсызрак итеп, аны кочып ук алды. — Ни хәлдә яшисең, дус кеше? Сорашып белештем — күрше районда баш зоотехник булып эшлисез икән. Мактадылар үзеңне... Ничава, без дә кимен куймыйбыз. Әле менә...

Шәмсүннең берәз шапырынырга яратуын Рәфис белә иде. Аның бу гадәтеннән көлгәли дә иде. Котылмаган икән бу чиреннән Шәмсүн, киресенчә, масаю, һавалану кебекләре өстәлгән.

Өстәл каршындагы яшькелт тышлы йомшак кәнәфигә барып елышкач, ул бүлмәне күздән кичерде. Стеналар табигый төсен саклаган имән фанерлар белән тышланган, чит-читләренә терәүле йомшак урындыклар тезелгән, ялтыратып шомартылган көрән буяулы өстәл янындагы тумбочкага шылтыратканда кош сайравы авазы бирә торган ике телефон аппараты һәм зәңгәрсү төстәге селектор куелган.

Шәмсүн, юаная төшкән гәүдәсе белән күн кәнәфигә ярым яткан хәлдә, кызарып торган калын күз кабаклары астыннан тар сызыктай елтыраган яшькелт күзләрен балкытып сорауын белде:

— Йә, тормышлар ничек? Бу якларга нинди жилләр ташлады үзеңне?

— Әнидән хат алдым.

— Нәрсә язган була карчык?

— Әнинең аяклары йөрми.

— Алай... Ну, ничава, без анаңны әйбәт докторга күрсәтеп карарбыз.

Шәмсүн, күз кабакларын күтәрә төшеп, Рәфиснең моңа ни дип җавап биргәннен көтте. Ләкин Рәфис дәмәде, жайсыз гына урыныннан кузгалгалап, тамагын кырып куйды да үзалдына карап утыра бирде. Тын гына утырса да, жыерыла төшкән киң маңгае, ике уртада түбәнгә бөгелгән куе кашлары һәм ничектер аксылланып киткән чырае жанындагы киеренкелекне яшерә алмады.

Ул Шәмсүннең берни булмагандай үзен шат һәм иркен тотуын күңеле белән кабул итә алмый, шул нәрсә аны элеккеге дусыннан читләштереп, бөтен гәүдәсе тар кысага кереп жыерылгандай тоела иде.

— Әни янында булдым, хәлен белдем, анысы табигый, —

диде ул сүрән генә. — Менә синең янга килеп чыгуым ни сәбәптән дип уйлыйсың?

— Дуслар янына кермәскә... Бик шәп булган! Менә иртәгә иртүк икәүләп ауга барырбыз, үзең беләсең, монда кыр тавыгы, куян... У-у-у!

— Куян, кыр тавыгы беркая качмас. Башта ул кайгы түгел әле. Әнине карарга кеше юк. Әтинең үз хәле хәл.

— Әллә бөтенләйгә кайтыргамы исәбең?

— Шулай булса?..

— Бернинди гажәп эш юк. Без, институтта укыганда ук, икебез бер хужалыкта эшләү хакында хыялланмадыкмыни?

— Аннан соң күп сулар акты бит.

Бу ни дигән сүз дигәндәй, Шәмсүн, авызын ярым ачып, Рәфискә текәлеп торды. Тик искитәрлек мәгънә тапмады, ахры, кулын селтәп киң итеп елмайды.

— Юкны сөйләмәче, ыслушый, — ул сул кулын шап итеп Рәфиснең жилкәсенә куйды. — Болай булгач, без синең белән эшләрне гөрләтәбез генә!..

Рәфис Шәмсүннең көлемсерәп елтыраган кысык күзләренә, һаваланып өскә чөелгән йомры иягенә, кәнәфидә ярым яткан масаюлы гәүдә торышына күз төшереп, «бәлки, бу егет кисәгеннән пычагым да чыкмас дип уйлагансыңдыр әле, ә ул синең ишенең боринына чиертте» дигән кинаяне абайлагандай булды.

— Әйтә алмыйм әле, — диде ул, авызы кибүдән аңкавына ябышкан телен авыр кыймылдатып, — хужалык белән әле таныш түгел, кешеләрегезне дә белеп бетермим...

— Кит инде, ыслушый, — дип кычкырып ук жибәрде Шәмсүн, — дөнъяга бүген тугандай кыланма! Безнекедәй хужалыкны табасың бар әле! Көйләнгән хезмәт урынына килүеңә сөен!

Шәмсүннең йөзендәгә мәсхәрәле елмаюына үз өстенлеген тоюдан туган кешегә кимсәтеп карау чалымнары да килеп кушылгач, Рәфиснең күңеле тәмам кырылды. Күзгә күренмәс тимер кыса тагы да тыгызланып, аяк-кулларын гына түгел, бөтен гәүдәсен, хәтта эчке әгъзаларын да хәрәкәтләнмәслек итеп бер зур төенгә жыеп китергән төсле тоелды. Ул, барысына да кул селтәп, утырган урыныннан торып китмәкче булды, һәм күңелендә, һичшиксез, кире китәргә кирәк дигән аяусыз теләк үрсәләнде. Ләкин шул ук мәрхәмәтсез тимер божра аңа бу теләген тормышка ашырырга ирек бирмәде. Бу кысанлыкны жиңгән дә булыр иде ул, тик анысына «әгәр мин моннан китсәм, әни ни хәлдә калыр, бирегә килүемне күреп-ишетеп калган кешеләрнең күзләренә ничек күренермен?» дигән капма-каршы уй килеп ялганды.

Шәмсүн Рәфиснең бу халәтен сизде һәм моны кырыс, туры сүзле булып маташкан әлекке дустан жинчүе итеп кабул итте, шуңа күрә, ике арадагы мөнәсәбәтләр юнъләп ялганып житмәгәнлектән, урынсыз һәм вакытсыз уенын туктатырга булды.

— Ярый, мин болай гына, — диде ул, дустанә тонга күчеп, — нигә юк белән баш авырттырабыз әле. Әйдә, тор, киттек безгә! — ул Рәфиснең кулыннан тотып йолыккалый ук башлады.

Этләр, ялт кына аяк өстенә басып, бер-ике мәртәбә ачулы тавыш биреп алдылар. Шәмсүн: «Ятарга!» — дип боекча, бурзайлар «без өергә кирәк дип аңладык ич... гафу, гафу» дигән кебек салынкы колаклы башларын түбән иеп һәм күзләрен гаепле мөлдәртеп, үз урыннарына чигенделәр.

— Ярар инде, ыслушый, — диде Шәмсүн, Рәфисне урыныннан ук тартып торгызып, — күпме уйларга була. Син бигрәк кызлар кебек назланырга өйрәнгәнсең. — Шәмсүн, башын артка ташлап, кешнәгәндәй итеп хихылдап көлдә.

«Хәрәкәтләре дә, көлүе дә нинди тупасланган».

— Шәмсүн! — диде кинәт кенә Рәфис, эзләгәннен тапкандай итеп, — сезгә барырга өлгерербез, әйдә, авылны, фермаларны өйләнеп килик!

— Тәки ашыгасың, ыслушый. Хәер, сәгать ике тулган икән инде. Алай булгач, хәзер ашханәгә кереп тиз генә тамак ялгап чыгабыз да аннары мин сиңа үз биләмәләремне күрсәтермен.

Ашханә, башка биналар шикелле үк силикат кирпечтән салынып, совхоз идарәсе янына урнашкан иде.

— Мин сиңа башта гомуми залны күрсәтәм, — диде Шәмсүн, һәм үзе, хужаларча тәвәккәл атлап, алдан кереп китте. Ашханә эче гадәттәгечә: стенасы һәм түшәме акка буялган, дүрт читле зәңгәр төстәге өстәлләр янында тимер артлы тәбәнәк урындыклар тезелешеп тора. Һәр ашханәдәге шикелле, ашны тимер култыксаның теге ягынан елтыравыклы калай асыктан аласы һәм ак халат кигән тулы гына гәүдәле кассир хатынга акчасын түлисе.

Чиратта киёмнәре мазутка буяулы дүрт-биш ир-егеттән гайре беркем юк. Рәфис, култыкса эченә кереп, тәлинкәле ашны көрән подноскига куйган гына иде, зур-зур атлап, Шәмсүн килеп житте.

— Син нишләмәкче буласың, ыслушый, — диде ул, шелтәле тавыш белән, — тәлинкә-подносыңны кире куй да, әйдә, минем арттан!

Рәфис, берни аңламыйча, сораулы карашы белән аңа текәлдә.

— Һай, шушының кирелеге! — диде Шәмсүн, ачулана төшеп.

Тәлинкәләрен кире куеп Шәмсүн артыннан ияргәндә, Рә-

фис механизатор егетләрнең үз артларыннан гаепләп, йөз чөөргәндәй караш ташлап калуларын абайлады. Башлыктар ашап-эчү өчен махсус ясалган бүлмә ишегеннән кәргәндә дә, ул үзәндә тәнне өшөткөч чөнөчкеле карашларны тойды.

Бу жыйнак бүлмә кыйммәтле обойлар белән ябыштырылган, озын аяклы асқуймаларга утыртылган гөл савытларыннан стеналарга үрмә гөлләр сузылып киткән. Тәрәзәдәге алсу ефәк пәрдә капрон тасма белән як-якка жыйнап куелган. Бүлмә чистәдәге шомартып ялтыратылган көрән төстәге кечкенә шкаф өстендә фил сөягеннән ясалган һәртөрле хайван сыннары. Өстәл-урындыктар, кызыл агачтан эшләнеп, үз төсе саклансын өчен, үтә күренмәле махсус буяу белән шомартылган.

Хужалар килеп керүгә, кечкенә шкаф ягыннан әкрән генә жинелчә көй яңгырый башлады. Ишектә зифа гәүдәсенә сыланып торган ап-ак халатлы бик мөлаем туташ пәйда булды. Шәмсүн аны, бармагы белән ымлап, үз янына чакырып алды.

— Нәрсәләр бар сезнең анда, Сәйфия?

— Сез ярата торганнарның барысы да, — диде туташ, ягымлы елмаеп.

— Ярар, әзерлә!

Мөлаем, сөрмәле күзле туташ, нидер әйтергә теләп, бусагада тукталып калды.

— Бар, бар, Сәйфия, эшендә бул, — диде Шәмсүн, — анысын мин үзем карармын.

«Анысы» дигәнә әлегә фил сөякләре тезелгән шкафтагына икән. Шәмсүн житез хәрәкәт белән шкаф тартмасыннан биш йолдызлы коньякны алып өстәлгә шалт итеп китереп утыртты, бәллүр рюмкаларны тезеп чыкты. Кара икрадан, каймак өстәлгән помидор салатыннан авыз итеп, юка телемләп киселгән ит белән кыздырылган бәрәңге ашап утырганда да, Рәфис үрмә гөлле стена артындагына таза бәдәнле тракторчы егетләрнең булыр-булмас итле ашны шупырматып эчүен ишетеп торгандай булды. Әйтерсез аларның берсе менә хәзер ишекне төбенәчә каерып ачар да, тир белән кушылып кара мазут аккан йөзләренә ачы нәфрәт чыгарып, текәлеп карар кебек иде. Ярамаган эш эшләгәндәй, авыр тойгы хуш исле тәмләткечләр салып әзерләнгән ризыкның кадерен киметте, ул ашаса ашады, ашамаса — юк; ашык-пошык йотуданмы, тончыгуданмы, әллә бүтән сәбәптәнме, күзләреннән яшь атылып чыкты.

Өч рюмка эчемлекне күтәреп куйгач, Рәфис тынычлана төште, миенә сарылган сөрәм дөньядагы гаделсезлекне тигезләгәндәй итте, тирә-юньне нурлырак итеп күрсәтте.

— Вөжданны йөгәнләүнең иң гади ысулы! — диде ул, ачы көлемсерәп. — Сезнең бу бүлмәгез бик зәвыклы эшләнгән, — диде аннары, салават күпере төсләре балкыган стена-

га күз йөртеп, — миңа бик ошый. Тормышның кадерен белеп яшисең, дус кеше.

— Маһы бирергә исәп юк, — диде Шәмсүн, Рәфиснең бу сүзләренә күңеле булып. Аннары ул бердән житдиләнде. — Ләкин шуны аңла — син әйткән бу кадерле тормыш миңа бик жиңел килмәде. Ай-һай, башта ничек иза чигәргә туры килде... Син безнең авыл хужалыгы идарәсе рәисен беләсең инде. Һашимовны әйтәм... Ү-у, нинди үзсүзле, каты күңелле кеше ул! — Шәмсүн шешәдән фужерга минераль су салып эчте дә сөйләп китте: — Әйе, күпме газап чиктем, шелтәләр ашадым... Исәбе-хисабы юк... Һашимов хәзер яклаган белән дә башта ул минем жаныма аз тимәде... Бервакыт шулай, жир кибәр-кипмәс, совхозның люцерна жирләрен күрсәтегез, дип алжытты. Жир үтә пычрак, житмәсә, өстән явып тора, ә люцерна жире басуның чигендә үк. Ул, киребеткән, «УАЗ»-га утырып, шул жирләрне карарга китте. Берәр чакрым киттеләрме-юкмы, кереп чумды болар баткакка. Трактор белән тартып чыгарырга туры килде. Бераздан трактор да сазга батты. «Ат иярләр китерегез!» дип бәйләнә генә бит. «Иярләр юк» дип карыйм. «Совхозда ияр юкмы? Жир астыннан табыгыз!» дип жикеренә бәдбәхет... Үзәгемә үтте ул Һашимов дигәннәре... Чәчемне агартты...

— Чәчең бик агарганга охшамый әле, — дип, кинаяле елмайды Рәфис.

— Чөнки гел генә газап чигәргә димәгәндер... Ниһаять, безгә дә бәхеттән өлеш чыкты. Ауга йөрү галәмәтенәң файдасы инде... Шулай бер чакны куян эзенә төштем дә эз буйлап бурзайны ияртеп киттем. Бер үк тирәне ничә чакрымнар әйләнгәнмендер, чистый тиргә баттым. Кинәт куаклык арасыннан зуп-зур куян атылып чыкмамынмы! Тик чакмага басарга өлгөрмәдем, шартлау яңгырады. Куяным чапкан уңайга бөтерелеп тәгәрәп китте дә ак карга кан тамчылары чәчрәтеп тынып калды. Бурзайлар, һау-һау өреп, шул якка томырылдылар. Ләкин барып житмәделәр, бер урында сикергәләп өергә тотындылар. Шулчак куаклар арасыннан аксыл төстәге сырмачалбарын киң патронташ каешы белән буган, бүреген ак япма белән каплап, ияк турысыннан жыеп бәйләгән озын буйлы кеше пәйда булды. Жән ачуым чыкты.

— Син нәрсә, мин әйтәм, анаңнан ялангач туган әйбер! Мин бит...

Теге кеше ялт борылып каравы булды, мин телемне тешләдем.

— Казбек Зиннәтович?

— Әйе, мин.

— Син ни... гафу...

- Зарар юк.
- Сез дә ауга йөрисезмени?
- Күргәнеңчә...

— Шул көннән башлап, ауга чыкканда, еш кына очраша торган булып киттек. Менә шулай, дус кеше... Кеше кеше белән очрашмый булдыра алмый. Менә без синең белән... Тукта, син ник ашамый утырасың әле? Хәер, синең үзеңнең бәхетең юк шул, — дип сөйләнде Шәмсүн, зур гына ит кисәген иренен майландыра-майландыра лачкылдатып чәйнәп, — бер-көнне шулай, кыр үрдөгә аттырып, шашлык кыздырткан идем. Киек кошның шашлыгы, о, нинди шәп була!.. Ә менә көртлек ите белән дөгә өстенә мул итеп кишер тураган пылауга житми шулай да... Әмма... әмма үзең атып алган жәнлек яки киек кошны бернәрсә дә алыштыра алмый. Һәр эшнәң бит аның җае бар... Синең белән ул нәрсәне әмәллибез әле, ыслушый...

— Яз көне киек жәнлекләренә аулау тыеладыр бит, — дип сүзгә кушылды Рәфис.

— Һи, ыслушый, мин сиңа карап-карап торам да исем китә, кайда гына яшәдең соң син моңарчы. Урман каравылчысы яки лесничий белән эшнәлегем дә булмагач, нинди хужалык житәкчесе ди мин. Кул гына житми анысы, эш муеннан. Шулай да киек жәнлек итсез тормый идек әле. Бу арада бетеп китте. Чөнки теләсә кемгә кушып аттырып булмый, алар бозалар гына, төмән бетерәләр. Ул эшнәң ярыйсы гына рәтен белгән кешем чирләп китте әле, чукуынган, больниста ята. Ә шулай да синең хакка бер-ике көннән бу эшнә оештырабыз, ыслушый.

Рәфис инде ашаудан туктаган, Шәмсүннәң туенып беткәннән түземсезлек белән көтеп, әледән-әле тәрәзә ягына күз ташлаштыргалап утыра иде.

— Хәзер, ыслушый, — диде Шәмсүн, Рәфиснәң торып китәргә чамалавын күреп, — мин сиңа Актай шәһәрән күрсәтәм, — ул башын артка ташлап хихылдап көлеп куйды, — ә нәрсә, чынлап та шәһәр!

Рәфис белән Шәмсүн ашханәнәң арткы тар коридоры буйлап тышкы ишеккә үткәндә, үзләренә туклану өчен махсус ясалган кечкенә бүлмәдән, ялкау гына авыз-борынын ялаштыргалап, бурзайлар килеп чыкты.

Ишек төбәндә Шәмсүннәң «Волга»сы аларны көтеп тора иде. Хужалар чыгуга, шофер моторны кабызып жибәрде. Этләр, өйрәнелгән гадәтләре буенча, кабина эченә атылдылар.

— Жәяү генә йөрик, — диде Рәфис.

— Әйдә соң, — дип, Шәмсүн риза булды.

Тышта көн аязып, болытлар арасыннан кояш балкыган. Елтыр нурлар кар җемелдәвенә әйләнеп күзгә чага, ап-ак очкын-

нарга күтәрелеп карап та булмый, күз кабаклары, үзләрәннән-үзе кысылып, тар сызыкка әйләнә. Шәмсүннең болай да кысык күзләре бөтенләй йомылган кебек, әйтерсең алар бөтенләй юк, күз чокрына ике йомры төймә утыртып куйган сыман.

Кояшның язгы жылысы көнне шактый йомшарткан, көрән төскә кергән карлы юл баскан саен шыгырдап иңеп керә, тирә-юньгә терлек тизәге катыш сусыл кар исе таралган. Урам буйлап барганда, Рәфиснең йөрәк турысында аңлатып булмый торган газаплы һәм татлы бер төен хасил булды. Атлаган саен билгесезлек белән өртөлгән рәхәт әрнү йомгагы куера барды, ул бөтен жанны биләп алды, аны юкка чыгару, һич булмаса, бастырып тору мөмкин түгел иде. Рәфис, үзенең бу халәтен Шәмсүн сизми микән дип, астыртын гына аның ягына күз төшереп алды. Тик бу бәхетле кеше бурзайларның әле берсенең, әле икенчесенең озын йонлы муенын кытыклап уйный, шәлпәрәйгән колакларын, очлы борыннарын угалап шаяра, авыр гәүдәсе белән селкенгәләп, алардан качкан була. Тегеләре, бар куәтләренә киң-киң сикереп, хужалары янына килеп житәләр дә, арткы аякларына басып, Шәмсүн кулындагы ит кисәгенә очыналар. Югарыга чөелгән йомры калжаны һавада килеш һап итеп эләктереп алгач, Шәмсүн:

— Менә маладис! — дип, этләрен мактап куя.

Шәмсүннең бала-чагадай жиңеләеп шуклануы — аның чын эчке халәтен яшереп, дустаны янында гади күренергә тырышуы икәннән, җаваплы эштә артистланып, тормышның һәр очрагына уен төрән сайлый белергә өйрәнсә дә, бүгенгесе зур кыенлык белән үз-үзен жиңү исәбенә башкарылуын Рәфис сизә алмады. Гомумән, Шәмсүн катлаулы тормыш сәхнәсендә житди һәм кырыс геройларны уйнарга гадәтләнгән, инде бу аның холкына күчә язган; хәзергесе — шут булып кыланырга азаплануы — беренчесе, шуңа күрә аның өчен ят иде.

Урам читләрендә төзелештән калган сары ком-балчыклы кар белән аралашып, тигезсез түмгәкләр булып калкып торган, Шәмсүн әйткән «шәһәр»гә килеп кергәч, хужа кеше, горурлангандай артка каерыла төшеп, таш йортларга төртеп күрсәтә-күрсәтә аңлата башлады:

— Менә бу силикат кирпичтән төзелгән йортларны быел гына салдык. Хәзер аларда механизаторлар яши.

— Ничек, канәгатьләрме соң? — дип сорады Рәфис.

— А как же! Син уйлама, ыслушый, бу йортларда бөтен уңайлыklar диярлек бар. Өстәвенә бакчасы, мунчасы. Барысы да бушлай бит.

Тимер-бетоннан салынган, шырпы тартмаларына охшаган кытыршы стеналы өйләрдә шулай ук механизаторлар тора икән; тәбәнәк коймалы ишегалларында чем-кара мазутка

буялып, кайсы кайда чөчөлөп яткан эреле-вакылы болтлар, кырлы-сырлы гайкалар, кар эченнөн кәкре башын тырпайткан трактор детальләре шул хакта сөйли.

— Менә бу арболит плитәдән салынган ике йорт әлегә буш. Әйе, әйе, ике тракторчы гайләсен урнаштырган идек, кыш уртасында ташлап чыктылар.

— Сәбәбе?

— Хәзер бит, ыслушый, кешеләр азды. Күңел ятмый, дигән булалар. Шыксыз, салкын, янәсе. Сыер савучы хатын эченә кереп тә тормады. «Бу сарайда ничек яшәмәк кирәк», — диде дә китеп барды. Әлкәстән, биш чакрымлы авылдан эшкә йөрсә йөри, әмма алар өчен күпме чыгым тотып салынган йортта яшәргә теләми. Вәт, аңла син ул халыкны!

Рәфис, соры төстәге таш йортларга күз сала-сала, «шул халыкны» аңларга тырышып карады. Болай, бер караганда, һич тә тормаслык йортлар түгел: кайсы кирпич, кайсы плитәләрдән эшләнгән таш стенасы, соры шиферлы түбәсе, һәр өй өчен бертөрле ясалган калын рамлы тәрәзәсе — бар да урынында, йорт тирәсенә, шомартып-бизәкләп тормасалар да, сап-сары нарат такталарыннан коймасы да корылган. Ләкин болар, чынлап та, әллә ничек уптым илаһи эшләнгән. Аларга карап кеше соклану кичерми, йөрәгендә мәхәббәт тойгысы тумый гына түгел, әллә ниткән шәрә салкынлык, ятышсызлык сизә. Бигрәк тә тирә-юньдәге табигать хозурлыклары — мәһабәт калкулыклар, урман манзаралары белән һич тә туры килми, үзара ярашмый бу йортлар. Әнисенә сүзләре исенә төште: «Кипшендә авыл, тәмам корыды». Димәк, төзеләп ята торган бу «шәһәр»не авыл халкы кабул итми, үзенеке итеп тоймый.

Таш-бетон панельләрдән жыеп салынган терлек абзарының волейбол мәйданы чаклы ишекләрен ачып керүгә, төче силос, әче сидек исе белән туенган жылымса һава борынга бәрелде. Бу мохит Рәфискә таныш һәм күнәгелгән булуга, шулай ук үз дөнъясына килеп чыгуга — бигрәк тә абзар стеналарының, тимер-бетоннан эшләнгән терәк баганаларның ап-ак акшарга буялып, азык бирә торган улакларның, силос яки катнаш азык өләшер өчен түшәлгән шомат таш юлның юып чыгаргандай чиста булуына — аның күңеле күтәрелеп китте. Рәфиснең бу халәтен Шәмсүн дә сизде. Ул үз хужалыгында тәртип булуга кинәнен тамагын кыргалады.

Савымчылар, кара халатларын жилфердәтеп һәм аякларындагы резин бакелларын кыштырдатып, хайваннар тирәсендә мәш килә. Алар, улакларга салынган сусыл кукуруз силосын комсызланып умырып ашарга ябышкан сыерларының башларын терсәкләре белән читкә этәрә-этәрә, көчле-

рәкләре тарафыннан кысрыкланып чыгарылган кечкенәрәк буйлы, ябыкларын улакка үтәргә булышчалар.

Яшькелт брезент кожанка кигән илле-илле биш яшьләрдәге кечерәк буйлы Галим абзый, уң кулын тегермән канатыдай әйләндерә-әйләндерә, савымчылар белән кызып-кызып нәрсә хакындадыр бәхәсләшә иде.

Үзара әйтешү белән мавыгып, хатыннар Рәфис белән Шәмсүнне күрмәделәр, аннары кайсыдыр: «Директор килә!» — дип пышылдады. Шунда ук, авызларына су капкандай, барысы да тынып калды.

— Нинди шау-шу бу? — дип сорады кырыс тавыш белән Шәмсүн. — Нәрсә бүлешәсез?

— Ул-бу жүк, Шәмсүн Хәерович, — диде Галим абзый, тыныч тон белән, — үзара гына бу.

— Үзара гынамы?

Хатыннарынң елтыраган күзләрендә, алсуланган яңакларында ярсу әле сүрелмәгән, алар, нидер әйтмәкче булып, Шәмсүнгә таба елышып та куйдылар. Ләкин беренче булып авыз ачарга кыймыйча, эчләренә яшеренгән сорау-теләкләре тырпылдаудан еш-еш сулап һәм күзләрен тагы да елкылдатып басып тора бирделәр. Нидер әйтергә талпынганда гына аларның кыюсыз карашы Шәмсүннең кырысланып кысылган күзләре белән очраша да керфекләр тетрәнеп жиргә кадала. Яшьрәкләр кайсы Рәфисне таний, кайсы юк, һәрхәлдә, авыл урамында очрап куюын хәтерләптер, «нигә директорга ияреп йөри икән бу?» дигәндәй кызыксынып, астыртын гына күзәтәләр иде. Башларын ия төшөп, чыш-пыш нидер әйтешеп тә алдылар. Үтә тере чем-кара күзләсе авызын кулы белән учлап көлеп жибәрде һәм, комач күк кызарып, сары чәчле, тулы гәүдәле иптәш кызы артына посты. Бу чая кыз Рәфискә таныш кебек тоелды. Ләкин кем кызы икәнән хәтерли алмады.

— Ник көлдегез? — дип сорады Рәфис бу кыздан, йөзен күрмәкче булып, башын бер яктан икенче якка суза-суза.

Кыз аның саен кызара барды, кара-тутлы йөзе тагы да кучкыллана төште. Аннары түзмәде, чыркылдап көлә-көлә, абзардан ук чыгып йөгәрде.

— Алар чыркылдарга да кычкырынырга гына беләләр! — диде Галим абзый, калын кыска бармаклары белән алга чыгып торган маңгаен угалап, — син хет егылып үл, анда бер эшләре юк. Әнә бүген дә Саимәнең сыерлары савылмый кала.

— Ник?

— Саимә үзе авырган, ә алмашчысы юк. Житмәсә, стандарт түгел сыерлар бу, машина белән дә савып булмый.

— Начар, начар, — дип чыраен сытты Шәмсүн, аннары Рәфискә борылып әйтеп куйды, — дилбегәне баштан ук каты

тотарга кирәк булыр сиңа! — Аннары хатыннарда сүз катты: — Сөзгә яңа зоотехник алып килдем — Исрафилов Рәфис Гәрәевич... Аның белән дә борчагыгыз пешмәсә, без бүтән-чәрәк нәтижә ясарбыз.

— Нишләп безнең борчак пешмәсен, без бит...

— Тик тор! Сыерларны саумый калдырмакчылар, пони-маешь. Ә ферма мәдире бөтенләй жебеп төшкән...

— Мин нишләтә алам аларны, — диде Галим абзый, тотлыга-тотлыга, — бер сүзгә ун җавап кайтаралар да тора-лар әнә... — Аның түгәрәк нокталар булып калган күзләре калку маңгае астыннан гажизләнеп желтери иде.

Шәмсүн, иреннәрен ябыштырып куйган кебек кысып, күз-ләрен усал чаткылар чәчрәгәнче очкынландырып алгарақ чыкты, хатын-кызларның әле берсенә, әле икенчесенә карап алды да катгый итеп әйтеп куйды:

— Сатулашу бетте! Мәнә син савасың бүген Саимә сыер-ларын! — Ул кыска буйлы, калыңрак гәүдәле урта яшьләр-рендәге бер хатынга төртеп күрсәтте.

— Тапкансыз йомшак колак, — дип чәрелдәде хатын, — саудым ди, көтеп торыгыз! — Ул дуамал рәвештә өстеннән пычрана төшкән халатын салды да, таш идәнгә каты баса-баса, ишеккә таба юнәлде.

— Бану, тукта! — дип кычкырды Шәмсүн аның артыннан.

— Уйлама да, саумыйм! — диде хатын, икеләнерлек урын калдырмый торган тавыш белән, — көн дә, көн дә шул хәл бит! Чыгар фермасыннан, бүтән чыдар хәлем калмады!

Хатыннар, бер сүз дәшмичә, күз карашларын читкә күчәр-деләр. Шулчак абзарның аргы башыннан яшь, яңгыравык тавыш ишетелде.

— Үзем савам! Берсе дә кирәкми!

Чырылдавык кыз (аның исеме Рәния иде) инде җитди төскә кергән, кызу-кызу атлап, бирегә таба килә иде. Казан чиләген әлеп куелган жиреннән жәһәт кенә алганда, аның кара күзләре, аз гына мизгелгә Рәфискә текәлеп, яшендәй яшынәп алды.

Шул ара хатыннар, үзләрен гаепле тоюдан тамакларын кыргалап, күлөгәләр төсле мыштым гына төрлесе төрле якка таралышты.

Янәшәдә генә инде түбәсе ябылып килгән соры төстәге таш терлек абзары, бернигә исе китмәгәндәй, югарыга ашкы-нып утыра иде. Бу зур таш сарай янында элеккеге терлек абзары кечерәеп, мекенләнеп калган шикелле. Шулай да аның яссы тәрәзәләреннән пар күтәрелә, анда яшәеш бар, ә соргылт таш стеналар җансыз, тораташ булып катып калган күк. Рәфис абзарның күтелжем төскә кергән яссы стөнасы-

на, аны ыргылаш күмдереп өөлгөн эчкелтем исле тирес күченэ карап йөзен чытып куйды: «Абзарлар икесе бер зурлыкта. Стенасына тирес өөлгөнгө тегесе кечерэк күренэ икөн».

— Бу ни? — диде ачулы тавыш белән Шәмсүн, үз артында кош канатын салындыргандай жылкөлөрөн түбән төшереп, мескенлөнөп торган Галим абзыйга каерылып карап. — Мин сиңа ике көндө бу тиресләрне чыгарып бетер димәдемме, э?!

Галим абзый, калку маңгае астындагы кечкенә күзлөрөн челт-челт йомгалап:

— Мин ни... Шәмсүн Хәерович, бетертәм, иртәгә үк чыгарып бетертәм, — дип, иреннөрөн кыймылдатты.

— Ничә мәртәбә иртәгә үк бетерттең инде син, э?

— Бу юлы ни...

Шәмсүннең кашлары маңгаена менде, авыз чите күбекләнде.

— Ярылсаң ярыл, әмма иртәгә күрмим бу тиресне! Фәкать шулай!

— Кич житте бит инде, Шәмсүн Хәерович...

— Төне буге ташырсың!

Элекке эшендә Рәфискә нидер житми кебек иде. Аңа эшенең башы булмагандыр кебек тоелды. Чөнки аны бүтәннәр башлаган, чокыр-чакырларны, аркылы киртәләрне алар үткән. Болары Рәфискеке түгел, шул башлап йөрүчеләрнеке булган. Беренче эзне салып китмәгәнгә күрә, аның үзенеке булган эш башы юксындырды, кайдадыр киртәләре алып ташланмаган жирдә аныкы булганы ятимсенеп, кул һәм зиһен көчен көтеп ятадыр сыман иде. Шәмсүн «көйләнгән эш урынына килүеңә сөөн» диде диюен, ләкин монда үз сукмагыңны салып киткәнче аны эзләп табасы бар әле, дип уйлады Рәфис. Ул әле аны күз алдына ачык китерә алмаса да, үзе башлап китәчөк шул сукмагын, кечкенә булса да үзгәртәчөк дөньясын ерактагы томанлык эченнән күргәндәй тонык кына төсмерли иде.

2

Шәмсүннең үз сүзеннән кире кайтмаячагын белә иде Рәфис, шуңа үзен ауга чакырырга килүенә бер дә гажәпләнмәде.

— Нәрсә син кояш батмас борын бикләнеп ятасың? — диде Шәмсүн, керә-керешкә.

— Әти эшедер инде, — дип акланды Рәфис, бикле капканы ача-ача.

— Ярый, анысын шайтан алсын, әйдә, ауга чакырырга килдем үзеңне, — диде ул, икеләнерлек урын калдырмый торган тавыш белән. — Тиз генә киенеп чык та элдәрәбез.

Синең өчен дә мылтык алдым. — Ул брезент тышлы «УАЗ» машинасына таба ымлады.

— Әле хужалык белән дә жүнлөп танышмаган, — дип карышмакчы иде Рәфис, Шәмсүн аның авызын тиз япты.

— Өлгерерсең, — диде ул, катгый итеп. — Башта минем ау хужалыгым белән танышып жибәр. Барып житкәч, кирәк-яракны әзерләп куярбыз. Хәер, минем ярдәмчеләрнең анысына гына башы житкәндер. Кыскасы, бар, әзерләнеп чык. Биш минут сиңа!

Өстенә штурмовка киеп урамга чыккач, Рәфис тирә-юньгә күз атты. Көн болытлы иде... Бертуктаусыз сибәләүче кар күбәләкләре, кечерәеп, каты боз бөртекләренә әйләнгән. Гүя алар Рәфиснең күңел кылларына шыбырдап бәреләләр дә, зәңгелдәп, моңарчы йокымсыраган уйларын уятып жибәрәләр. Уй-хисләрне яңартучы сәбәп, табигатьнең дуамаллануыннан битәр, бу көннәрдә баштан кичкән хәлләр, шуңа бәйләнешле истәлекләрдән килә иде, ахрысы. Кино тасмаларыннан төшкәндәй тере картиналар күз алдында бер-бер артлы алышынып тора. Менә студентлар торагындагы Шәмсүн белән икәү яшәгән зәңгәрсү стеналы кечкенә бүлмә. Бакчага карый торган бердәнбер тәрәзәсе булган бүлмәдә жиһазлар күп түгел: ике як стена буенда — ике агач карават. Баш-башында — буявы купшый төшкән яшькелт тумбачалар. Уртада — кечерәк өстәл, аның тирәсендә берничә терәүле урындык. Шәмсүн караваты янындагы таш стенада аучылар тормышын чагылдырган рәсемнәр...

Хәтер бер кузгалдымы, яңадан-яңа күренешләр тоташ чылбырга тезелгәндәй кызыл жеп булып сузыла икән: ял життеме, өстенә кояшта уңган яшел кожан, аякларына озын кунычлы резин итекләр киеп һәм жилкәсенә бер көпшәле мылтык асып, көнозын койган карлы-бозлы яңгырда да, тирә-юньне тутлап себергән жил-буранда да ауга киткән Шәмсүннең кичкырын йә баштанаяк лычма су булып, яисә ак карга уралып, арып-алжып бернинди табышсыз кайтып керүе, идәнгә лачт итеп утырып, бөтен бүлмәгә юеш итек, чолгау һәм шуның ише нәрсәләрен тарата-тарата, ах та ух килеп, көчәнә-көчәнә чишенүе, табак-савытларны шалтырата-шалтырата тамак ялгап алганнан соң, караватына авып, борынын пыфылдата-пыфылдата йоклап китүе Рәфиснең күз алдынан йөгәрде.

...Жәлпәк ботаклы нарат агачлары белән уратып алынган йорт янына житкәч, сарыга буялган биек коймалар артында эт өргән тавышлар ишетелде. Капка белән янәшә урнашкан каравылчы өеннән кыска тун кигән, базык гәүдәле, кара-кучкыл йөзле кеше күренде. Шәмсүнне күрүгә, ул чыпчыкныкы төсле очлы иренен жыя төшеп елмайды.

— Эңгер-меңгергә кадәр килеп житүегез яраган, — диде ул, иреннәрен чәпелдәтеп, — югыйсә әнә болытлар куера, яварга тотынса, юлны лыжырлатуы да бар.

— Таныш бул, — диде Шәмсүн Рәфискә, — минем хужалык буенча ярдәмчем Минәт булып бу. Эшнә шомә йөртә торган егет. Кирәге чыкса, югалып калма, аңа гына әйт. Хәзер әйләндереп чыгарыр.

«Кайдадыр күргәнем бар бит мин бу кешене, — дип, үзалдына пышылдады Рәфис, — Минәт... Минәт... Исеме дә таныш шикелле».

Минәт, вак-вак атлап, агачтан сырлап-бизәп эшләнгән йортка таба тыраклаганда, хәтер почмагында яшеренгән кешенең кем булуын эзләп табарга азапланды Рәфис: «Минәт, Минәт... Кем генә соң әле ул?»

Ау йортының стеналарына кыйммәтле паласлар әленгән. Йокы бүлмәсә ярым караңгы. Каз мамыгы тутырып ясалган түшәк-ястыклар өстенә сыек яктылык сибелә. Идәндә аю тиресе жәйрәп ята. Аш-су бүлмәсендәге табында бизәкле япма белән ябып куелган зиннәтле савыт-сабалар.

Уңъяктагы ишектән керүгә — сауна. Кызу парлы ләүкәдән төшүгә — ятып ял итү өчен йомшак киезле ятаклар. Стена-түшәмендә төсле пыялалардан жыелган витражлар. Гаять зур залның аргы башыннан бассейн сузылып китә. Бу ясалма күл бина эченнән тышкы якка ук чыга һәм жәйге коену урыны белән тоташа. Жәйге күлне бассейннан зур тимер ишекләр аерып тора. Теләгән кеше шул ишекләр аша кыш көне дә табигать кочагына чыга ала. Бүлмә суы белән тоташкан булганга, ул күл кыш көне дә туңмый. Алай гына да түгел — суның жылылыгын көйләп-үзгәртеп торырга була. «Менә кайда икән жәннәт», — дип тел шартлатты Рәфис.

Шул рәвешле бу мөгжизә дөньясына сокланып торганда, ак халат кигән мөлаем гына пешекче ханым аш-су ташый башлады. Буы чыгып торган тавык шулпасы, киек кош итләре, гөбәдия-пәрәмәчләр... Табынга ни генә куелмады!

— Болар бар да минем хөрмәткәме? — дип гажәпләнде Рәфис.

Табынга утырышып алгач, Шәмсүн алтын йөгертелгән бәллүр рюмкаларга әрмән коньягы агызды да сүз башлады:

— Бүгенге мәжлесебез минем сабакташ дуслым Рәфиснең совхозыбызга урнашып эшли башлавы уңае белән оештырыла. Баш зоотехник булып төпләнүендә эш түгел, алар бездә дистәләгән булды, килә тордылар, китә тордылар. Иң мөһиме — Рәфис минем яшьлек дуслым. Һәм мин уйлыйм: шушы авыл кешесе булгач, башында китәм дигән жил йөрмәс. Ягез, бу олы вакыйга уңае белән күтәрәп куйыйк әле.

Табындагылар Рәфискә күзләрен салып алдылар да, тын да алмыйча, рюмкаларын бушаттылар.

Барысыннан да күп сөйли торган Минәт ашыкмый гына торып басты. Беркавым нечкә иреннәрен очландырып елмаеп торды.

— Болай ул, жәмәгать, ягъни мәсәлә, һәр мәжлеснең үз төсө, әйтергә яраса, үз төмө була. Аның төсө турында Шәмсүн Хәерович әйтте инде. Мин кабатлап тормыйм. — Ул астан сөзеп кенә Рәфискә карап алды. — Ә төмө... Юк, Гайшә жиңги бик оста итеп пешергән телеңне йотарлык нигъмәтләр генә түгел, иң әһәмиятлесе — бу йортның үз жисеменә туры килә торган хасиятендә. Бу четерекле эш нәкъ минем өстә. Осталыгым ни чамалыдыр, иртәгә аудан кайткач әйтерсез. Хәзергә минем, ул эшкә уңышлыктар теләп, рюмкаларны каплап куюдан гайре чама юк.

Көлешүләр челтер-челтер рюмкалар чыңлавы белән аралашты. Голт-голт йоткан авазлар, кых-кых тамак кырулар, лач-лоч чөйнәгән тавышлар гына ишетелеп торды.

Шәмсүннең башын кыгайтып, сокланган кыяфәт белән Минәткә карап торуйннан хужа кеше аңа карата аерата жылы мөнәсәбәттә, ахрысы, дип уйлады Рәфис.

Рәфиснең карашы үзенә төбәлгәнән күргәч, Минәт көлемсерәде.

— Син мине танымыйсың, ахры. Ә мин сине яхшы хәтерлим, сабакташ. Исеңдәме, бервакыт Сабиржан абый белән сүзгә килгән идең. Шелтә алсаң алдың, әмма сүзеңнән кайтмадың. Шунда мин сиңа...

— Кара малай! — дип кычкырып ук жибәрде Рәфис.

— Нәкъ үзе! — диде Минәт, чыпчык иренен ерып. — Барысы да миңа шулай дип дәшә иде.

Хәтерли Рәфис, ничек кенә хәтерли әле! Физкультура дәресе иде. Кызлар ял иткән арада, малайлар озынлыкка сикерергә тиеш иде. Ә Рәфис аягына чолгау чорнап килгән. Чолгавы да нинди диген: иске, тишек. Сикерәм дип, ничек итеп кызлар алдында шул чолгавыңны ялтыратып итегеңне саласың ди. Кызлар арасында зәңгәр күзле, жиңел гәүдәле Гөлфинур бар. Салмады Рәфис итеген, укутучы абыйлары кат-кат таләп итсә дә салмады. Билгеле инде, сикерүдән дә баш тартты. Әллә ничә килолы авыр итекләр белән бик ерак сикермәссең шул. Әнә шул чакта инде теге кара малай аңа күн чүеген биреп тормакчы иде. Рәфис анысыннан да баш тартты. (Ул Минәттән ким мәллә?) Укутучы Сабиржан абый кызып китте. Кызлар алдында Рәфиснең беләгеннән эләк-тереп алды да директор бүлмәсенә сөйрәп керде. Шунда хурланганы! Директор яныннан чыккач, буш класска кереп

посты да туйганчы эчен бушатты: бугазына бөялгән гарьлек дулкыны ярсып-ярсып тышка бәрәп чыкты. Житмәсә, шулчак мыштым гына янына Гөлфинур килеп баскан. Үзенә күз атып йөргән малайны юатып маташа, имеш... Ачуыннан кызийны сугып екмакчы иде дә, бәхете — качып өлгерде. Соңыннан Рәфис үкенде үкенүен... Жә, шундый очракны ничек хәтерәннән чыгарасың!

Берзаман табындагыларның дәррәү кубарылып урыннарыннан торуларына күтәрелеп караса, ишек катында Һашимов басып тора. Әлегә РАПО мөдире. Өстендә аучылар кия торган яшел куртка, билендә — патронташ. Ә янында — үзеннән бик күпкә яшь чибәр ханым.

Һашимов, шау итеп, барысы белән дә күрешә башлаган иде, Рәфисне күрүгә, чырае бозылып китте. Шулай да сер бирмәде, аның белән дә жылы гына кул алышты.

Яңадан утырыштылар. Тагын тост тотулар китте. Һашимов, үзен шактый тыйнак тотып, рюмкага ирен тидереп кенә куйды. Алтын кысалы күзлек аша елкылдаган яшькелт күзләрен ялт кына Рәфис ягына йөртеп алды да рюмкасын читкәрәк этәрде.

Аның каравы кабарып торган коңгырт чәчле, яшьлек нуры сибеп торган соры күзле ханым ялындырып тормады, озын тырнаклы нечкә бармакларын бик килешле тырпайтып, рюмка биләннән эләктереп алды да төбенәчә эчеп бетерде. Табын янында шундый чибәр ханым булгач, ирләрнең йөзенә көләчлек бөркелде, берсеннән-берсе уздырып, көлкеле вакыйгалар сөйли башладылар. Ау турында башланган әңгәмә гыйшык хәлләренә барып тоташты. Табын кыза барган саен, сүзләр куерды, инде һәркайсы сөйләде, көлдә, тик беркем әңгәмәдәшен тыңламый иде. Ә ханым бөтенләй чәчәк атты.

— Музыка! — дип кычкырды ул. — Минем биисем килә!

Һашимов аңа иелеп нәрсәдер пышылдады, ләкин чибәркәй кул селтәде дә көй яңгырый башлауга биергә чыкты. Ул уртага Һашимовны сөйрәгән иде дә, тегесе карышты, канәгатьсезлек белдереп чыраен сытты. Тик ханым аптырап калмады, кулыннан тотып, Шәмсүнне тартып чыгарды. Шәмсүн, аның белән биегәндә, Рәфискә әледән-әле күз салып, нидер аңлатып маташты. Шәмсүн Рәфискә сиздермичәрәк карарга тырышса да, ханым бу табында ят булган егетне, әле яңа күргән төсле каерыла-каерыла, күзе белән «ашарга» тотынды. Ул да булмады, Шәмсүнне зал уртасында берүзен калдырып, берәз тотрыксызрак хәрәкәт белән Рәфисне биергә чакырды. Рәфискә уңайсыз иде. Ул үзенә бу мәжлестә артык кеше булуын сизә, энәләр өстендә утыргандай үтә киеренкелек белән: «Нишләргә соң, нишләргә?» — дип баш вата иде.

Ханым чакыруга биергә чыкса да, Рәфис хәрәкәтләрен әдәп саклап кына ясады.

Биоләр тәмамлануга, ханым, вак-вак атлап, Һашимов янына йөгереп килде дә жете кызылга буялган кечкенә ирен-нәре белән аның битеннән үбеп алды.

— Үпкәләдеңме, жаным! — дип шар кычкырып жибәрде ул. — Юк бит, үпкәләмәдең бит! Алайса үп мине!

Һашимов кызарынды, бүртенде, әледән-әле Рәфискә күз атып, ханымга нидер аңлатырга тырышты.

Ханым шаркылдап көлеп жибәрде.

— Куркагым минем, — диде ул, Һашимовның шома битеннән иркәләп, — бар да үз кешеләр ич, нигә коелып төшт-тең, жаным!

Рәфискә әнә шул сүз генә житмәгән икән. «Бар да үз кешеләр, ә менә мин чит кеше, — диде ул үз-үзенә. — Ашка төшкән таракан». Ул үзенә-үзе жирәнгеч булып тоелды. Һәм капыл гына урыныннан торды да ишеккә таба атлады.

Шәмсүн аны куып житте.

— Син кая кузгалдың әле? — диде ул.

— Башым авырта, саф һавага чыгам, — дип ялганлады Рәфис.

— Аңлыйм мин сине, — диде Шәмсүн, — нишлисең бит, менә ничек килеп чыкты. Ярый, без моның үчен кайтарырбыз әле. Синең белән безнең көннәребез алда. — Аннары, нидер исенә төшкәндәй, тавышын үзгәртеп:

— Ыслушый, бу хатын Һашимовның күргән-белгәне түгел. Юлда очрагач, машинасына утырткан шунда. Төн булгач, урман уртасында берүзен ничек калдырып китсен инде. Мәжлесне бозды чукынган. Ә син, берәз тын алгач, әйләнеп кер, яме!

Ләкин Рәфис кире әйләнеп кермәде.

3

Ара-тирә жәйрәп яткан саргылт-күгелжем кар өемнәре арасында парланып торган лыжырдык жир күренә. Уч төбедәй шул карамчык өстендә аксыл төтен күк томан өлгесе пыскып тора. Һәр тарафта язгы уяну. Йокымсыраудан, ваемсызлыктан ваз кичү. Бу халәт күңелләрне яңарта, алгысытып каядыр чакыра. Бу ярсыну күңелләрдә генә калмый, кешеләрнең эш гамәлләренә күчә: яшьрәкләр, урта яшьтәгеләр корыч машиналарын көйли, кайсы төзелеш мәйданнарына ашыга. Ә менә карт-корының эше — келтер-келтер йорт курасы тирәсендә әвәрә килү.

Ул, олыларга хас пөхтәлек белән, ничәнче кабат ишегалдын тәртипкә китерә, кашка төбөндәге бозларны тырыша-тырыша

лом белән вата. Чаларган мыеклы, базык гәүдәле карт, соры шадралы пиджәк чабуын жилдә жилфердәтә-жилфердәтә, ух та вах килеп капка төбөндәге каты бозны чыртлатып чабып маташты да күрше өй түрөндә озаеп үскән шәрә миләш янына килде. Ул, агарып, төрлө якка тырпайган куе кашы астыннан зәгыйфь жемелдәгән коңгырт күзләрен миләшнең тармакланып тырпайган очына текәп, карашы томаланганчы карап торды. Аннары, өй түрөндәге тар рәшәткә арасыннан кулын сыдырта-сыдырта сузып, миләшне селкетеп карады. Тамырлары жиргә нык береккән ярау миләш кәүсәсә бирешмәде. Карт, каударланып, рәшәткә киртәсенә үрмәләде дә, өске яктан ике кулын сузып, миләшне бар көчөнә әрлө-бирлө йолыккалады. Кәүсә зарлы гына итеп шыгырдап куйгандай булды. Карт, үз кирәген тапкандай, зур ашыгычлык белән күршесенен капкасына таба китте. Кабалана-кабалана, аш кашыгына охшаш коңгырт төстәге капка келәсен әләктереп алып, бар көчөнә шалтыратырга тотынды. Өйдән беркем чыкмады. Урам буйлап, талчыккан кыяфәтлө Рәфис кайтып килә иде.

— Ни булды, әти? — диде ул, капка янына якынлашып.

— Кил әле, тыңлап кара!

Гәрәй абзый, вак-вак атлап, миләш янына килде, кансыз иреннәрен үжәтләнеп чәйни-чәйни, кәүсәсен ары-бирә эткәләп азапланды.

— Ишеттеңме?

Картның ябык йөзөндә ниндидер зур бәла барлыгын белгерткән хәвәф ярылып ята иде.

Рәфис берни аңламады.

— Нәрсәне ишетим, — диде ул аптырап.

— Нәрсәне, нәрсәне? Күр, ничек шыгырдый!

Рәфис шап итеп ике кулын ботларына чабып куйды.

— Тагы шул икән! Онытмагансың икән...

— Онытырга соң, — диде Гәрәй абзый, ачына биреп, — жил генә чыксын, сынып төшә бит бу миләш. Әбәзәтелне бакча коймасын харап итә! Әнә күр, безнең якка караган ботагы төбөnnән эзләнгән дә бугай.

— Берни күрмим, — диде Рәфис тыныч кына.

Гәрәй абзый гажизләнеп кычкырырга тотынды:

— Күрергә соң, син корган койманы жимерәмени ул сынып төшсә... Ә әтиеңнең хезмәте сиңа ни пачум... кисәргә кирәк ул миләшне!

— Ничек кулым барып кисим мин аны, тагы ун-унбиш көnnән ямь-яшел яфрак яра, аннары уч-уч чәчәкләре, тәлгәш-тәлгәш миләшләре өй түрөбезне бизи.

— Син кисмәсәң, үзем кисәм.

Гәрәй абзый, Рәфискә бүтән борылып та карамыйча, вак

бозларны шыгырт-шыгырт изеп, янә капка төбенә ашыкты. Үзе авыз эченнән шешт-шешт дигән сәер авазлар чыгара иде. Рәфис белә, монысының да хикмәте бар. Өй түренә яшел чирәм тишелеп чыктымы, Гәрәй абзый, берсе озын, берсе кыска тал чыбыгы тотып, койма буендагы эскәмиягә чыгып утыра. Шунда инде бар белгәнә — чирәм чүпләргә килгән күрше тавыкларын куу. «Шешт тә шешт, шешт тә шешт». Янына килгәннәргә — кыска тал чыбыгы, читтәгеләренә — озыны... Ә ерактагылары өчен чуерташлар жыеп куйган булыр... Пенсиягә чыккач вакланды Гәрәй абзый, вакланды. Элек күңел күзе житкән бар нәрсәне кысып китереп бер учка жыйдылармыни: тирә-юнь ыгы-зыгысына, авыл мәшәкатләренә юнәлгән игътибары хәзер тараеп бер өй эченә, кысан ишегалдына сыйды. Утлы нокта пешереп-яндырып алган шикелле, аның үтә жентекле карашы һәрнәрсәне шикчел төстә ваксынып күзәтте, аяусыз көйдерде.

Рәфис белән килделе-киттеле сөйләшкәннән соң, Гәрәй абзый өйгә карчыгы Галимә янына кергәч тә тынычлана алмады. Керде дә, пиджәген дә салмаган көе, ниндидер бик кирәкле әйбере югалган кеше төсле, тик әрле-бирле йөрөнде. Әле мич янына барып, кызган микән дигәндәй, аның аксылкытыршы йөзен тотып бакты, әле кыштыр-кыштыр килеп, аралыктан эреле-ваклы каеш кисәкләре тартып чыгарды. Ул гына житмәде, яңадан жылбер-жылбер урамга чыгып китте, күрше хатынның йорты каршына барып, башын янтайта-янтайта, әлегә дә баягы мескен миләшнәң иң калын ботагы ялганып үсеп киткән урынындагы кутыр сыман булып төзәлгән яра эзен кат-кат күзеннән кичерде; аның белән генә канәгать булмыйча, киртәгә баскан килеш сузылып, әлегә яраны сөялләнәп кишшенгән бармаклары белән жентекләп капшап карады. Аннары, өй түрөндәге кардан арчылган дымсу туфракка чирәм тибеп чыкмый микән дип, бил тиңцентен иелеп, һәр карыш жирне барлап чыкты. Тыз-быз килеп өйгә кергәч, яңадан мич аралыгында актарынды. Тик кая гына барып сугылса да, жанына тынгылык иңми, күкрәгә эчендә өчә бер-нәрсә сулкылдап тора иде.

Карчыгы аның бу кыланышларына читтән генә карап карап торды да түзмәде, картына дип бөйләп маташкан ап-ак йон оекбашын үзе утырган гарипләр арбасының бер янтыгына кыстырып сорап куйды:

— Ни булды соң сиңа, әй, дим, чистый тәбегә эләккән тычкан күк маталанасың, бәч.

— Берни булмады ла, — диде карты, ачулы тавышын калтырата төшөп.

Үзенәң тупас җавабыннан Галимәттәйнең кырау төшкән

виноград жимешедэй төссезләнеп калган күзлөрендөгө рән-жешне күрөп, күчелә әрнеп куйса да йомшармады карт.

— Син бәйләвеңне бел, Галимә, юкка катышма!

Чын халәтен анык кына үзенә дә аңлатып бирә алмас иде Гәрәй абзый. Әллә кирелеге белән улын үпкәләттеме шунда, йә булмаса, анысы юньләп торып сөйләшә белмәдеме, һәрхәлдә, ике як та ачылмыйча, күңелләре бер-берсенә бикле килеш калды. Балки, еллар буге жыйналып та, чәчеләп китәргә вакыты житкәч бәрәп чыга алмаган жан үрсәләнүе тинтерәткәндер аны? Ә уртага салып сөйләр сүзе, төен булып төенләнгән ризасызлыгы житәрлек иде. Дәһшәтле сугышны буеннан-буена үткән, гарипләнәп кайткач та бригадир йә хисапчы булып эшләп йөргән кешене шулай тиз гамәлдән чыгарсыннар әле!

Дөрес, хөрмәтләп, олы кайгыртучанлык белән озаттылар пенсиягә: син сугыш инвалиды, моңарчы хезмәт иткәнең дә рәхмәт, рәхәтләнәп ял ит, янәсе. Менә ял итә инде Гәрәй абзаң. Күңеленең тышкы тирәлеккә бәйләнгән өлеше, тотыныр төбөгән югалтып, бушлыкта асылынып калгандай булса да ял итә. Хәер, әллә нигә бер мәктәпкә чакырталар үзен. Шунда, орденнарын чыңлатып, урамга чыгып кинәненә керә.

Ничә дистә еллардан бирле зиһенендә сакланган тетрәндергеч сугыш хатирәләрен авылдашларының күңеленә салып, шуңа тәэсирләнәп һәм жиңеләеп кайта ул. Жан-бәгырендөгә төеннән чәчелгәннәрнең дәһшәтле кайнарлыгы беркайчан да суынмый торганы — Прохоровка авылы янындагы канлы сугыш. Ике яктан да бер мең биш йөзәр танк катнашкан бу тиндәшсез бәрелешне һәр ваклыгына чаклы хәтерли ул. Әлегә бәрелеш алдының киеренке һәм борчулы йокысыз төне үткәч, иртәнгә һаваны тетрәткән туплар гөрелтесен дә, шулар артынан коточкыч көч булып атакага кузгалган танклар ыжгыруын да, йөзгә-йөз киләп чәкәләшкән тиер шыкырдавын һәм ядрәләр ухылдавын да, кояшны каплап кара төнгә әйләндергән ачы һәм куе корым катлавын да, тәүлекләр буге барган канлы сугышта йокыны-ашауны оныткан танкистларга үлем яңгыры аша киләп ирешкән кайнар борщны да, аннары колак тондыргыч гөрселдәүдән соң тиер броняда хасил булган сәер яктылыкны, тәнне пешергән утлы жәһәннәм утының томанлыкка төренәп каядыр еракка, аң белән кабул ителмәслек билгесезлектә очуын да...

Хәтер сандыгынан бушанган бу истәлекләр һәр очракта, балаларның күзлөрәндә гажәпләнгән һәм соклангыч балкыш яндырып, Гәрәй абзыйлары күңелендә канәгатьләнү тойгысы уята. Бу дулкынландыргыч хис карт солдатның шул бер көнен тутырып торырга житә. Ә аннан соң... Аннан соң — тагы бушлык... Һәр көнне бер нәрсә: каралтың тирәсендә

чокчыну да авыру карчыгың катында әвәрә килү... Ул үзе әрсезләнеп-нитеп йөрми, чакыртып мәшәкәтләнүче юк. Оныттылар. Гәрәй абзаңның дөньяда барын да оныттылар.

Ул яңадан бәйләвенә ябышкан карчыгының төсмере коелган соргылт чыраена карап алды да, бәз ямаулык салган оекбашы белән идәннән шуышкандай кыштыр-кыштыр атлап, кызыл ашъяулык ябылган өстәл өстендәге чынаяк-чәшкәләрне барлап килде. Аяклары йөрсә, карчыгы түзеп торыр идеме соң, әллә кайчан өйгә хуш ис таратып чәе кайнап чыккан, табыны ялт итеп әзерлängән булып иде. Галимәттәйнең жыерчыкланган йөзеннән сызылып төшеп баручы эре яшь бөртегенең нидән икәнән сизә Гәрәй абзый. Үзенең көчсезлегеннән, хатын-кыз башы белән ире кулына жәфа булып калуыннан әрләнеп яшь сыга карчыгы.

Шул мәлне эчендәге боздай кату эреп, жаны кайнарланып урыныннан купты Гәрәй абзыйның. Ул, дөбер-шатыр кубарылып килеп, юп-юка булып ябыгып калган карчыгын ипләп кенә арбасыннан күтәрәп алды да, артка авыша төшеп, вак-вак атлап, өстәл башында махсус ясалган ярым божра сыман терәүле йомшак утыргычка алып китте. Галимәттәй, картының таза һәм кайнар муеныннан урап алып кочаклаган хәлдә, яшь белән чыланган мимылдык битен аның кылдай чәнечкеле яңагына куйды. Утыз биш ел буе аңлашып типкән йөрәкләр бер-берсенә сыенышып серләшеп алды: «Аңлыйм бит, картым, хәлеңне аңлыйм. Тимерне шартлатып өзәрдәй көч-куәтең була торып, бернигә ярамаска әйләнгән гарип карчыгыңны саклап гомер итәргә калганыңны аңлыйм».

«Юкны сөйләмә, Галимә, уттай очынып йөргән чакларың да минеке иде ләбаса. Син шушы килешен белән дә миңа кадерле. Тагы да якынактыр әле. Синең жылы сүзеңнән, акыллы киңәшеңнән башка бер көн дә яшәр хәлем юк».

Гәрәй абзый Галимәсенең ничектер сәер яктырып киткән йөзеннән инде онытылып барган яшьлек чибәрлеген төсмерләде.

Сугышка кадәр үк үз авылларында урнашкан татар мәктәбендә бер класста укыганда, яшькелт күзле, чандыр гәүдәле бу кызны кайда туры килсә шунда төртеп жибәрәп, яисә аяк чалып еккач та еламыйча мыштым гына торып китүенә гажәпләнә торып, юк кына сүзеннән дә гаеп табып үчекләве, чеби чыгып беткән кулыннан чуар чүпрәктән тегелгән сумкасын тартып алып мәктәп коймасы буендагы кычытканнар арасына яшереп куюы, ә соңга таба, ни өчендер бу садә кызны кыерсытмау гына түгел, аңа үтә бер кадер һәм жылылык белән карый башлавы, каникул көннәрендә, күбәләктәй жиңел гәүдәсен читтән булса да күрәп калырга дип,

ул үтә торган юл читендәгә тәбәнәк куаклар ешлыгында посып утыруы... Ә аннары, сугышка киткәндә, ике авылдан да озатырга килүчеләр арасыннан тынгысыз карашы белән аны бөтерелеп эзләве, ниһаять, инде житү кыз булып килсә дә, боегып һәм балаларча нәүмизләнеп калган Галимәсен күреп алып, мәхшәрдәй ыгы-зыгыда, кешеләр тутланышында күркәм һәм нәзберек йөзен югалтмасака тырышып, аяк очларына баскан килеш, бер яктан икенче якка башын каера-каера өзгәләнеп каравы — барысы-барысы күз алдыннан тезелешеп үтте. Сугыштан кайткач та, инде зур кыз булып тулышып өлгергән Галимәнең уйчан һәм моңсу күзләрен ул әле урақ урган басуда, әле ындырда чабагачлар белән ашлык суккан жирдә күрә килде. Ә сабан туйлары житкәч...

Рәфис төче силос һәм яңа сауған сөт исе аңкытып капылгына килеп кергәч, баягы сөйләшүдән соң ул каядыр югалып торган иде. Гәрәй абзый күңелен жылсендерә торган рәхәт уйларынан бүленде.

Галимәттәй исә, улы аралыкка шылып өстен алыштырганда, аннары калай юынгычны шалтыр-шолтыр иттереп кулларын юганда, арбасында алга иелә төшеп утырган килеш, улының бу эшләреннән бушануын күзләрен мөлдерәтеп карап торды да йомшак тавышы белән сорап куйды:

— Мәшәкәтең бик күп, ахры, улым, кайтып вакытында ашый да алмыйсың, бәч.

— Син борчылма, әни, — дип җавап кайтарды Рәфис тыныч кына, — мин ашханәдә ашап чыктым.

Галимәттәй улының көлемсерәп торган йөзенә текәлеп торды.

— Ябыгып киттең әле бу арада, улым, нинди борчуларың бар соң?

— Эш муеннан, әни. Кешеләребез житешми.

Галимәттәй уфтанып куйды.

— Яшьләр калага китеп бетте шул. Кайберсе күрше Уразмәт совхозына күчте.

Рәфис гажәпләнеп кашларын жыерды.

— Уразмәткә дә күчтеләрмени?

— Күчтеләр шул, улым. Әнә Ибраһимныкылар китте. Мәстүрә малайлары да шунда эшли бугай.

— Алай.

— Уразмәтнең директорын бик мактыйлар. Үзебезнең Минһаҗи, дип кенә жибәрәләр.

— Үзебезнеке диләрме?

— Шулай диләр, улым. Совхоз кебек зур йорт башын үз итү тикмәгә генә түгелдер ул. Һәрнәрсәне күз карасы кебек сакласаң гына хикмәте чыга аның. Хәзер, бәч, безне ашатып-

туйдырыш торучы жирне дә үз итү бетте. Чит итәбез. Кадер-ләмибез. Ие шул... Ераклашты кеше жирдән. Элек кеше жиргә бик якын иде, бөч. Син үзең дә кырда, туфрак өстендә тудың. Дөнъяны ярып беренче кычкыруың серкә очырган арыш басуында булды. Көн дә, кояш чыгар-чыкмас борын, кабык арбага салып, арыш урып, көлтә бәйләгән жиргә алып килә идем үзеңне. Арыш тастары суыра-суыра, игенне дулкынлатып искән камыл жилен сулап, арбанда тик изрәп ята идең... Хәзер ни, кеше жир белән турыдан-туры түгел, машиналар аркылы эш итә. Кеше белән жир арасы ерагайды, аларның ике арасына салкын акыллы тимер зат килеп керде. Юлларга да бит хәзер асфальт жәяләр. Кеше яланаяк жир дымын тоя-тоя кинәненп йөри алмый. Аяк табаны белән жир арасында — ачы исле каты асфальт.

Гәрәй абзый карчыгының жир турындагы фәлсәфәсенә кушылып китәргә теләде. Ләкин аның күңел төбө һаман эреп бетми, теле аңкавына ябышкандай кытыршыланып тора, яңак сеңерләре дә катып киткән күк жайсыз киерелгән иде.

Галимәттәйнең сүзе һаман бетмәгән икән.

— Күп этажлы өйләрдә яшәп кеше югарыга үрли, — дип дәвам итте ул, тонык кына тавыш белән. — Жирдән ераклаша, читләшә бару хәерлегә түгел ул, улым. Күз карасы кебек жирне машина белән таптату, керосин, нефть түгеп пычрату, чүп өменә күмү, хәтта туып үскән жирен күз дә йоммый ташлап китү нидән дисең? Шул жирдән читләшүдән ләбаса ул.

Рәфис, куллары белән очлаеп киткән тезләрен кочкан хәлдә, әнисе сүзләренең кайберләре белән ризалашмаса да, берни эндәшми, уйчан гына тыңлап утыра бирде.

«Әни, аяксыз калып дүрт стена арасында утырса да, дөнъя белән бергә яши, йортны уратып алган тирәлектән, авыл мәшәкәтләреннән, тормыш ыгы-зыгыларыннан аерыла алмый. Ә менә әти...»

Кемдер жылкәсеннән төртеп уйларыннан бүлгәндәй, Рәфис капыл гына урыныннан сикереп торды, тиз генә кулындагы сәгатенә карап алды.

— Әни, — диде ул, ялварулы һәм гаепле тавыш белән, — савымчы кызларны мин үзезбегә чакырган идем. Аларны ашатып-эчертеп үзезбегә йоклатырбыз инде. Туңдылар алар.

— Алданрак әйтмәдең лә, улым, — диде Галимәттәй сак кына, — берәр нәрсә әзерләгән булыр идем.

— Зарар юк, әни, мин үзем карармын ул ягын.

Рәфис жыенып чыгып китәргә өлгермәде, ишекне төбенә кадәр ачып, өсте-башы пычракка буялып беткән, кызгылт йөзе өшегән помидордай бүлтәеп шешенгән, күз кабаклары киерелеп зурайган Хәдис килеп керде.

— Ни хэллэрегез бар? — диде ул, тотлыга-тотлыга, һәм табигый булмаган кыргыз тавыш чыгарып көлөп куйды: — Бик сагындыгызмы мине, дим?

Аңына да килеп өлгөрмөгөн Рәфис жавап кайтармады, бары энесенең ахмакларча канәгәтләнүдөн жәелеп киткән чыраена, кайчандыр чиста күк кебек зәңгәр, хәзер болганчык төскө керткән жансыз күзлөрөнө текәлеп, артык нәфрәтләнүдөн айтергә сүз таба алмыйча йөзөн чытып, идән уртасында басып торды.

— Беләм, ачуланасыз мине, — дип мыгырданды Хәдис, ят тавыш белән, — тик юкка, мин сезгә бер кыйтылык та эшләмәдем... Мин ... мин сезне яратам ич... — Ул, бөгөрлөнөп беткән бишмәтенең чабуларын як-якка жәйгән көйгә, киеренке йомарланган йодрыкларын гәүдәсенә кысып гажизләнүдөн нишлөргә белми катып калган абыйсына таба абына-сөртөнә омтылып, аны килешсез бер хәрәкәт белән кочаклап алмакчы булды. Ләкин исенә килергә өлгөргән Рәфис, кинәт читкә тайпыла төшөп, чирканудан өшөгән төслө аны үзөннән этеп жиберде.

— Житте, ахмак!

Хәдис, хәтерә калган кыяфәттә артка чигенә-чигенә, ишек төбөндөгә юан аяклы терәүсез утыргычка лап итеп утырды.

— Ә-әйе, мин ахмак, — диде ул, бәйләнчек тавыш белән, — ахмак... Ә син акыллы... Беләм аны... Тик шулай булса да, син миңа абый... Абый син, шулай бит?

— Кызганычка каршы...

— Жук, алай димә син... Ни булса да, без икебез дә бер карында яткан... — Ул әнисенә күз атты. — Дөрөс әйтәмме, әни?

Галимәттәйнең каны качып шәмәхә төсенә керткән ирен-нөрә селкенде, ул арбасында янтаеп утырган жирендә авыр кыймшанып куйды.

— Ни дип үзеңне дә, абыеңны да мәсхәрәгә калдырып жөрисең, улым? Ни дип?.. Киленебез, шөкер, бик чибәр, бик уңган. Алма кебек малайларың тупылдап үсөп килә.

Хәдис, авып китмәс өчен, бер кулы белән урындыгына таянып аягына басты.

— И әни, әни, белмисең син... Ни кызык бар дөньяда?..

Ул үзенә буйсынмаган кулын, тәрәзә ягына сузып, түгәрәк ясагандай әйләндереп болгап алды. Әйтерсең әлегә кызыксыз дөнья шул тарафта иде.

Рәфис аптыраган кыяфәттә башын иеп идән буйлап йөрөнгән жиреннән кинәт кенә аңа борылып карады.

— Шул рәвешле, дуңгызга әйләнөп, дөньяны кызык итәсеңме инде?

Хәдис ике кулын да мәзәк айкап дөртлөнөп китте.

— Кызык итәм! Артына тибеп яшим мин дөнъяның! Без-

дән каласы дөнъя бит ул. Әүлия булып мескенләнеп йөргәнгә карап, әллә син дөнъяны тотып калырсыңмы? Ка-калмыйсың! Ул синнән дә кала!

— Калса, мин дөнъяны ук булмаса да, үзем яшәгән шушы төбәкне яхшырак итеп калдырырга тырышам. Минә кеше итеп искә алырлар!

— Алырлар пычагымны! Көт шайтаннан иман!.. Әнә әти көне-төне чапты кешеләр өчен... Жә, ни кырды?.. Исән чакта ук оныттылар үзен... Ә безнең ишене, — ул, өметсезләнеп, кулын селтәп куйды. — Хәер, нигә кирәк минә искә алулары. Мин хәтта үз-үземне онытырга тырышам... Шуңа эчәм дә... Рәхәтләнеп эчәм!.. Ә син, әни, кайгырма бер дә... Беләм, сиңа дару эчәргә генә ярый... Эч даруны, тәмлене аша... Ме-менә мин сиңа, — ул пычрак куллары белән озак кына кесәсендә актарынды һәм зур гына кызыл алма табып Галимәттәйгә сузды, — аша, әни, тәмле алма... Аша, улың биргән алманы, әни!

Галимәттәй алмага сузылмады, аның йомшап сәлперәйгән яңаклары дерелдәп, хәсрәтле күзләренә яшь тыгылды.

Рәфис әнисенең бу халәтен күрдә, үзенең дә күкрәгенә ниндидер авыр һәм ачы дулкын бөялә башлавын тойды.

— Нәрсәгә килдең син монда? — диде ул Хәдискә, ачынулы тавыш белән. — Әниң хәлен белә торып, нәрсә дип шул килешен белән безгә киләсең?

— Кемгә килим, абый! Син бит нәчәл кеше... Менә шуңа күрә сиңа ялынырга-ялварырга килдем, — Хәдиснең тавышы мәххәрәле тонга күчте, — зинһар, бу юлга гына калдыр, абый!.. Төзәләрмен, тәти егеткә әйләнермен!.. — Ул тәмам кыргыйланып, хахылдап көләргә тотынды, көлә торгач, тончыгып йөткерә башлады.

— Чыгып кит өйдән! — дип кычкырды Рәфис, ачуыннан буылып.

— Синең өйдәнме? — Хәдис авызын кыйшайтып зәһәр елмайды. — Кайчан синең өйгә әйләнде соң әле ул?.. Синең өең әнә кайда! — Ул, «бик еракта» дигән мәгънәне аңлатып, тәрәзә аша урам якка төртеп күрсәтте. — Ә монысы...

Рәфис мышкылдаган авазга ялт борылып караганда, әнисе әллә ничек кызганыч булып куырылган, жилкәләрен калтырата-калтырата үксеп елый иде.

— Әй, балалар, — диде ул, гаҗизләнүдән илереп.

Рәфис бүтән түзеп кала алмады, Хәдиснең капрон куртка жилкәсеннән эләктерде дә, аны ишеккә этәрәп, артыннан үзе дә тышкы якка атылып чыкты.

— Жибәр яканы! — дип гырылдады Хәдис, абыйсының тимердәй нык бармакларыннан ычкынырга тырышып.

Рәфис тәмам ярсыган иде.

— Хәзер жиберәм мин сине, вөжданын югалткан нәрсә!
Ул, шашынуыннан үз-үзен белештермичә киң селтәнеп, Хәдиснең кызышып сәлперәйгән яңагына сугып жиберде. Аннары тагы, тагы... Рәфиснең уйламыйча һәм тыелгысыз селтәнүе Хәдиснең бүтөн сөйләнгән сүзләренә җавап кына түгел, бу тәвәккәллек энесенең тракторын ташлап исереп ятуына, нәселләрен рисвай итеп, адәм көлкесе булып йөрүенә һәм, ниһаять, авыру әнисен соң чиккә җиткерүенә котылгысыз җәза иде.

Хәдис каршылык күрсәтмәкче булып чәбәләнеп маташса да, аның хәмердән мәлҗерәйгән мускуллары сыек, хәрәкәтләре тотрыксыз иде, шуңа күрә ул Рәфиснең өченче селтәнүенән соң, тигезлеген югалтып, капка янындагы күтелҗем күлдә-веккә барып кадалды. Дүрт аякланып һәм өстендәге капрон курткасыннан ябышкак пычрак агыза-агыза бик озак аягына баса алмыйча торды Хәдис. Ачудан һәм үпкәләүдән кыйшайган йөзөндәге сыек канын ышкыштырып, беркавым берсүзсез дәшмичә мышкылдады.

— Рәхмәт, абый, — диде аннары, канга һәм пычракка буялган симез куллары белән курткасын ваемсыз гына сөрткәләп, — рәхмәт, акыл өйрәттең энекәшең. — Ул ачы итеп елмайды. — Ләкин син бит үзең дә әүлия түгелсең.

Рәфиснең кашлары дугаланды.

— Мин нишләгән?

Хәдис, төмле калҗаны лачкылдатып чәйнәгәндәй, зур канәгатьлек белән тиз генә әйтеп ташлады:

— Әйтмәм дигән идем, үзең әйттерәсең, абый, җае туры килгәндә, хәмердән үзең дә баш тартмыйсың икән.

— Нәрсә?!

— Кычкырма! — диде Хәдис, ныклы тавыш белән. — Күпмегә алсам, шул хакка саттым!

Һәм ул, капканы каты итеп ябып, урамга чыгып китте.

4

Кичке салкын төшүгә, жиргә төтен сыман томан сарылганга, болыт шикелле куе аксыллык арасыннан калкып чыккан терлек абзарлары Рәфискә әллә ничек ят булып, тәбәнәкләнеп күренде. Әйтерсең томан катламы бу саргылт корылмаларны бөтен авырлыгы белән изгән, жиргә сендергән.

Абзарга килеп керүгә, аның битенә жылымса һәм йомшак һава бәрелде. Сыерларның улакка туралган чөгәндерне шытырдатып чәйнәве, ара-тирә башларын күтәрәп хайваннарча ваемсыз гына үзенә борылып каравы, савымчыларның резин итекләрен юеш сайгак буйлап лыштырдатып саву аппаратын әзерләп йөрүе күзгә чалынып калды. Хатын-кызларның кай-

берсе астыртын гына Рәфис ягына карап алды да, берни күр-мөгәндәй, сүрән караш ташлап үз юлында булды.

Рәфис теге көнне тавышланып, Саимәнең сыерларын сау-мыйча өенә кайтып киткән ачулы һәм кискен карашлы Бану янына килеп туктады.

— Йә, ни хәлләрең бар, Бану?

Бану, Рәфис ягына борылып та карамыйча:

— Әйбәт әле, — диде һәм кызу-кызу саву стаканнарын аклы-каралы сыерның имчәкләренә кидертә башлады. Сыер, сизелер-сизелмәс дерелдәп, бөтен гәүдәсә белән жыерылып куйды, аннары тынычланды, ахры, улак төбөндә калган чөгөндөр кисәкләренә карасу борынын төртте.

Рәфис бермәлне Бануның киеренке йөзенә, ике күз арасына сызык ясап дугаланган куе кашларына карап торды, күңелен эрETERлек жылы сүз әйтмәкче иде, тик барып чыкмады; авыз эче кибеп, теле аңкавына ябышкан төсле булды. Ул «әһем-әһем» дип тамагын кырып алды, киеренкелекне киметер өчен, авыз эченнән генә үзенә билгеле көй шыңшып, бүтән савым-чылар янына китте. Ләкин алары да, авызларына су капкан сыман, тавыш-тынсыз эшләүләрен беләләр яисә, Рәфис үзләренә дәшмәсен дигән күк, бер дә кирәкмәгәнгә сыерларына: «Пуга, пуга!» — дип кычкырып, арткы саннарына учлары белән чапылдата-чапылдата каядыр кугандай итәләр иде.

Рәфис үзе дә бу читләшүнең серен аңламаудан гажиз: ят кеше итеп күрәләрме аны, нидән булса үпкәләгәннәрме, моның өчен әле сәбәп тә юк, булуы да мөмкин түгел, чөнки ул бары эшкә тотына гына. Үзләре шундый кыргыйлар дияр идең — бергәлек хезмәттә гадәттә мондый хәл булмый, нинди йомы-кыйлар да бер-беренә ачылып-туарылып китә. Һәрхәлдә, бу салкынлык өчен Рәфис, беренче чиратта, үзен битәрли, алар белән тәүге очрашуда ук уртак тел табып китә алмавына газәпләна иде. Ләкин, күңел кыллары бозланып туңган хатын-нарға тел ачкычы таба алмыйча, үзеңнең көчсезлегеңне, булдыксызлыгыңны тамаша кылып, абзар сайгакларын күпме таптарга була! Абзардан чыгып китәр алдыннан Рәфис гел чыркылдарга ярата торган кара-кучкыл йөзле Рәниягә караш ташлап алды. Рәния, керфекләрен абзар сайгагына кадап, авыр сулап куйды. Ул башка хатын-кызлар кебек яңакларын кабартып, иренен бүлтәйтеп йөрми, авыз ачып сүз дәшәргә дә йөрәге житми, гүя сүзсез киеренкелеккә ул гаепле һәм шушы авыр хәлдән чыгу көченнән килми иде. Чынлап та, хатын-кызларның кара көеп йөрүе аның аркасында булды бит, күптән түгел булып үткән күңелсез вакыйга, күңелен сык-ратып, яңадан зиһене аша үтте.

...Рәниягә терлек абзары янындагы көрәнсу тиреслектә

нәрсәдер селкенә кебек тоелды. Игътибар белән текәлеп баккан иде — юеш йоннары төрле якка тырпайган бозау аяклары күреп алды. «Бозауның арткы аяклары ич бу... Ә баш ягы... баш ягы тиреслеккә күмелеп калган».

Рәния бозауның сап-сары тояклы аякларыннан сак кына тотып, тирес астыннан сөйрәп чыгарырга теләде, әмма булдыра алмады. Таудай өелгән тиресне ул куллары белән ашыга-ашыга йолыккалады да, тагы бозауны суырып алмакчы булды, тик көче житмәде. Өстәвенә, каты итеп тартып, япъ-япъ бозауның берәр жирен зарарлармын дип курыкты. Шулай шактый азапланды Рәния, тирләп-пешеп чыкты. Алай да булмагач, атылып абзарга керде.

— Тирес астында бозау калган!

— Тирес астында? Кем бозавы?

— Кемнеке, кемнеке... Тиз булыгыз инде!

Хатыннар тиреслек янына йөгәрешеп чыктылар. Сәнәкләр, көрәкләр белән тиресне актара башладылар. Берәз казыгач, Бану бозауның арткы аякларына ябышып бар көченә тарта башлады.

— Акрын! — дип чәбәләнде Рәния. — Аякларын тайдырып чыгарасың бит!

— Кит әле, ичмасам! — дип жикеренде, өстенә күк сырма кигән таза гәүдәле Бану. — Эчемне пошырып торма!

Озын буйлы, ябык гәүдәле хатын, кулларын тирескә эчкәре үк тыгып, бозауның дерелдәгән гәүдәсенә тотынды. Ике-өч хатын, сөйри-тарта торгач, чергән салам-тизәк белән аралашкан катнашма астыннан мескен бозауны чыгардылар. Шул чаклы авырлык астында сәгәтьләр буге ятып яссы рәвешкә кергән бозау талшынып та карамады, аның жан әсәре бармы-юкмы икәнә дә сизелми иде.

— Үлгән ич инде бу! — диде Саимә, аяусыз бер тон белән.

Рәния бозау өстенә иелде дә колагын аның күкрәк турысына куйды.

— Йөрәге тибә, бозау тере! — диде ул шатланып. — Әйдәгез, тизрәк абзарга — жылыга кертик, сөт эчертеп карыйк үзенә!

— Эчте ди, эчми ни...

— Тот, Рәния, баш ягыннан, — диде Бану, таләпчән төстә, — күпме сатулашырга була!

Бозауны абзарга алып кереп, ипләп кенә салам өстенә яткырдылар. Кайсы аякларын селкетеп карады, кайсы катып калган гәүдәсенә жан кертмәкче булды. Ләкин бозау, башын артка ташлаган хәлдә, күзләрен йомып хәрәкәтсез ятуында булды.

— Чынлап та, беткән бу, — диде Бану, өметсез төстә, — чокыр казып күмәсе генә калган.

— Бозауны үтергән өчен баштан сыйпамаслар. Синең сыер кичә бозаулады түгелме?

— Бозауласа, ул беркая китмәгән. Теп-тере...

— Бу кемнеке була соң инде алай булгач?... Ничек тирес-леккә барып чыккан?

— Минемчә, — диде Саимә, кашларын жыерып, — синең ул сыер кичә икене бозаулаган булган.

— Бернеме, икенеме, буласы булган инде, әйдә, катып торма-гыз, Шәмсүн йә Рәфис күренгәнче, алып барып күмик. Сине-мине дип тормаclar, барыбызны да премиясез калдырырлар. Күмдек, бетте-китте, барыбызның да бозаулар бармы — бар!

Шул вакыт Рәния атылып барып бозау өстенә ятты.

— Күмдермим! Үлмәгән ул... Мин аны терелтәм!

— Кара бу тиле-милене... тор яхшы чакта, юньсез! — Бану Рәниянең иңнәрәннән эләктереп бозау өстеннән сөйрәп алмакчы булды. Тик Рәния аның саен бозауны кочаклап, ачыргаланып кычкыра иде:

— Бирмим бозауны, бирмим!!!

Берничә хатын Рәнияне бозау өстеннән йолкып ыргытты. Бар да жыйнаулашып, әле үлеп бетмәгән жан иясен терлек абзарыннан шактый читтә үсеп утырган карт имән төбенә алып киттеләр. Рәния янадан торып бозауны алып калмакчы булып чәбәләнсә дә, аны якын жибәрмәделәр.

Бозауны күмеп бетереп, туң жир кантарларын тигезли-тигезли, беленмәсен өчен өстенә чергән салам сибеп маташ-канда, Бану ярсулы пышылдады:

— Рәфис килә!

Хатыннар, жиргә керфекләрен кадаган килеш, мыштымгына терлек абзарына таба ашыкты.

...Рәфис ике урамны тоташтыручы тар тыкрык чатында урнашкан, урталай ярылган юан бүрәнәләрдән салынып, түбәсе соры шифер белән ябылган терлекчеләр йортын карап чыгарга булды. Йортның тәрәзәләре зур, тәрәзә йөзлегә сырлап-нитеп тормыйча туры сызыклы итеп эшләнгән.

Ишегалдында шактый калын кар түшәлеп, яз сулышы белән карая төшкән, өйалды баскычлары күгелжем төскә кереп бозланып каткан. Ишек элмәгенә тагылган һәм коңгырт төскә кереп күтәргән озынча тимер йозак бикләnmәгән иде. Рәфис юеш һәм салкынча бу бикләвечне кискен хәрәкәт белән тартып кына ачты. Кипкәнгә күрә ярыклары зураеп, арала-рына чүп-чар тулган өй алды идәннәрәнә шыгырдатып басып эчкә кергәч, аны кәефне кыра торган тынчу исле ямьсез күренеш каршылады: стеналарга ябыштырылган сары төстәге обойлар ертылып беткән, урыны-урыны белән саргаеп һәм кубып, зәгыйфь кош канатлары кебек салынып тора. Идәндә

аяклары чөрдөклөнөп сынган коңгырт төстөгө урындыктар, ертып яки бөгөрлөнөп ташланган һәртөрлө эш кәгазьләре аунап ята. Ишек янындагы акшары кубып, аксыл-коңгырт төскә кергән мич — салкынлык чыганагыдыр, кап-кара авызыннан зәһһәрир суыгы өрәдер сыман.

Гомуми торактарда була торган озынча тимер караватка (күрше авыл кызларына кунып калыр өчен) елышып, Рәфис, бөтен гәүдәсә белән бөрөшкән хәлдә башын түбән салындырып, озак кына хәрәкәтләнмичә утырды. Бүлмәдәгә хаос, таркаулык аның үзенә дә тәэсир иткән, аяк-кулының һәр буыны ихтияр көчөн югалтып, таралып киткән төслә. Чымырдап тәнәнә үрмәләгән чиркандыргыч суыктан дерелдәп-дерелдәп китсә дә, ул урыныннан кузгалмады, гүя кыймшанса, эчендә калган барлы-юклы жылылык та чыгып бетәр, ул чагында бөтен әгъзаларына күгәрәк һәм бозлы һава кереп тулыр сыман иде. Хәтта жаны да оешып каткан, фикер агышы да тукталып калган кебек иде. Уйлап баксаң, тән һәм жанының болай туарылып китүе бүлмәдәгә таркаулыктан гына түгел, аларга ялганып әнисенең рәнжүлө йөзө, урамда очраган картның нигәдер тетрәнәп яшеренгән гаепле карашы күз алдында чекерәеп торды.

Шушы хәленнән ычкынырга теләп, Рәфис, яшькелт төстөгә йон одеал жәелгән карават өстендә утырган килеш, куллары белән төрлө-төрлө күнегүләр ясап карады. Ләкин аның бу хәрәкәтләре сүлпән, тәнненең яшәү ярсулыгын жуеп оеган дөнъясын салкын өнсезлектән чыгарып жибәрерлек түгел иде.

Беравыктан үзенең шулай йомшарып, көчсезләнәп калуына аның ачуы чыкты, шуңа үртәлеп урыныннан сикереп торды һәм, кызу-кызу атлап, бүлмәдән чыгып китте. Урамга чыгуга, ул, бозланган юлга чыртлатып басып, өер-өер кантарларны читкә аттыра-аттыра, юырткан атын бертуктаусыз ашыктырган жайдакны көтеп алды.

Галим абзый икән. Ул, атының соргылт ялына ябышып килгән уңайга, кыска гәүдәсен салмак атылдырып, вак бозлар сибелгән карлы жиргә сикереп төште.

— Рәфис Гәрәевич, — диде ул, ярсуыннан тотлыга-тотлыга. — Рәфис Гәрәевич, эшләр харап!

— Ни булды?

Галим абзый, сүзен әйтә алмыйча, авызын мүкелдәтеп торды, йоткан хәрәкәт ясады — бугазындагы төерә тирбәлеп алды.

— II-пәхри ярына су төшкән!

Рәфис, берни аңламыйча, күзен челт-челт йомгалады.

— Төшсә соң?

— Су ургылып ага. Ат белән дә чыгар хәл жүк! Сыер савучылар бүленеп калды бит! Сыерлар савылмады!

Менә хәзер генә эшнең нидә икәннен төшенде Рәфис. Әйе, эшләр начар: совхозның барлык савымчылары диярлек моннан жиде чакрымда урнашкан Әлкәс авылынан иде. Ул, зур киеренкелек белән күзләрен бер яктан икенче якка йөртеп, нишләргә кирәк икәннен дә белми торды. Аннан кинәт кенә, бер карарга килеп, айканулы хәрәкәт белән Галим абзый йөгәнненнән тотып торган айгырга менеп атланды.

— Син фермага кайт, мин очтым!

Ул юеш һәм бәсәргән йөгәнне кулына алды да, атны әйдәп, пыяла ватыклары кебек чәрдәкләнгән юлны шытырдатып изә-изә алга омтылды. Томан эчендә калган авылдан чыгу белән, башын өскә чөя-чөя ярысып чапкан атын ул караеп көпшәкләнгән кар-боз уртасында оеп утырган саргылт фермалар ягына ашықтырды. Ләкин ферма ишеге төбөндәге таудай иелә башлаган ачы исле тирес янында трактор чанасы сызып калдырган буразнадай эздән гайре бернәрсә дә күрмәде.

Рәфис атынаннән жәһәт кенә сикереп төштә дә, дымланган йөгәнне ашык-пошык ишек тоткасына бәйләде һәм, ачуыннан абзарның таш сайгагына каты-каты басып, каравылчыны эзләп китте. Өстенә кыршылган тире тун, башына колакчын малахай кигән карт шунда гына икән — абзар эчендәге соры бетон баганага сөялеп, гамьсез генә тәмәке көйрәтеп тора иде.

— Кайда тракторчылар? — дип сорады Рәфис, ачуына буылып.

— Кайтып киттеләр, — диде карт, бер дә исе китмиçә.

— Ничек кайтып киттеләр?

— Мин дә «кая барасыз?» дигән идем дә, «синең ни эшен бар» дип жикеренделәр генә...

Рәфиснең иреннәре тетрәнде: «Үз энең шул рәвеш битеңә төкерсен әле!.. Ну, Хәдис...»

— Әйдә, күрсәт әле, кайда торалар алар?

«Туганнан туган энекәшеңнең кайда яшәгәннен дә белмә, имеш...» Карт, юка чалбарыннан тырпаеп торган очлы тезләрен бер-берсенә ышкыштырып, әледән-әле юл катысыннан читкә тайпыла-тайпыла атлай... Аның сулышы каба, бертуктаусыз йөткерә, гыжлый...

— Кайда?!

— Берсе монда. — Карт каршыдагы бөрчек-бөрчек шадралы панель йортка төртеп күрсәтте. — Аскы катта икенче бүлмә.

— Инде үзем дә күрәм... Ярый, син фермага кайт, атны аранга урнаштыр.

Рәфис икенче бүлмәнең тәмәке төпчекләре дә себерелмәгән ишеге төбөндә өйдән чыгып килүче, ябыгып, коры сөяккә калган Хәдиснең хатыны Нәсимәгә бөрелә язды.

— Хәдис кайда? — дип сорады ул, каты тавыш белән.

Нәсимә куркуыннан жыерылып килде, күзләре челт-челт йомылды, менә-менә елап жибәрер төсле иде.

— Йоклый иде шул, — диде ул, чак ишетелерлек тавыш белән.

— Йоклый?! — дип кычкырып жибәргәнән Рәфис үзе дә сизми калды.

Нәсимәнең йөзе ап-ак булды.

— Көпә-көндөз йоклаймы? Уят әле!

Хатын, үзалдына нидер сөйләнә-сөйләнә, ашыгып өйгә кереп китте. Ләкин берәздән кыюсыз гына кире чыкты. Аның йөзе мескен бер кыяфәттә иде.

— Тордымы?

— Юк.

— Кайда ул, күрсәт! — Рәфис, хатынны ияртеп, өйгә керде һәм барысын аңлады. Майланган киemen дә салмыйча, жәлпәк бите кызарып, маңгаена тир тамчылары тибеп чыккан алыптай ир идәндә гырлый-гырлый йоклап ята иде.

Актайга эшлөргә кайтканнан бирле, ул энекәшенең авызына хәмер капканын сизгәнә юк иде. Абыйсыннан шикләнә иде, ахрысы. Менә тагын ычкынган, шайтан алгыры!

— Алай, — диде Рәфис, тәмам гаҗиз булып. — Һәрвакыт шулай исереп кайтамы?

— Һәрвакыт дип... Булгалый инде.

Эчәндә кайнаган ачудан Рәфиснең бөтен тәне киеренке бер хәлгә килде, куллары үзеннән-үзе йомарланды.

— Шундый чакта бит... — Аның тавышы танымаслык булып калынаеп китте. Аннары, көч-хәл белән үзен кулга алып, тавышын акрынайтты. — Ярый, без бу тәти егет белән сөйләшербез әле!

Почмакка кысылып ни үле, ни тере булып куырылып басып торган Нәсимәгә «хуш» дип тә әйтмичә, ул, ишекне каты ябып, өйдән чыгып китте.

«Ни өчен бу хатынга каты бәрелдем соң? Аның бер гаебе юк бит. Киресенчә, ул үзе шушы тупас, исерек ир тарафыннан изелгән, жәберләнгән, аның үзенә таяныч, яклау кирәк». Аннары ул икенче төрле фикер йөртте: «Әйе, бу хатын да гаепле. Тупаслыкка, кыргыйлыкка каршы тавыш күтәрмәгәнә, шуңа күндәм генә түзеп яшәгәнә өчен гаепле. Аның ишеләрнең салкын битарафлыгы, баш иеп яшәүләре, кирәк чакта дәмми калулары аркасында яши ич шундый бәндәләр, дәрәсән әйткәндә, яшәми дә, сазламыкта сөйрәлә, түбәнгә тәгәри, бетә, югала бара. Һәм бу хатын үзенең гамьсезлегә белән аның череп таралуын якынайта. Үзе өчен иң якын кешесенең һәлакәтен тизләтә.

Шуңа гаепле ул хатын, һәм мин аңа кычкырып дәрәс эшләдем. Ул шуңа лаек иде».

Яш кенә егет ике адым килеп житмиңә тукталды да, жил-кәләрен тырпайтып, иягә белән комбинезон якасын ышкыштырды. Кыяфәте гүя: «Мин шундый тинтәк малай инде, теләсә нишләтегез», — дия иде.

Рәфис, ни әйтергә инде моңа дигәндәй, текәлеп карап торды да, егет көтмәгәнчә тыныч тавыш белән:

— Бар, тракторыңны кабыз да чана тагып бирегә кил. Тиз бул! — диде.

Ул арада партия оешмасы житәкчесе Айрат Бәдретдинович белән Галим абый да килеп чыкты.

...Тагы берничә минуттан алар трактор чанасына утырып юлга чыктылар. Рәфискә зур чанасын сусыл кардан чыштырдатып сөйрәүче кара жанварга охшаган трактор бик акрын бара кебек тоелды. Жанын кая куярга белми бәргәләнеп, ул трактор чанасының бер башыннан икенче башына йөрде. «Их!» дип, тешләрен кысып, чананың йомры башына сугып куйды. Аннары, сабырлыгын жыеп, чана табаннарыннан ике якка сибелеп калган сусыл карга карап бара башлады.

Айрат Бәдретдинович үзенә сиздерми генә яңа баш зоотехникның һәр хәрәкәтен күзәтеп бара иде. Рәфиснең эчке киеренкелек белән чана табанына, юл читенә ишелеп барган боламыктай юеш карга карап барганын абайлагач, ул үзенчә әңгәмә башлап жибәергә теләде. Бер ымсыз барганга аның күптән эче поша, сүз кузгатырга теле кычыта иде.

— Бер уйлап баксаң, — диде Айрат Бәдретдинович, ишелеп-ишелеп артка шуучы кар буразнасына карашын текәп, — узган вакыт та эреп баручы юеш кар кебек төрле якка чәчрәп юкка чыга. Яшәгән гомернең, мөгаен, күбрәк өлеше әнә шул кимегән көпшәк бозлардай файдасызга югала торгандыр.

— Бу — кешенең үзеннән тора, — диде Рәфис сүрән генә. Рәфиснең үзенең сүзенә кушылуыннан Айрат Бәдретдиновичның кәефе күтәрелеп китте.

— Дәрәс әйтәсең, — диде ул, дөртләнеп китеп, — кар-бозлардан су, ниһаять, дымга туенган бәрәкәтле жир калган кебек, кешенең дә тормыш эзләре үз артыннан сузыла. Ужымнарга көч-куәт бирүче язгы суларның күпме тотылып калуыннан киләчәк уңыш бәйле булган шикелле, кешеләрнең бу тормышта ничек яшәвеннән гомеренең файдалы өлеше төрле үлчәүдә билгеләнә.

Айрат Бәдретдиновичның юк кына нәрсәдән үзенчә фәлсәфә чыгаруына Рәфис берәз көлебрәк караса да, менә хәзер аның күз алдына исереп ятучы тракторчы килеп басты. «Әйе, — диде ул үзалдына, — эшен ярты-йорты эшләүче

исерек белән берүзе ике төркем сыерлар караучы кызның файдалы эш коэффициенты бертөрле була алмый шул. Бертөрле була алмый... Ләкин нидән бу? Кешенең гомуми эшкә карата төрле мөнәсәбәттә булуының сәбәбе нидә? Әйе, ансат кына итеп, тәрбияләнү дәрәжәсендә, диярләр. Тәрбияләнү дәрәжәсе үзе нәрсә ул? Аның матди чыганагы кайда? Гомуми эш өчен канатлануның тышкы билгеләре артында нинди тылсым ята?»

Ни өчендер бу минутта Рәфис Рәнияне исенә төшерде. Һәм аның йөрәге кайнарланып кысылып куйды: «Ул анда тагы берүзе жәфалана торгандыр».

Ул башын күтәреп караганда, трактор үзенең тизлеген бик нык акрынайтып күк тоелды.

— Кызурак, кызурак! — дип ашыктырды ул тракторчыны. Трактор моторы бөтен көченә пытырдап эшли башлады. Кинәт кызу алдырып китүдән, чанадагы кешеләр артка сөрлегеп куйды. Калку урыннары кардан арчыла башлаган кара жир ашыгыбрак артка йөгәрде.

Рәфис ерактан ук күрде: Пәхри ярының Әпәлигә таба күтәрелеп киткән өске ягы зәңгәрсү-күгелземләнеп елтырый, ә түбән өлеше, диңгез сыман киңәеп, каршы яктагы төбәнәк калкулыкка чаклы жәйрәп ята. Ярның аргы тарафындагы калку төбәктә бер төркем хатын-кызлар, үзләренә якынлашучы тракторны күргәч, кычкыра-кычкыра кул изи башладылар. Кемдер чыңлатып көлеп жибәрде, берсе, төркемнән аерылып, ярга таба йөгәрде. Ярга якынлашкан саен, ургылып аккан ташкын киңәя барды, су өстендә аксыл-зәңгәр төстәге көпшәк боз кисәкләре салмак кына якынлашып, юл турысына житкәч, ниндидер күзгә күренмәс көч этеп жибәргәндәй, кинәт кенә тизлекләрен арттыралар иде.

Айрат Бәдретдинович, кар өстендә җем-җем иткән нурлар чагылышыннан күзләрен кысып, ярның аргы ягындагы хатын-кызларны берәм-берәм барлый башлады:

— Кәримә, Алсу... Ә Гашия кайда?... Вәт син, ә! Кем әйтмешли, барысыннан да катырак кычкыра торганны бар, ә шыпыртлары — юк! — Ул берәз тын торды, аннары Рәфискә борылып әйтеп куйды: — Ташкын да шулай бит, уртада өерелеп-шаулап акканы иңкүлеккә житә, ә чит-чаттагы тымызыгы йә карга сеңә, йә бөтерелеп-әйләнгәләп чоң-гылга төшә. Менә бит ул ничек килеп чыга!

Тракторчы егет, кабинадан карга сикереп, чана янына килде. Ул да аптырап калган иде.

— Чананы агызмас микән? Бигрәк котырып ага бит.

Рәфис әле сулкылдап-шаулап аккан суга, әле аргы якта «Нәрсә булыр?» дип көткән хатын-кызлар төркеменә кара-

ды. Теге вакытта Галим абзый белән сүз көрәштергән хатын төркемнең иң алдында тора иде.

— Жә, нәрсә куркып калдыгыз? — дип кычкырды ул. — Бер суга акканнан әллә ни булмас!

Алсу аңа мөлаем тавышы белән кушылды:

— Садри, яле, егетлегенә күрсәт, солдат була аласыңмы икән, карап карыйк!

Урта яшьләрендәге хатын, кыланчыкланып:

— Сынатсаң, өйләндермибез дә үзеңне! — дип чәрелдәде.

Хатын-кызлар шаулатып көлешеп алдылар.

Садри кулын селтәде дә, жәһәт кенә сикереп, кабинага менеп утырды, үзе кабинадан башын чыгарып Рәфисләргә:

— Сөз төшәрсөз, бәлки? — дип кычкырды.

Айрат Бәдретдинович белән Галим абзый аякларын чана кырына атландырып төшәргә омтылганнар иде дә, тик Рәфиснең урыныннан кузгалмавын күреп кире уйладылар.

— Әйдә, кузгал! — дип боерды Рәфис. Үзең ярда калып, яп-яшь кешене ярсып аккан ташуга кертеп жибөрү егетлек булмас иде, дип уйлады ул.

Трактор тилереп аккан ташуга акрын гына борынын төртте, кискен хәрәкәт белән ыжгырып өскә күтәрелде, аннары, гайрәтле талшынып, кызу тизлек белән ярсып бөтерелгән суга кереп китте. Чылбырлар арасыннан ябырылган су ташкыны, тракторның тимер тәнәнә бәрелеп, ачу белән югары сикерде, тирә-юньгә бозлы тамчылар чәчрәде. Чана табаннары каты жиргә тимәгәнгә, коточкыч дулкыннар аны түбәнгә сөйрәде, куәтле агым чана артыннан тракторны да бер якка янтайтты. Корыч машина, бар көченә тартылып, агымга каршы бара башлады. Ташкынсу гүя чананы кешеләре белән трактордан аерып алырга теләп тартышты.

Рәфис тракторчы егетнең киеренке һәм фидакарь хезмәтен күреп торды. Ул әле бер рычагны тарта, әле икенчесен. Рингтагы боксер кебек, шашкын табигать көченә накаут ясарга ирек бирми иде.

Рәфис чана кырына сөялгән озын агач саплы багорны суга төшереп, тимерле очын астагы бозга кадады һәм, агымга каршы этенә-этенә: «Их, тагы берәз, тагы аз гына!» — дип, тешләрен кысып куәт бирде.

Ярдагы хатын-кызлар ах-вах итештеләр, барысының карашы аларда, күңелләре белән тартып алырдай булып тырышалар иде.

Ниһаять, соңгы омтылыш. Трактор, борынын өскә чөеп ярда талпынды да, каты үкереп хатын-кызлар жыйналган урынга тырмашып менде. Ул тимер өслегеннән бозлы сулар агыза-агыза борылырга өлгөрмәде, хатын-кызлар чанага ябырылдылар.

Рәфис, кыска киемнәре астыннан кара халатлары күренеп торган савымчылар янында, чия төсендәге куртка иңнәренә сары чәчләре дулкын-дулкын булып сарылып төшкән чибәр генә кызны күреп: «Кайдан килеп чыккан бу шәһәр сандугачы?» — дип уйлап куйды. Тик «шәһәр сандугачы» Рәфискә күтәрелеп карамады, ни өчендер аның йөзә боек, күз карашы үтә моңсу иде.

Шул арада трактор, хатын-кыз чыр-чуын ияртеп, яңадан бөтерелеп шаулаган су ташкынына кереп китте.

...Кинәт трактор, шартлауга охшаш коточкыч тавыш чыгарып, ике-өч мәртәбә пытырдап алды да пырх-пырх итеп тынып калды. Садри ярсый-ярсый моторны кабызырга тырышса да, машина ымсыз иде. Шашынган су көче, трактор чанасына бәрелеп, аны аяусыз рәвештә агым уңаена сөйрәвен дәвам итте.

Садри, кабина ишегенә ябышып, трактор алдына үрмәләп чыкты һәм, яткан көе, майга, корымга катып беткән капотны ачты. Әйе, шикләнгәнә дөрескә килде: тышчасы ярылган карбюраторны ул тимерчыбык белән тарттырып бәйләп куйган иде, шул шартлап өзәлгән икән. Тырпаеп калган тимерчыбык кисәгә кыска булып чыкты, яңадан бәйләп куярга житмәде. «Их, — дип сукранды Садри, — ничә мәртәбә инженерга әйттем бит шул карбюратор хакында. «Юк» дип җавап бирде. Минәт складында бар иде инде ул, ләкин акчасыз бирмәде. «Ул склад исәбендә юк, минем үземнеке» дип җавап бирде. Сатып алырга Садриның акчасы житмәде. «Инде нишләргә? Авылга кире кайтмый булмый. Ничек тә акча юнәтеп, Минәттән шул карбюраторны сатып алырга кирәк. Ләкин ничек ярга чыгарга?..»

Садри, кабина ишегенә тотынып, күбекләнеп котырган су чоңгылына төшә башлады. Ярсып аккан дулкынга тиюгә, көчле агым аягын читкә ыргытты. Садри яңадан өскә күтәрелергә мәжбүр булды. Багор белән чананың түбәнгә агуын тоткарларга маташкан Рәфис Садриның бу хәрәкәтен күреп аңа кычкырды:

— Нишлисең син, тиле малай? Агып китәсең бит.

Су шаулавын жиңеп, Садриның тонык һәм нечкә тавышы ишетелде:

— Авылга кайтмый булмый, Рәфис абый. Карбюратор кирәк.

— Карбюратор? — Рәфис, аптырап, әле котырып аккан суга, әле яңадан сак кына түбәнгә шуышып маташкан Садрига карады. — Тукта, мин үзем, — диде ул, аякларын чана борты өстенә атландырып.

Айрат Бәдретдинович шунда ук Рәфиснең кулыннан эләктереп алды.

— Жүләрләнмә!
— Сез барыбер берни таба алмыйсыз, мин кайтам авылга! — диде Садри.

Ул, итекләре белән су агымын жиңеп, астагы боз катысына басты, ләкин шунда ук шуып егыла язды, күбекләнгән дулкыннан калкып торган гусеница чылбырына чак кына ябышырга өлгерде.

Ярдагы хатын-кызлар коточкыч тавыш белән: «Ай!» — дип кычкырып жибәрделәр.

Рәфис тагы бортка ыргылды, тик яңадан аны кире сөйрәп төшерделәр.

— Жибәрегез, тотмагыз мине! — диде Рәфис ярсып, — егетне харап иттерәсез бит!

— Иң яхшысы, багорны суз, багорны!

Рәфис шунда ук төшенеп алды һәм, омтылышлы хәрәкәт белән, багорның ыргаклы башын Садрига сузды. Садри багорның ыргагынан эләктереп алды.

Рәфис, бар көчен куеп, багорның Садри ябышкан башын ярга таба бора башлады. Аңа булышка Айрат Бәдретдинович белән Галим абзый ташланды. Алар өчәүләнп, багорны сак кына шудыра-шудыра, Садрины ярга чаклы житкерделәр. Хәзер Садрига ыргакны ычкындырып ярга ябышып калырга кирәк иде. Ул, бу омтылышны ясар өчен, астагы бозны типкәләп, аякларына терәк урын ясады. Һәм шуннан капыл гына этенеп алга сикерде дә ярга барып капланды.

Бар да берьюлы жиңел сулап куйдылар. Ләкин егет нык кына салкын суга чыланган иде.

— Йөгер, тукталып торма! — дип кычкырды аңа Рәфис.

Кулларын як-якка селки-селки үзләреннән ерагая баручы озын буйлы егеткә карап, ул эченнән көрсенеп куйды: «Их, йомшаклык күрсәттем бугай... Миңа чыгарга иде ярга... Япъ-яшъ егетне куркыныч алдына куйдым...» Тик үз-үзен битәрләргә ашыккан икән — һич көтелмәгән хәл булды. Зур боз кисәге кинәт дөбер-шатыр килеп бәрелүдән чайкалышмы, әлеге «шәһәр сандугачы» чана кырына утырган жиреннән артка сөрлегеп китте. Хатын-кызлар, чыр кычкырып аңа ташлансалар да, өлгерми калдылар, салмак гәүдә котырган ташкын эченә очты. Шулчак су астындагы көпшәк боз кисәге шытырдап икегә аерылды. Рәфиснең миеннән «ул йөзә белмидер» дигән уй чәнчеп үтте. Шул секундта ук үзе дә кыз артынан түбән сикерде. Төнен өшетеп тынын куырган су салкынлыгына игътибар бирмичә, ташкында бөтерелгән боз кисәкләрен аралап, бер-ике талпынуда кызның саргылт чәч учмасын күмә-күмә бөтерелгән чоңгылга колач салып килеп житте һәм кисәк хәрәкәт белән аска чумды. Шунда ук аның бармаклары

йомшак тэнгә кагылды. Ул кызны сул кулы белән әләктереп өскә чыкты һәм, уң янтыгына ятып, күгелжем боз белән капланган ярга таба йөзә башлады. Салкын су тәнен бозлы утка салып оетты, аңын томалагандай итте. «Бирешмәскә, бирешмәскә!» Күгелжем кар-бозлы сөзәк ярга чыгып житкәндә, кыз бер сүз дәшми, бары ярым ачык иреннәре генә дер-дер калтырый иде.

Аз гына тын алу нияте белән, Рәфис кызның йомшарган һәм салмакланган гәүдәсен кардан арчылып кибәргә өлгергән калку жиргә куеп торды. Шул вакыт ул аның уң битендәге борчактай миценә күз төшереп ымсынып китте: «Гөлфинур бит бу!» Ул, үз-үзен белештермичә, аңа капыл ташланып, иңнәреннән тотып селекте:

— Гөлфинур, ач күзеңне! Гөлфинур!

Ләкин Гөлфинур озын керфекләрен тибрәтеп тә бакмады, ап-ак йөзәндәге бер сызык та үзгәрмәде. Ул аңсыз иде.

Чанадагылар, суга төшәргә маташсалар да, котырган ташкын эченә керергә йөрәкләре житмичә ыгы-зыгы килделәр.

Рәфиснең үз хәле дә шәптән түгел: киемнәренә сеңгән бозлы су тәнен чиркандырып калтыратты, теше тешкә бәрелеп алжытты. Ләкин ул моңа әһәмият бирмәде, юештән күлмәге тәненә ябышкан жыйнак гәүдәне күтәреп, кызулуй-кызулуй иртәнге томан сарган авылга ашыкты. Кызның тыгыз тәне әле һаман, күл өстенә чуерташ ыргыткач чәрдәкләнгән дулкыннар кебек, еш-еш дерелди, башы аска каерылган. Бергә укмашып салынып төшкән чәч учмасыннан, Рәфис арлы-бирле чайкалып барганда, жиргә бертуктаусыз салкын су тамчылары коела иде.

Рәфис, куллары талгач, уң аягын калкурак боз түмгәгенә терәп һәм буыннары туңып каткан тезен көч-хәл бөгә төшеп, кызны кулларыннан ычкындырмыйча гына шунда утыртып торды. Ул аның хәлсезләнгән һәм тотрыгын югалткан нечкә муенына, үзенең күкрәгендә гамьсез яткан гәүдәсенә текәлеп карады, аңа берничек тә ярдәм итә алмавына көрсенеп куйды, тирә-юненә күз йөртеп нәрсәдер эзләгәндәй итте, тик өметләнерлек берни дә тапмады, ахры, яңадан, кызны ике кулы белән күкрәк турысына сыендырып, боз кантарларына абына-сөртенә алга кузгалды.

«Тизрәк авылга житәргә!» Бу теләк шулчаклы тыелгысыз һәм омтылышлы иде, ул ботинкаларына сеңгән суның атлаган саен лыштырдавын да, юеш киемнәренең кыштырдап тәнен өшетүен дә сизмәде. Хәер, бер атлап, бер йөгереп барудан аңа хәтта эссе була башлады, аркасына ябышкан күлмәге су сеңүдән генә түгел, тир бәрәп чыгудан да юеш иде.

Шифаханәнең авыруларны кабул итү бүлмәсендәге ак

жәймә жәелгән ятагына китереп салгач, Рәфис бермәлне Гөлфинурның тагын да аксылланып киткән чыраена, ярым ачык күзләренә, очы берәз өскә күтәрелгән нәфис борынына карап торды. Бугазыннан кайнар дулкын бәрәп чыкты. «Гөлфинур! Кайдан килеп чыктың соң син? Ничек болай булды?..» Бу өндә чарасыз наз да, кызгану да бар иде.

Ыгы-зыгы килеп йөргән шәфкать туташлары туңудан әле дә дер-дер калтыранган кызның юеш күлмәкләрен алыштырырга дип коры киёмнәр күтәрәп кергәч, ул, онытылып торуына уңайсызланып, үз-үзен битәрли-битәрли ишеккә юнәлде.

5

Бала чагыннан таныш ярлар куенында үзәк өзгәч дәрәжәдә якин һәм кадерле нәрсәдер сакланып калган төсле тоелды Рәфискә. Нәрсә соң ул? Әллә бармак юанлыгындагы куаклар белән чуарланып текә сикергән яисә сөзәкләнеп югары үрлөгән аксыл калкулыклармы? Йә булмаса, табигый казанның уң ягында куерып үскән шалтыравык имәннәрме?.. Тукта, кем соң бу, гүзәл, үсентеләрнең тимердәй каты ботакларына тотына-тотына, кыргый тау кәжәседәй тауга үрмәләп менгән иде... Талчыбыктай сыгылмалы бил... Жилкәсендә уйнаклаган чыбыркы очыдай нечкә саргылт толым. Тирә-юньне яңгыравык чыңга күмгән саф һәм челтерәвек тавыш... Кем шулай бөтен дөньяны тынгысыз чишмә чыңына күмеп чыркылдап көлөргә, кыргый тау кәжәседәй житез талпынып югары ашкынырга мөмкин?.. Ул бит, ул!.. Бик еракта — яшьлек ерганагының башында ук адашып калган күк йөзедәй ачык зәңгәр күзле, юп-юка гәүдәле Гөлфинур! Яшьлеге белән күзгә-күз очрашуы идемени Рәфиснең? Аның хәтере шул ерак үткәнгә кайтты. Хатирәләр бер-бер артлы йөгәрешеп узды. Шулар арасыннан уелып истә калганы — имәннәр, зәңгәрсу ярлар белән бәйләнешлесе жетеләнде, истәлекле бер көн нурдай балкып күз алдында яктырды...

Аяз көн иде. Кояш инде төшлектән авышкан, һава коры һәм жылымса.

Кинәт ул мәктәпкә чыга торган чирәмле тыкрыкта аркылы корып ясалган иске койма аша бакча эчендә нәрсәнәдер бик бирелеп күзәтеп торган Гөлфинурны күрәп алды. Кыз үзенә бик килешеп торган вак чәчәкле ситсы күлмәк кигән, чәче тыгыз учма итеп артка жыелып куелган.

«Янына барыргамы, бармаскамы?» Йөрәге күкрәк читлегеннән бәрәп чыгарлык итеп типте малайның. «Барыргамы, бармаскамы?.. Их, беткән баш беткән!» Ах, бу мизгелләр... Аяклары каядыр упкынга төшеп-төшеп китә, гәүдәсе әллә

ничек килешсез сыман... «Читтән карап торган кешегә адәм көлкесе булып күренәмдер». Ул шулай дип уйларга да өлгөрмәде, кыз, сөрмәле күзләрен тутырып, Рәфискә борылып карады.

Шунда юньлерәк нәрсә уйлап таба алмыйча, Рәфис ашыгып-каушап:

— Әпәлигә менәбезме, Гөлфинур? — дип әйтте дә салды.

Ул шулай, капыл гына ятышсыз сорап куюыннан аптырап, озын нечкә бармаклары белән пиджак төймәсен боргалады. Житмәсә, Гөлфинур, чая күзләреннән очкыннар чәчә-чәчә:

— Чынмы, Рәфис, моны син әйтәсеңме соң? — дип, малайны уттай кызартты.

Кызарса кызарды Рәфис, ләкин бөтенләй үк югалып калмады.

— Мин әйтәм... Әле аны гына да әйтмим мин...

— Тагы ни димәкче буласың, Рәфис?

Гөлфинурның көләч күз карашында «Нәрсә белән генә шаккатырыр икән бу кыюсыз малай?» дигән үртәүле сорау арылып ята иде.

— Әйдә инде, Әпәли тавына киттек!

Гөлфинур күзләрен шарландырып, бермәлгә гажәпләнүен яшермичә, Рәфискә томырылып карап торды. Кызның көләч күзләре Рәфиснең йөрәгенә тикле үтеп, күкрәген авырттырып кытыклады. Бу караштан бик эссе булып китсә дә, ул яшькелт күзләрен аннан алмады. Аның шулай тутырып карап торуынан Гөлфинур үзе дә әллә нишләп китте. Бу мизгел күз ачып йомганчы булды. Аны Рәфис сизми дә калды. Үзенә бу халәтен сиздермәс өчен, Гөлфинур кинәт бөтен тыкрыкны яңгыратып чыркылдап көләргә тотынды.

Рәфискә ни, дөрләп янган учак өстеннән сикереп чыккандай, инде әйтеләсе әйтелгән, моннан соңгы сүзләр үз-үзен җиңеп әйткәннәренң давамы булып тезелде дә китте. Гүя бу сүзләр төркеме — бербөтен утлы чылбыр, аны һич кенә дә өзеп булмас кебек:

— Барыйк инде, Гөлфинур... Тыңла инде... Беләсеңме, мин сиңа бер нәрсә күрсәтермен... Аны беркемнең дә күргәне юк... Сиңа гына күрсәтермен...

— Нәрсә соң ул?

— Күрерсең, барыйк инде...

— Менә тиле...

Гөлфинурның гажәпләнүе сүрелми иде әле. Аз сүзле, йомыкый Рәфиснең бер дә көтмәгәндә ташып чыгуы кызны чын-чынлап аптырашка төшерде. Аның һәрвакыт нурланып янган зур зәңгәр күзләре әллә ничек уйчанланып, сагышланып калган күк. Бу карашта Рәфиснең яңа халәтен аңларга тырышу да, берәз шикләнә төшеп, нидер көтү дә...

Тагы беравыктан алар шаяра-көлешә Әпәли тавына таба атлыйлар иде инде. Ни генә кыланмады алар бу көнне! Хәер, шаярышуның остасы Гөлфинур иде. Ак ситсыга вак чәчәкләр төшергән нечкә билле күлмәген жылфәрдәтеп, тоташ чук итеп жыеп бәйләгән чәч учмасын бер яктан икенче якка селти-селти таудан тауга йөгереп менү дисеңме, Рәфискә сугып китеп, куаклар арасына качу дисеңме — берсе дә калмады бу шук кыздан.

Гөлфинур холкы белән тиктормас чая кыз булганга, бу шаярулар аңа килешеп тора, тик Рәфиснең бүгенге халәте кыз каршында гына түгел, хәтта үз алдында да яңа, танымасылык иде. Үзенең әллә ничек житезләнеп киткән хәрәкәтләренә, үзгә тавышына кай мәлне ул читтән баккандай итте, үз-үзеннән сәерсенгәндәй булды, ләкин берәздән болар барысы онытылды.

Чая Гөлфинур курпы үлән өстендә зыр-зыр әйләнүен белде:

— Беләсеңме, минем тилерәсем килә бүген! Ни өчендер тилерәсем килә!

Аннары ул, нәрсәендер исенә төшергәндәй, кинәт тукталып калды, шулай артыгын кыланган өчен Рәфистән гафу үтенгән күк итеп:

— Минем әни дә: «Синең тамчы да акылың юк, кызым, кайчан сабийлыктан чыгарсың, дип, һаман мине тирги», — дип куйды. — Хәтерлисеңме, өченчедәме, дүртенчедәме укый идек. Ә сезнең өгездә нәрсә генә юк иде — кошлар, балыклар, кәлтә еланы, ташбака. Тулы бер зоопарк.

Башта Рәфиснең хәтере Гөлфинур сөйләгәннәр артыннан чак-чак ияреп барды. Күбесен оныткан иде ул аларның. Шунда бала чагындагы шул тере рәсемнәргә хәтерләргә тырышты. Берәздән хәтере таныш эзгә төште һәм уе белән ул кыз сөйләгәннәргә куып житте.

— Исемдә, — дип кычкырды ул шунда, балаларча куанып. — Хәтта тычкан баласы да истә калган!

Гөлфинур, кечкенә борынын жыера төшеп, күзләрен елтыратты.

— Әйе, әйе, кечкенә генә тычкан баласы бар иде. Шундый шома йонлы, нәни тәпиле, бик акыллы күзле...

Рәфис Гөлфинурның шулай борынын жыера төшеп үзенчә нечкәрүен ошата иде. Мондый чакта, кызның күзләрендә ярдәмчәсез калган зәгыйфь җанны назлап юатырга теләгәндәй, шәфкатьлелек балкый башлый. Рәфис, үзе дә сизмәстән, әнә шул самими хискә иярә.

— Шул тычкан баласын үлеп ярата идем. Көnnәр буге яныннан китми идем. Һәр көн әнинең чоланыннан ит урлап ашата идем. Ә бервакыт чоланнан ит чәлдергәнне әни сизгән дә...

Гөлфинур тагын борынын жьерды.

— Тал чыбыгы белән аркаңны каезлады, иеме?

— Каезласа гына ярар иде әле. Минем кадерле тычка-нымны мәчегә ыргытты!

Гөлфинур, ачы әйбер капкандай бөтен йөзен жьерып, күзләрен куллары белән каплады. Әйтерсең Рәфис сөйләгән коточкыч күренештән шул рәвешле качып котылып була!

Бераздан кызның жаны авыртудан чытылган йөзе акрынлап әлеккеге хәленә кайтты. Шулай да ул кулларын күзләреннән алмыйча гына:

— Кансыз икән әниң, — дип куйды.

— Көне буге өйгә кайтмадым шуның өчен... Жүләр чак булган инде, үзең әйтмешли, сабий чак.

Гөлфинур кулларын күзләреннән алды да бик жентекләп Рәфискә карап торды.

— Ни күрдең? — дип сорады Рәфис гажәпсенеп.

— Син... Син миңа бер нәрсә күрсәтмәкче идең бит...

— Әйдә, әзләп табабыз!

— Әйдә!

Алар килгән якларына таба йөгөрешеп киттеләр. Чабып барган уңайга Рәфиснең битенә чикләвек куагы очы чыжылдап килеп бәрелде, аягы сазламыкка чупырдап төшөп алды. Ләкин ул боларның берсенә дә игътибар итмәде. Күңелне иләсләткән куанычлы жиңеллек, аны тәмам исертеп, алга куа, очындыра иде. Ул бары үзеннән бераз алдарак нечкә билле, ситсы күлмәге итәген кызык чайкалдырып томырылып чабучы Гөлфинурны гына күрде...

Кинәт Гөлфинур йөгөрөп барган жиреннән тукталып калды.

— Житәбезме инде?

Рәфис, хәзер генә аңына килгәндәй, күзләрен шакмакландырып, кызга карады.

— Житәбезме, дисеңме?... И-и, узып киткәнбез ич инде без ул төшне.

Гөлфинур, шелтәле елмаеп, башын селкеп торды.

— Менә ышан сиңа!

Рәфис, гаебен юарга теләгәндәй як-ягына боргаланып, Гөлфинурны юмалагандай итте:

— Ярар инде, тегендә генә калды ич ул, син шунда гына торып тор, үзем чакырымын.

Ул, кызу-кызу атлап, үзәктәге калкулык итәгенә таба китте.

Акрин гына сызгыруга, Гөлфинур, аяк очларына гына басып, калкулык янына килде һәм гажәпсенүдән түгәрәкләнеп ачылган кечкенә авызын күпертеп тынып калды. Балчык-таштан катырган сарай кебек нәрсә яшькелт мүкле тау итәгенә ыргылаш кереп, киртләч-киртләч сырланган саргылт

стеналарының һәр ягын тәбәнәк куак агачлары сырып алган, ә ишеге юкә агачы ботакларыннан киртәләп ясалган иде.

Рәфис, имән бармагын яргаланган ирененә тидереп, Гөлфинурга шауламаска ымлады һәм, балчык идәнне тырнаттырып, сак кына киртә ишекне ача төште. Гөлфинур гажәпләнүеннән чырыйлап кычкырып ук жибәрмәкче иде, Рәфис аның ярым ачык авызын сагыз исе сеңгән кытыршы учы белән томалап өлгерде. Шаккатмаслык та түгел иде шул, таш сарай эчендә, томырылып чабып китәргә жыенган сак бер халәттә, сорғылт төстөгә кечкенә генә болан баласы басып тора иде. Ул, түргә асып куйган юкә көлтәсеннән әле генә шыртлатып өзеп алган яшькелт яфракны карасу ирененә кыскан килеш, зур коңгырт күзләрен чакырылмаган кунакларга текәп катып калган.

Гөлфинур бермәлне, өнгә килә алмыйча, кыска һәм шома йонлы болан баласына карап торды, аннары, гадәтенчә борынын нәүмиз жыерып: «Нинди матур, нәнием», — дип, ачык ишек аша ап-ак йомшак кулын сузып, борын тишәкләрен киңәйтеп еш-еш сулаган мәхлук жан иясен иркәләмәкче булды. Ләкин ул Гөлфинурның ниятен аңламады, ахры, колакларын шәмдәй катырып һәм күзләрен атылып чыгардай акайтып тышкы якка ыргылды.

Рәфис киртә ишекне ябарга өлгерде.

— Их, син, куркак болан баласы...

Бу сүзгә алар икесе бергә әйттеләр бугай.

...Рәфис, куаклар белән чуарланган зәңгәрсү ярларга күзен текәп, истәлекләр дөньясыннан аралана алмыйча алжыды. Әйтерсең әле генә зиһененнән кичкән илаһи күренешләр калын булып яткан кар катламы астында күмелеп калган иде.

6

Аны Гөлфинур янына кертмәделәр. Икенче көнне дә, өченче көнне дә ул аның палатасына элгә алмады.

— Ярамый! — диде дәвалаучы врач кискен итеп.

Рәфис тәшвишкә төште. «Чынлап та, хәле тагы да авырайды микәнни? Әллә мине күрергә теләмиме Гөлфинур?.. Янына үзе кертмәскә кушканмы?..» Соңгы көннәрдә шундый борчулы уйлар белән яшәде Рәфис. Йокысы качты. Черемләп киткәндә дә төшенә Гөлфинур кереп йөдәтә иде. Үпкә-рәнжеш тулы күзләре белән Рәфискә текәлеп карап, бер сүз дәшми тик басып тора иде. Ә күз карашы нәкъ яшь чактагы кебек...

«Бүген дә палатасына кертмәсләр микән?» Киём әлгечтә эшләүче ак халатлы тулырак гәүдәле хатын Гөлфинурның исемен ишеткәч, бернинди сүз катмыйча, Рәфискә ак халат

алып бирде. Рәфис, халатны жилкәсенә элөп, таш баскыч буйлап өскә күтәрелгәндә, алда көткән билгесезлектән йөрәгенең дулкынланып тибүен тойды. Ул килеп кергәндә, Гөлфинур күзләрен түшәмгә текәп тыныч кына ята иде. Ишек ачылган тавышны ишеткәч, ул күзләрен шул якка текәде, ләкин бу караштан сөенеч тә, гажәпләнү дә укып булмады.

— Минә танымыйсың мәллә, Гөлфинур?

— Таныйм, Рәфис.

Әйтерсең алар гади танышлар гына булганнар, гүя соңгы очрашу белән хәзергесе арасында дистә еллап гомер ятмый: «Мин коткарганны да белми, ахры».

— Ни хәлләрең бар соң, Гөлфинур?

— Ярыйсы.

— Бәлки, син миңа ачулана торганыңдыр?

— Нигә ачуланыйм... Рәхмәт, бозлы судан алып чыккансың.

Бу сүзләр шулчаклы салкын, битараф тон белән әйтелде ки, Рәфис моңа каршы ни дип җавап бирергә дә белмәде. Ул Гөлфинурның һаман түшәмгә текәлгән сүрән карашына, кәгазь битедәй ап-ак йөзенә, мөндәргә таралып төшкән саргылт чәчләренә әледән-әле күз төшәргәләп тын гына утырды. Хәзер ул үзен ярамаган төшкә килеп эләккән чит бер кеше итеп сизде, әрсезләнөп йөрүенә, үз-үзенә ачуы чыкты.

— Ярый, мин китим инде, алайса, — диде ул, ярым пышылдап, — тизрәк терел.

— Рәхмәт.

Рәфис арты изелөп беткән киез башмакларын кыштыр-датып ишектән чыгып киткәндә, Гөлфинур ниндидер мизгелгә генә аның ак халат ябынган киң жилкәсенә сүрән карашын сирнеп алды. Палата ишеге ябылып, бушап калган коридорда аяк тавышлары яңгыравы тынч, ул яңадан акшарланган түшәмгә текәде һәм бик бирелөп нәрсәдер карый башлады. Әйтерсең түшәмнең кытыршы өслегендә аның өчен бик әһәмиятле нидер бар, шуны төшенмәсә, төзәлмәслек югалту булып шикелле. Әйе, түшәмгә төбәлөп күңелендә язылганнарны укыды ул, бөтен жанын тутырган, бәгырен жәрәхәтләгән язманы...

Кызың күз алдында тагы шул ук йөз — айлар бую күңеленнән бер сәгатькә дә китеп тормаган, бөтен тынычлыгын алып газәплаган чырай пәйда булды. Хәзер гүя ул шул түшәмнән аңа карый, жентекләп һәм сынап, моңнар тулы күзенә бага... Аннары әүвәлгечә ак тешләрен ялтыратып елмая... Бу вакытта аның кара-кучкыл йөзе нурга күмелә, кара күмердәй күзләреннән очкыннар чәчелә.

— Камил, — дип, түшәмдәге сурәткә еламсырап пышылдады Гөлфинур. — Камил, йә инде, ни өчен миңа шулчаклы мәрхәмәтсез булдың син?..

Әнә ул шунда — Гөлфинур яшәгән тулай торақның тумбочкасы өстендә ята Войничның «Кигәвен» романы. Аның титул битендә язылған сүзләр дә чекерәеп тора. «Язмышыңның қорбаны буласым қилми». Боздай салқын, қара язмыштай мәрхәмәтсез сүзләр... «Бу синең үз қулың белән язылған сүзләр, Қамил!..» Тик белмим, ничек яздың икән син бу сүзләрне? Язғанда қулың қалтырамады микән?... Ләкин... ләкин кем арқасында туды соң ул син әйткән язмыш? Кем гаепле? Шул көнне минем өчен бөтен дөньяның нурлары сүнгән кебек булды бит, син шуны беләсеңме, Қамил? Юқтыр. Юғыйсә икенче көнне үк атылып яныма қилгән булыр идең! Ә мин сине барыбер көттем. Өзелеп-өзелеп көттем. Үзем әшли торған рәссамнар остаханәсе тәрәзәсеннән көннәр бue күземне алмый идем. Қилмәдең шул, қилмәдең. Сиңа да үзеңне жиңу жиңел булмағандыр. Қайнар йөрәк хисен салқын ақыл жиңуе бик авырдыр ул, Қамил... Әчә башлавың да шуннандыр синең... Бу хакта ишеткәч, мин түзмәдем, өеңә бардым. Син аек идең. Мине күргәч, таштай қатып қалдың. Авызыңны ачып бер сүз дә әйтә алмадың.

Мин, бөтен рұхымны жыеп:

— Мин сине аңладым. Рәнжемим. Тик, зинһар, әчмә! — дидем дә, сиңа күтәрелеп қарарға да қурқып, йөгереп чығып киттем... Аннары... Аннары, сине очратып йөрәгемне бозмас өчен, үз авылыма қайтып киттем... Ләкин күңелдәген чәчеп қалдырып булмый икән ул, Қамил! Қая барсаң да, ул синең белән ияреп бара икән... Аңлы-миңле булмасам, трактор чанасыннан да егылмас идем мин. Башыма ябырылып қилгән шәфкатьсез уйлардан талатып, атналар бue монда да ятмас идем».

Янына Рәфис керер алдыннан ғына ул елап алған иде. Үзең бу йомшақлығын, көчсезлеген яшле күзеннән күреп алмасын тағы дип қурықты ул, шуңа күрә аның яғына қарасқа тырышты. Рәфис палатадан чығып киткәч, Гөлфинур бары аның турында уйларға, икесе арасында булған яқты истәлекләрне тергезергә теләсә дә, алар күз алдына қилмәде. Наман шул соңғысы, бәғырыне телгәләп бетергәне әрсезләнде, тәмам ябышқаққа әйләнде.

7

...Қолақ төбендә қил уйный, бер үкереп, сулықлдап узып китә, бер сузып-сузып ниндидер ямансу көй сызғыра... Қаршыдан биткә бәргәне томанлы сурәт алып қилә дә әреп юкка чыға... Үткәне, югалғаны урынына башқасы — ачыграғы, жетесе... Гөлфинур сурәте... Йөрәкне авырттыра, уйларны тузғыта торған тынғысыз сурәт... Нәрсә генә булды соң?

Инде күңелдә күптән бер көе, тыныч кына йөргән таныш йөз ничек шулай бөтен жанын актарып ташлады әле? Юк, үзен алдый гына Рәфис. Ул бит үзе аңа кузгалырга ирек бирмәде. Йөрәге уңайсызланып талпынып куйганда да, аны көчлөп куып жибәрде. Ләкин ни өчен бу гүзәл заттан кача иде соң ул? Нигә дип еллар бue үзенә тартып торган зәңгәр күзләр каршысына ашкынып-шашынып томырылмады? Әйе, укыды. Вакыты тыгыз булды... Вакыты табылып иде әле. Ләкин ул бу очрашуны кичектерә килде. Утка килеп керермен дә укуым уку булмас, барысы дөрлөп янар, юкка чыгар дип курыкты. Тик бу четерекле мизгел каршысына үзе килде... Көтмәгән-дәге сынау, бәхетсез очрак булып...

Бу сынауны үтә алдымы соң ул?

Актарылып аккан бозлы суга сикерүе — сынауны кичүе түгелмени... Ләкин ни өчен Гөлфинур бик салкын аңа? Әллә бу Рәфискә генә шулай тоеламы? Хәле авыр булганга, ачылып-чәчелеп китә алмыймы Гөлфинур?

Кабул итү бүлмәсендә аны танийлар иде. Тулы гына гәүдәле хатын, бер сүз дәшмичә, аңа ак халат, сандаллар бирде. Рәфис, үзенә таррак булган халатны жылкәсенә ябынып, аягына янчелеп беткән каты сандалларны эләктереп баскычтан икенче катка менә башлады. Бер басма, ике, өч... Йөрәк ничек тарсылдый... дүрт, биш... «Тагы шул рәвеш салкын каршылармы икән Гөлфинур? Тәки әрсезләнеп йөри дип уйлармы?» Ул тукталып калды. Ак халатлы ике шәфкать туташы, аңа бәрелә язып, түбән төшеп китте. «Нишләп йөрисең, бүтән килеп йөрмә?!» дисә. Томан эчендә кабат хасил булган зәңгәр күзләр каядыр читкә, ул аңламаган, исенә китермәгән тарафка бага иде. Рәфис тотрыксыз хәрәкәт белән ак халатын иңнәреннән сыдырып төшерде, баскыч култыкчасына тотына-тотына түбәнгә шуышты...

Жил туктаган. Төнге урам тын һәм караңгы. Багана башларында зәгыйфь янган электр лампочкалары һәм ара-тирә тәрәзәләрдән сибелгән зәңгәрсу ут баганалары куе караңгылыкны жиңә алмаганга, сыек эңгергә күмелеп утырган авылның арғы ягы аеруча караеп күренә.

Кайдадыр якында гына тонык моң булып челтерәп су акканы ишетелә иде. «Ерганаclar шулай челтерәп агамы соң?» Ул салмак адымнар белән челтерәү ишетелгән якка таба атлады. Юк, бу ерганаc тавышы түгел, югарыдан агып төшкән су шаулавы. Якынайганнан-якыная барган хикмәтле шарлавыкны эзләп, ул инде авыл башына ук килеп чыкты. Карт өянкеләр белән уратып алынган аулак төбәккә озын гына агач улак куелган, су шул улактан шарылдап агып төшә икән.

Жәй көне бу тирәдә чишмә агып ятканын күргәне бар иде Рәфиснең, әмма бу улакны ул беренче мәртәбә күрә.

Күтәрәнке моңга төрөнөп чыңлаган чишмә тавышын ул тын да алмый тыңлады. Бу чың соңгы көннәрдә бер-бер артлы килеп чыгып торган күңелсезлекләрдән, борчулардан арыган жанын ял иттергәндәй булды. Чың-чың-чың... Гүя каяндыр офыклар артыннан ефәктәй йомшак жил тирбәлә-тирбәлә исә дә күзгә күренмәс нечкә кылга чиртеп-чиртеп ала. Чирткән саен моңсу һәм чакырулы аһәң, дулкын-дулкын булып, яз исә аңкыган тирә-юньгә тарала. Төнгә урамның куе караңгылыкка төрөнгән аргы башыннан тонык һәм сагышлы булып жыр ишетелде:

Сагындырды сызылып таңнар атуы,
Әнкәемнең иркәләп уятуы.

Егет күкрәгеннән ташып чыккан бу моң гадәти түгел, ничектер кыргыйрак булып үксеп чыга иде.

Кайтам инде туып үскән ягыма,
Кырларыма, тугайларыма.

Авыл урамы йөрәкләрне телә алырлык күпме табигый яңгырашны үзенә сыйдырган ул. Бу аһәң сине сагышка салып кына калмый, дөнъяның һәртөрле ваклыкларынан арындыра, күңелеңне сафландыра. Әмма төнгә авазларны тыңлап күпме өнсезләнеп йөрергә була. Алда — тормыш мәшәкате, ыгызгылы борчулары. Аларны кичектермичә чишәргә, бер дә булмаса, чишелеш юлын табарга кирәк.

«Гөлфинурны онытырга кирәк, — диде Рәфис үз-үзенә, — күңелдән чыгарып ташларга... Сөйләшергә дә теләмәгән кеше белән нигә йөрәкне телгәлөргә. Муеннан эшкә чумарга — бетте-китте...»

Рәфиснең холкында шундый үзенчәлек бар: әгәр берәр уңышсызлыктан күңеле кырылса, ул бөтенләй кулларын төшерә, аның карашы да төссезләнеп кала, хәтта авыз кырыйлары еларга жыенган кебек түбәнгә тартыла, аңа барысы да жимерелгән, инде бу упкыннан чыгу юлы бикләнгән төсле тоела башлый. Ә инде кәефе күтәрелеп китсә, жиңеп чыгарына ышаныч туса, ул бөтенләй үзгәрә: йөзе көләчләнә, күзләре очкынланып яна, авыз кырыйлары кычкырып көлөргә әзерләнгән кебек югары күтәрелә. Мондый чакта ул тыелгысыз омтылыш белән яши, гүя үзендә тауларны әйләндереп салырлык көч сизә. Чынлап та, бу күтәрелеш чорында ул гаять күп эшли, үз-үзен белештермичә баштанаяк эшкә чума. Ул шулай ике максимум арасында яши: күтәрелеш көннәре төссез сүлпәнлек белән аралаша тора. Мондый тотрыксызлыгын ул үзе дә белә, шуңа күрә апатияне

булдырмаска тырыша. Күп вакыт моңа ирешә дә. Ләкин үз-үзеңне жиңу бик ансат эш түгел шул. Җитмәсә, бу урам, төнге караңгылыкка чумып утырган авыл әлегә ят һәм аңлаешсыз. Ничек сәер булмасын, үзенең балачагы төбәген күңел үз итми, моннан шактый еракта жаны ияләшкән жылы почмагы, барысы да аны хөрмәт иткән, зурлаган, шау-гөр итеп эшлөгәндә вакыт үткәнән дә тоймый кала торган, үзенеке булып беткән хезмәт урыны тыелгысыз төстә тарта, суыра. Шулардан ычкынып, каядыр яқында гына яшеренгән серле төеннең очын табарга кирәк, бик кирәк. Ләкин үрсәләнеп эзләгән шул мөгҗизалы жепкә ияреп, бүтән табышмаклар, башваткычлар калкып чыга...

Аның резин бакеллы аягы әледән-әле төбөндә су жыйналып көпшәкләнгән карга төшеп алды, йә күлдәвек урыннарны караңгыда күрмичә ашык-пошык чупырдагып үтте.

Бетмәс-төкәнмәс уйларына уралып йөри-йөри, ул терлек каралтылары янына килеп чыкканын сизми дә калды.

«Хәсрәтле һәм куанычлы төбәгем».

Чү, каралтылар янына өелгән тиреслектә кем казына соң? Эңгер-меңгергә күмелгән тонык офык яктылыгында бу кеше куркыныч әкияттән калкып чыккан сәер жанвар төсле караеп тыпырчына, тегермән канатыдай кулларын айкый-айкый иелә-бөгелә иде.

Рәфис шикләнеп, як-ягына карана-карана, сак адымнар белән төнге жан иясенә якынлашты.

«Кем булыр бу?»

Сөртенеп егыла язды, ахры, бермәлне гәүдә аксыл куе-лыкка чумып алды.

«Томанда чумып ала, юкса кем икәнән таныр идем... таныр идем...»

Аның башына уйлар чәбәләнеп килде: «Томанда югалмасын иде шул алар... Эчке дөньялары, кичерешләре ап-ачык булсын иде... ап-ачык...» Ул үзе белән иңгә-иң торып эшләүчеләр хакында уйлады. «Селкеп аласы иде аларның күңел-ләрән... Яктыга чыгарасы... Ләкин ничек?»

Аның хәзер үк кемнеләр, үзен аңлый торган кешене эзләп табасы, күкрәгенә бөялгән төерне чишеп жибәрәсе килде. Ләкин кайда соң андый кеше? Җанында тулышкан уй-борчуларны сыйдырып кеше кайда?

Көрәнсу халатларын жилфердәтеп абзардан берәм-берәм чыгуучы савымчылар Рәфиснең халәтен аңладылар, ахры, уйларыннан сискәндерергә теләмәгәндәй, аның ягына башларын да бормыйча, төрлесе төрле тарафка шым гына таралыштылар.

Бану гына, ни өчен болай эшләгәнәнә хисап бирмичә, адымнарын акрынайтты, аннары бөтенләй туктап калды. Ул соңгы көннәрдә жанын кая куярга белмичә бәргәләнеп-

суккаланып йөрде. Аның белән кешечә сөйләшергә теләгән Рәфискә каты бәрелгәне, аннан килеп бозау белән булган вакыйга тора-бара үз-үзен күрәлмәугә әйләнде. Өнә кайткач та ярым өнсез хәлдә каударланып йөрде, хәтта иң олы сеңелесе туган көнөндә бүләк иткән кыйммәтле вазасын төшереп ватты, каударланып, су кранын артык каты борып сырларын өздөрдө. Бүлмә тубык тиңентен су белән тулды.

Ире, нинди ярсулы хәлдә дә жыйнак булып кала белгән хатынының шулай таркауланып, югалып калуына гаять гаҗәпләнеп, шул ук вакытта аны борчырга теләмичә, тавыштынсыз гына идәндә чәчелеп яткан пыяла ватыкларын жыйды, кранны икенчесе белән алыштырып, су ташкынын туктатты.

Рәфис башта Бануны абайламады. «Ул да минем шикелле дөньясыннан үткән мәллә?» — дип уйлады Бану.

— Нинди хәсрәткә чумган баш зоотехник?

Каршы ук килеп баскан Бануны күргәч тә, Рәфис, буталчык төштән арынып бетмәгән кеше төсле аңлы-миңле булып, күзләрен челт-челт йомгалап торды. Аннары, үзен оеткан дөньядан көч куеп аерылырга теләгәндәй, алга таба омтылышлы хәрәкәт ясады.

— Уйланырлык нәрсәләр житәрлек, — диде ул авыр сулап.

Бану нәрсәдер төшенергә теләгән чәчәкчеле карашын Рәфискә кадап торды да, болай әрсезләнүнең мәгънәсезлеген төшенгән күк башын түбән иеп, кайту ягына йөгөрдө.

— Тукта әле, Бану!

Рәфис, ике якка җәелгән кулларын киң итеп селти-селти, үзеннән ераклаша баручы хатын артыннан ашыкты.

Тукталып калган һәм гаҗәпсәнгәндәй астыртын күз сирпеп торган Бануга якынайганда, аның күңеленнән әллә ничә төр каршылыклы уйлар йөгөрешеп үтте: «Нигә дәштем әле? Эш хакында сорашырга туктатканны белмәс, әллә ниләр уйлар».

— Ни өчен минем белән сөйләшүдән качасың син? Син генә түгел, сез барыгыз да...

— Бу юлы качмаска уйлаган идем... Сез үзегез бит...

— Ничек мин үзем?.. Мин күптәннән сезнең белән ачык-тан-ачык сөйләшергә омтылам. Бәлки, берәр ярдәмем, яхшылыгым тияр иде, дим...

Эчке киеренкелек вакытлыча кимегән, йомшарган гына иде, ахры. Мәнә теге чактагы шикелле Бануның куе кашлары дугаланып килде. Коңгырт күзләреннән чәчәкчеле очкынар чәчрәде.

— Яхшылык? Нинди яхшылык турында сөйләсез сез? Без сезнең кебек житәкче кешеләр белән алай кәфийәтләнәргә гадәтләнмәгән. Хәер, сезнең сүзегез бер булыр инде: сөт, сөт, сөт! Тагы ни көтәсез сездән. Шәмсүн әнә сезнең

шикелле хәйләләп-шомартып маташмый, ачык итеп яра да сала. Өстәвенә сүгенергә дә күп сорамый. Ә нәрсә, алай аңлашыларак төшә ич.

— Син хаклы түгел.

— Хаклымы, түгелме, нәрсә бар, шуны әйтәм... Әй, нәрсә сөйләнеп торырга, әллә үзегез белмисезме... Башта гына сез... Аннары бүтәन्नәр кебек шул бер көйне көйләрсез...

— Кызыл почмак һаман шундый хәлдәме?

— Кем кагылсын аңа? Бүген ул кемгә кирәк? Ә менә тикшерү киләсе булса, ялт иткән булыр, кайгырмагыз! Чөнки киләсе булса, алдан хәбәр итәләр, өлгерергә була. Самоварын китереп куярга да, коймак пешерергә дә, музыкасын көйләп жибәрергә дә... Әйе, әйе, хәтта безгә өр-яңа халатлар биреп курчактай киендерергә дә өлгереп була, сез кайгырмагыз!

Рәфис шуңа игътибар итә: тулы гына гәүдәле булса да, эштә божыр кебек җитез бу хатын телгә дә шактый үткен, һәр сүзгә беренче булып катнаша, сүзен туры әйтә, кемнеләр хәтерен калдырырмын дип тә, җитәкчеләр алдында дәрәҗәм төшәр дип тә шикләнми. Хәер, Рәфис, тәҗрибәсе буенча, тагы шунысын белә, эшендә ут уйнаткан кеше туры сүзле була, ул-бу чыга калмагае дип куркып тормый. Баскан жире тайгаграк булганнар гына як-ягына карап эш итә, җитәкчеләр белән сак сөйләшә, аның хәтерен калдырудан уттан курыккандай курка.

— Беләсеңме нәрсә, — диде Рәфис, тәвәккәл бер карарга килеп, — әйдә, бүген үк кызыл почмакны үзез без менә дигән итеп җиһазлыйбыз.

— Терлекчеләр йортынмы? Нәрсә белән?

— Табарбыз. Үз өстемә алам.

Бану, ышанмыйча, Рәфискә карап торды да, ни әйтергә теләптер, мәсхәрәле елмаеп кулын селтәде.

— Юк, син кул селтәмә, — диде Рәфис, ышанычлы тавыш белән. — Барысы да китеп өлгергәнче хатыннарда дәш, берүк ирләрне чакырырга онытма!

Бану ышанмыйча карап торды да, капыл кубарылып, хатыннар артынан йөгәрде.

Хәтәр эш кузгатмакчы иде Рәфис. Ул бу хакта элегрәк Шәмсүнгә дә әйтеп бакты. Ләкин хужа кеше, мәсхәрәле төстә күзен кысып, бармагы белән генә чигә турысын бораулап күрсәтте.

...Кайсы ялтыравыклы көрән өстәл, кайсы бик килешле бизәкләр төшерелгән шкаф, бүтәннәре банкет залларында гына була торган арткы терәве заманча эре фигуралы итеп эшләнгән утыргычлар күтәргән хатыннар, кояш нурлары мәл-жерәткән киң урамга сибелеп, терлекчеләр йортына таба атлыйлар. Совхоз җитәкчеләре һәм районнан килгән дәрә-

жәле кешеләр кереп сыйлана торган бүлмәдән алып чыккан бу жиһазларны авыл халкының күбесе әле беренче мәртәбә күрә. Шуңа күрә ул хәзинәне күтәргәннәре, барган жирләрәннән тукталып, күз явын алырдай елтыравыклы өстәл-шкафларны урамның кары агарып торган чистарак төшенә сак кына куялар да шомә өслеген бармаклары белән сыйпап-сыйпап карыйлар. Өркә төшеп зур ачылган күзләре — авылның район ягынан килә торган юл сузылышында. Янәсе, Шәмсүн директорлар киңәшмәсеннән кайтып килеп, аның рәхсәтеннән башка үзбелдекләнган өчен иманнарын укуйтмасын! Аннары тагы, бу кыйммәтле нәрсәләрне жылкәләренә атландырып йә кулларына күтәреп, боламыктай кар суын ера бирәләр. Пышылдашып кына сөйләшкән хатыннарынның йөзләрендә сагаюлы серлелек, гүя алар гадәти генә эш башкармыйлар, ә моңарчы яшәп килгән һәм инде жимерелмәс кагыйдәгә әверелгән кануннарны аяусыз төстә пыран-заран китерәләр. Вакыт-вакыт күзләрендә жиңүчән сөенеч балкып куя, шушы жирнең хужалары итеп тою хисә эчкә яшеренгән урыныннан кыюсыз гына баш калкыта. Тирә-юньгә картлар, бала-чагалар жыйналган. Алар өчен бу — үзенә күрә бер тамаша, моңарчы бертөрле агылган тормышның яңарып алуы. Аннары терлекчеләр йортында эш кызды.

Киеренкелектән еш-еш сулаган, ахылдаган, йөткеренеп куйган тавышлар ишетелде. Куллар, билләр талса да, маңгай, аркаларга салкын тир бәрәп чыкса да, мускулларның рәхәт тулышуы, тән буйлап йөгәргән кайнар кан, үпкәләргә ябырылган жылы тирес исә физик хезмәтнең савыктыргыч ләззәтен тойган кеше өчен үз һәм күнегелгән иде. Янәшәдә генә бил турайтмый тирләп-пешәп эшләгән кешеләр Рәфискә якынрак, аңлаешлырак булып китте. Аның бу кешеләр белән шаярып сөйләшәсе, үзендә туган күңел күтәренкелеге аша хисләрен уртаклашасы килде. Ә өмәдәшләре кызарынган, маңгайларынан сызылып тир ага, тик алар моңа игътибар итми, төймәләрен ычкындырган куртка чабуларын жылфердәтеп, чүп өемен жыештыруларын беләләр.

— Сезнең бала тудыру йортында булганыыз бармы? — дип сорады Рәфис жыелган халыктан. Жавап бирүче булмагач, көлемсери төшеп дәвам итте: — Менә шул йортта туган балалар бөтенесе бер бүлмәдә рәт-рәт булып тезелешеп яталар. Барысы бер-берсенә охшаш, һич аерып алырлык түгел. Кешеләр дөньяга яралганда бар да бертөсле. Ә аннары, үсә төшкәч, аерыла башлыйлар: монысы ак йөзле, йә сипкелле, тегесе усал, бусы юаш. Мәктәптә укуганда — берсе сәләтле, гел бишлегә укый, икенче берәве авыр үзләштерә. Ә укып чыккач, агроном, зоотехник, инженер, терлекче, игенче һәм

башкалар. Агроном, иген үстерәм дип, кырлар буйлап чаба, зоотехнигы терлек абзарларында кагая. Һәркайсы үз эшен иң зарур дип саный.

Рәфиснең бу әңгәмәсен тыңлап торучылар, ул сөйләгән сүзләргә йотып барудан битәр, йомгакның очын ничегрәк тәйнәр икән дип көтәләр иде.

— Күрәсез, кешеләр житлегеп житкәндә белеме белән дә, характеры ягыннан да, эшләгән эшләре буенча да гаять төрлеләр. Бу хәл кешеләргә беркадәр бер-берсеннән читләштерә, хәтта беришә каршылыкка китерә. Ә кешеләр үзара тату яшәргә, дус булырга тиешләр. Моңың өчен ни эшләргә кирәк?

Рәфис, җавап көткәндәй, жыелып торучыларның әле берсенә, әле икенчесенә карады. Чынлыкта, ул бернинди җавап көтмәде, чөнки ул җавап аның үзендә иде. Ул бары шул рәвештә кешеләргә игътибарын үзенә юнәлтте генә.

— Йә, ни эшләргә кирәк? — дип кабатлады ул һәм дәвам итте: — Бер-берсеннән үзгә эштә эшләүче кешеләргә, вакыт-вакыт жыеп, бертөрле, бер характердагы эшкә кушарга кирәк!

Бар да жанланып киттеләр: үзара көләшә-сөйләшә башладылар.

— Менә әйтсә сүзен әйтеп бирде, ичмасам!

— Сорау биреп мәшәкатьләнәсе итмәде.

— Һай, Рәфис!

— Шулай, шулай, — дип кычкырды Рәфис, тавышны басып, — бары бертөрле хезмәт кенә кешеләргә тигезләштерә, бертөрле итә. Хужа кеше дә көрәк тоткан, аңа буйсынган кеше дә шул ук көрәкне тоткан!

Рәфис бер мәлгә авыл ягына күтәрелеп карады һәм чырае бозылып китте, авызы бер якка кыйшайды.

Авил ягыннан, кунакка баргандай киенеп-ясанып, Гөлфинур килә иде. Кызның өстендә алсу төстәге җиңел бишмәт, башында норка йонлы бүрек. Рәфиснең иреннәре канәгатьсез кыймылдады: «Авырудан хәл кермәс борын ник килә инде. Җитмәсә, ничек киенгән. Тапкан көязләнер вакыт».

Гөлфинур, берни булмагандай, биек үкчәле сапожкилары белән кәс-кәс басып килде дә тәкәббер генә кулларын биләнә таянып тукталып калды.

— Миңа ни эшләргә кушасыз? — Ул җете кызыл итеп буялган иреннәре белән көчлөп елмаерга тырышты.

Галим абзый, ике кулын киң итеп жәеп, киндер куртка чабуларына шап итеп сугып куйды.

— Һай Алла, биергә дә, җырларга да кушмыйбыз, аның өчен фасоның килгән булса да.

Гөл башын иеп, күндәм генә йөргән бу кешедән мондый сүз чыгуы барысының да күңеленә хуш килде. Ирләр, читкә

карап тыелып кына көлөштөлөр дә астыртын рәвештә Рәфис ягына күз ташлап алдылар.

Гөлфинурның авырып ятуы хакында күбесе белми иде. Шуңа күрә ирләрнең хахылдавы Рәфиснең йөрәгенә тиде, ул Гөлфинурны кызганып куйды:

— Син кайт, булмаса, — диде ул кызга сабыр гына.

Гөлфинур күтәрәнгә тавыш белән шар ярды:

— Бәй, нигә кайтыйм, эшләргә дип килдем ич мин.

Галим абзый әллә нишләгән иде бүген. Алыштырып куйганнармыни. Ул тагы бу нәзберек кыз белән кәфиятләнеп тормады.

— Әйдә, мин сиңа эш табып бирәм, — дип, Гөлфинурны ияртеп, абзар эченә кереп китте.

Биш минут үтмәгәндер, абзар ишеге кинәт ачылып китте, көч белән арткы яктагы боз өеменә бәрелүдән хәтта дыңгырдап калтыранып торды, эчтән ачудан кызарынган-бүртенгән Гөлфинур атылып чыкты.

— Син мине мыскыл итмәкче, кәрлә төре, шәһәр кызына әйләнгән имеш...

Еш-еш сулаудан аның юка борын яфраклары дерелди, кабарынкы иреннәре үпкәләгән бала төсле алга бүлтәйгән иде.

Гөлфинур артыннан канатларын жәеп кызулаган Галим абзыйның гажизләнүдән йөзе бозылган, ул, мөлаем кызның әле алдына, әле артына чыгып, акланган тавыш белән тотлыгата-тотлыга (баягы кыюлыгы кая киткән?!) сөйләнә бирде:

— Н-ниткән м-мыскыл итү ди ул, сиңең с-сыер сава бел-мәвеңне мин кайдан белим... Х-хатын-кыз булгач...

Гөлфинур Галим абзыйның каршына ук очынып килде.

— Син ни өчен минем белән авыз чайкыйсың, ә? Кем булдың ул хәтле?

— Гөлфинур, кызма әле...

— Кызармын әле мин сиңа! Кәрлә!

Ул кинәт борылды да биек үкчәле сапожкилары белән бозлы жиргә шак-шок басып китеп тә барды.

Күмәк хезмәт тудырган күңел күтәрәнкелеге, ашкынулы дәрт шул мизгелдә үк сүнде, сүрелде... Жыелып торучыларның берәүләре ике куллары белән сәнәкләренә таянып тынып калды, икенчеләре, кесәләренә шап-шоп сугып, тәмәке эзләгәндәй итте. Эчпошыргыч тынлыкны куертып, баш очына көлсү сөрәм эленде. Кешеләрне дәү һәм соргылт канаты белән изеп торган тынчу авырлыкны ишәргә, юкка чыгарырга кирәк иде. Тик моны эшләү жиңел түгел, нидер күкрәкне кыса, яңак сеңерләрен жайсызлап тарттырып тора. Хәтта күзләр дә коры һәм нурсыз.

Рәфис, хәрәкәтләрне тоткарлый торган киеренкелекне

берьюлы селтәп ыргытырга теләгәндәй, кулындагы сәнәген югары күтәрәп, көч белән кар өменә кадады.

— Тәк, иптәшләр, — диде ул, тавышына көр яңгыраш бирергә омтылып, — барыгызга да рәхмәт, тырыштыгыз, ә тырышлык җилгә очмас... — Ул сүзен дәвам итәргә теләде, ләкин кыска бер вакытта әйтергә ашкынганы тернәкләнеп китә алмады.

Шул ара шактый талчыккан ирләр, табигатьләренә хас саран кырыслык белән булып үткән күңелсез хәлне эчләренә йоттылар да, тәмәке пыскыта-пыскыта, кояш нурыннан мәлҗерәп тирес исе аңкыта башлаган көрәнсу сукмак буйлап бүтән мәшәкәтләренә таба атладылар. Рәфис аларның канатлары каерылган кошлар кебек тезелешеп китеп баруларын кар яктысыннан чагылган күзләрен кысып беравык карап торды да көрсенеп куйды.

Үз-үзеннән канәгатьсезлек хисе, бөтен барлыгын биләп, аның сынын катырды. Ачылып китеп сөйләшер өчен жайлы вакыт иде бит. Шундый якынлыкны үзе чакырган иде. Бу халәт килеп күңелләр ачылган, ул теләгән дулкынга корылган кебек иде. Шуны тотып ала алмады бит ул, алмады... Кем гаепле? Әлбәттә, беренче чиратта үзе... Һәм тагы — Гөлфинур... Менә син нинди икән әле Гөлфинур... Көчсез һәм һаваланучан...

...Шәмсүн районнан кайтып төшүгә, хужа тирәсәндә әйләнергә яратучылар кыйммәтле җиһазларның терлекчеләр йортына урнаштырылуы хакында түкми-чәчми аңа җиткерделәр. Тагы беравыктан артык ярсудан кызарынган-бүртенгән Шәмсүн терлекчеләр йортының ишеген каерып ачты.

— С-син, син, — дип кычкырды ул Рәфискә шашынып, — үзеңнең ни кыланганыңа аз булса да хисап бирәсеңме, юкмы?!

— Буласы булган инде, — диде Рәфис, сабырлыгын жуй-маска тырышып. — Хәзер кире кайтарып булмый.

Рәфиснең мондый тынычлыгы Шәмсүнне бөтенләй чыгырыннан чыгарды.

— Була! Ничек кенә була әле! Әллә син мине һәрбер башбаштаклыгыңа юл куяр дип уйладыңмы?

— Булдырасың икән, моны үзең эшлә!

— Һе, нинди ансат, — Шәмсүн чыраен сытып тешләрен шыкырдатты. — Син кашыклап борыч сибеп ботка пешереп куй, миңа шуны ашаргамы? Юк инде, ыслушый, ул ботканы үзеңә йотарга туры килер!

— Турысын әйткәндә, мин тәкъдим иткән сыеңа ябырылырга җыенмыйм. Сиңа да бер чорналган йомгакны кирегә сүтәргә ирек куймам!

— Ничек?!

— Үзең уйлап кара, халык алдында кем булып чыгабыз без аннары? Камыр, чүпрәк!..

Соңгы сүз Шәмсүнгә айныткыч тәсир итте. Аның шартларга житкән ачулы йөзө шиңә төшөп, күз карасында рәнжеш катыш ризасызлык пәйда булды.

— Син мине нинди хәлдә калдырдың, ә? Житәкчеләр алдында, бигрәк тә Самат Рәшитович алдында... Яхшы! Шулай да булсын. Тик белеп тор, ыслушый, мин моны синең исеңә төшерермен әле! Фәкәт шулай!

— Син кирәкмәгәнгә чәпчәмә! Иң яхшысы менә нәрсә хакында баш ватыйк: тиздән сөт кими башлаячак бит, — диде Рәфис, астан сөзеп карап.

Шәмсүннең кашлары маңгаена сикерде.

— Ничек кими башлаячак?

— Шулай. Чөнки сыерларның бозаулау графигы ел әйләнәсенә тигез бүленмәгән. Күбесенең сөт ташлау чоры майиюнь айларына туры килә. Әле анысы да бик үк ачык түгел. Кыскасы, төгәл планлаштырылган график юк.

— Кем төзөргә тиеш соң ул графикны?

— Без төзөргә тиеш. Ләкин ул графикның нәтижәләре тагы тугыз-ун айдан гына сизелә башлаячак.

— Шуңарчы кул кушырып утырыргамы исәбең? Бездән район сөт сорый, аңлыйсыңмы шуны?

— Аңлыйм. Иәм кул кушырып утырырга да исәп юк. Рационнарны үзгәртү, сыерларны карауның режимын камилләштерү юлы белән без хәлдән килгәннән барысын да эшләребез. Ләкин аның белән генә барыбер сөт кимүдән тулысынча гарантияләнә алмыйбыз.

— Юу-у-ук! Бу сүз түгел, сөт артырга тиеш! Бездән моны район житәкчеләре, ахыр чиктә партиябез таләп итә! Фәкәт шулай!

Ул шулай диде дә, ерак юл йөрөп арыган кеше төсле, ишек яңагына тотына-тотына чыгып китте.

8

— Шунда исбатлап маташмасаң соң, — диде Шәмсүн, район башкарма комитеты утырышыннан чыккач, Рәфискә, — синең ул дәлилләреңне кем тыңлый, бары үзеңә чокыр казыйсың. Ярар, дияр идең дә бетте-китте. Ул чагында эзсез-нисез шома гына узып киткән булып иде.

«Шәмсүн бу яктан хаклы, — дип уйлады Рәфис, — чынлап та, үжәтләнеп маташуым белән андагыларның игътибарын жәлеп иттем шул. Икенче яктан, дәшми калу үзеңә тынычлык китерсә дә, эш өчен файдага түгел лә. Мәсьәлә ачылмыйча, чишелмичә кала...» Их, — ул көрсенеп куйды, — шунда

иптәшләрчә сөйләшеп, эшнә бергәләп ачыкларга тырышсак, ничегрәк итеп хәлнә төзәтү турында киңәшсәк ни була? Шуның өчен жыйнала торганбыздыр бит? Ә алар: «Син ник алай, син ник болай?.. Син... Син... Тукта, ник әле алар миңа «син» диләр, ә мин бит «сез» дип эндәшәм ул кешеләргә? Ни өчен каяндыр югарыдан торып сөйләшә алар? Юк, сөйләшү дә түгел бу. Гүя мин ниндидер хәтәр жинаять эшләгәнмен дә алар минә хөкем итәләр. Йөзләрендә, күзләрендә — дошманлык, жирәнәп йөз чөөрү...»

Ул шул хәлләрнә зигәнә аша уздырып барганда, үзәнә атап дәшүдән сискәнәп китте.

— Гөлфинур?

— Син кайтасыңмыни бүгән?

— Кайтмый нишлисәң...

Гөлфинур, башын бер якка кыгайтып, мут кына елмайды.

— Мәдәният сараенда безнекеләр кичә үткәрә. Теләсәң, чакырам үзеңнә. Кайтырга өлгәрәбездә әле.

Янәшә барсалар да, Рәфис сәер тартыну кичерде. Көтмәгәндә юлыккан бәхетнең чынлыгына күңелә ышанып бетми иде әле.

Гөлфинур, берни булмагандай, ачылып-чәчеләп сөйләде дә сөйләде:

— Син миңа үпкәләгәнсеңдер инде. Гафу ит минә. Хәлем мактанырлык түгел иде. Мең-мең рәхмәт сиңа. Син булмасаң, бу көннәргә күрер идемме мин... Ничек матур булып яз килә, Рәфис! Тирәкләрнең яңа борын төрткән бөреләрен күр син... Каен кәүсәләре буйлап югарыга ашкынган тереклек суының чөмердәгән авазы ишетелә сыман. Әйтерсәң талантлы композитор иҗат иткән илаһи симфония... Боларның барысын бары сиңең аркада күрәм, ишетәм мин, Рәфис!

Әйе, бу таныш. Бу — чат Гөлфинур. Халәтенәң көтмәгәндә үзгәрүе Рәфисне еш кына аптырашта калдырган, телсез иткән кызый. Ә шулай да Рәфискә рәхәт. Күңелә аксыл болытлар арасында йөзә, куаныч чигенә очына...

Уеннар, биоләр өчен билгеләнгән биек түшәмле, люминесцент утлар балкыткан иркен зал. Ашкынулы музыка ишекләрдән, тәрәзәләрдән урамга бөтереләп чыгып өермәдәй тугланып ала да, кире кайтып, заманча киенгән егет-кызларны әлеп алып селкеп сала. Яшьләр ташкыны, стенада биешкән төсләр чиратлашуына кушылып, бер яктан икенче якка авыша-авыша дерелдәп тора, бутала. Шул ыгы-зыгыда кызарынган йөзләр, елтыраган күзләр чагылып кала. Алар йөрәккә дә, зигәнәгә дә кагылмый. Бер мәгънәсез. Ә мәгънәлесе, йөрәккә кагылганы?.. Тәненә сыланып торган кара чалбар, якасы ачык ап-ак күлмәк кигән Рәфиснең каршысында ук елмайганда түгәрәк

бит уртасы уймаклана торган көлөч зәңгәр күзлө, сусыл кызыл иренле кыз. Аның хәрәкәтләре житез, буй-сыны нәфис. Елтырап торган аксыл йөзө, дулкын-дулкын булып ике якка сибелеп төшкән саргылт чәчләре күңелне алгысытып һаман яқыная, карашының оялчан серлелеге күзгә бәрелеп тора. Кара керфекләрен чак тибрәтеп, зәңгәр очкын сипкән күзләре белән бер мәлгә тутырып карап алганда, йөрөгөң рәхәт уелып китә.

Бала чагында икәү бергә качышлы уйнап, яшькелт тугайлардан жир жиләгә жыеп, кулны кулга тотынып, тузанлы юлдан яланаяк тупырдап чаба-чаба, чирәмлегендә бергә төгәрәп үскән Гөлфинур. Күк йөзедәй ачык зәңгәр күзлө, почык борынлы, озын торыклы бу кыз күз явын алырдай чибәр булып буй житкерер дип, кем уена китергән ул чакны.

— Рәфис, безнең яңадан, ничәмә-ничә еллардан соң очрашуны син нәрсәгә юрыйсың?

Рәфис кисәктән генә кызның һәрнәрсәгә гажәпләнеп карый торган кыңгырау чәчәгенә охшаш күзләренә бакты.

— Бәхеткә, Гөлфинур, бәхеткә...

Томырылып караучы зәңгәр күзләр нурлар чәчеп балкыды.

Шаулы һәм азартлы ритмда тирбәлгән, очынып сикеренгән кешеләр диңгезендә Рәфиснең бөтен гәүдәсә жиңеләеп юкка чыккандай булды, ул үзенә кайнар һәм ярсулы хәрәкәтләрен тоймады, тирә-юңдә ашкынып биюче егет-кызларны күрмәде. Гүя барысы — күңелләренә очындырган дәртле көй дә, уйнаклап жемелдәгән төрлө төстөгә утлар да, хәтта дәртләнеп биючеләр дә бу гүзәл кызга табынып, ташып-шашынып әйләнә-бөтерелә кебек иде.

Рәфискә көтмәгәндә очраган бу бәхетне тотып кала алмас, ул рәхәт мизгел елтыр терекөмештәй шуып учыннан чәчелер сыман тоелды.

Жәяүләп кенә Актайга кайтырга чыгып урман уртасына житкәч, карлы-бозлы яңгыр коярга тотынды. Башта киң ябалдашлы чыршы астына кереп ышыкландылар. Явым озакка китте. Күе чыршы ылыслары аша да тып-тып тама башлады. Рәфис, жиргә кадалган дүрт таякка плащын тарттырып, үзенә күрә өскорма ясап маташты. Шулай итә-итә кич жите, караңгы төште. Егет корырак ботакларны сайлап жыйды да учак ягып жибәрде. Кичке урманның һәм чатнап янган учакның һич кабатланмас хозурлыгы бар иде: кызгылт яктылык шәүләсә сихри эңгергә төренгән ялангач юкә һәм ялпак ботаклы чыршылар буйлап үрмәли дә дерелдәп-калтырап түбәнгә шуыша. Салкынча парлы һавага яшь ылыс һәм юеш кар исе таралган. Карт юкә кәүсәсенә сөялгән килеш шушы илаһи матурлыкка таң калып утырасы да утырасы. Беренчүчүк бер ягында, икенчүк — теге ягында. Яңак-

ларны алсулатып, күзлөргө очкын кабызып учак тик яна бирсен. Энә шулай кара-каршы утырганда, бер-береңнең йөзөндөгө, күз карашындагы һәр үзгәрешне, һәр омтылышны сиземлисең. Сөйгөнеңнең күз карашы, тирә-юньдөгө сихри гүзәллеккә кушылып, күңелдә иң саф тойгылар уята. Бер-береңнән менә шулай ераграк утыру да бик житкән. Алай гына да түгел, бу яхшырак. Гөлфинурның Рәфис белән бер-берсенә сыенышып торган чаклары булыр әле, булыр. Ләкин ул монда егетне үзенә якин да китерергә теләмәде. Якин китерсә, рухын сафландыра торган әлеге пакылек, хозурлык кимер, хәтта юкка чыгар сыман иде. Бермәлне Рәфис аның янына килеп кулларын кызның иңнәренә салырга теләгәч, ул, хәтта үпкәләп, берьялгызы кайтыр юлга чыгып китте. Әле кызның алдына, әле артына чыгып шактый ялынырга туры килде Рәфискә. Әйе, яшь чакта үзеңнең сөйгөнеңә артык зур таләпләр куясың икән ул. Гөлфинур уенча, Рәфис аның иңнәренә кагылып, бу кичнең хозурлыгын, илһамлыгын хөрмәт итми сыман, кызның хисләрен, ни уйлавын егет аның күз карашыннан, кымшанырга куркып утыруыннан ук сизәргә тиеш кебек иде. Сизмәгән икән, димәк, ул аны житәрлек ихтирам итми, яратуы да шуның тикле генәдер.

Үжәтлеге берәз йомшарып, яңадан әлеге карт юкә төбенә кире кайткач та, кытыршы кәүсәгә сөялеп, озак кына керфек какмый утырды ул.

Бер кат күңел утыртып кайтырга кузгалгач, алар шундый тамашага тап булды: кызгылт-гәрәбә төсөндөгә төлке, кар катыш кап-кара балчык кантарларын очырта-очырта, жир астыннан ике тәпие белән тычкан оясы казый иде.

Рәфис, тавыш чыгармаска тырышып, сак адымнар белән төлке янына якынлашты. Тик һәрвакыт жете булган бу жәнлек бүген үз шөгыленә шулчаклы бирелгән ки, ул берни сизми иде. Баш ягы инде үзе казыган чокырга бөтенләй күмелгән, бары алтынсу төсөндөгә көлтә койрыгы гына чокыр өстендә ялкынланып дөрлөп яна.

«Тотып алырга да була бит». Шунда аңа әнисенең сүзләре исенә төште: «Төлке мәрхүмнәр жаны, бәч, аны рәнжетергә ярамый».

Әнисенең төлкеләргә булган киң күңеллеге хакында кызык хәлләр белә иде Рәфис. Бервакыт тавык кетәклегенә төлке килгән. Әнисе моны күреп торса да куып жибәرمәгән, тавыгын муеныннан эләктереп чыгып элдерткәндә дә, калын иреннәрен жәеп, тик елмаеп торган.

Бер күршесенә:

— Нигә карап торып тавыгыңны төлкедән будырттың, ахирәт, — дигәнәнә каршы ул:

— Әйдә, алып китсен. Изге хайван өчен бер тавык кына жәл түгел, бәч, — ди икән.

Рәфис әнисенә шул сүзләреннән көлә биреп, һаман төлкене күзәтә иде. «Койрыгы бигрәк затлы... ә очы ап-ак». Ул, кулын акрын гына сузып, бу табигать гүзәленең қояш нурларында ялык-йолык килеп сарғылт-кызыл төсләр уйнаткалаткан койрыгын тотып карамакчы булды. Тик көлтә койрык, алтынсу йоннарын жылфердәтеп, ул кулын сузган саен, башка якка күчә иде. Ниһаять, ул, тырыша торгач, койрыкның ап-ак чугын эләктерә алды. Тик бер мизгелгә генә. Төлкә шунда ук, сыгылмалы гәүдәсен бөтен көченә талпындырып, чокырдан атылып чыкты да, озын һәм йомры койрыгын сөйрәп, алан буйлап йөзеп китте.

Гөлфинур, балачагындагы кебек борынын жыерып, бу табигать иркәсенә кул изәп калды.

Бераз тавыш-тынсыз баргач, Гөлфинур Рәфистән кисәктән сорап куйды:

— Теге вакытта син ни өчен мин укыган институтка килеп чыкмадың?

— Мин барган идем, — диде Рәфис, — сине генә туры китерә алмадым. Экскурсиягә китте, диделәр. Икенче баруымда син бер егет белән урам буйлап килә идең. Сиңа орынып китсәм дә, мине күрмәдең.

Гөлфинур дәшмәде... Беравык аяк астына карап тын гына атлады.

— Ник сүзсез калдың? — диде Рәфис, көлемсери төшеп.

— Болай гына, мәхәббәт өчен көрәшә дә белергә кирәктер дип уйлыйм. Бигрәк тә егет кешегә.

— Бу мәсьәләдә артта калганмын, ахры. Югыйсә шушы яшемә чаклы өйләнмичә йөрмәс идем.

— Шулайдыр, шулайдыр, — диде Гөлфинур, бу сүзләргә бернинди мәгънә салмыйча. — Әйдә, авыл башындагы безнең чишмәне барып карыйбыз.

— Әйе, безнеке иде ул. Ә син хәзер дә чишмә буена төшәсеңмени?

— Төшәм, ник төшмәскә. Тик үзем генә. Ә хәзер, ул вакыттагы кебек, синең белән икәү карыйсым килә.

— Беләсеңме, — дип жанланып китте Рәфис, — ул чакта синең чишмәгә суга килүеңне, аннары көянтәләреңә чиләкләреңне берәм-берәм элгәннән соң гәүдәңне төп-төз тотып китеп баруыңны чатка күмелгәнче күзәтеп тора идем.

— Ник берни дәшмәдең шунда?

— Сине куркытырмын дип шикләндем.

— Син хәтерепнән чыгаргансыңдыр инде, мин һич онытмыйм, бервакыт, әңгер куера башлагач, икәү килдек чишмә буена.

Син күккә күтәрелеп карадың да миннән: «Теге йолдызны күрәсеңме?» — дип сорадың. Мин ничаклы карасам да, бернинди йолдыз да күрмәдем. Аннары күңелемә килде: егетләр кызларны үбәр өчен шулай йолдыз эзләткән булалар икән. Шуны белсәм дә, күктән һаман йолдыз эзләп маташтым. Син үбәрсең дип уйлаган идем. Шуны көттем, үземнең куркуымнан йөрәгем чыгардай булып типте. Тик син көтмәгәндә: «Мин ашны тозсыз ашыйм, шуңа йолдыз күрәм», — дидең.

Гөлфинур тирә-юньне чыңлатып көлөп куйды.

Алар чишмә янына житкәннәр иде инде. Икесе дә нидер көтеп сүзсез калды. Беренче булып Рәфис сүз башлады:

— Тагы йолдыз эзләмисеңме соң? — диде ул шаяртып.

— Юк, эzlәмим, — диде Гөлфинур, егеткә серле карап.

— Мин хәзер тозсыз ашамыйм бит, Гөлфинур. Шуңа күрә караңгы төшмичә күктәге йолдызларны күрә алмыйм. Ә жирдәгесен... — Ул Гөлфинурның иңнәреннән кочып алды. Кыз ни дә булса әйтергә өлгергәнче, ул кызның күпереп торган иреннәреннән суырып үпте. Гөлфинур, бер сүз дәшмичә, башын аска иде.

— Үпкәләдеңме әллә, Гөлфинур, — диде Рәфис, — миңа ачуланасыңмы?

— Юк, — диде Гөлфинур акрын гына. — Мин ...мин күктәге йолдызны күрдем бугай.

9

Идарәнең икенче катына менә торган уентыланып ашала башлаган таш баскыч кырыйларына кайсы арзанлы материя белән тышланган кыска тун, кайберсе жылы сырмә кигән, битләре ачык һавада эшләүдән янып коңгырт төскә кергән ир-атлар сырышкан. Төрле йомыш белән килүче бу ирләрнең берәүләре нәчәл-нечәл килгәнче тезләрен кочаклап утырган хәлдә аркаларын буявы купшып беткән таш стенага терәп, икенчеләре кырын яткан килеш терсәкләре белән баскыч култыксасына таянып, өске ишек почмагына чүмәшеп утырган Мәхмүтнең кайдадыр читтә югалып торган арада «башыннан кичкән» мажараларын тыңлый.

Ияге очлы булганга яңагы озынча булып күренгән Мәхмүт кыска тунының каптырмаларын ычкындырып жибөргән, эт тиресеннән тегелгән йонлач бүреген учына йомарлаган да, пәке белән ялтыратып кырылган башын ара-тирә ышкыштыргалап һәм берәз кабалана төшеп, яңгыравыклы тавышы белән сөйләвен белә. Сөйләгәндә ярыйсы ук сакаулуй. Гадәттә сакау кеше «р» хәрефен әйтә алмый, Мәхмүт исә, киресенчә, үзе әйтә алмаган «л» хәрефе урынына «р»ны әйтеп жибәрә.

— Йөри торгач, бер көн шурай тауарга киреп чыкканмын. Биек-биек тауар. Очына карасаң, бүрегең төшөп китәррек. Йөрүм тауарда, йөрүм. Өстө шушы кыска тун, жиркәдә — ике көпшәре мыртык. Тау кырындагы тар сукмактан барам. Сукмакның бер ягында киртрәч тау менеп киткән, икенче ягында — тирән упкын. Упкынга карарга ярамый — карасаң беттең — башың әйрәнеп, төпсез упкынга очасың. Шуңа минем күз тау киртрәчрәрендә. Тау кәжәсә күренмәсә, дим. Күзрәрем тарганчы карыйм. Юк, күренми генә бит. Инде кояш та баюга таба бара. Ә тау кәжәсә — юк! Бервакыт, — Мәхмүт аягына басты, нидер күргән кебек бүлтәеп торган коңгырт күз бәбәкләрен тәрәзә ягына төбәде, — зур таш артында нидер серкенә. Мин сураудан да туктадым. Әйе! Тау кәжәсә! Кара төстә, мөгезе чорнарып-чорнарып киргән. Акрын гына жиргә тезрәндем. Куррарым берән дәү-дәү ташарга ябышып үрмәри башрадым. Ташбака кебек акрын гына үрмәрим. — Мәхмүт, баскычка ятып, үрмәләгән хәрәкәт ясады, тыңлаучылар да шул якка сөрлектә, — артык серкенәдем дә төслә, берзаман минем тау кәжәм арт аяклары берән тауның таш киртрәченә тек итеп типте дә, бер якка тайпырды. Ни бурды икән дип як-ягыма карасам, ни күзрәрем берән күрим, тау кәжәсен бозау шаа юрбарыс эзәррекрәп киргән икән.

Тыңлап торучы малай «әнекәем!» дип кычыкырып жибәрде, ак сакаллы карт: «Шартлата Мәхмүт» дип куйды.

— Биррәһи, шартратмыйм! Ипидер менә!

— Әйдә, сөйлә, сөйлә! Дәү әтинен зигене таралган инде.

Иске йонлач бүрегенен югарыга кайтарылган колакчыны түбән салынып төшкән абзый, хәйләкәр көлемсерәп, күзен кысып куйды.

— Нишрәргә, мин әйтәм. Юрбарысны атып эксам, шартрау тавышыннан өркеп, кәжәм әррә кайрарга качып китәчәк. Ә тау кәжәсә миннән ерак әре. Шуннан беткән баш беткән, дим, киттем кәжә артынан. Юрбарыс та миннән кармый. Мин барсам — бара, мин туктасам — туктый. Эшрәр ярышуга китте. Минме, юрбарысмы? Кайсыбызга эрәгә тау кәжәсә? Менә кайда мәсьәрә...

Кинәт тышкы якта выжылдап директор «Волга»сы килеп туктаганы ишетелде. Баскычка сырышкан ирләр ашыга-кабала аякларына бастылар, карт-корысы бөкрәйгән жиреннән турая алмыйча билен язып азапланды.

Өстенә ялтыравыклы хром тышлы, норка якалы тун, башына кабарынкы ондатра бүрек кигән Шәмсүн, үзе белән тигезсез хор ясап исәпләшкән кешеләргә борылып карамый гына, муены белән бергә катып калгандай башын сизелер-сизелмәс селкеп, үз дәрәжәсен белүче житәкчегә хас нык һәм ышанычлы адым-

нар белән өске катка менеп китте. Бүлмәсенә кереп йомшак күн кәнәфигә жәелеп утырып алгач, Әкрәмов шылтыратканчы, булышчылары тарафыннан өстәлгә пөхтәләп тезеп куелган сводкаларны тиз-тиз карап чыкты. Кәгазьләргә башын иеп, авыз эченнән нидер сөйләнә-сөйләнә кайсыларын үз кулы белән төзәтеп маташты. Эш белән үтә мәшгуль күренсә дә, аның уйлары әле генә китапханәдә үзе күреп чыккан Гөлфинур янында йөзә иде. Ул аны беренче тапкыр фермада өмә ясаган көнне күрде. Аннан соң да аның йомшак кына басып йөрүе, эш урынына узышлый зәңгәр күзләрен уйнатып назлы чытлык-лануы һәр көнне күзенә чалынып кала иде.

Бүгөн ул Шәмсүнгә очрамады. Ни өчендер аның күңелендә, хәзер аны күрмәсә, туып кына килгән көн ярлы, житешсез булып күк тоелды. Китапханә янына килеп житәрәк, ул шоферына машинаны туктатырга кушты.

Гөлфинур китап формулярлары тезелгән озынча ящиклар куелган өстәл янында нидер язып утыра иде. Ул, Шәмсүнне күргәч, каушап-кызарып урыныннан торды.

— Исәнмесез, — диде ул, чак-чак ишетелерлек тавыш белән, — әйдәгез, түргә узыгыз.

— Ничек яшәп ятыш? — дип сорады Шәмсүн, көр тавыш белән.

— Ярыйсы. Күргәнегезчә.

Шәмсүн күз карашын аслы-өсле киштәләрдә тезелеп куелган китапларга юнәлдерде, аннары бүлмәне күздән кичерде.

— Да, — диде ул, канәгатьсез тавыш белән, — бай яшәмисез, безнең кул житми, димәк. Фәкать шулай. — Капыл гына ул Гөлфинурга борылды. — Ә нигә минем янга кереп берни сорамыйсың?

— Нәрсә сорарга соң? — диде Гөлфинур аптырап. Аңа матур жиһазланган бу бүлмә бар яктан да житеш сыман тоела иде. Урындыклар, өстәлләр өр-яңа. Телевизор бар, әле яңа гына эпидиаскоп сатып алдылар.

— Нәрсә сорарга дисеңме? — Шәмсүн, күзләрен желтәрәтеп, озак кына кызга карап торды. Аның бу чәнечкеле карашын күтәрә алмыйча, Гөлфинур керфекләрен түбән төшерде. — Исемлек язып кертерсең. Мәсәлән, бу телевизор урынына төсләсен алып куярбыз. Бәлки, киноаппарат кирәктер. Тәрәзә пәрделәрен алыштырсаң да зыян итмәс. Соңгы модалысы кирәк. Фәкать шулай!

— Рәхмәт, — диде Гөлфинур һәм, күзләрен нурландырып, Шәмсүнгә күтәрелеп карады.

Гөлфинурның йөрәкне яндырып ала торган шул вакыттагы карашын күз алдына китереп, матур уйларга чумып утырганда гына сул ягындагы өстәлчектәге кабул итү аппа-

ратында гөжлөү-шытырдау ишетелде. Аның артынан көн дә шушы вакытта яңгырый торган таныш тавыш:

— Ничек хәлләр, Шәмсүн Хәерович? — дип сорады.

— Хәлләр ярыйсы, Самат Рәшитович, сөтне ике литрга арттырдык, ит тапшыруны...

Ул берәм-берәм шактый тигез тавыш белән машинкада басылган сводканы укый башлады. Органик ашламаларны кырга чыгару санын әйткәч, Беренче аны бүлдерде:

— Аз-аз, Шәмсүн Хәерович, ашламалар чыгаруда сына-тасың. Темпны бермә-бер арттырырга кирәк.

Шәмсүн муенын кашып куйды.

— Тырышырбыз, Самат Рәшитович.

— Син буш вәгъдә бирергә остарып киттең әле, дус кеше. Вәгъдәне аны үтәргә дә кирәктер бит.

— Үтәрбез, Самат Рәшитович.

— Үтәрбез, үтәрбез! — дип, ризасыз гына Шәмсүннең сүзен кабатлады Әкрәмов. — Мин, бәлки, бүген үк сезнең якларга килеп чыгармын әле. Алайса, сез анда шактый ялкауланып киттегез.

Шәмсүннең кәефе китте. Яңаклары сәлперәеп ике якка салынды. Начар сөйләште бүген аның белән Әкрәмов. Тавышында ук боздай канәгатьсезлек сизелә иде.

Шул вакыт ишектә Мәхмүтнең баягы мажаралы хикәятен тыңлаучыларның берсе — Кыш бабайга охшаган карт күренде.

— Керергә рөхсәттер бит? — диде ул, сакалын учлап сыпыра-сыпыра.

— Нәрсә булды тагы иртә таңнан? — Шәмсүннең тавышы ачулы иде.

Бабай, сакалын учлаган килеш, аптырап ишек төбөндә тукталып калды.

— Нәрсә дип... ни... йомыш бар иде, улым... — Ул, Шәмсүн күрсен дигән шикелле, күкрәгендәге орден планкаларына күз төшереп алды.

Ләкин Шәмсүн картның бу ымын сизмәде.

— Башка вакытта сөйләрсен йомышыңны, — диде ул, шактый коры итеп, — хәзер вакытым юк. — Ул, картны бер селтәү белән күз катыннан юкка чыгарган кыяфәт чыгарып, өстәл өстендәге кәгазьләрен актарырга тотынды. Тапмады, ахры, нервыланып, шалт та шолт китереп өстәл тартмаларын ачып япты.

Бабай, Шәмсүннең кыланышын, күзләрен желт-желт йомгалап, сакал-мыек эченнән чак күренгән авызын ача төшеп аптырап карап торды да кыюсыз гына сорап куйды:

— Кайчан килим соң?

Шәмсүн «син китмәдеңмени әле, карт шайтан» дигән ачу

катыш мәсхәрәле караш белән аңа карап алды да, теш арасынан сөзеп:

— Башым болай да каткан чакта аптыратма әле, ыслушый, — дип чәпчәде, — кайчан бушыйм, шунда килерсең!

Карт, көкре башлы таягын култык астына кыстырып Шәмсүн яныннан чыгышлый, ишек төбөндә сулыш та алмыйча күзләрен тондырып үз чиратларын көтеп торган кешеләргә: «Сөйләшергә дә теләми, бәдбәхет!» — диде. Һәм, тотрыгын жуя башлаган тезләрен әвеш-тәвеш китереп, тар коридор буенча кайту ягына тырыклады.

Шул арада йокыдан ачылып житмәгән күзләрен уа-уа, кабул итү бүлмәсенә сүлпән атлап белгечләр, бригадирлар кереп тулды. Идән астыннан әле генә яктыга чыккан зур көпшәк чебен-нәрнең, зың-зың итеп, ялкау гына тәрәзә пыяласына бәрелүен хәтерләткән эчпошыргыч сүрән тавыш белән алар көн мәшәкәтләре, эштәге тоткарлыклар хакында зарланыштылар.

Бераздан секретарь өстәлендәге телефон моңлы итеп чыңлап алды. Һәм секретарь кызый:

— Яхшы, Шәмсүн Хәерович, — дип, ягымлы гына җавап бирде. Аннары, калынаеп киткән таләпчән тавыш белән, бүлмәгә жыелучыларга дәште:

— Шәмсүн Хәерович сезгә керергә куша.

Күбесе кыршылып беткән тышлы тун кигән белгечләр урындыкларын шыгырдатмаса тырышып урнашып беткәч, Шәмсүн, гадәттәгечә, берәм-берәм барысына да күз йөртеп чыкты, карашы белән Галим абыйга төртелеп торды, ул тетрәнеп киткән сирәк керфекләрен түбән төшергәч, күңеле булып күз бәбәкләрен башкаларга күчерде. Аннары стена буенда утыручылардан:

— Кайда бүтәннәр? — дип сорады.

— Озакламый килеп житәрләр, — диде Айрат Бәдретдинович, баш очындагы тәрәзә ягына каерылып карап. — Орлыкларның тишелү дәрәжәсен тикшереп соңардылар.

— Бүген сезнең белән язгы-жәйге эшләрнең планын кабул итәчәкбез, — диде Шәмсүн. — Исегездә тотыгыз: бу планны тикшерергә Самат Рәшитович үзе киләчәк. Кырга органик ашламаларның әлегәчә аз чыгарылуы өчен безгә нык кына әлэгәчәк.

Галим абый, канатларын жәеп, урыныннан торып басты. Аның калку маңгае астына яшеренгән күзләре гажизләнеп желтери иде.

— Шәмсүн Хәерович, — диде ул, еларга житешкәндәй нечкәрәк тавыш белән, — нишлим соң, үзегезгә мәгълүм, ферма янындагы тиресне чыгарып бетердек, бүтән тиресе дә жүк бит аның.

— Баш сиңа нәрсәгә, ыслушый, — дип кычкырып жибәр-

де Шәмсүн. Аның яшькелт күзләре, кая барып сугылырга белмәгәндәй, арлы-бирле йөгәрә иде. — Кыймылдат азрак миенә, әгәрәнки андый нәрсә синдә булса... «Беларусь» тракторына арба так та хужалыкка йөрөп тиресләрен алып чык! Ишегалларын пычратып кына ята ул аларның, кая куярга белми аптырыйлар.

— Син, Шәмсүн Хәерович, бу ягын да исеңнән чыгарма, — дип сүзгә кушылмакчы иде Айрат Бәдретдинович, Шәмсүн аңа жикеренде генә:

— Ә син катышма, ыслушый, нәрсә әйтәсеңне беләм. Агроном, бригадирлар эше бу димәкче буласың. Алар да, һичшиксез, катнашыр бу эшкә. Фәкать шулай!

Айрат Бәдретдинович, терсәкләрен тезләренә куеп, ике учы белән яңакларына таянып утыра иде. Бу рәвеш ул йоклап киткән кешегә охшый. Чынлап та, ул, уйларына бирелеп, Шәмсүннең: «Хәзер барыгыз да чәчү планнарыгызны тиешле тәртипкә китерегез, берәр сәгатътән яңадан жыелыгыз», — дип, белгечләрне чыгарып жибәргәнән сизмәде. Күтәрелеп караганда, өстәл янында Шәмсүн белән Рәфис кенә утыра иде.

— Белмим, белмим, — диде Айрат Бәдретдинович, үз-үзенә әйткән кебек, Шәмсүнгә, — синең кешеләр белән сөйләшүең миңа һич кенә дә ошап бетми.

— Ошап бетми?.. Харап икән, алайса, — ул, күзләрен зәһәр елтыратып, мәсхәрәле елмайды. — Ниләр генә эшлим икән соң, ыслушый, сиңа ошар өчен? Алдыңда тезләнимме? Каршыңда үрмәләп йөримме?

Айрат Бәдретдинович, берни дәшмичә, ничектер сүрелеп, дәртен югалткан караш белән алдына карап утыра бирде.

Рәфис бу кара-каршы әйтешүдә Айрат Бәдретдиновичның хаклы булуын сизә, әгәр директор Шәмсүн түгел, бүтән беррәү булса, аның позициясен ярсып-ярсып яклар иде. Шәмсүнгә карата ул моны эшли алмый, әлеккеге дустаны аны дөрәс аңламас, ул чагында директор белән икесе арасында киеренке мөнәсәбәт урнашыр. Бу хәл, һичшиксез, эшкә зыян итәчәк. Болай да кешеләр арасындагы бозны ничегрәк эретергә дип чәбәләнгәндә, хужа кеше белән дә аңлашылмаучылык килеп чыкса, хәлләр түзеп тормаслыкка әйләнәчәк...

— Ошап бетми, — дип кабатлады Шәмсүн, озакка сузыла башлаган тынлыкны бозып, — бүген әнә Әкрәмов килә, бик шәп итеп ошатыр барыбызга да... Шундый ошатыр, аның белән чагыштырганда, мин сезнең яңда әүлия булып калырым. — Аннары Рәфискә борылды. — Син, ыслушый, теге ашханәдән ташыган жиһазларны кире үз урынына алып килеп куйган бул! Мин Әкрәмовны майлы киёмле трактористлар янына утырта алмыйм.

— Утырса ни була, — диде Рәфис үжәтләнеп.

— Әйе, — дип зәһәрләнеп кычкырды Шәмсүн, — сиңа ни, үгез үлсә — ит, арба ватылса — утын. Ояты сиңа түгел шул аның. Вәт: боерам, хәзер үк кушканны эшлә!

Шул вакыт, ишекне кыймыйча гына ачып, Хәдис белән Рәния килеп керде. Алар артыннан ук, ишек ябылганчы кереп калыйм дигән төсле, ялт кына Мәхмүт эчкә елышты.

— Сөзгә нәрсә кирәк? — дип жикеренде Шәмсүн.

— Аларны бирегә мин дәшкән идем, — диде Рәфис, ничектер үзгәрәп киткән тавыш белән.

— Ни булды тагы?

— Үзләре сөйләп бирсен.

Хәдис, берни дәшмичә, йонлач бүреген кулларында йомарлап, башын аска игән хәлдә басып торуйн белде.

Рәния биредә үзен артык кеше итеп тойды. Ул гади савымчы гына, директор, баш зоотехник янында бик кечкенә кеше бит ул. «Нигә дип Рәфис абый Хәдис хакында миннән әйттерергә теләде икән соң? Үз энесе булганга микәнни?» Ул үзенә тикто-малдан кызара баруын сизде. «Ләкин... — ул ярым кысылган иреннәрен селкетте, — жебеп калырга ярамый... Хур булырга ярамый. Рәния артына яшеренгән кулларын йодрыклады, йомшаклыгын идәнгә коярга теләгәндәй, бөтен гәүдәсе белән тураеп, иңнәренә төшкән чәч учмасын чайкалдырып башын селкеп алды. Маңгай өстендә кыска итеп кискән кара чәчләре күзләренә таралып төште. Ул аларны кулы белән өскә сыпырды, тирән сулыш алып сүз башлады:

— Менә ни, бу Хәдис, — диде ул, үз тавышының еракта яңгыравына гажәпләнеп. Шәмсүннән, түземсезләнеп, өстәл өстендәгә кәгазьләргә әле бер жиргә, әле икенче урынга күчәрә башлавын күреп, Рәния әллә ничек жыерылып калгандай булды. — Сөзгә алда кыен миңа... Булдыра алмасам, гафу итәрсез инде. — Ул, башын түбән иеп, гаепле елмаеп куйды. Аннары, чем-кара күзләрен кыса төшөп, ияген өскә чөйде. Болай иткәч, каушау билгеләргә тәмам юкка чыгып, чыраена кырыслык инде. — Турысын әйткәндә, минме, бүтәнме, кемдер бу сүзгә әйтергә тиештер инде. Оят бит, үзебез нинди гүзәл чорда яшибез, тормыш алга бара, дибез. Ә чынлыкта ни күрәбез: беребез сәбәпсез-нисез эшкә чыкмый, икенчебез жиңелдәргән эзли. Иң-иң ямьсезе — исереклек. Бу... бу бит күрәләтә үз-үзгә хайван дәрәжәсенә төшерү. Юк, мин дәрәс әйтмәдем, болай әйтү безнең терлекләргә кимсетү була... Мин... мин аларны яратам, — ул бүлмәне нурга күмеп елмайды, — әйе, яратам... — Бераздан, бер ноктага күзән төбәп, житдиләнеп калды. — Менә бүтән, исереп эшен ташлап киткәнә өчен, тракторчы Хәдисне җавапка тартырга тиешбез.

Ул гүя берничә кешегә түгел, ә тулы бер залга сөйли иде. Чынлап та, Рәния бу минутларда күз алдында үзе белән бергә эшлэгән кызларны, аларның дулкынланган йөzlәрен күргән-дәй булды.

— Ни өчен эшен ташлап китә дә, арагы эчә ул Хәдис, — дип дәвам итте сүзен Рәния, — чөнки аңа диңгез тубыктан. Эчендә жаны булган кеше эшнә кызулатырга тырышыр иде... Юк шул, юк. Йөрәгә үлгән Хәдиснең.

Рәфис үзенң каршысында ук басып торган Рәниянең билән кыса төшкән чем-кара кофта аша зифалыгы беленгән гәүдәсенең дәртләнеп алга омтылуын, тулышкан битләренең дулкынланудан алсуланып китүен, чем-кара күзләренең очкынланып януын күреп торды. Кызның чәч учмасы, тузгып, сызылып киткән кашларына сибелеп төшкән, үпкәләгән сыман алга бүлтәйгән ирененнән чыккан сүзләре ачык һәм йөрәккә үтәрлек иде.

Үзе белән очрашканда һәрвакыт оялып комач күк кызара торган бу кызның, күңелендә жыйналган уйларын сөйләгәндә, шулай кыю һәм усал була алуына гажәпләнде Рәфис. Әйткән сүзенә бөтен барлыгың белән инанганда гына, шул инануны гамәлгә ашырырга бик нык теләгәндә генә бу шулай була торгандыр. Икеле-микеле фикер төссез һәм буталчык булса, айнык фикер гадәттә кыю була шул... Ләкин аның үзен — Рәфисне аңларлармы? Үз энесен бирегә китереп житәкче кешеләр каршына бастыруына бер көмит кую дип кенә карамаслармы? Аннан соң, теге көнне ишегалдында булган хәл турында ычкындырмасмы Хәдис?... Шулай итсә, оят бит!.. Хәер, белсеннәр... Барысын да белсеннәр!.. Аның үзен дә тетеп салсыннар. Алай, бәлки, жанына жиңелрәк тә булыр әле... Тулы чишелеп, ахыргача бушану булыр...

— Жә, — диде Айрат Бәдретдинович, Рәния сөйләп бетергәннән соң, Хәдискә карашын төбәп, — ни диясәң инде син моңа каршы?

Кинәт Хәдиснең кашы-күзе жимерелеп, иреннәре очлайды.

— Нәрсә әйттермәкче буласыз соң миңа? — дип кычкырды ул, хәтерә калган тавыш белән. — Әйтүдән ни мәгънә? Начар трактор бирдегез, атлаган саен ватыла дип әйтмәдемме? Кем ишетте? Трактор частьлары эзләп аягым калмады, кайсыгыз күрде? Житмәсә, эшләми тик ята дип, прастуй яздыгыз. Мин анысына аңлаттым, тегесенә аңлаттым, ыжлап та бирмәделәр! Эшлексез, жилкуар, лудыр, дип гәзиткә яздылар... Түземлегем чиктән ашып, бер стаканны тутырып салдым да, урманга чыгып, тамагым карлыкканчы «А-а-а-а?» дип турыга ярып акырдым... Шунда, Айрат Бәдретдинович, сез очрадыгыз һәм миңа «хулиган!» дидегез.

Хәдис өстәл янында утыручыларга үпкәле тавыш ташлап тынып калды.

Айрат Бәдретдинович, гаепле караш белән кыска гына итеп янындагыларга карап алды да күзләрен өстәлдәге язуларына төшерде. Көрсенеп, башын кашып алды.

Рәфис, тынын да алмыйча, менә хәзер-хәзер Хәдис аның ягына карап алып да түкми-чәчми әлеге күңелсез вакыйга хакында сөйли башлар дип көтте.

Ләкин Хәдис, инде әйтәсен әйттем, теләсә нишләтегез дигән караш белән тәрәзә ягына карап тора иде.

— Үз гаебеңне кешегә аударма, ыслушый, — диде Шәмсүн Хәдискә һәм каршында яткан кәгазьгә ишарәләп өстәп куйды, — менә мин бу приказда сине өч айга ремонт эшләренә күчереп торырга дип яздым.

Хәдис, гамьсез генә басып торган жиреннән кубарылып, алга бер адым атлады.

— Ремонтка? Э трактор? — Ул, ярдәм сорагандай, Рәфискә таба борылып карады, анысы көрсенеп башын аска иде.

Шәмсүн катгый итеп әйтеп салды:

— Тракторыңны башка берәүгә биреп торырбыз, фәкать шулай!

Хәдис малайларча ачынып кычкырды:

— Кемгә?

— Табарбыз!

Хәдиснең йөзенә кан йөгерде, ул үжәтләнеп башын чайкады.

— Табасыз икән, тракторны төзәтергә дә бүтән кеше табыгыз! Ике аягымның берсен дә атламыйм!

— Син кара аны, егет кисәге! — Шәмсүн кинәт кабынганга тотлыгып торды. — С-сүзеңне үлчәп сип! Аннары жыеп ала алмассың!

— Өркетмәгез мине, бу совхоздан башка да эш бетмәгән. Муенга камыт табылып әле!

Хәдис кулларын ярсып айкый-айкый олы атлап бүлмәдән чыгарга барганда, Шәмсүн өстәлгә сугып кычкырды:

— Стоп!

Хәдис шунда ук туктап Шәмсүнгә борылып карады. Аның күзләре зур булып ачылган, йөзеннән кан качкан иде.

— Яхшылыкның кадерен белмисең икән, статья белән куам мин сине, малай актыгы!

Хәдис, каушавыннан тотлыгып:

— Ни... мин бит, — дип, авыз эченнән ботка пешерә башлаган иде, Шәмсүн аңа сүз әйтергә бирмичә:

— Ычкын моннан, селәгәй авыз! — дип, аяк тибеп кычкырды.

Алар барысы да тавыш-тынсыз гына чыгып киттеләр.

Өстенә яшькелт төстөгә өр-яңа костюм кигән, ап-ак күлмәгә өстеннән үзенә килешеп торган кыек сызыклы галстук таккан Шәмсүн, күн тышлы йомшак кәнәфиенә ярым яткан көе, тәрәзә ягына күз ташлады. Парлана төшкән тәрәзә аша беркем дә күренмәгәч, урыныннан торып, ишек янына килде, түгәрәк көзгегә карап, каты һәм буйсынмас чәчен бик тырышып артка тарап маташты. Яңадан тәрәзәгә күз салып алганнан соң, кәнәфиенә утырып тынып калды.

Бу араларда Рәфис һәм Айрат Бәдретдиновичлар белән урнашып килгән күңелгә ятышсыз килешмәүчән мөнәсәбәтләрне зиһененнән куып, гомумән, дөньяның ыгы-зыгылы мәшәкәтләрәннән арынып, чистарынып калу теләге аның бөтен барлыгын биләп алды. Бу таләпчән омтылыш, тирәюнь караңгылыкка чумып, һәр көн ябырылып килә, тик ни өчендер ул әрсез һәм ябышкак хисләрәннән бөтенләй үк котыла алмый, уйлары бүтән хасиятләр белән яшәгәндә дә, кайдадыр якында гына, әлегә нәрсәнең тынгысызланып хәрәкәтләнгәнә күзен чекерәйтеп белгертеп тора. Бүген ул шуларның барысын да бер селтәнү белән куып жибәрергә теләп, күңелен аздырып, тынычлыгын жимергән аксыл йөзле, күркәм гәүдәле Гөлфинурны үз янына — идарәгә дәшкән иде. Шул кызның оялчан мөлаемлык белән үзенә күз ташлап алуы, йөрәккә май яккандай саф тавышы, күңелендә яңарып, күкрәк турысын кытыклап куйды. Ул, тынгысызланып, беләзегендәгә сәгатенә күз төшерде. Сәгать телләре, беркемгә исе китмәгәндәй, тын гына сигезгә якынлашып килә иде. «Килмәс микәнни чукынган кыз?» Ул шулай дип уйларга өлгермәде, кыяр-кыймас кына ишек шакидылар. Шәмсүн урыныннан торып ишекне үзе ачмакчы булды, ләкин эчендә кузгалган бу омтылышны йөгәнләп (һәрчакны үз дәрәжәңне саклый белергә кирәк), шунда ук бу уеннан кире кайтты.

— Керегез, кер, — диде ул, көр тавыш белән.

Акрын гына ишек ачылып, бүлмәгә чия төсендәгә юка пальто, иңнәренә дулкынланып торган саргылт чәчләре таралып төшкән Гөлфинур килеп керде. Ул гүя үзе белән болыннарда гына үсә торган чәчәк исләре, яшьлек балкуы алып килде. Бүлмә эче кояш нурына коенгандай булды.

— Нигә чакырдыгыз? — диде ул, бик мөлаем гына итеп.

Аның зәп-зәңгәр күзләре сорау, аштырау катыш зур итеп ачылган, батып торган түгәрәк бит уртасы алсуланып яна иде.

Шәмсүн Гөлфинурдан күзен алмыйча гына, урыныннан кузгала төшеп, саран ишарә белән аңа урын тәкъдим итте.

— Ашыкмагыз, — диде ул, — сөйләшербез, аңлашырбыз. Әйе, фәкать шулай.

Гөлфинурга Шәмсүннең житәкчеләргә хас кырыслыгы, хатын-кыз чибәрлеге каршында баш иеп үзен арзанайтып маташмавы ошады. «Һәркайда үзе булып кала белә икән».

— Безнең бурыч, — дип сөйләп китте Шәмсүн, — авылга килеп эшли башлаган һәр белгечнең ничек урнашуын, эшне ничек башлап җибәрүен барлау, аның тормыш шартлары турында кайгырту, — ул кулларын өстәлгә җәелгән органик пыяла өстендә шудырып, алгарак елышып өстәп куйды, — бигрәк тә сезнең кебек чибәр туташлар хакында.

Гөлфинур, кызара төшеп, башын түбән иде.

— Рәхмәт инде.

— Йә, ничек, мин әйткәннәрне китерделәрме сезгә?

— Әйе.

— Эш шартлары канәгатьләндерәме соң?

— Ярыйсы бугай.

— Бугаймы, ярыйсымы?

Шәмсүн, кәнәфиенә ярым ятып, карашын Гөлфинурның тәймәләрен ычкындырып җибәргән пәлтәсе эченнән калкып торган күкрәгенә төбәде.

Гөлфинур моны сизде һәм тагы да кызара төште.

— Ярыйсы, — диде ул, ярым пышылдап.

— Гаиләгез зур бугай. Әти-әниң, тагы...

— Ике сеңлем, — дип өстәде Гөлфинур.

— Вәт, вәт, болай тыгынлык булгач, сиңа (ул үзе дә сизмәстән «син»гә күчте) уңайсыз түгелме соң? Ни әйтсәң дә, мәдәният эшлеклесе бит. Иҗат эшләре белән шөгыльләнергә кирәк булып.

Гөлфинур, Шәмсүн ни әйтергә тели икән дип, аңа төпченеп карап алды, ләкин директорның елмаюлы карашыннан әллә ни укый алмады.

— Нишлисең, түзәрбез инде, — диде ул, яңадан керфекләрен идәнгә кадап.

Шәмсүн турайды, аннары, каршыда утырган Гөлфинурның иннәренә калын учын куеп, мөлаем һәм шул ук вакытта катгый итеп әйтте:

— Түзәргә кирәкмәс, Гөлфинур акыллым. Мин сиңа яңа төзелгән йорттан квартир бирермен. Әйе, әйе, кайсын телесең, үзең сайларсың. — Гөлфинур Шәмсүннең көтелмәгән тәкъдименнән аптырап һәм каушап китте. Беравык ни әйтергә дә белмичә торды.

— Шулай, Гөлфинур, — диде Шәмсүн, — профкомда минем үз кешеләр. Алар минем сүздән чыкмаслар.

Шунда ук, саксыз хәрәкәт белән, телефон трубкасына сузылды.

— Наилә, иртәгә сәгать бишләргә профкомны җыйнарысың. Ә аңа чаклы миңа кереп чык. Аңладың? Аңласаң, яхшы.

— Рәхмәт сезгә, — диде Гөлфинур дулкынланып. Ничек сиздермәскә тырышса да, аның тавышы калтыранып чыкты.

Сандугач тавышлы телефон чыңлап алды. Шәмсүн, Гөлфинурга карый-карий, ниндидер катгый боерыклар бирде. Кыз аларны тыңламады. Бары Шәмсүннең: «Фәкать шулай», — дигән соңгы сүзен генә ишетеп калды.

Аңа урыныннан торырга һәм ихтыярын алып каушата торган бу якты һәм бай жиһазлы бүлмәдән чыгып китәргә кирәк иде. Ләкин ул, оеп, хәлсезләнеп киткәндәй, урыныннан куба алмыйча йомшак һәм жайлы кәнәфигә сеңеп утыруында булды. Гүя аны ниндидер күзгә күренмәс җепләр шул урынга бәйләп куйганнар да, уңайсызлап, бу жайсыз халәттеннән ычкынып китәргә комачаулый иде.

— Син әйт кенә, — диде Шәмсүн, Гөлфинурга елыша барып, — ни кирәк, мин сиңа бөтенесен дә эшләргә.

— Абау, әлегә берни кирәкми, — диде Гөлфинур, ниһаять, үзен бәйләп торган җепләргә өзеп, ул урыныннан торды, — мин китим инде. Әниләр юксына башлагандыр.

— Ичшиксез, тагын килеп чык, Гөлфинур, минем чакырганымны көтмә!

Акрын һәм йомшак адымнар белән ишеккә таба атлаучы Гөлфинурның биләннән коча төшеп, Шәмсүн аны озата чыкты.

Урамга чыгып электр яктысы сибелүдән җемелдәгән йомшак карны изеп барганда, Гөлфинур, директор белән очрашу тәэсиреннән айный алмыйча, аңлаешсыз томанлыкны ерып баргандай, хәзер генә булып үткән сөйләшүнең мәгънәсенә төшенергә тырышты. Нинди кеше соң ул Шәмсүн? Кешеләргә үтә дә миһербанлы жанмы? Әле килеп урнашырга өлгөрмә, сиңа менә дигән квартира тәкъдим итә. Җитмәсә, «кайсын телисең, шуны сайлап алырсың» ди.

Әллә ул миңа гына шундый игътибар күрсәтәме? Минә ошатып, үзенчә шул юл белән күңелемне яулап алмакчымы?.. Анысы булмас, билгеле! Тик нигә дип чибәрлегең алдында баш иючеләргә файдаланып калмаска? Бирсен квартирын. Биргәннең йөзенә бакма, диләр бит.

Гөлфинур, берәз калынарак, шулай да бик килешле иренен җыя төшеп, үзалдына көлеп куйды. Аннары, кеше-мазар күрмәде микән дип, як-ягына каранып алды. Кичке урам буп-буш, кар-балчык белән чуарланган урам юлы кешесез иде. Аның Рәфисне очратып, көтмәгәндә тап булган сөенече белән уртаклашасы килде. Гөлфинур аны икенче көнне фермадан өенә кайта торган тар сукмакта көтеп алды. Караңгылык сөрәме эченнән берәз як-якка чайкала төшеп атлаучы таныш фигура калкуга, ул, араларны якынайтырга ашыгып, аның каршысына үзе атлады, сагыну һәм сөенеч тулы гәүдәсе белән

егетнең таза муенынан кочып алды. Тəнгə-тəн сыенган жан-нар бушлыкны юкка чыгарды, кайнарланган иреннəр, каударланып, ашкынып, бер-берсен эзлəде. Ниндидер бер мизгелгə жир йəзендə берни дə — үзлəре басып торган карлы-бозлы жир дə, яннарында гына язга сусап утырган аксыл каен да, хəтта салкынча дымлы Һава да калмады. Барысы да янып, үрсələнгəн иреннəр аерыла алмыйча, тулып ташкан рəхəт-лектəн ялкынланган йөрəклəр бер булып типте.

— Ай!

Гөлфинур, йөгереп килгəндəй, еш-еш сулый иде.

Моңарчы меңлəгəн гашыйклар кабатлаган, лəкин Һəрберсе очен йөрəгенең беренче талпынуы, ачышы булган сүзлəр ирен-нəрдəн өзелеп төште:

— Мин сине яратам!..

Хислəрнең ургып чыккан ярсуы үз ярларына кайткач, Гөлфинур, назлы иркələнəп, саргылт чугы таралып төшкəн маңгаен Рəфиснең күкрəгенə куйды.

— Сəенечем бар бит, Рəфис!..

— Безнең бу очрашудан да зурмы?..

— Һəр куанычның үз урыны... Миңа квартира бирələр!

— Квартира? Кем бирə?

— Шəмсүн Хəрович əйтте, əле кичə генə...

Рəфиснең күкрəге эчендə ниндидер өөрмə кузгалып куйды.

— Ул əйтер. Квартир мəсьələсен профком хəl итə бит.

— Профкомда минем кешелəр, ди.

Рəфиснең күңелендə əле генə тантана иткəн бəйрəм артка чигенде, теге өмə көнендəгедəй чемердəп, салкын ризасызлык дулкыны ябырылып, тəнен куырып алды. Ул, үзен акыл көче белəн йөгəнлəп, бу аек омтылышның тышка бəреп чыгуын тоткарлады, боздай агым, ургылып, əле тормышның, хакыйкатынең ни икəнен аңламаган нəзберек кызның аңа карата булган йөрəк ялкынын сүндерер дип курыкты ул. Юп-юка бəллүрне идəнгə төшереп ватарга курыккан кеше күк, ул аңа бик саклык белəн болай диде:

— Гөлфинур, үзең уйлап кара, совхозда ничə дистə кеше квартир көтə. Араларында бөтен гомерен фермада яки кырда эшлəп инде пенсия яшенə якынлашып килүчелəр дə, дүрт-биш баласы булганнар да бар. Əгər син килеп житмəs бoрын квартир алсаң, алар ни дияр? Ничек итеп шул кешелəрнең күзлəренə карарсың? Аннан соң...

Ул: «Шəмсүн квартирны сиңа тикмəгə бирмəs, ниндидер яшерен максаты бардыр», — димəкче иде — тыелып калды.

Ул сүзлəрне əйтмəsə дə, Гөлфинур, үшкələп, аскы иренен сузып, берни дəшмичə, Рəфистəн аерылып кыр ягына таба атлады. Каршы сүз əйтсə, үзенекен исбатлап кычкырынса,

Рәфискә жиңелрәк булып иде. Ә болай үпкәләп-кабарынып авызына су кабуы... Рәфис Гөлфинурны куып житте.

— Ярар, бу хакта сөйләшмик, — диде ул, аны тынычландырырга теләп. — Әйдә, иң яхшысы, әнә тегендә, коры жир чыккан тау башына меник, — ул, ай яктысына уралып, балкып күргән Әпәли тавына төртеп күрсәтте.

Гөлфинур Рәфиснең бу тәкъдименә ризамы, түгелме икәннен әйтмәде, үзен култыклап алган егетнең теләгенә каршы килмиçә, алга атлавын белде.

Рәфис, кирелеге, үзсүзлеге белән жиңәргә сәләтле бу кызга һәрчак ташлама ясавына, аның житди ялгышларына каршы житәрлек нык киртә куя алмавына эченнән генә көнөп, әлеге хәлдән ничегрәк чыгу хакында уйланып барды. Ул, Гөлфинурга күз төшереп, аның йөзгә катып калган үпкә, гарьләнү чалымнарының һаман эремәвен күрдә һәм күңелсез бу сөйләшүгә бүгенгә калдырып торырга булды.

Тау өстендә тармакланып үскән карт имән янына житкәч, алар тукталып калды. Тимердәй каты кәүсәле бу мәһабәт агач тирәсендәге кардан арчылган жирдә инде беренче яшел үсентеләр тибеп чыккан.

Гөлфинурның Рәфис сүзләренә хәтерә калган булса да, бу бөтен дөньясын яулап алганы түгел. Күңел асылын сөнеч белән күмгәнә барыбер юкка чыкмаган, шулай тоташ килеш тулышып яшәвәндә. Рәфиснең шул хакта бүтән сүз катмавын ул үзе белән килешүе, һич югында, санлашуы итеп кабул итте. Шуңа күрә әлеге эчкәргә куаныч дулкыны тышкы күңелсезлекне бик тиз ырып атты.

Гөлфинур, капыл гына кузгалып, ай нурлары коенган уйсулык буйлап йөгереп китте. Аның бик килешле зифа гәүдәсе яп-яшь колынның сыгылмалы хәрәкәтләрен кабатлагандай булды.

— Умырзая! — дип кычкырды ул, жирдә баш калкыткан чәчәкләргә иелә-иелә.

— Кирәкми, өзмә! — диде Рәфис, аның янына ашыгып.

— Нигә?

— Алар болай да кыска гомерле.

— Өзмәгәнгә карап гомерләре озаямы?

— Һәр үсентә табигать биргәнне яшәп бетерсен иде.

— Һәм кешеләр дә.

— Әйе, кешеләр дә...

Алар бик якын торалар иде. Бер-берсенә күзләрендә үзләрен күрделәр, һәр икесенә сулышлары аралашты. Менә үзара тартылу соң чиккә житте, иреннәр комсызланып, йомшарып бер-берсенә сарылды.

Сыенышкан тәннәрнең сулкылдавы, йөрәкләрнең ашкы-

нып тибүе нинди генә кайнар сүзләрдән дә аңлаешлы һәм үтемле иде. Шуңа алар, кайнар кочакта эрегән хәлдә, еш-еш тын алып, бер сүз дәшмичә утыра бирделәр.

— Ай, мин куркам, Рәфис! — диде, ниһаять, Гөлфинур, калтыранган тавыш белән.

Рәфис бу сүздән сискәнәп китте һәм аптыраган караш белән кызның ничектер тилмереп баккан күзләренә карады.

— Куркасың? Нидән?

— Мин сиңа бик ияләшәп киттем. Яратам, ахры, мин сине, Рәфис!

— Бу начармыни, Гөлфинур?.. Ике йөрәкнең бер-берсен сөюе гөнаһ эшмени?

— Аңламыйсың, белмисең син!.. Без... бервакытта да бергә була алмаячакбыз бит.

Гөлфинур, шул сүзләргә әйтү белән, Рәфиснең күкрәгенә капланды. Елый идеме ул, әллә йомшак һәм кайнар иңнәре нерв кьеренкелегеннән шулай дерелди идеме — анысын Рәфис белә алмады.

Егет кызны тагы да үзенә кыса төшәп үтенеп-ялварып сорады:

— Әйт, зинһар, ник алай дисең син? Ни өчен без бергә булмаска тиеш ди?

Гөлфинур, Рәфиснең күкрәгеннән аерылмаган килеш, үрсәләнәп башын ары-бире боргалады.

— Анысын сорама! Мин аны бервакытта да сиңа әйтмәячәкмен!

— Ни өчен, Гөлфинур, ни өчен?..

— Юк, юк!

Әйе, хәзер ул елый иде. Аның күз яшьләре, Рәфиснең юка күлмәге аша үтеп, күкрәген пешерде.

Бераздан Гөлфинурның ярсуы басыла төште. Бары ара-тирә тирән итеп сулыгып кына куя иде ул.

Рәфис тә аны бүтән борчымаска теләп сүз катмады, үз җае белән бер ачылып, эчендә утлы йомгак булып йомарланган зур төенне чишәр дип көтте.

Ләкин Гөлфинур чишелергә ашыкмады. Ташыйсы ташып беткәч, акрын гына башын күтәрәп читкә карап утырды. Хәзер ул төмам суынып, барысыннан да ваз кичеп, дөньясына аяусыз бер тойгы белән рәнҗеп бага төсле иде.

Шулай сүзсез утырганда, Гөлфинурның күз алдыннан тагы күңелне жәрәхәтләгән истәлекләр уза башлады...

Гөлфинурның туган көне. Һәртөрле ашамлыklar белән тулы өстәл. Шәрабның ниндие генә юк... Жыр-бию. Колак тондыргыч рок-музыка. Шашынганчы бию. «Башым әйләнә минем, Камил...» «Күрше бүлмәдә ятып торырың, бәлки».

Ярым аңсызлык... Стеналар, түшәм, аның кырында яткан Камил, зырлап әйләнеп, каядыр чиксезлеккә очып китә... Камил кысып кочакласа да, бу күңелне авырайткыч очуны туктата алмый... Аннары... аннары саташулы төш... Бөтен дөньясын актарып ташлаган коточкыч төш...

...Камил Гөлфинурга баласын табарга рөхсәт итмәде: «Безнең әле бернибез дә юк бит, Гөлфинур: йорт-жир дә, киём-салым да... Тормыш төзөргә иртә әле безгә... Ашыкмыйк...»

Туй алдыннан гына Камил Гөлфинурны врачка күренергә мәжбүр итте. «Без бер-беребезне яхшы белергә тиеш», — диде ул.

— Синең балаң булмагач, — диделәр врачлар.

Китапның титул битендәгә әлегә язу: «Язмышыңның корбаны буласым килми».

Коточкыч... Коточкыч!

Гөлфинур, яңадан үксеп, Рәфиснең күкрәгенә сыгылып төште.

11

Агач караваттагы челтәр ябылган аслы-өсле мендәргә сөяп куелган зур курчакны янәшәдәгә урындыкка күчерде дә бушаган урынга, чишенми-нитми, Гөлфинур үзе сузылып ятты. Кечкенә бүлмәнең аксыл түшәмен, зәңгәрсу обой ябыштырылган стеналарын һәрвакыттагыча күздән кичерде. Стенага әленгән таж яфраклы «Лилия» уты тирә-юньгә алсу якты сибә, әйтерсең лә шул рәвешле бу мохитне уйлар тоمانына төрә иде. Бу уйлар ян стенадагы рәсемнәрнең үзләреннән туалар кебек. Урта бер жирдәгә сурәттә Гөлфинур белән Камил жәйге бакчада юкәләр арасында кулга-кул тотынышып басып торалар. Икесенең дә күңеле шат, йөзләре көләч. «Бәхетле минутлар... Инде мәңгә кайтмаска дип үткән көннәрдә аерылып калган күңелле мизгел».

Гөлфинурның күзләренә кайнар яшь тамчысы жыела башлады. Тамагын авырттырып, йомры төер килеп тыгылды. Мәңгә кайтмаска дип, үткән көннәрдә аерылып калган бәхетле минутлар...

Яшь тамчысы күзләрен әчеттереп чыгуга, Гөлфинур караватны зыңгылдатып сикереп торды, китаплар шкафының аскы тартмасыннан кәгазь, каләм сабы табып алды һәм өстәл янына хат язарга утырды.

«Камил! — дип башлап китте ул үзенең хатын. — Син онытсаң да, мин сине онытмадым. Әле... һаман да күңелем синең яныңда, елмаеп торган йөзең күз алдымнан китми...»

Гөлфинур язуыннан туктады, ике якка таралып төшкән чәчләрен туздырып, өстәлдә яткан беләкләренә башын куйды.

«Нигә дип язам әле мин аңа бу хатны? Ни өчен үз-үземне шулчаклы арзанайтам соң? Әллә дөнъяда бер Камил генәме?... Менә дигән ике егет артымнан йөри ләбаса. Алар янында Камил кем соң?... Азып-тузып беткән тиле егет кисәге... Ә шулай да ник гел аны уйлыйм соң мин? Ни өчен оныта алмыйм шул адәм актыгын?... Бетте!.. Моннан ары аны уйлады юк!»

Ул кисәк кенә өстәлдән башын күтәрде, ике кулы белән чәчләрен жыеп артка таба сыпырды да, башын чайкалдырып, иңнәренә сибелгән чәчләрен тигезләде. Аннары, аяусыз бер тәвәккәллек белән, яза башлаган хатын ерткалады, вак кисәкләргә теткәләнгән кәгазь чүбен ишек янындагы пластмасс кәрзингә илтөп ташлады. Ул хәзер сәер хис кичерә иде: бердән, йөрәгеннән ниндидер кадерле әйбер йолкып алынган кебек күкрәк турысының талгын гына сызлап-сыкрап торуын, икенчедән, үзенә бик якын, кирәкле булса да, авыр һәм эчпөшүргыч йөктән инде котылгач, жаны бушаеп, иркәнәеп киткәнән. Ләкин... Ләкин... шушы хатны ертып ташлау белән генә ул үзенә тынычлык таптымы соң? Моңарчы бәгырен телгәләгән газаптан арындымы? Әлегә кәе һәм ачы нәрсә күкрәк турысын әрнетеп яңадан жыйнала түгелме?... «Юк, юк! Бетте!.. Юкка чыкты ул! Күңеләмдә инде бүтән — Рәфис! Әйе, Рәфис!.. Камил белән бәйле истәлекләренң үзеннән жибәрмәве зур бәла түгел... түгел... Тукта, истәлекләр генәме соң?... Чынлыкта инде мин Камилнең...» Гөлфинур ул сүзне телендә тибрәтәсе килмәде... Үз-үзенә дә әйтергә теләмәде... Күр әле, шушы сүздән курка икән ич... Сүздән генә түгел, аның асылыннан... Һәм тагы Рәфиснең үзен шул чынлык белән бергә кабул итмәвеннән...

Гөлфинур яңадан өстәлгә капланып уйга калды.

«Әйе, Рәфис минем бөтен торышымны белми. Хакыйкәтне белми... Белеп алса, ул бөтенләй үзгәрәчәк. Сөйләшүгә дә теләмәячәк. Ул бик горур, үзенә дәрәжәсен, кешеләген кадерләүчән кеше... Ә Шәмсүн? Шәмсүн ул хәлләргә риза булыр идеме икән? Аны ярата алсаң, у-у, нинди шәп булыр иде. Директор... Дәрәжәсе югары. Авылда да, районда да... Бөтен дөнъясын жимертеп яши, чукынган. Рәфис ул яктан бер дә пешмәгән инде... Ни үзенә, ни кешегә юк... Шәмсүн белән булсаң, «Волга»ларда гына утырып йөрер идем. — Гөлфинур бермәлне, татлы елмаеп, билгесезлеккә карап торды. Аннары, йөзе житдиләнә барып, иң кырыс бер чиктә катып калды. — Юк, юк, кирәкми, күңеләмне тартмый ул минем... Ә Рәфис башка... Үзе чибәр, гәүдәсе артистларныкы кебек. Мин яратырым да төсле аны.

Тик менә әлегә хәлләр... Үкенечкә генә булыр дип куркам. Барыбер дәрәслекне бер ишетер бит ул. Читтән ишетсә, күңелле булмас, тәвәккәлләп барысын үзем сөйләп бирсәм?... Ул чагында... Ул чагында егеткәйне югалтуыңны көт тә тор... Иң яхшысы, — Гөлфинур өстәлдән башын күтәрде, — иң яхшысы, миннән китә алмаслык итеп башын әйләндерергә кирәк егетнең. Ул мине үлеп ярата ич... Димәк, берәз ялындырсам, көнләштерсәм, миңа сагыз булып ябышчак... Шәмсүннең дә өметен өзми йөрсәм, шулай булып чыгачак та. Аннан соң, Шәмсүн артыннан йөрүдән миңа ни зарар... Ә файдасы... Бәлки, квартир кулга әләгер, соңыннан тартып ала алмас әле».

Ул, иренен бөрештереп, усал елмаеп куйды.

...Көн болытлы булганга, китапханә әче караңгырак иде. Гөлфинур өстәл утын яндырып куйды. Аннары, фермага алып барып өчен, киштәләрдән китаплар сайларга тотынды. Китаплар арасыннан Рәфиснең һөнәренә, эшенә туры килгәннәргә генә түгел, холкына, омтылыш-теләгенә ярашлыларын да барлап маташты. Өстәлгә өеп куелган эреле-ваклы дистәләгән китапларга күз төшереп, ул бер мәлгә тукталып калды. «Мин аның теләген, нәрсә белән янып яшәвен белеп бетерәмме соң? Ә холкын? Нинди соң аның холык-фигыле? Үсмер чагындагы оялчанлыгы, тартыклыгы хәзер сизелми шикелле, тик менә үжәтлегә, кашыл кызып китүе... Ни белән яши дигәннән, үсмер чактагы жәнлек-хайваннар тирәсендә чуалуы һөнәренә күчкән бит әнә. Тагы нинди яңа дөньялар ачылды икән соң аның күңел түрендә?»

Гөлфинурның бу уйланулары, Рәфисне аңларга тырышудан битәр, ничегрәк итеп егетнең йөрәгенә тирәнрәк эз салу ниятеннән иде. Рәфиснең көчле һәм йомшак якларын әйбәтрәк сиземләсә, жаена карап ничегрәк итеп сыйпарга, кирәксә, каты гына итеп сугып куярга да белер иде ул.

Фермага килгәч, ул туп-туры терлекчеләр йортына керде, анда, телевизор карап, берничә хатын-кыз утыра, ә Рәфис юк иде. Шуңа күрә ул китапларны калдырмады, аларны кулына өеп тоткан килеш, баш зоотехник бүлмәсенә юнәлде.

Бүлмә ишеген ачканда, Рәфис белән Бану кара-каршы торалар һәм ни хакындадыр бәхәсләшәләр иде. Гөлфинур килеп кергәч, Бану аның ягына салкын караш ташлап алды да китәргә жыенды.

— Ярар, мин ул хакта уйлармын әле, — диде ул, ишектән чыгышлый. — Ә хәзергә берни дә әйтә алмыйм.

Бану чыгып киткәч тә, Рәфис йөзәндәге эшлекле караш тиз генә сүнмәде. Сөйгәнә каршына елмая төшеп атласа да,

күзөндөгө житдилек чалымнары әле дә сакланып калган иде. Нияят, куаныч очкыннары аның бөтен чыраена таралды һәм егет күңелендә кызны очратудан туган сөенечтөн гайре берни калмады.

— Килдеңме, зәңгәр күзем, — диде ул, кызның иңнәренә кагылып.

Гөлфинур жинелчә тартылып куйды.

— Нишлисең, Рәфис, кеше килеп керер, жүләркәем.

— Керсә ни булган?... Кемнән куркырга ди безгә?

— Яхшы түгел.

Гөлфинур Рәфис яныннан читкәрәк тайпылды да өстәлдә яткан китапларны берәм-берәм аңа бирә башлады.

— Менә болары терлекчелек хакындагы яңа китаплар. Бәлки, кирәге чыгар.

— Чыкмыймы соң? — Ул уртача зурлыктагы катыргы тышлы китапны кулына алды. — Менә бу китапны күпме эзләдем мин. Һай, рәхмәт тә соң үзеңә. — Ул яңадан Гөлфинурга таба омтылышлы хәрәкәт ясады.

— Ярамый, — диде кыз елмаеп. — Ә менә болары, — ул аңа юка тышлы китаплар сузды, — сиңа үз-үзеңне тәрбияләү белән шөгыльләнү өчен.

— Мин шулай тәрбиясезмени?

— Әйе, — Гөлфинур чыркылдап көлеп жибәрде. — Кирәк-мәгән урында кулың озаеп куя.

— Ә, шулаймыни? — Рәфис, капыл гына талпынып, Гөлфинурның иңнәреннән кочып алды һәм иреннәреннән суырып үште.

Шул чакта ишек ачылып китте, һәм бусагада Галим абый күренде.

— Сөтне кире алып кайттылар! — диде ул, еш-еш тын алып. — Трактор олы юлга чыга алмаган!

12

Тирә-юнь кардан арчылып бетмәгән: жир өсте ала-кола, гаять зур кап-кара тунны ак ямаулык белән ямап чыккан-нармыни. Бертуктаусыз трактор, машиналар үтеп торганга, юл казылып, кар белән катыш балчык боламыгына әйләнгән. Кара-кучкыл сыек боламык тракторның чылбырына ияреп менә дә, пычтырдап, аска коела бара, эреми калган боз кантарлары чытырдап изелә һәм зур көч белән артка ыргытыла. Бер-бер артлы тагылган тракторга калын трос белән бәйләнгән сөт машинасы, юлдагы боламык эчендә йөзгәндәй, бер яктан икенче якка боргалана. Уйсу урыннарда пычрак

боткасы шулчаклы тирән, машинаның тәгәрмәчләре лепердәп торган куе болгатма эченә кереп югала. Уйсулыктан күтәрелгәндә, алар пычракта аунаган дуңгызга охшап кала. Галим абзый шофер янына утырып бара, зур киеренкелек белән алга таба төбәлеп, тракторлар алдында гаять зур ерткычның коточкыч авызыдай караеп күренгән юлны күзәтә. Юлның ике ягында трактор-машиналар йөргәндә, чәчрәп кантарлар булып каткан кар-балчык киртләчләре ерткыч авызында тезелеп киткән тешләр сыман. Әйтерсең машиналар шул тешләр арасынан ерткыч авызына барып керәләр дә лычкылдатып чәйнәләр.

«Юк, — ди Галим абзый үзалдына, — чәйнәлми торсын, бу шайтан юлын исән-имин үтәргә кирәк. Кичәге өчен дә оят. Күрәләтә торып, күпме сөт әчеде бит».

Галим абзыйның коңгырт йөзәндә моңарчы күрелмәгән терелек. Түземсезләнеп ашкынудан өскә күтәрелә төшкән почык борыны дерелди, тирән уелган кечкенә күзләре жанланып желтери. Ни булгандыр, Рәфис килгәннән бирле фермадагы һәр житешсезлек аның намусына тия башлады. Әлек алай түгел иде. Совхоз башлыгы идарәгә чакыртып кычкырыпса ни дә, сүгенсә ни... Төкереп тә бирми иде. Аның жикеренүләре бер колагыннан керде, икенчесеннән чыкты. Менә Рәфискә һич алай итеп булмый. Чөнки ул бөтенләй башка, ордым-бәрдем түгел.

— Галим абзый, — ди Рәфис беркөнне шулай, — сиңа безнең ферма ошыймы? — ди. Ә үзе күзләрен очландырып шундый кистереп карый, бөтен тәнең чемердәп китә. Йө тегәндә тишек, монда ярыкны күрә торып, ничек ошый дип җавап бирергә ди. Ул бит аннары нәрсәсе ошый дип теңкәгә тиячәк. Икенче сорауы нинди диген тагы: фермабызны адәм рәтле итү өчен ни эшләтик соң, ди. Галим абзыйны үзе кебек укымышлыга чутлаган була. Шул хакта уйлап йөр әле син, мин дә уйлармын, бер баш яхшы, ике баш тагы да әйбәтрәк, ди. Үзеңне кешегә санап шулай киңәш-табыш итешкәч, ничекләр итеп аның сүзен аяк астына салмак кирәк. Шуннан бирле эш өчен яхшы ук чәбәләнә Галим абзый. Аннан күрәп савымчылар да пошынгандай итә. Әнә шулай борчылу шаукумы баш зоотехниктан аңа, аннан сыер савучыларга күчә. Сыер савучылардан күрәп, сыерлар да борчылмый микән әле?.. Бу уеннан Галим абзый көлеп куйды: «Сыерлар борчыла беләмәни, тиле?» Борчылу дигәннән, Галим абзыйның исенә төште: ул һәм Айрат Бәдретдинович бүген бергәләп әлек сыер сауган өлкән хатыннар белән сөйләшәргә тиеш бит әле. Әйе, кичә Рәфис бу хакта аңа әйткән иде шул. «Түбән очта Галләм абзый хатыны Фатыйма дистә еллап фермада эшләгән иде,

Нәкыя бар бит әле. Ә теге Фәйзиева, кара, ничек соң әле исеме?.. Хәжия, юк, Хәжилә... Кара, ул яшь бит әле... Ник сыер савудан китте соң әле ул?.. Ә-ә... Шәмсүн белән телгә килешкәннәр иде бугай... Әйе, саний китсәң... Болай булса, эшләр хутка китә бит безнең! Үгетлим, күндерәм мин аларны! Ә кичне жыелышып уку оештырабыз, зоотехника укуы».

Машина кинәт алдырып китүдән, Галим абзый, уйларынан арынып, юлга күз атты. Тракторлар, дөбер-шатыр тавышланып, Әлкәс тавына менеп баралар иде. Әнә алгы трактор үтә текә борылышка житеп килә. Борылма буенда юл бер якка авыш: сул ягы өскә күтәрелгән, уң ягы түбәнәеп, шуннан, шаулап, чокырга су төшә. Кичә шул урынны үткәндә ватылган трактор.

Галим абзый, алгы пыялага ук иелеп, шоферга нидер әйтә, ләкин үргә менгәндә, тракторлар чатор-чотыр килеп коточкыч тавыш чыгарганга, аның сүзләре ишетелми.

— Сулга, сулга алдыр! — дип, бар тавышына кычкыра ул.

Шофер рульне бар куәтенә шул якка әйләндерде. Машина, сулга борылып, тайгак юлдан янтаеп шуа башлады. Шулчак алгы трактор пырх-пырх итте дә алдыра алмыйча тукталып калды. Кузгалып китү өчен, бер яктан икенче якка тартылатартыла, бар куәтенә алга талпынды. Шул мәл машинаны таккан тросның бәсәргән төше сузаеп өзелеп китмәсенме? Машина коточкыч тизлек белән чокырга шуды, тәгәрмәчләре юл читендәге боз киртләченә бәрелүдән ул авышып китте һәм, дөбер-шатыр килеп, бөтен дөнья әйләнде, жир, томанга чорналып, каядыр очты...

Тракторчы егетләр машина янына килгәндә, ул, тәгәрмәчләрен өскә каратып, су жыелып торган чокырда ята, бозлы су, чемердәп, кабина эченә саркый иде.

Кабинаның түбәсе иңгәнгә, ишекләренә тиз генә ачып булмады.

— Лом! Тизрәк лом! — дип кычкырды Садри.

Лом белән каерып ишекне ачканда, кабина эчендәгеләр хәрәкәтсез яталар иде.

Беренче булып шофер егетне сөйрәп чыгардылар. Галим абзыйның башы кабинага жыелган суга туры килгән. Аны тартып чыгарганда, ачык авызыннан, борыныннан шарылдап су акты. Битләренә каккалап, кул-аякларын хәрәкәтләндерә торгач, шофер егет күзләрен ачты, кыймылдап куйды. Галим абзыйның бөтен гәүдәсе йомшарып, йөзе күтәрәп киткән, селкеткәнгә дә, тәннәрен уганга да ул җавапсыз, ниндидер бик кирәкле сүз әйтә башлап, ярым ачык иреннәрендә шул сүз тоткарланып калган төсле.

Галим абзыйның шулай кинәттән генә якты дөнъядан китеп баруын Рәфис аеруча авыр кичерде. Үкенечле үлем — иң авыр үлем шул. Әйе, кешеләр шулай килә-китә тора. Нидер кала, нидер югала. Кешеләр генә түгел, авыллар, шәһәрләр дә тарихның кайсыдыр борылышында дөнъяга килә дә, бәрәкәтле туфракка утыртылган гөл шикелле киңәеп, гүзәлләнеп, биеклеkkә күтәрелә бара. Аннары...

...Уйлар бер бөтереп алса, аның чоңгылына күмелеп, тирә-юнеңне дә күрмәс буласың, кайдан атлап барганыңны да чама-ламыйсың икән. Күр, үз турыларына килеп тә житкән икән Рәфис. Ул, гомерендә беренче күргәндәге кебек текәлеп, әтисе моннан утыз еллар элек салган мәһабәт йортка карап торды. Аны гади балта остасы салганга ышанасы да килми. Күр ул сырлап эшләнган фронтоң челтәрән, күр тәрәзә йөзлегендәге хикмәтле нәкышләрне! Бу бизәкләрдә халыкның утка, суга, табигатькә табынуы чагыла сыман. Капка баганасы дүрт кырлап эшләнеп, өслегенә елан рәсеме төшерелгән. Ике якка ачыла торган капкаларда сырлап уелган кояш сурәте. Көлеп тора, жырлап тора бу йорт.

Шундый ук бизәкләрнең бүтән өйләрдә дә кабатлануы — аларга да әтисенең кулы тигәнлеге хакында сөйли. Әйе, айлар-еллар буена пычкы белән бизәкләр кискән, агачтан күңел бизәкләре сеңгән челтәрләр үргән оста аның әтисе. Аннары ул үзенең һөнәрән улына тапшырды.

Урамның шушы өлешенә килеп керсәң, үзеңне гажәеп әкият дөнъясында итеп хис итәсең. Әйтерсәң бу бизәкләр кайчандыр тере булганнар да ниндидер тылсымлы көч әфсен өреп йоклаткан үзләрен. Ничәмә-ничә дистә еллар әти-бабаларыбызның гүзәл хатирәләрен саклап, сихри тынлыкта черем итә алар. Ләкин бу йортлар инде искереп, тузып бара. Яңаларындагы бизәк-нәкышләр боларның күчермәсе генә. Аларга төгәллек, моң житенкерәми. Иң аянычы — яңа салынып яткан совхоз корылмаларына күчмәгән бу халыкчан әкият дөнъясы... Ул шушы чиктә өзелгән. Әйе, буыннан буынга килгән халык архитектурасы без яшәгән чорда өзелеп кала, яшәвен туктата. Коточкыч бит бу! Шушы гүзәллекне килчәк буынга тапшырмаучылар, буыннар дәвамына балта чабучылар без булабыз лабаса!

Миендә чәбәләнгән шушындый уйларның нидән икәннән белә Рәфис. Чәчәк атып жимеш бирәсе гомер агачын кодрәтле хәлендә кабергә алып киткән Галим абыйның язмышы тетрәтте аны. Кешедәге асыл сыйфатларның буыннарда күчүе хакында уйланырга мәжбүр итте. Үз-үзенә: «Син ничек

яшисең, булганга шөкер кылып кынамы?» — дигән аяусыз сорауны куйды. Әйе, эш күрсәтү, адәм рәтле яшәү өчен, ул көчен кызганмас. Ләкин тормыш аның белән генә чикләнми бит. Тормыш, ай-һай, катлаулы ул! Әйтик, менә бу авыл — туган авылы, киләчәктә ничек булып, ниндирәк төскә керер?

Ул якында гына салынып яткан соры панель йортка карап чыраен сытты. Нәфис челтәрләргә төренгән өйләр янында авыл йөзенә ябыштырылган мескен ямаулык булып күренә ул. Битарафлыкның һәм рухи ярлылыкның зәгыйфь жимеше рәвешендә шытып чыккан төссез бу корылма аның да вөжданы өстендә оя кора бит. Алай гына да түгел, кешеләрдәге матурлыкка омтылуны, горурлыкны гарипли, изә, юкка чыгара. «Житте!» — диде ул, уйларына йомгак ясаган кебек. Һәм төзүчеләр янына китте. Алар тәрәзәләрне урнаштырып маташалар иде. Рәфис прораб Әхмәтне үз янына чакырып алды.

— Сиңа бу йорт ошыймы? — дип сорады ул аннан. — Салынып беткәч, үзең кереп яшәргә ризамы?

— Минем үз йортым бар, — диде Әхмәт, киерелә төшеп.

— Синең йортның тәрәзәсе шундый котсызмы?

— А-Аллам сакласын... — Әхмәт, ялгыш сүз ычкындырганын сизеп, аны төзәтергә маташты. — Ни бит... Безгә рамнарны әзер хәлдә китерәләр. Бу проектта шулай каралган.

— Алай... — Рәфис ачудан иреннәрен чөйнәде. — Әгәр сезнең ул проектыгызда тәрәзә кую бөтенләй каралмаган булса?

— Хи-хи-хи, сез бигрәк тагы... Тәрәзәсез йорт буламы?

— Һәм мондый адәм рисвае да булмаска тиеш! Ишеттеңме? Ул сине бизәми, дус кеше! Моны... моны ватып кына ыргытырга кирәк! Кешеләрдән, авыл абруеннан шул рәвеш көләргә ярамый!

— Ни сөйлисез сез, — диде Рәфиснең бу сүзләреннән аптырап калган Әхмәт. — Директор үз башыңны бәрәп ватар! Рәфис тәмам кызган, ярсыган иде.

— Китер әле балтаны! — диде ул, акрын, ләкин бик зәһәр тавыш белән.

— Бирмим, бирмим, сез нәрсә?! — дип чәбәләнде Әхмәт. — Китегез моннан, үз эшегезне белегез! Безнекенә тыкшынмагыз!

— Тыкшынам! — дип, үз-үзен белештермичә кычкырды Рәфис һәм кискен хәрәкәт белән аның кулыннан балтаны тартып алды. Ул, ярсып-шашынып, инде уемга куелып беткән рамга балта белән бер-бер артлы суга башлады. Аны кулыннан тотып алмакчы булдылар, ләкин ул, алардан араланып, икенче тәрәзәгә сикерде һәм анысын да сугып-бәргәләп эштән чыгарды. Үзенең дә кулы бәрелеп бетте, күгәрәп чыкты, бармакларыннан куе кан саркыды...

Егетнең бу башсызлыгыннан шүрләп калган хатын-кызлар чыр-чу килеп читкә тайпылды.

Дуамаллыгы басыла төшкәч, Рәфис балтаны иске койма буена томырды да кызу-кызу өенә кайтып китте. Кайтканда ук, ярсуы басылып, ул суыңа төште, акылы аны сүкте, битәрләде.

— Башсыз син, тиле! Йә, егетлекме инде бу?

«Әйе, — диде Рәфис үз-үзенә, — жүләрлек эшләдем шул, тәртәдән чыктым. Ләкин алар бит миңа ышанырга теләмәделәр. Мин аларга аңларлык итеп әйтмәдеммени... Әйе, хакыйкәткә караганда, өстән кушылган боерык көчләрәк икән шул әле».

14

Тасмадай боргаланып сузылган юл инде шактый саркыса да, уйсурак урыннарда әле дә кесәл сыман болганчык су жылып тора. Чупырдап «газик» килеп керү белән, мәлжәп, оеп утырган күлдөвек, уем жирдән качып, тирә-якка чәчри.

Кыршыла төшкән күн куртка кигән, куге кара чәче колакларына тикле сузылган, дегеттәй кара мыеклы, чая карашлы шофер егет, рульне мут житезлек белән уңга-сулга боргалап, машинасын корырак жирдән алып барырга тырышса да, кардан арчылган калкулык артыннан капыл пәйда булган шактый киң күлдөвекне абайламый калды, һәм «газик» баштанаяк пычрак суга коенып алды. Өстәвенә озын чабулы күн бишмәт, башына соргылт эшләпә кигән Шәмсүн, янтыктагы ачык тәрәздән чәчрәгән тынчу судан сакланмакчы булып, күзләрен чытырдатып йомып, башын аска яшермәкче иде, тик кара-көрән төстөгә ябышкак пычрак су, янагына чәпелдәп сыланып, муенына агып төште. Ул, берни булмагандай баранкасын боргалый биргән шофер егеткә таба башын борып, яман итеп сүгенде, һәм, нервылы хәрәкәт белән кесәсеннән бөгәрләнеп беткән ашъяулык кадәр кульяулык чыгарып, пычрак чәчрәгән янагын, муенын сөртеп маташты.

Һашимов белән арткы креслода утырып барган Рәфис моны сизмәде, аның бөтен игътибары яшәрәп, жанланып килүче кырларда иде. Вакыт-вакыт исеп куйган жылымса жилдән баш калкыткан ужым басуы буйлап яшел дулкынар йөгәреште, баш очында гына тирбәлә-тирбәлә кырлар жырчысы тургай үзенең таныш көен сузды. Жил көчәйде, ахры, бу нәни кошчыкның һава агымы белән әле артка чигүе, әле каурый канатларын кызу-кызу жиллеп, үз кырларынан китмәскә тырышуы күренә иде. Рәфис тагы шуңа игътибар итте: уң якка — куге яшькелт чыршы урманына таба — ужымның төсә бертөрле түгел, әйтерсәң кырны буй-буй

яшькелт-сары төскә буяганнар. Ул, Шәмсүнгә таба иелеп, сүрән генә әйтеп куйды:

— Аммиак суын тигез кертмәгәннәр икән.

Шәмсүн җавап бирмәде, бары кызгылт чырае шәмәхәләнеп киткәндәй булды.

Һашимов янында әйтүемне яратмады. Ул шулай дип уйларга өлгөрмәде, Шәмсүн, сул ягы белән кресло артына ята төшөп, Рәфискә борылды.

— Синәң һәр эшкә тыкшынуың ярый да торгандыр. Ләкин бер шарт белән — файдасы тисә. Күп вакыт бу активлыгың зарарга була бит, ыслушый. Юк, син мине бүлдермә, тыңлап тор. Теге көнне төзүчеләр янына килеп нинди ахмаклык эшләдең син, ә? Ну, ыслушый, мин сине шултикле дә кәмит күрсәтергә сәләтле дип уйламый идем.

Рәфис башта ни әйтергә белмичә аптырап калды.

— Мин бит ни...

— Син шул, син. Эшне туктатуың җитмәгән, эшчеләрнең котын алгансың.

— Әйе, мин гаепле моңа. Кызып кителгән.

— Кызып китәргә син самовармы әллә?

— Андый дуамаллык бүтән булмас. Ләкин мин, чынлап та, аның ише котсыз йортлар төзүгә каршы. Төзеләчәк шәһәрчекнең архитектура үзенчәлегенә турында да уйларга иде безгә.

Шәмсүннең чырае бозылды.

— Әле боларына да җитешеп булмый, архитектура дип торасың.

Һашимов аларның бәхәсләшүен дәшми-тынмый тыңлап бара иде. Ниһаять, ул да сүзгә кушылды:

— Син әйткән «архитектура үзенчәлегенә» белән шөгыйльләнәргә район үзәгенең дә мөмкинлегенә чамалы. Әйтергә кирәк, башкалабыз Казанга да бик үк тәтеми бу купшылык.

— Моңысы тагы да начар, — диде Рәфис үжәтләнеп. — Чөнки булган акчаны да кайчак суга салалар бездә. Кара ул Академия театрын. Ул сәнгать йорты булудан битәр атом бомбасыннан саклану өчен төзелгән бункерга охшаган. Йә булмаса, яшелчә амбарына. Үзе соры, ятышсыз. Кайда анда милли архитектураның соңгы казанышыннан файдалану? Аннан-моннан оештырылган шырпы капларының да тиздән кирәге калмаячак. Менә акча ничек суга салына ул.

— Суга салына? — Һашимов бер дә кирәкмәгәнгә кычырып көлә башлады. — Суга салына диген, ә? Ай-һай, күпне беләсең син, егет.

— Безнең заманда күпне белмичә ярамый, — диде Рәфис үжәтләнеп. Һәм үз фикерен кызып-кызып якларга тотынды.

— Үзегез уйлап карагыз, әгәр без ике-өч йорт урынына бер-

не генә жиренә житкереп салсак та, ул үзен аклаячак. Авыл кешесенә элек әзер квартира әлгә идемени?! Алар үзләре төзде һәм гөлчәчәктәй көлеп тора торган итте.

Хәзер без аларга нәрсә тәкъдим итәбез? Адәм мәсхәрәсе... Авыл кешесенең крестьянлыгын үтерү генә житмәгән, инде могжизалар тудыручы балта осталарының да тамырын корытырга керештекмени?

Һашимов, Рәфиснең сөйләгәннен аңы аша үткәреп, каршы сүз дәшмәде, иренен ябыштыргандай кысып, серле елмаеп кына барды.

...Сөттәй ак томан эченә чумып утырган Пәхри ярын үтеп, сыерлар туплана торган урынга — вакытлы жәйләүгә житүгә, савымчылар, эшләрен бетереп, сыерларны киртәләр арасыннан чыгара башлаганнар иде. Трактор вагоны янында курчак-матрешкаларга охшаган сөт тутырылган ак флягалар тезелеп тора.

Һашимов тыз-быз килеп сыерлары янында кайнашкан хатын-кызларга итагатьле генә баш иеп исәнләште, савылган сөтнең күләме белән кызыксынды, әле берсенә, әле икенчесенә мөрәжәгать итеп, ничек яшәүләре хакында сорашты, аннары, үзен озатып йөрүчеләрне ияртеп, вагон эченә керде. Һашимов, Шәмсүнгә борылып карый-карий, хатыннар белән сөйләшеп йөргәндә дә, зәңгәр бизәкле обойга ябыштырылган эш күрсәткечләрен тамаша кылганда да, Рәфис күңеле белән авылның киләчәк йөзе хакындагы бәхәстән аерыла алмады. Ул менә хәзер Һашимов шул хакта хатыннар белән сүз башлап жибәрер, аларның уй-хыялларын белергә тырышыр, дип уйлаган иде. Әмма РАПО житәкчесе савымчылар янында да, аннан соң да Рәфиснең жан тынычлыгын алган бу мәсьәләгә әйләнәп кайтмады. Гомумән, оныткан иде инде ул бу четерекле теманы. Дөрес, ул кирәкмәс нәрсәләр сөйләмәде, аның күтәргән мәсьәләләре бүгенге көн белән бәйләнгән иде, каты-каты әйткән шелтәле сүзләре дә атлаган саен очрый торган, күзгә бәрәп чекерәеп торган күләгәле якларга бәйле иде. Болары да Рәфиснең күңел түрәндә булды, алар, элек-келәре белән аралашып, башын тәмам арытты, миңгерәйтте.

Бетмәс-төкәнмәс уйларына бирелеп, чыршы-нарат агачлары белән уратып алынган яшел чирәмле аланга килеп чыкканын сизми дә калды ул. Резин итекләре белән яңа борын төрткән дымсу үләнне чупырдатып урман эченәрәк үтте. Монда тын. Дымсу. Кайдадыр ялгыз тукран гына тук-тук-тук итеп агач тукулдатып ала. Рәфис, агачлар ышыгында басып торган килеш, ике кулын югары күтәреп, киерелеп тирән сулыш алды. Йомшак ылыс исәннән аның зигәне яктырып, уйлары жетерәк булып китте. Юк, Һашимов әйткәннәр генә аның жанын куз-

гатып жибөрмөдө, эштөгө бөтөн житешсизлеклөр, чатактыклар инде айлар буена аның күнелендө жыйнала бара. Ул тинтереп, үрсөлөнөп алардан чыгу юлын эзли. Шактый өметлөр баглаган өмө дө, авыл жыены да ул көткөнне бирмөдө. Әйе, кешелөр начар түгөл монда, бары еллар буена сузылган салкынлыктан күнеллөре генө бозлана төшкөн. Ә ул бозны эртергә кирәк — йөрәк жылысы, ягымлы күз карашы белән. Әнә бит, әйбәтлөп сөйлөшкөч, нихәтле өлкән яшътөгө апайлар савымчы булып эшлөргә ризалык бирде. Ләкин бу — хәлне вакытлыча гына жайлау, үлчәүнең бер мәлгә тигезлөнөп алуы. Эш гөрлөп барсын дисәң, хужалыкка, кешеләрнең яшәешенә тотрыклы халәт кирәк. Кайдан табарга аны?

Рәфис, яшь наратларның дымсу һәм кытыршы кәүсәләренә тотына-тотына, авыл ягына таба күтөрелеп киткән калку төбәккә менә башлады. Калкулыкның шактый текә битендәге жир йомшак һәм дымлы иде. Былтыргы яфрактар түшәлгән балчык катлавы сыдырылып, әледән-әле Рәфиснең аягы тайды, ул, куаклыктарга чытырдатып ябышып, түбәнгә шуып төшмәскә тырышты, хәлдән таеп мышнап чыкты, аркасына салкын һәм ябышкак тир бәрде. Ниһаять, ул оя-оя чикләвек куаклары үсеп утырган калкулык өстенә менеп житте, күн курткасының төймәләрен ычкындырып һәм соры куян йоныннан бәйләнгән фуражкасын кулына тотып, көньяктан искән жылы жилгә кинөнөп торды. Моннан Актай авылы, берәз арырак сузылып киткән тезмә калкулыктар топографик картага төшерелгәндәй ачык күренә иде. Бермәлне аңа ерак балачагы дөньясында төсмерләнгән кешесез төбәктә берүзе адашып калган күк тоела башлады. Гүя ул шау-гөр килеп яшәгән зур һәм жанлы дөньядан аерылган да моннан тиз генә араланып чыгу юлы бикләнгән. Ләкин нәрсә соң ул зур һәм жанлы дөнья? Шәһәрме? Әллә элек үзә эшләгән комплекслармы? Димәк, үткәннең моңсу томанлыгы артында адашып калган бу калкулыктар, чәчәкле тугайлыктар әллә ничек сәер исертеп күнелне сыкратса да, ул аларны яшәешнең бүгенгесә итеп кабул итә алмый. Яңа эш урынын гына түгел, хәтта туган Актаен да ник читсенә соң ул? Теге вакытта авыл уртасындагы чишмә буенда да шундый ук тойгы кичергән иде бит. Озак еллар буге югалып торганнан соң, онытылган, күнегелмәгән жирдә яшәүдән киләме мондый сәер тойгы? Ә бит Актайның киләчөгә кайдандыр килеп эшләрчәк кешеләр белән бәйләнгән. Чөнки авылда яшыләр аз калган. Киләчәк буын шушы авыл кешеләре арасыннан күтәрелер дигән өмет аз. Шулай булгач, ятсыну, үзсенмәү хисләре монда килеп төпләнәрчәк ул кешеләрдә һичшиксез туачак. Әле килерләрме? Килсәләр, төпләнерләрме? Ул кешеләрдә мондый тискәре

уйлар барлыкка килмәсен өчен ни эшлэргә кирәк? Аерылып, адашып калу тойгысын киметү өчен иң башлап ни эшлэргә?

Рәфис офыкта күз белән генә чамаланып абайланган олы юлга күз атты. Җанлы дөнья белән бәйли торган олы юл! Аңа кадәр күпме ераклык!.. Рәфиснең күңеленә Галим абыйның фажигале үлеме килеп басты. Һәм ул тетрәнеп китте. Юл! Беренче чиратта юл төзэргә кирәк! Олы юлга барып тоташырга!

Шул уе белән канатланып, кытыршы яфраклы карама-ларны шаштырдатып ике якка аера-аера, ул тип-тигез офык-кача сузылган хәтфәдәй яшел уҗым кырына килеп чыкты. «Юл төзэргә, юл!» — диде ул, кычкырып диярлек.

— Нинди юл төземәкче буласың, Рәфис?

Рәфис, сискәнеп, тавыш килгән якка борылып карады. Аннан ерак түгел буй-буй сызыклы күлмәк якасын жылгә ачып жибэргән Айрат Бәдретдинович ике аягын киң итеп баскан да, дөнья мәшәкатеннән арынып, җиңеләеп калгандай, гамьсез елмаеп тора иде. Аның чалара башлаган куе чәчләре баеп барган қояш нурларында ялкынланып дөрли, какча йөзә дә ничектер яшәреп, алсуланып киткән.

Рәфиснең аптырап калуы бер мизгелгә генә булды. Ул яңадан дөртләнеп сөйли башлады:

— Юл төземичә һич ярамый безгә, Айрат Бәдретдинович. Авыл белән шәһәр арасындагы өзеклек тойгысын бетергә... Аннары терлекчеләр өчен, гомумән, бөтен халык өчен күңел тартырлык яңа йортлар салырбыз! Шунсыз авыл йөзен үзгәртә алмабыз без. Авылны тулы канлы итә алмабыз!

Айрат Бәдретдинович, аяк астындагы чирәмне кыштырдата-кыштырдата акрын гына атлап, Рәфис янына килде, үзенң озын һәм сөякчел кулын егетнең йомры жылкәсенә салды.

— Син әйткәннәр кирәк нәрсәләр, билгеле. Кем әйтмешли, хәзерге чорда шулардан башка чынлап та авыл йөзен үзгәртү мөмкин түгел. Ләкин мин тагы менә нәрсә уйлыйм, — аның очкынланган карашында Рәфис белмәгән ниндидер олы сер яшеренгән төсле иде, — авыл белән шәһәр арасындагы өзеклек тойгысын бетерү юл төзүгә генә кайтып калмый, — диде ул, тонык тавыш белән. — Һич юк! Яңгыр-бураннарда соң юлларның яраксыз хәлгә килүе шәһәр белән аралашып яшәүне кыенлаштырса да, ике арадагы үзара бәйләнешне бервакытта да туктата алмаган. Аңлайсыңмы шуны: бервакытта да! Безнең әби-бабайлар кара урман аша ат белән дә, жәяүләп тә калага барып йөргәннәр. Шулай булгач, авыл белән шәһәр арасындагы син әйткән өзеклек тойгысы хәлиткеч түгел... Иң мөһим өзеклек бүтән... — Айрат Бәдретдинович, тәртипсез рәвештә маңгаена таралып төшкән чәчләрен капшый-капшый, соры күзләрен уйчан кысып, Рәфискә карап торды. — Син инде хәзер

мин әйткәннәрдән шундый нәтижә чыгарырсың: кайдан әле бу тел бистәсе, ир кисәге фәлсәфи уйлануларга остарып китте, әлек ни караган дип. Кем әйтмешли, моңарчы үзем яшәгән мохит торгынлыгына ярашкан булганмын, күрәсең. Син килгәч һәм тынгысызланып үзеңне борчыган сорауларга җавап эзли башлагач, минем дә фикерләү дөңям кузгалды менә. Тукта, уйларым чуалды бит әле. Нәрсә әйтмәкче идем соң? Кем әйтмешли... Ә менә... тирә-юньгә күз төшер әле, күрәсеңме, сәрдә үләне, абагалар, жир җиләге яфрагы. — Ул иелә төшеп, төртеп күрсәтә-күрсәтә, бер үсемлектән икенчесенә күчте. — Һәр төбәктә билгеле бер үсемлекләр генә үсә. Шундагы туфракка, дымга, ышык яки җиләс урынга җайлашканы үсә. Бу табигать тарафыннан шулай сайланган. Бу закончалыкны үзгәртү үзара тигезлекнең бозылуына китерер иде. Аңлыйсыңмы шуны?... Хайваннар дөңьясы, хәтта кешеләр белән дә шулай. Кая килеп чыкканны төшенәсеңме? Ни өчен безнең авыл шулай таркалып, кешеләре читкә китеп бетте дисең? Син тагы «юл юк, фатирлар аз төзелә» диярсең. Минемчә, анысы да иң мөһиме түгел әле. Без кешеләребезнең шушы якка хас табигатен, әлек-әлектән тамыр жибәргән традиция-гадәтләрен чутка алмый башлаганбыз. Авылдан кызлар китә, дип зарланабыз. Чөнки аларга кышын эш юк, дибез. Бу чыннан да шулай. Кызлар егетләргә караганда күбрәк китә. Егетләргә жир белән бәйләнеш ерагайса да, әлекке һөнәре — игенчелек яши. Яши генә түгел, камилләшә. Ә кызларга? Бераз тарихка китеп карыйк әле. Әлекке заманда кызлар ничек көн күргән? Озын кичләрне ни рәвеш кыскарткан? Бу якларда хатын-кызлар шәл, оекбаш, чәчәкле-бизәкле кофталар бәйләгәннәр, чигү чиккәннәр. Кая китте хәзер авыл хатын-кызларының бу һөнәре? Аның белән хәзер тамак туйдырып булмый дисеңме? Дөрөс түгел! Ни өчен шәл, кофта бәйләүне, чигү чигүне оештыру өчен кечкенә фабрика кебек нәрсә төзеп, аны хәзерге техника нигезенә корып жибәrmәскә, ә? Эшләп чыгарган продукцияне шәһәргә барып сатуны да совхоз үз өстенә ала алмыймыни! Болар белән шөгыйльләнәргә кулыбыз гына җитми, гамьсезлегемиз, ялкаулыгыбыз көчле... Инде менә культура өлкәсен алыйк. Меңәр ел буе күпчелек үләннәр төсле безнең төбәктә тамырланган, гөрләп чәчәк аткан убса-кабак бәйрәмнәре, өмәләр, кичке уеннар хакында бөтенләй онытканбыз лабаса. Сусыз корыган алар. Ә нәрсә ул хәзерге дискотекалар? Кем әйтмешли, алар кайдадыр бүтән якта, башка жирлектә үсеп чыкканнар. Кайдадыр читтә культуралашкан үсемлекләргә бу якларда үссен өчен, шушы тарафка җайлашкан сортларын чыгару өчен ничә еллар көч түгәләр. Ә шул ук дискотекаларны безнең яклар өчен культуралаштырырга, кем әйтмешли, безнең төбәктә тамыр жибәрә торган сортларын

булдырырга кем тырыша? Халыкның үз эченнән чыккан көй-музыканың азаюы, аның урынына бу яклар өчен хас булмаган мәдәниятнең килеп керүе, авыл кешеләрен, бигрәк тә яшьләрне авылдан, аның рухи дөньясынан ераклаштыра, һәм, кем әйтмешли, шушы төбәккә бәйләп торган нечкә кыллар шартлап өзелә.

Рәфис Айрат Бәдретдиновичның бу сәер фәлсәфәсен уйчан елмая белән тыңлады. Карт нәрсәсә беләндер хаклы иде. Ләкин ул аның белән тулысынча килешергә теләмәде.

— Әллә ниләр сөйлисең син, Айрат Бәдретдинович, — диде ул аңа, — бүгенгесе аңламый башлагансың, димме шунда. Синеңчә, яшьләр дөнья культурасын кабул итмәскә тиешмени?

— Мин алай димәдем. Тик шулай да һәр төбәкнең үз яшәү формасы, үз культурасы юкка чыгарга яки читкеке белән алыштырылырга тиеш түгел. Үзенеке булганы агач кәүсәсә сыман югарыга үсә барырга, ә инде читтән килгәннәре шул агачның ботак-яфраклары кебек аны баетырга, тулыландырырга тиеш.

— Кәүсә дигәнең бүтәннәренң яфракларына төренергә дисеңме?

— Юк, төп кәүсәнең ботак-яфраклары нигездә үзенеке, ә читтән килеп баетканнары өстәмә генә. Ләкин хәзерге дискотекаларда популяр булып саналган авыр рок кебекләрен төп кәүсәне баетучы дигәнгә кертмәс идем. Нәрсә ул авыр рок дигәннәре? Бу бит капиталистик изүдән жәфаланган халыкның сыкрануы, кем әйтмешли, йөрәк тавышы. Нигә ул безнең яшьләргә? Күз яшен агызып-илереп еларгамы, акырып-сызгырып экстазга житкәнче дуамалланыргамы?

— А, юк, Айрат Бәдретдинович, синеңчә, безнең яшьләр дөньяда булып торган фажигаләргә күз йомарга тиеш. Бөтен тереклекне юк итү куркынычына каршы бәгыреннән үксеп чыккан тавыш белән ни өчен набат сукмаса?

— Бу яктан караганда да һәр халыкның үз тавышы булуы зарури. Кеше тавышы белән кычкырмакка, дим.

Рәфис, Айрат Бәдретдиновичның әңгәмәсенә каршы чыккан булып, аны кирәк ачарга теләде. Ул үзе дә күптәннән шул нәрсәләр хакында уйланып йөри, карт үз фәлсәфәсенә тирәнрәк кергән саен, ике арадагы уртаклык ишәя бара, аның фикеренә дә ачыклык бирә. «Әйе, — дип уйланды ул, — һәр авыл халкының үзенең яшәү рәвешен чагылдырган үз агачы, төп кәүсәсә, яфрак-тамырлары була. Шаулап үскән өянкесе була. Ул корыса, бу авыл үзе дә корый, кипши».

Шул ара Айрат Бәдретдинович дәвам итте:

— Ярый, бүтәнчә фикер йөртеп карыйк. Агачның төп кәүсәсә юк ди. Тамырлары да кайдадыр жир катламы астында

калган ди. Бары ботаклары, яфраклары гына таралып ята ди. Әйт, бу гына бер бөтенлекне тәшкил итә алырмы? Ә тамыры, кәүсәсе югалган ботакларны теләсә кая күчерергә була. Менә бит ул кая килеп чыга...

Рәфис, аяк астындагы йомшак бәрхеттәй чирәмне тапта-маска тырышып, яр кырыена килде һәм югарыдан цирк арены кебек түгәрәк буып күренгән аланлыкка карап тора башлады. Элек сабантуйлары уздырылган бу урынны табигать шултикле дә оста итеп ясар икән! Түгәрәк аланлык ярышлар үткөрү өчен менә дигән мәйдан булса, авыш божра булып күтәрелеп киткән калку жир авыл тамашачысына иң кулай табигый трибуна лабаса! Дистә еллар элек түгәрәк мәйданда авылның гайрәтле егетләре, кодрәтле ирләрә көч сынашкан, ак сакаллы мәһабәт картлар судьялык иткән. Божра калкулыкта киенгән-ясанган авыл кызлары-килен-нәре сөйгән егетләре, ирләрә өчен борчылып, дулкынланып мәйданны күзәткән. Картаеп очлары шәрәләнгән имән ботакларында бала-чага сырышкан булган... Ә хәзер... Хәзер бар тараф ничектер өнсезләнеп калган кебек. Шулай да бу шәрә тынлык аша үткәннең жанлы авазы ишетеләдер сыман. Жыр-биюләрнең, шаулы уеннарның тере күренеше кайда туктап калган икән? Үткәннәрнең моңлы авазын бүгенге белән ялгап торган жанлы күпер кайда өзәлгән? Дөнъяга өстән генә, яшәешнең тирәнлегенә үтмичә караганда, син күзәткән тирәлек, бар да бертөсле кебек. Авыл белән авыл, төрле төбәк халкы арасында әллә ни аерма күрә алмыйсың. Кешеләргә якынайган саен, шул төбәктә яшәүчеләрнең аһ-зарларын, нинди һава сулауларын, нәрсәне юксынуын һәм ни өмет белән киләчәккә ашкынуын ачыграк төсмерләгән саен, вакыт күмеп киткән катлам астындагы жанлы тамырлар күзгә бәрелеп тора башлай. Хәер, бу тамырлар Рәфиснең яшьлегендәге рухи дөнъяның күңел түренә яшеренгән өзәлмәс җепләре ләбаса. Тормыш ыгы-зыгысында алар игътибардан читтә калган да, тынлыкка чыккач, күңел күзен үзенә баглаган. Моңарчы ул аларга шулай текәлеп, бөтен зигәннен жыеп бакканы булганмы соң? Олы бер мәгънә эзләгәнме ул алардан? Хәзер генә аның карашы нидән шулай үткәнләнеп, яктырып китте әле? Айрат Бәдретдиновичның сәер фәлсәфәсеме моңа сәбәп? Әллә гомеренең билгеле бер ноктасында яшьлегендәге иләс-миләслектән арынып, элек үзәң яшәгән жирлектә, аның кешеләренә үтә дә якин килеп, жете итеп багыла микән? «Кем син, бу төбәктә яшәгән кеше? Үткәннең нинди, киләчәкнең ни рәвеш булачак?» Жирнең куенына ук киткән яшәеш тамырларына тоташкан тере җепләр зыңгылдап куя, тавыш бирә, жаныңның шулардан аерылмас икәннен сиздерә.

— Борчыдык, ахры, — диде Айрат Бәдретдинович, керә-керешкә гафу үтенгән сымак итеп. — Ни хәлләрдә ятасың, Галимәттәй.

— Әйбәт әле, — диде карчык, кушырып утырган сөякчел кулларын угалап. — Нинди борчу ди ул. Кеше-мазар кергәнә сөенәм генә мин. Ялгыз башыма күңелсез, бәч. Рәфис иртә чыгып китә, соң гына кайтып керә. Йорт ияләре белән сөйләшеп тә туеп бетәм.

— Үзең ялгыз башым дисең...

— Хакны әйтәм, улларым... Йорт иясенәң үзен күрмим бәч мин. Әмма ләкин белеп торам, ул мине күрә, минем сүзләремне ишетә, эшләгән эшләремне барлап тора. Әнә узган ел Түбән авыл базарыннан кара бозау алган ием, бәч, яратмады. Бозау мескен төн чыгуга лачма тиргә баткан була ие. Ябыкты, коры сөяккә калды бозау. Мәхмүткә биреп, юк бәягә саттырмый хәлем калмады. Быел көзгә кызыл бозау алдырам, Ходай насыйп итсә. Йорт иясе сөйгән мал булсын ие.

Галимәттәй беравык, башын калтырата төшеп, нидер исәпләп торды. Аннары исенә төшеп кабалана башлады.

— Күр инде, мин карт зиһенсезне, сезне ишек төбөндә бастырып торам, бәч, — ул утырган жиреннән, жайсыз янтаеп, янәшәсендәге эскәмияне кузгатмакчы булып азапланды.

— Зинһар, борчылма, әни, без үзебез, — дия-дия, Рәфис жәһәт кенә Айрат Бәдретдиновичка һәм үзенә урындыклар алып килде. Алар утырыштылар. Галимәттәй, гарипләр арбасын тәгәрмәчләреннән әйләндерә-әйләндерә, өстәл кырындагы самовар катына елыша төште. Гел яшьләнеп торган күзе белән берара Айрат Бәдретдиновичка карап торды.

— Син дә картаясың, нәнәм, — диде ул аңа, — ә бит синең анаң Хәлисә белән бергә үскән иек. Кыз гомерен бергә уздырдык. Туфрагы жиңел булсын мәрхүмәнең, үтә дә чая кыз ие инде. Баскан жиреннән ут чәчрәтә торган ие. Атаң юаш булды, мәрхүм. Ул сугышка киткәч, анаң: «Әтәч тә суйганы юк бит аның, ничекләр итеп мимечне үтерсен!» — дип елар ие... Галимәттәй башын ия төшеп сүзсез калды. Елмая биреп калын иреннәрен мимылдатуыннан аның каядыр үткән хатирәләренә исенә төшерүен сизеп була иде.

— Бар ие кызык гомерләр, — диде ул, шушы кыяфәтен саклаган хәлдә. Әнә шул «кызык гомерләр» карчыкның күз алдына килде. Яшь жилбәзәк чаклар. Пар чиләкләрне сайратып су буена төшүләр. Аулак өйләр. Кияүгә чыккач, яшьлегенә бер уйсыз иләс-миләс чаклары эшлияләр таккан кыңгыраулы атларга утырып артта калды, көмеш чыңнар гаилә

мәшәкәтьләренә күмелгән ыгы-зыгыда эреп югалды. Ләкин бу ыгы-зыгы үзе куанычлы-рәхәт булып, аның тормыш дигән олы исеме бар иде. Жирне бизәргә дип туган кешенең табигатенә үк ят булган каһәр төшкән сугыш барысын да ватты, чәлпәрәмә китерде: ут-төтенле кочагына ирен суырып алды, үзен япа-ялгыз калдырды. Күңел юанычы булырдай балалары да булмады шул аларның. Эч пошуларын, аһ-зарларын басар өчен дип кенә тагы шул аулак өйләргә бара торган булды Галимә. Күлмәк-күнчеген салган төенчекне баш өстенә куеп, күрше Актайга бару — үзенә күрә күңел юанычы иде.

Бөтенесе истә, әле кичә генә булган кебек: түрдәге тәбәнәк эскәмияләргә киенгән-ясанган кызлар тезелешеп утырган. Сугыш чоры кызларының киёмнәре патрон капчыкларынан жыелган ситсыдан ялгап тегелгән ап-ак балитәкле күлмәк, иңнәре кабарып торган чуар альяпкыч, аякта бәйләгән ак оекбаш, жилем белән ябыштырып ясалган резин галош. Егетләр кыска сырмә йә туннан. Алар ишек төбөндә генә юаналар. Өстәге киёмнәр шуның өчен: алар салкын өйалдына чыккан кызларны сырмә чабулары белән жылытып торалар.

Менә жыр-бию башлана. Кара-каршы бию дисеңме, егетләр кызларга төрттереп такмак әйтешүме, чүпләм уенымы — берсе дә калмый. Соңрак — шырпы салышу. Моңысы Галимә эше. Кызларның бер-берсенә кушырып утырган учларына кагылып кына үтә Галимә. Шул ара сиздерми генә берсенен учына шырпы салып киткән була. Егет шырпының кайсы кызда икәннән белергә тиеш инде. Һәр кызның күзенә карап чыга ул. Кызармыймы, янәсе, керфеген түбән төшөрмиме кыз? Егет, ялгышмыйча, шырпыны яшергән кыз исемен әйтсә, әлеге кызга үзе теләгән жәзаны бирә ала: биергәме, жырларгамы, «күгәрчен туйдырыгамы», әллә өйалдына чыгып, «йолдыз санап» керергәме? Билгеле инде, кызның үзен генә чыгармый егет, иптәшкә үзе дә чыга. Менә шунда иң кызыгы башлана инде! «Биим жә жырлыйм», — дип ялына кыз.

— Жырламый тор әле, — ди егет, — жиңел генә котылып иде бугай.

— Күгәрчен туйдырсын! — дип кычкыралар егетләр, күзләрен елтыратып.

Кыз нихәл итсен, гаепле икәнсең, жәзаны да үтә.

Уртаклыктагы озын эскәмиянең бер башына егет, икенче башына кыз утыра. Егет шырпы кисәген, кыска гына калдырып, тешләренә кыса. Кыз үз тешләре белән шуны эләктереп алырга тиеш. Кыз яна, кызара, егеткә якин килергә йөрәге житми.

— Озайт инде безаз шырпыңны, — ди ул егеткә, чак ишетелер тавыш белән.

— Менә озайттым, — дигән була егет, ә шырпы очы ирен-

нәре арасыннан чак кына күренеп тора. «Ай, булмый!» — дип, кыз торып качмакчы була. Төрле яктан тамашаны күзәтүчеләр кызны тотып калалар.

— Үтә жәзаңны! — дип, шәрран яра алар.

Нишләсен кыз, ярып типкән йөрәген тыя алмыйча, янып-пешеп, шырпыны алырга дип егетнең иреннәренә үрелә.

— Әттә-тә-тә! — диләр егет кисәкләре.

— Бигрәк кайнар икән иреннәре, — дигән була жәза үтәттергән егет. Ул үзе дә йөрәге ярсудан дәртләнеп, кызарынып чыга. Соңга таба шырпыны Галимә апалары кемгә салганын сораган бер егет «белә» башлый. Жәза да бертөрле генә: тышка йолдыз санарга чыгарга.

Өстенә яшел сырма, башына ямаулы бүрек киеп ишек төбенә чүгәләгән Бәдретдингә чират житә.

— Шырпыны кемгә салыйм? — дип пышылдый Галимә аның колагына.

Бәдретдиннең түгәрәк йөзе жете кызыл була, ул каушый, тотлыга.

— Ни, теге...

— Камәргәме?

Камәр дигәннәре бер сүз сөйләшмичә, уенга да катнашмыйча, түрдәге сәкенә бүлмә почмагында бөрешеп утыручы сипкелле йөзле төнтөк бер кыз инде, чиләгенә күрә капкачы, Бәдретдингә ярамаган, янәсе. Ләкин Бәдретдиннең нәфесе бик зурдан икән:

— Хәлисәгә! — ди ул, бөтен кешегә ишеттереп.

Бар да шаулашып көлешәләр. Ә Галимәнең чырае сытыла.

— Авызыңны пешермәсме соң? — ди ул, Бәдретдингә ачу белән карап. — Буең житәрме?

Башка вакытта авыз ачып сүз әйтергә йөрәге житмәгән Бәдретдингә дә жан кәргән:

— Буй житә! — ди ул, күзен дә йоммыйча.

— Ә, шулаймыни? Житмәс дип куркам. Камәргә салам, белеп тор!

Галимә бүтән кызларның кулларына кызу-кызу орынып үтә дә шырпыны ялт кына Камәрнең учына төртә. Ә ул төнтөк аны күргән нәрсәмени. Учына утлы күмер салгандай чәбәләнеп, шырпыны сыпыра да төшерә. Галимә, Камәрнең бу кыланышын күрмәмешкә салышып, Бәдретдин катына килә.

— Шырпы кемдә?

— Б-белмим, — дип мыгырдана Бәдретдин. Үзе, кая керергә белмичә, киез итеге белән идәндә таптана бирә.

Шулчак беркем башына китермәгән хәл була. Хәлисә урыныннан сикереп тора да:

— Шырпы миндә! — дип кычкыра. Галимә булып Галимә

авызын ачып ни әйтергә белмичә аптырап кала. — Әйе, шырпы миндә, — ди шул ара Хәлисә, сөрмәле күзләрен сирпеп, һәм Бәдретдингә таба атлый. — Нинди жәза бирәсең, йолдыз санарга чыгыйкмы?

Ни дип әйтсен Бәдретдин, елмаеп каршысына килгән бу бәхеткә ни дип җавап бирсен!

— Йолдыз санийбыз, Хәлисә! — дип кычкыра ул, тиле кешедәй күзләрен алартып.

Бу якларда тагы шундый гадәт бар: егет белән өйалдына чыгып кERGән кызга каеш салалар. Әйе, әйе, гади бил каешын кызның аяк астына ташлыйлар да: «Әнә фәлән кешең идәндә ауный», — диләр. Яратмаган кешесенең исемен атасалар, кыз каешны тибеп очыра.

Хәлисә Бәдретдин белән тыштан кERGәч тә каеш салдылар:

— Бәдретдинең идәндә аунап ята.

Каеш салучы Галимә үзе тизрәк читкә сыпыртты, янәсе, Хәлисә тибеп җибәргәндә үзенә дә эләкмәсен. Ләкин барысының гажәпләнүенә каршы, Хәлисә каешны тибеп очырмады, сак кына кулына алды.

— Жирдә ятмасын.

Шул көннәрдән бирле илле биш еллап вакыт үткән, тик хәзер дә Хәлисәнең ул чакны ни өчен болай эшләгәнән аңламый Галимәттәй. Үтә юаш, табак битле бу егеттән бөтен кызлар да көлә, аның белән берәү дә сөйләшәргә теләми иде. Ә авылда иң чибәрләрдән саналган Хәлисә кызык итте дә куйды. Бәлки, егетнең шул юашлыгы, каршы сүз әйтмәве, кешеләргә ярдәмчел булуы аны үзенә тарткандыр. Ә бәлки, кызгангандыр. Хәер, ул елларда юньле егете бар идемени соң аның. Уттай егетләр сугышта иде шул. Ни генә булма-сын, тагы беравыктан Хәлисә Бәдретдингә кияүгә чыкты. Ике-өч ай бергә яшәргә өлгерделәрме-юкмы, Бәдретдинне дә сугышка алдылар. Улын күрә алмады мескен...

Галимәттәй озак кына уйларынан арына алмыйча миңгерәп утырды. Аның жыерчыклы йөзе рәхәт елмая, бөрешкән иреннәре нидер сөйләгән төсле кыймылдап-кыймылдап ала иде. Рәфис белән Айрат Бәдретдинович, аннан берни сора-мыйча, тын гына утырдылар. Кыяфәтләренә караганда, алар карчыкның бөтен уйларын төшенәләр төсле иде.

Галимәттәй ирләргә сагаеп карап торды: әллә чынлап та әле генә хәтереннән кичергәннәрен авыз эченнән сөйләнеп утырды микән ул? Үзенә мондый гадәте барын ул кешеләрдән ишетеп белә иде. Карты сугышта чагында ничәмә-ничә еллар ялгыз яшәү аны шулай үзалдына сөйләнергә өйрәткән. Кайчакта карчык хәтта үз-үзе белән бәхәсләшә, ут яндырып кычкырыша да. Тик үзе моны йә йорт иясе белән, йә

әллә кайчан үлгән кордашларының күбәләктәй очып килгән жаны белән сөйләшәм дип уйлый. «Ие, уйларымны ишеткәннәрдер, ишеткәннәрдер», — дип кабатлады карчык үзалдына. Ул, уңайсызланып, сыкранып, алар белән сүз ялгап китәр өчен жай эзләде.

— Ни, улларым, — диде ул, зәңгәр тамырлары бүлтәеп торган кулларын күлмәк итәге буйлап шуыштыргалап, — теге ни бит... — тиз генә кирәкле сүзен таба алмаганга бөрешкән иреннәреннән чак кына күренеп торган тел очы тетрәнде аның. — Аңлый бирсәгез, үземнең яшь кыз чагым белән очрашып утырам, бәч. Шуның белән юанам. Көнгә ничә мәртәбә әнә шул көннәргә барып кайтам. Күңелем белән һаман каз өмәләрендә жыру жырлап, убса-кабак бәйрәмнәрен бәйрәмләп жөрим, гүр иясе булган кордашларым белән очрашып сөйләшәм, сөенәм... Без күреп-белгән, аралашканнарның тереләре калмагач, ни хәл итәсең. Шул елларны бүгенге белән ялгап торырга кеше калмаган, бәч. Гәрәй белән икәү генә калганбыз авылда. Уйлап баксаң, кеше — үсеп утырган өяңке кебек. Муртаеп, оч ботаклары шәрәләнәп калганда да, тамырлары шытып чыккан туфрагына киткәнгә генә яши ала икән...

Галимәттәй, бер тик тормый торган телен кыймылдатып һәм яшьләнгән күзләрен зарыктырып, янә Рәфисләр ягына күз атты. Берәр жавап сүз әйтмәсләрме, янәсе.

Рәфис әнисенең вакыт жиле төссезләткән күзләренә текәлеп, үзе өчен изге һәм кадерле булган әнисенең дә эчке дөньясына, нинди уйлар-өметләр белән яшәвенә аз игътибар итүен, үтә дә гамьсез булуын зиһененә беркетте. Шушы яшыкчә әти-әниенң күңел асылына ныклап төшенергә омтылмыйча, иң якин кешеләреннән шултикле ерак яшә, имеш... Ничаклы ваемсызлык, үз-үзеңне гафу итмәслек мәгънәсезлек! Ләкин бу мәгънә нидән тора соң? Әти-әниенң кем икәннән, холык-фигылен бөтен нечкәлегенчә төшенүдән генә мәгънә чыгамы? Үзең теләп бакканнан ниндидер нәтижә ясарга, шул юнәлештә берничә генә адым булса да атларга кирәктер бит...

— Без сиңа, Галимәттәй, — диде Айрат Бәдретдинович, шул ара тынсыз бушлыкны ни белән булса да тутырырга теләгәндәй итеп, — зур гозер белән кердек. — Ул Рәфис ягына күз ташлап алды. Егетнең уйлар тәсиреннән арына алмыйча оеп утыруына әһәмият бирмичә дәвам итте: — Язгы чәчүләр дә тәмамланды менә. Арышлар жирдән бер карыш калкырга өлгергән... Мин әйтәм, безнең яшьлектәген искә төшереп, убса-кабак бәйрәмнәре үткәреп алырга микән әллә, дим?!

— Убса-кабак бәйрәмнәре? — Карчыкның күзләре жан-

ланып китте. — Бик хуп, улларым, бик хуп... Күптән ул олы бәйрәмнең безнең якта булганы юк, бәч... Ичмасам, авылы-бызга жан кереп китәр, урамыбызны тутырып авылдашлар кайтып керер. Бик хуп, улларым!

Галимәттәй, бу хәбәргә чиксез сөенеп, кәнәфи арбасының чәчкечнекедәй зур тәгәрмәчләрән кызу-кызу әйләндереп, почмак якка кереп китте, мич алдындагы каен тузларын кыштыр-датып, самоварын тергезмәкче булды.

— Мәшәкәтләнмә, әни, — диде Рәфис, — без хәзер китәбез, тик...

Галимәттәй, чәбәләнәп, аңа каршы төште:

— Нинди мәшәкәт ди ул. Хәзер сайрый башлый ул самовар.

Ул, шулай сөйләнә-сөйләнә, үз эшендә булды.

Айрат Бәдретдинович өзелгән сүзгә сабыр гына ялгап китте:

— Убса-кабак бәйрәмен әзерләшәргә безгә киңәшәң белән булышмассың микән, Галимәттәй?

Галимәттәй, ярым бөкрәйгән килеш, үзеннән ни таләп иткәннәрән төшенәргә теләгән күк, бермәлне тешсез авызын ачып тын гына торды, аннары, зарлангандай итеп:

— Нинди булышлыгы тияр икән суң бетәшкән карчыкның, — дип куйды.

— Галимәттәй, болай ул, — Айрат Бәдретдинович, урындыгын тартып, карчыкның кәнәфие янынарак елышып утырды. — Безнең яшьлектәгә бәйрәм, дип әйтеп ташладым да дәрәслеккә хилафлык иттем бугай. Үсмер генә идем бит әле мин ул убса-кабак бәйрәмнәре узган чакта. Без ул бәйрәмнең эченә үк кереп йөри алмаганбыз. Авыл урамы буйлап тарантаска жигелгән чем-кара атларның жылдереп узганын, ярып кайнарланган айгырның шыр ачык капкадан атылып килеп кәргәнән генә хәтерлим. Кем әйтмешли, менә бит ул ничек килеп чыга.

Галимәттәй, татлы елмаеп, күзләрен йомып торды.

— Ай-һай, күңелле була иде ул убса-кабак бәйрәмнәре, — диде ул, күзен һаман ачмаган килеш. Аннары карашын ян тәрәзгә күчереп, аннан нидер күргәндәй, тышкы якка текәлеп торды. — Безнең якларда, ягъни Жәке, Караужа, Актайда убсасы була торган ие. Тагын бер атнадан Киек, Яңавыл якларында — кабагы. Син хәтерлисең икән әле, Айрат улым... Кара тарантаска чуклы эшлияләр тагылган биеп торган аргамак, уйнакый-уйнакый, жиз кыңгыраулар челтерәтеп урамга килеп керер ие, мин сиңа әйтим, чыдап кына тор! Узыша-узыша чабарлар ие тарантаска жигелгән атлар. Бәйрәме болында — Ташлык аланында булыр ие. Ямь-яшел чирәмгә

бизәкле паласлар жәеп, гырмафунны жырлатып, күнелле итеп ашап-эчеп утырырлар ие кунаклар. Ул уен-бию тамаша инде... и-ю-ю, үтте инде ул матур вакытлар, үтте. Убса-кабак бәйрәме түгел, сабан туйлары да байтактан булганы юк бит безнең авылда. Зур авылларда гына үткәрәләр.

Галимәттәй башын иеп, иреннәрен кыймылдата-кыймылдата, үзалдына нидер сөйләнгәндәй итте. Аннары Рәфисләр ягына борылды.

— Хәзер ни... заманасы башка бит аның. Радио да телевизор... Бар да үзгәрәп бетте.

— Яңару әйбәт нәрсә ул, — диде Рәфис, — тик йөз еллардан бирле яшәп килгән халык бәйрәмнәрен, кыйммәтле йолаларны югалтмаса иде, әни. Безнең якларда уза торган убса-кабак бәйрәмнәрен дә, сабан туйларының онытылып барган файдалы йолаларын да...

— Менә шуларны искә төшерсәң иде, Галимәттәй, — дип әлеп алып китте Айрат Бәдретдинович, — кызык уеннар, Рәфис әйтмешли, файдалы йолалар онытылып бармый микән? Син үзеңнең яшь чактагысын сөйлә, калганын без үзез без чамаларбыз.

Карчык, тешсез авызын күрсәтеп, киң итеп елмайды.

— Безнең яшьлектәген дисеңме? У-у, галәмәт була торган ие безнең кыз чакларда!.. — Ул һаман шулай елмайган килеш, күзләрен аска төшереп, итәгендә яткан ябык кулларын угалады. — Бөтен авыл куба торган ие.

Айрат Бәдретдинович сак кына карчыкны бүлдерде:

— Баштан ук тәртибе белән сөйләсәң иде, Галимәттәй.

— Тәртибен кем белгән инде аның. Ярар алайса, баштанаяк әйтеп багыйм. Ию-ю... Иң әвәле, кар эреп бетүгә, зәрә боткасы пешерү була торган ие. Зәрә боткасы шул була — балалар өй саен ярма дисеңме, май-йомырка дисеңме жыйлар. Шул жыйганнарын үзләренә пешереп ашата иек. Соңыннан егетләр сөрән йөрәп кайталар, ягъни, атларга атланып, авылга хәбәр тараталар. Аннары картлар жыйнаулашып зиратка баралар ие. Анда мулла, уңыш әйбәт булсын дип, дога кыла. Картлар үзләре белән алып барган эре йомыркаларны муллага бирәләр. Галимәттәй, сөйләвеннән тукталып, Рәфисләргә күтәрелеп карады. Аларның башларын иеп, сүрән генә утыруларын күргәч, авыз эченнән: «Монысы кирәкми-дер инде», — дип куйды.

— Сөйлә, сөйлә, Галимәттәй, — диде Айрат Бәдретдинович.

— Ию-ю, аннары авыл борынча бүләк жыю була торган ие. Чуклы сөлге дисеңме, чиккән күлмәкме, кулъяулыгы... Яшь килең баш-башы чигелгән озын сөлге бүләк итәр ие. Бүләкләрне ике-өч кеше озын колгага бәйли бара. И кызык була

торган ие: уен-көлке, кара-каршы жыру әйтешү — галәмәт менә!.. — Ерак үткәндәге шул тамашаны күргәндәй, ул беравык дәшми утырды. — Балаларга буялган йомырка биреп чыгара иек... Әикенче көнне — мәйдан. И Ходаем, Актайдан да, безнең татар Кавалыннан да халык агыла ие шунда. Кайсы жәяү, кайсы атларга төялеп. Ат дугасына, ялларына чигелгән сөлгеләр, сит-сылар тагыш бизиләр, мин сиңа әйтим, ию-ю... Гармун уйнап, жыру жырлап жегетләрнең баруын күрсәң, галәмәт инде менә! Иң әүвәл ат чабышына китәләр. Алар килеп житкәнче сикерү дисеңме, капчык сугышу дисеңме, аркан тартышумы, ул кашыкка йомырка куеп жөгерүләр, сулы чиләк-көянтә күтәрәп узышулар, катыктан авыз белән көмеш тәңкә эзләүләр... Иң данлык-лысы — көрәш, ию-ю. Нинди генә таза беләкле жегетләр жук ие авылда, Ходаем... Ә кичен Әпәли тау башында ике авылның да уены була ие. Ул жырлау-бию! Яшьләр шунда парларын да табышалар ие. — Галимәттәй, чак желтерәп торган күзләрән жыерчыкка күмеп, кечкенә борынын кызык жыерып кеткелдәп көлеп куйды. — Мин дә Гәрәй белән шунда танышкан ием, ию-ю. — Галимәттәй, картын юксынгандай, тәрәзә ягына башын сузып карап алды, аннары карашын сырлап ясалган бизәкле комодка күчерде. — И гомерләр, — дип уфтанып куйды Галимәттәй, — теге сез әйткән убса-кабак бәйрәмнәре соңырак, арышлар серкә очырып уракка төшәр вакыт житкәч була ие, — дип өстәде.

— Рәхмәт, Галимәттәй, — диде Айрат Бәдретдинович, урыныннан тора башлап.

— Кая кузгаласыз әле? — диде карчык, арбасы белән әрле-бирле кабаланып, — чәем кайнап чыкты, кабартма пешергән ием. — Ул, шулай дия-дия кыштырдап, почмак якта әвәрә килә башлады.

— Юк, Галимәттәй, башка вакытта эчәрбез, хәзер эшебез бар.

— Кая ашыгасыз соң? — Галимәттәй, һәрвакыттагыча иелә төшеп, сораулы карашы белән әле Рәфискә, әле Айрат Бәдретдиновичка карады.

— Ташлыкка барасы иде, — диде Рәфис, — бер уңайдан убса-сабан бәйрәмнәре булачак урынны да карап кайтасы иде.

— Ташлыкка димсең? — Ни өчендер Галимәттәйнең чырае үзгәрәп китте. — Мине дә утыртып бармассызмы икән? Күптән кырларымны күргәнем жук лабаса.

Рәфис, аптырап, әнисенә карап торды.

— Бик сикертә бит, әни.

— Ни... мин олы мендәремне алырмын. Әллә ни булмас.

Рәфис, «нишлибез?» дигән шикелле, Айрат Бәдретдиновичка карады.

— Әйдә, Галимәттәйнең хәтерен калдырмыйк, — диде Айрат Бәдретдинович, аннары пышылдап әйтеп куйды: — Кем белә, бәлки, соңгы күрүе булыр.

«Алла, башым әйләнә», — дигән булып, Галимәттәй үзен машинаның арткы креслосына утырттырды. Кырлар буйлап барганда, ябык, хәлсез куллары белән ишек тоткасына чытыр-датып ябышып, ян тәрәзә аша тирә-юньне әсәрләнәп күзәтеп барды. Кырдагы һәр сукмак, һәр түмгәк аңа таныш, арыш урып, көлтә бәйләп йөргән жирләр үтә үз булып, сагынылып, каяндыр бик ерактан кайтып киләләр кебек. Галимәттәй бәйләгән көлтәсендәге арыш бөртекләре зеңгелдәвен ишеткәндәй, хуш исләрен тойгандай булды. Колагына, жил уңаена, ерак еллар артыннан сабий елаган тавыш килеп керде. Күр, бу аның сабые бит, арыш басуында, көлтәләр арасында дөньяга килгән сабые... «Карачы, Ходаем», — дип уфтанды Галимәттәй. Ул, шулай һәр таныш төбәк, истәлекле урын күзенә чалынган саен, «карачы, бу теге жир бит, карачы, Әпәли ярлары ничек үзгәрәп беткән!» — дип, бертуктаусыз сөйләнәп бара иде.

Рәфис белән Айрат Бәдретдинович, үз мәшәкәтләре белән мавыгып, Галимәттәйнең бу сөйләнүләрен ишетмәделәр.

Кинәт Галимәттәй, үрсәләнәп, Рәфиснең жылкәсеннән то-тып селки башлады:

— Гөлчирә чокыры, ахирәтем чокыры! Туктатыгыз, зинһар!

Рәфис, берни аңламыйча, капыл тормозга басты. Машина, бер яктан икенче якка тайпыла-тайпыла, шыкырдап туктап калды.

«Газик»тан чыгарга йолыккаланган әнисен Рәфис, мендәрәнә утырткан килеш, сак кына яр сыртында агарып күренгән чокырлы урынга алып китте. Галимәттәй авыз эченнән нидер сөйләнә-сөйләнә кулларын алга сузып барды да, чокыр авызына җиткәч, үзен шунда утыртып куярга кушты.

Кабарып торган мендәргә итәкләрен җәеп утыргач:

— Гөлчирә ахирәтем, жаныңа килдем, бәч, Гөлчирә ахирәтем! — дип, очына-очына сөйләнде карчык. Беравыктан ул, башын калтырата-калтырата, ирләргә таба борылды: — Гөлчирә ахирәтем жан тәслим кылган изге урын бу. — Аның күзләреннән мөлдерәп яшь ага иде. — Унҗиде яшендә генә ие, бәч, жаныкаем, ахирәтем кушылганга бер ай да җук ие... Ак балчыкка дип, көянтә-чиләк асып, шушы чокырга килгән иек. Гүр авызыдай чокыр эченә кереп киткәнән күрми дә калдым. Бик булган, җитез ие, ию-ю. Артыннан керим дип аягымны гына атлаган ием, ишелде дә төште бәч. Бер аягымны балчык астыннан көч-хәл тартып алдым... Бар көчемә көрәк белән чокырны актара башладым. Актарып кына бетерер-лекме суң! Үз-үземне белештерми кычкыра-кычкыра, авылга

йөгердем. Әмма ләкин суң ие шул, суң. Ирләр балчыкны казып гәүдәсен тартып алганда, тәннәре үк суынган ие ахирәтемнең. — Галимәттәй, тезләнгән килеш иелеп, башын жиргә орды, туфракка иреннәрен тидереп озак-озак нидер пышылдады, аннары алдында яткан ак балчык кантарларын кытыршы бармаклары белән капшап-капшап карады.

— Гөлчирә ахирәтемнең жылысы бер дә бетми, бәч, тән кайнары туфракка иңеп калган, ию-ю...

Рәфис, әнисе әллә ялгыш сөйли башлады инде дип, балчык кисәген үз кулына алып карады. Чынлап та, ак балчык дымлы һәм жылы иде.

— Бу известь түгелме? — Ул сораулы карашы белән Айрат Бәдретдиновичка карады.

Айрат Бәдретдинович та балчыкны кулына тотып бармаклары белән изеп-изеп карады да жилкәләрен жыерып куйды.

Рәфис, кесәсеннән газета чыгарып, чокырдан берничә кисәк ак балчык алды һәм аны, пөхтәләп төреп, «газик»ның алгы тартмасына урнаштырды.

— Бу якларда кырлар ачы туфраклы, — диде ул. — Әгәр бу балчык известь булып чыкса, беләсеңме нинди олы хәзинәбез булачак!

Айрат Бәдретдинович дәшмәде. Моңарчы бу хакта кызыксынмавы өчен ул әчтән генә үзен битәрли иде.

Күптән түгел Һашимов белән утырып йөргәндә, әле кардан да арчылып житмәгән таныш уйсулык хәзер инде, тоташ яшеллеккә күмелеп, тагы да ямьләнә төшкән, түгәрәк алан төрле төстәгә чәчәкләргә, әле шәрә утырган каен, юкә агачлары шау яфракларга төренгән иде. Бу нәфис агачлар үзләреннән биегрәк күтәрелгән чыршы-наратларның куенында тын гына утыралар. Сайрар кошлар тавышыннан тирә-юньдә әйтеп бетергесез гүзәл моң эленеп тора.

— Бик матур урын, — диде Рәфис, соклануын яшермичә.

— Ә минем, — диде Айрат Бәдретдинович, — бу урыннар белән бәйле кызык истәлек саклана. — Ул, яшькелт фураж-касын артка этәрәп елмайган хәлдә, түгәрәк аланга карап торды. — Мәрьям белән яңа танышкан чак иде. Чибәр иде чукынчык. Күп егетләр күз атып йөри иде үзенә. Ә берсе — шактый каты куллысы — аны урларга йөрде. Бездә элек-электән андый гадәт барын беләсез инде. Шул. Теге егет Мәрьямне сагалыймы-сагалый гына бит. Тик Мәрьям дә төшеп калганнардан түгел иде. Тегенең борын төбеннән выжт итеп кенә узып китә дә юкка чыга. «Ну, — ди теге егет ачуыннан, — сабан туена килмәссең микән, мин сине!..» Сабан туге житкәч, әйтә куйды миңа Мәрьям:

— Шуннан куркып сабан туена бармыйбызмы?

Минем бик барасым килми килүен, шулай да сынатырга да ярамый. Киттек жәяүләп кенә. Шикләндерә малай. Ни әйтсәң дә, үз авылыңда эт усал була, диләр. Барып життек майданга. Парлашып йөрибез Мәрьям белән. Берзаман карыйбыз — атка төялеп, жырлашып бер олау егет кисәк-ләрә килә. Иң алда барысыннан да биегрәк булып әлеге егет баскан. Авызын ертылганчы ачып, бар куәтенә авыл көенә сиптерә генә. Без яннарыннан ук үтәбез, күрөп калсын, янәсе. Күрдеме-юкмы, берзаман минем Мәрьямем:

— Әйдә, үз дигәнебезне эшләдек, инде кайтыйк, ди. Ул безне күрдә, күзләрә бөтенләй аларды, ди.

— Кая ул, — мин әйтәм, — кайту! Көрәшне карамыйча! Юри ялындырам тегене. Икенче тапкыр үз дигәнән эшлим дип кенә мине жыен тилә эшкә чакырмасын.

— Әйдә инде, Айрат бәгырем, — ди Мәрьям, үзенең күз-ләрәннән яшь ага. Нишлисәң, кызгандым үзен. Шуннан бик канәгать булып, жәяү генә калку-уйсулыклар буйлап, жырлый-жырлай кайтып киттек.

— Ию-ю, — дип, Галимәттәй көрсенеп куйды. Бу аның «үтеп китте шул гомерләр» дигәнән аңлата иде, ахры.

...«Газик», зәңгәр төтен божралары калдырып, Ташлыкка таба юл алды.

Галимәттәй тәәсирләрнең күплегеннән арыган, ахры. Кабарыңкы мөндөрәнә сеңеп утырган да, оеп, гамьсез генә селкенә бирә. Бары чокыр-чакырларда сикертеп куйганда гына йокымсыраган күзләрән ачып ала.

Ташлык карьеры киң чокырдан гыйбарәт булып, бу елларны аннан таш чыгармаганга, ташу суы белән агып килгән ком-балчыкка күмелеп бара. Һәр жирдә черегән агач кәүсәләре, корыган ботаклар. Урталыктагы әллә ничә аяклы коточкыч жанварга охшаш муртайган өянке, төбә, мул дым сеңгәнгә, караеп күренә.

— Иртәгедән үк карьерны чистарта башларга кирәк, — диде Рәфис, алдында жәйрәп яткан өемнөргә ымлап. — Соңыннан экскаватор жибәреп ташларны чыгарырбыз да күч-лөргә өеп куярбыз.

— Тик менә кешеләр мәсьәләсен ничек хәл итәргә? — Айрат Бәдретдинович, шул сорауга җавап эзләгәндәй, күзләрән кыса төшеп, чигәсен кашып алды. — Кем әйтмешли, тагы шул картларга ялынырга кала инде. Шәмсүн эшчеләрән биреп юмартланмас.

— Бу хакта яхшылап уйларга кирәк, — диде Рәфис.

Икесе дә, эшлекле адымнар белән карьер читендә пырх-пырх килеп, өзек-өзек газ чыгарып утырган машинага таба атладылар.

Рәфис, коридордан жилдәй үтөп, директор бүлмәсенә атылып кәргәндә, Шәмсүн телефон трубкасын яңагына кысып кем беләндер сөйләшә иде.

— Ни булды? — дип сорады ул, микрофонны учы белән каплап.

— Сөйләшөп бетер, — диде аңа Рәфис, стена кырыендагы утыргычка елышып.

— Ашыгыч бернәрсә дә юк, — диде ул, Шәмсүн сөйләшөп бетөргәч, — фикерләрем куды шулай үземне.

— Нинди фикер ул чаптырып йөртә торган? — Шәмсүн, ялтырап торган шома маңгаен берәз гына жыерчыкландырып һәм утырган жиреннән гәүдәсен алга омтылдырып, Рәфиснең сүзен тыңларга әзерләнде.

— Беләсөмә нәрсә, бүген жәйләүдән кайтышлый уйланып кайта торгач, шундый бер фикер туды башта: без һаман агым уңаена гына яшибез бугай. Жир сөрү, чөчү, сыерларны жәйләүгә чыгару һәм шуның ишеләр. Текучка басып китә безне. Үз эшенә кайдандыр читтән торып та карарга кирәк икән... Бик бәйләнчек кеше күзә белән карарга...

— Йә, шулай итеп карадың ди. Һәм нәрсә майтардың? — Шәмсүн, кәнәфиенә авып, көлемсерәп аңа текәлде.

— Син көлмә әле. Уйлап баксаң, алай куанырлык нәрсәләребез аз икән. Ә борчылырлыгы менә моннан! — Ул учы белән муен турысын сызып күрсәтте. — Галим абзыйның фажигалә үлемә безнең барыбыз өчен зур сабак булырга тиеш иде. Уйлап кара, совхоз белән юл арасы яз-көз көннәрендә яисә, каты яңгыр явып киткәч, ерып чыккысыз сазга әйләнә. Ул каһәр төшкән юлда киләчәктә дә бәхетсезлекләр булмас дип кем ышанып әйтә ала? Ә бит шуннан көн саен машиналар йөрөп торырга тиеш, һәр иртәнә сөт машинасын жибәрергә... Йә берәрсә каты авырып китсә, яки бүтән бәлагә юлыкса?.. Бернинди «ашыгыч ярдәм» машинасы да ул урынны ерып үтә алмаячак. Узган тәкъдирдә дә, кеше машина сикертүенә түзмәячәк. Күпмә техника эштән чыга, машинага ресурстар төткәрер хәл юк... Аннары шуны әйт...

Шәмсүн ашыга идеме, жай көтеп торды да Рәфисне булдерде.

— Мин сине аңладым, ыслушый. Булыр юл. Бары да булыр. Рас безгә шәһәр төзөргә диләр икән, анысын да эшләребез. Тик әле, үзең беләсен, печән өсте, урып-жыю...

Соңгы вакытта үзенең яшәешен тар бер ерганак буйлап алга ыргылучы инеш сыман итеп тоя иде Шәмсүн. Кысан ярларга бөрелә-сугыла, ул һич туктала алмыйча ага да ага.

Кайвакыт яр читендәге талларга яисә камышларга тотынып каласы, үрмәләп ярга чыгасы, тырмашып-чәбәләнәп өскә менәсе һәм, тирән итеп сулыш алып, рәхәтләнәп тирә-юньне күзәтәсе килә. Ул чагында, бәлки, дөньяда ниләр барын ап-ачык күзаллый да алып иде, читтән торып, үзенә хәзерге халәтен аңларга тырышыр, мәгънәсенә төшенергә азапланыр иде. Юк шул, эш-яшәеш ерганагында агып барганда камышларга ябышып калырга теләсә дә, мәрхәмәтсез агым аны тагы үзәккә суырып ала, тырпайган бармакларында яр кырыеннан суырылып чыккан камышның бер учма сабаклары гына кала. Мәрхәмәтсез агым... актарылып-бөтереләп, чоңгылларында чумдыра-чумдыра агызасың да агызасың син Шәмсүн ишене... Әле кайчан гына язгы чөчүгә әзерләнәргә дип жанын куырдылар, техникаң таралып ята дип тетмәсен теттеләр, сыерларың кайчан жәйләүгә чыга, сөтне киметәсең дип бәгырен кимерделәр. Печән өстенә әзерләнү ыгы-зыгысыннан араланып чыгарга өлгөрмәде, урып-жыюга комбайннарны алгы сызыкка куймаганың дип, бюродан шелтә биреп кайтардылар. «Бер башым лабаса, тураеп як-ягыма каранырга, маңгайны учка салып уйланып алырга кайдан килсен вакыт һәм көч?» Шәмсүн, йодрыкланган кулларын чигәсеннән алып, алжудан эчкә баткан күзләрен газаплы мөлдерәтеп, Рәфискә күтәреләп карады.

— Беләсеңме нәрсә, — диде Рәфис, Шәмсүннең янына ук елышып утырып, — әгәр без тегене эшлесе бар, моны эшлесе бар дип торсак, ул тар кысадан һичбер вакытта да чыга алмабыз. Минемчә, хәзер кешеләрне шул зур эшләргә әзерләргә кирәк. Бездә төзелгән йортларның жансыз булуы, үзенә тартып тормавы нидән дип уйлыйсың? Чөнки аларга халык йөрәгеннән чыккан рух өрелмәгән, жан жылысы кермәгән. Син дә, мин дә, бөтенез без бергәләп, әйе, әйе, бергәләп, кешеләрнең жанын шул юнәлешкә корырга кирәк. Яңа төзелгән йортлардан халыкның үз рухы балкып торсын. Элек төзелгәннән дә үзгәртеп кору ягында мин. Ягъни аларга да жан өрәргә кирәк. Кешеләрнең күңеле әлегә сүнгән, сүрелгән, пыскып кына тора. Хәзер аны тергезеп жибәрү дә безнең эш. Менә мин уйладым-уйладым да шундый фикергә килдем: халыкның рухы үзенеке булган, канына сеңгән йола яки бәйрәмнәрдә генә шар ачыла. Ә күңелләр бер талпындымы, ул инде әллә нинди могжизалар майтарырга сәләтле, шул йолаларга тәңгәл килгәнә бигрәк тә... Ә бит әлегрәк күңелләргә очындыра торган андый халык бәйрәмнәре күп булган. Мәсәлән, убса-кабак бәйрәме...

— Убса? — диде Шәмсүн, сорау чаткылары чәчрәгәнчә күзләрен кысып. — Бусы ни тагы?

— Убса-кабак бәйрәме элгрәк бу якларда була торган бик күнелле халык йоласы. Тик без аны сабан туге белән бергә кушып үткәрербез. Шуңа бәйрәмне дә убса-сабан туге дип атарбыз.

— Убса-сабан туге, имеш, — Шәмсүн, күзләрен желтерәтеп, ялт кына карап алды да урыныннан ук торды. — Күрәсең, ыслушый, синең анда барысы да ал да гөл икән. Авырган сыерлар да юк, сөт тә елга урынына ургып ага, бәйрәм итеп йөрисе генә калган икән.

— Соң, Шәмсүн...

Шәмсүн йөзен жыерып кулын гына селтәде.

— Бу хакта авыз да ачма! Сабан туген быел һәр авылда да үткәрмиләр. Ә син, житмәсә, убса дип торасың. — Ул чыраен бозып янә кабатлады: — Убса! Сабан туге да быел район үзәгендә һәм кустларда гына үткәрелә.

— Бу дәрәс түгел! — диде Рәфис, кулын кискен төстә аска селтәп, — болай да безнең авыллар жансызланып, тынып калды. Район сабан тугена кем генә килә ала? Эш кешесе анда тикле барып йөри алмый.

— Ул көнне аларны эштән азат итәрбез, машинага утыртып жибәрербез.

— Барысын дамы? Бу мөмкин түгел. Фермаларны көн буена кешесез калдырып булмый.

Шәмсүн кәнәфиенә барып утырды.

— Бара алганы барып.

Рәфис бөтенләй кызып китте. Ул, зур-зур атлап, бүлмә буйлап әрле-бирле йөри башлады.

— Юк инде, Шәмсүн агайне, — диде ул, өстәл янына тукталып, — мин синең белән һич килешә алмыйм. Халык бәйрәме картларга да, балаларга да кирәк. Аларны хәтта район үзәгенә төяп барганда да без берни отмыйбыз. Авыл халкы үз авылында бәйрәм итәсе килә. Шәһәрдән, күрше авыллардан килгән туган-тумачаларын, дус-ишләрен каршы аласы, үз төбәкләрендә шау-гөр итеп йөрисе килә аларның. Һәр авыл халкының — кечкенәме ул, зурмы — моңа хақы бар. Зур авылларда үткән сабан тугенда бик күп кызыклы халык йолалары югалып кала. Иң әһәмиятлесе — безнеке шикелле кечкенә авылларны жанландырырга, аңа рух өергә кирәк. Элек әйткәнәмчә, кешеләрнең күңеленә дәрт кунганда гына ашкынып, канатланып эшли ала. Ә убса бәйрәме һәм сабан туге халыкны дәртләндерү өчен иң кулай чара.

Шәмсүн бер сүз дәшмишә сүрән генә тыңлап торды. Рәфис кайнарланып, ярсып үз дигәнән исбатлап бетергәч, ул тыныч кына әйтеп куйды:

— Күпме бергә яшәп сине шулчаклы ук кире дип белми

идем. Ләкин ни генә дисәң дә, хәзер бернәрсәне дә үзгәртеп булмый, карар кабул ителгән.

— Карарны ник үзгәртеп булмасын? — диде Рәфис, үз сүзен бирмичә, — үзгәртергә кирәк!

Шәмсүн нервыланып чыраен сытты, аның кысык күзләре тетрәнеп китте.

— Булмый! Аңлыйсыңмы, булмый!!!

Рәфис, тешләрен кысып, уң кулын «их, син!» дип селкеде дә, зур-зур атлап, ишектән чыгып китте.

...Икенче көн иртә белән Рәфис Әкрәмов янында иде инде. Ул килеп керүгә, кара күлмәгенң якасын ычкындырып, терсәге белән өстәл пыяласына таянган хәлдә, учлары белән түгәрәк кара-кучкыл яңагын учлап нидер укып утырган Әкрәмов, башын капыл күтәреп, коңгырт күзләрен Рәфискә текәде. Рәфис, үзенң кая килеп кергәнән хәзер генә аңлагандай, аптырап, каушап китте.

— Гафу итегез, — диде ул, тавышын акрынайтып.

— Зарарсыз, үтегез, Рәфис Гәрәевич, — диде беренче секретарь, аның аптырап, мескенләнеп калуына көлемсери төшеп, — нинди ашыгыч эш бирегә китерде сезне?

Рәфис Самат Рәшитович каршысына атлаганда, аның ерактан шома булып күренгән кара-кучкыл йөзе вак кына жыерчыклар белән сызгаланганына игътибар итте, зур коңгырт күзләре яшьләрчә саф күренсә дә, күз төпләре талчыккан кешенекедәй убылып киткән иде. Әкрәмов тәкъдим иткән кара күн белән тышланган йомшак кәнәфигә чумып, Рәфис, башта кыюсызрак басынкы тавыш белән, тора-бара кыза төшеп, вакыт-вакыт тотлыгып, үзенң гозерен сөйләп бирде. Гозер дә түгел иде бу, әйтерсең аның Шәмсүн белән башланган бәхәсе яңарып китте, хәзер кемгәдер каны каткандай дуамаланып, кулын селки-селки сөйләве шул бәхәснң дәвам, алай гына да түгел, тагы да үсеп, күтәрелеп китүе иде. Бу шашкын башсызлыгы Әкрәмовның ачуын чыгарып, ахыр чиктә үзенә зарары тияр дип уйлап та карамады. Самат Рәшитович аны ике кулын ияге турысында беләгеннән дугаландырган хәлдә кушырып, күзләрен дикъкәт белән киерә төшеп тыңлады. Вакыт-вакыт аның күзләре эчке жанлану белән балкып китә яисә, киресенчә, аз гына кысылып, аларда сорау галәмәте куерып ала. Мондый чакта ул нәрсәендер аңларга теләгәндәй алга иелә, аннары, читкә караган килеш, иреннәрен тешләп, шул билгесезлекнң чигенә чыгарга омтылгандай итә.

Ниһаять, ул, ике учы белән өстәлгә акрын гына орынып:

— Беттеме? — дип сорады.

Рәфис Әкрәмовның әңгәмәдәшен озаклап тыңларга яратмавын, аның мәсьәләнең асылына тизрәк килеп чыгуын кулай

күрүөн кешеләрдән ишетеп белә иде. «Шулай күп такылда-
вым өчен хәзер тетмәмне тетә инде», — дип пошынды ул.

— Машиналар мәсьәләсендә, — диде Әкрәмов, — һичшик-
сез, ярдәм итәрбез. Автохужалык белән үзем шылтыратып
сөйләшермен. Сездә әйбәт юл булу барыбыз өчен дә кирәк.
Ә инде йорт төзүгә килгәндә, сезгә шефлык итүче хужалык
ике йорт төзеп бирергә тиеш. Райкомның шундый карары бар.

— Чынмы, Самат Рәшитович? — диде Рәфис, моңа чиксез
шатланып.

— Ул карарның кабул ителгәнәнә дә ике ел инде. Тик
Шәмсүн Хәерович бу мәсьәлә белән шөгыйльләнми бит. Аннан
соң тагы бер юл өйрәтәм сезгә, әйдә миннән булсын яхшылык.
Республика Авыл хужалыгы министрлыгы нинди дә булса
бер авылда эксперимент тәртибендә төрле форматтагы
йортлар төзеп карарга уйлый. Сынау өчен. Ягъни практик
яктан үзен аклыймы, авыл кешесенең ихтияжына туры
киләме... Шуны үзегезгә ала алсагыз, ифрат та шәп булыр
иде. Барып сугышып карагыз, ә без үзебезнең тарафтан сезне
якларга тырышырбыз.

Үзен монда килергә мәжбүр иткән сәбәпләрнең иң четерек-
лесенә Әкрәмовның кагылмавы Рәфиснең эчен пошырды.
Башта Самат Рәшитовичның исенә төшәр әле дип түземлек
күрсәтсә дә, беренче секретарьның сүзне тәмамлаганын бел-
дереп урыныннан торуын күргәч, әйтми булдыра алмады.

— Ә убса-сабан туге мәсьәләсә?

— Убса-сабан туге, дисеңме? — Ул беравык үзалдына
карап уйланып торды, аннары, күзен кыса төшеп, Рәфискә
текәлде. — Әгәр сезнең авылда убса-сабан туге бәйрәме
ясатсак, бүтәннәр үпкәләячәк бит. Ник аларга рөхсәт бир-
дегез, безгә — юк, диячәкләр.

— Барлык авыллар да бәйрәм итсә, начар булырмы?

— Беләсеңме, безнең карар бар инде, сабан туен район
үзәгендә һәм аерым кустларда гына үткөрү турында. Кадерле
вакытны әрәм итмәскә исәп.

— Ләкин сез мәсьәләнең икенче ягын күздән ычкынды-
расыз, — диде Рәфис. — Авыл кешесенең күңелен күтәрик,
культуралы ял итсеннәр дип, шәһәрдән агитбригадалар жи-
бәрәсез. Кыр станында ун-унбиш кеше алдында жырлап-
биеп маташа инде алар. Ә халыкның үзеннән чыккан, аның
канына сеңгән шундый олы бәйрәмнәргә ни житә! Нинди
генә культура чарасы да сабан туге яки убса бәйрәме кебек
масса төсен ала алмый лабаса! Ә шәһәр халкының авыл
кешеләре белән аралашу факты? Рухи күтәрәнкелек туды-
ру... Хезмәт кешесенең эшкә ашкынуын икеләтә, өчләтә арт-
тыра ала бит ул! Авылларның иң кечкенәсендә дә, һичшик-

сез, үткөрү кирәк халык бәйрәмен. Кечкенә авыл кешесе дә Кеше буларак зур!

Бу сүзләргә сөйләгәндә Әкрәмовның йөзә караңгылана баруын күреп, Рәфис туктап калды. Шул чакны бер-бер артлы ике телефон шылтырады. Әкрәмов, бер трубканы кулына алып, берәздән шылтыратырга кушты. Икенчесе аша кискен сөйләшү булып алды. Рәфис ул сөйләшүнең мәгънәсен аңламады. Хәер, тыңларга да теләмәде. Трубканы куйгач та Әкрәмов, тынычлана алмыйча, еш-еш тын алып, үзалдына карап бермәл дәшми утырды. Аның күз төпләре тагы да тирәнәп, йөзә агарып киткән иде. Берәздән ул тынычлана төште һәм, Рәфискә карап, коры гына әйтеп куйды:

— Менә шул: мин бюро карарын берничек тә үзгәртә алмыйм. — Ул, урыныннан тормыйча гына, Рәфискә итләч учлы кулын сузды. — Уңыш теләм.

Казанда аны министрның төзелешләр буенча урынбасары Юрий Михайлович Васильев кабул итте.

Агач төсә сакланган ялтыравык фанердан тышланган киң бүлмәнең түрөндә коңгырт өстәл артында утырган базык гәүдәле, колак янында һәм арткы өлешендә генә чәче калган пеләш башлы кеше, ул килеп керүгә урыныннан кузгалмыйча, каршыдагы урындыкка ишарә ясады.

Кырыйларында кәнәфи сыман урындыклар тезелгән бүлмә буйлап өстәлгә чаклы бик озак барган төслә тоелды Рәфискә. Биек түшәмле киң бүлмә уртасында ул кечерәеп, чүгеп калган кебек булды. Шуңа уңайсызланып, бөтен гәүдәсен жьерган хәлдә, кулларын кая куярга белми аптырады. Башта ул совхоздагы эшләр турында сөйләмәкче иде, тик Васильев саран хәрәкәт белән аны бүлдерде: — Йомышыгызның асылын гына төшендереп бирегез.

Тавышының саңгырау чыгуыннан Рәфис Васильевның бик нык талчыккан булуын чамалады. Агарган йөзә саргылт стөналар янәшәсендә бөтенләй жансыз төслә күрәнә иде. Хәрәкәткә саран бу кеше Рәфисне кымшанмыйча да тыңлады. Аның бер йөз сызыгы үзгәрмәде, сыңар керфеге дә тибрәнмәде.

Рәфис бер сулышта ашыга-ашыга сөйләп бетерүгә, Васильев акрын адымнар белән стөнадагы Татарстан картасы янына килде, бармагы белән салмак кармаланып, Актайны эзләп тапты.

— Урыны жайсыз икән, — диде ул, үзалдына сөйләнгән-дәй, — тоташ калкулыктар, житмәсә, юлдан читтә.

— Без юл төзөп ятабыз, — диде Рәфис, әйтеп калырга ашыккан күк кабаланып, — ә авыл бик матур жирдә урнашкан: тирә-юне урман, куаклыктар.

Васильев, костюмы бөгәрләнүдән курыккандай, бөтен гәүдәсә белән Рәфис ягына борылды.

— Республиканың чигендә. Ә безгә башка районнарда килеп йөрү өчен уңайлы урын кирәк. Эксперимент йортлар кемгәдер кызык булсынга түгел, бүтәннәр дә күреп, үзләренә файдалы үрнәк алсын өчен. Аннан килеп, башка хужалыклардан өйрәнү өчен киләләр икән, алар производство белән кызыксыначаклар.

Рәфис тәэсирләнеп урыныннан ук торды.

— Юрий Михайлович, без сигез йөз башка исәпләнгән менә дигән терлекчелек комплексын тиздән файдалануга тапшырабыз. Хужалык өлкәсенә башка тармакларында да бер урында таптанырга исәп юк.

Васильев көлемсерәгәндәй итте, йөзә көләчләнеп киткәндәй булды.

— Үжәт егет үзең.

— Тормыш шулай куша, Юрий Михайлович.

Васильев зәңгәр күзләрен Рәфискә төбәп аны сынагандай карап торды да, пыяла ябылган ялтыравык өстәл янына килеп, йомшак хәрәкәт белән телефон трубкасын кулына алды.

— Самат Рәшитовичмы? Сәлам. Миндә сезнең Актай совхозыннан бер үжәт егет утыра. Шулаймы? Булдырып чыга алырлармы соң?.. Анысы шулай. Мин сине беләм инде... Сиңа ышанам...

Васильев, авыртмасын дигән шикелле, сак кына телефон трубкасын рычагга куйды.

— Мин министрның үзе белән киңәшермен. Нәтижәсен хәбәр итәрбез.

Әңгәмәнең тәмамлануын белдереп, ул саран гына елмаеп куйды.

17

— Сезне Шәмсүн Хәерович чакыра.

Рәфис, үзенә дәшкән малайны күрергә теләп, ялангач калкулык өстеннән караганда Актай белән олы юл арасында уч төбәдәй төсмерләнгән уйсулык ягына борылды. Бер-бер артлы тезелгән үзбушаткычларның янтая-янтая ком-таш ташуын, кабан дуңгызына охшаш жир актаручы бульдозерның соргылт ком өемен тигез кистереп юлга этеп керткәннән соң, кискечен югары күтәртеп калтырый-калтырый кире чигенүен кысыла төшкән күз карашы белән тиз генә йөгереп үтте дә қояшта янып қоңгырт төскә кергән малайны да, өстенә буй-буй сызыклы күлмәк, башына салам эшләпә кигән Шәмсүнне дә күреп алды.

Аның үзенең дә йөзә, ак майкадан чыгып торган кулбашлары да кара-кучкыл төскә кергән, маңгаена, борын очларына

тир тамчылары типкән, майкасының аркасы юешләнеп, Азия картасын хәтерлэтә, искереп, кояшта уңып беткән фуражка астыннан бүселгән кара чөчлөре, таралып китеп, жилдә тузгып очына иде.

Шәмсүн, юл кырыендагы вак чикләвек куакларын издереп тукталып калган «Волга»сына сөялеп, аны көтә иде.

— Тыңлыйм, — диде Рәфис, Шәмсүн янына килеп житкәч, һәм сагаюлы карашын аңа төбәде.

Шәмсүн, калын күз кабаклары астыннан чәнчеп:

— Сине, бәлки, баш зоотехниклыктан азат итеп, юл төзү мастеры итеп билгеләргә кирәктер? — диде.

— Минем бар да тәртиптә. Иртәнге савым вакытында үзем анда идем...

— Билгеле, тәртиптә, ужым ашап күбенгән сыерны исәпләмәгәндә.

— Чынмы? — Рәфис кабаланып китәргә ашыкты.

— Ашыкма! Хәзер соң инде.

— Көтүче ни караган, шайтан алгыры! — Ул ачынып кулларын йодрыклады. — Менә бит, ә! Комплекс житәкчесе дә шунда калган иде ләбаса!

— Кайсы комплекс житәкчесен әйтәсең?

— Бануны. Ул вазифаны шул хатын башкара бит.

— Башкара иде, — дип төзәтте аны Шәмсүн.

— Ничек инде ул «иде»?

— Шулай. Мин комплекс житәкчелегенә Минәтне билгеләдем. — Рәфиснең йөзеннән соры күлгә үттә.

— Минәтне? Ә Бану нәрсәсә белән ярамады? Ветеринария институтында укый. Үзе намуслы, туры сүзле.

— Туры сүзе белән синең дә, минем дә жаныбызга тисен дисеңме?

— Безгә аның эше кирәк. Эшне белүе кирәк.

— Ыслушый, — диде Шәмсүн, — син өстеңә артык күпне аласың, кая кемне куясын мин үзем беләм.

— Анысы бер дә сизелми, — диде Рәфис салкын гына.

Рәфиснең үз дигәнән бирмичә үжәтләнеп маташуына Шәмсүннең жөн ачуы чыкты. Ул яңак итләрен калтыратып, күзләрен очкынландырып кызып китте.

— Шәп, шәп! Мин сине бер таянычым булырсың дип уйлаган идем. Ә син...

— Нишләгән мин?

— Миңа каршы барасың!

— Сиңа каршы?

— Әйе, әйе!.. Һәртөрле юллар белән минем авторитетны төшереп йөрисең! Беренче секретарь янына, хәтта министрға чаклы барып житкәнсең. Бу синең эш вазифаңа керәмени?!

«Әһә, хикмәт менә нидә икән. Хайваннарның егылып үлүе

түгел икән аның. Ичкәйчан булмаганча тәртәдән чыгуына сәбәп. Нервыланудан бөтен гәүдәсе киеренке бер хәлгә килсә дә, Рәфис үзен кулга алырга тырышты.

— Гафу ит, — диде ул, пышылдап диярлек, — мин боларның барысын совхоз интересы өчен эшләдем. Совхоз файдасына. Совхоз эшчеләре өчен бушлай йорт төзеп бирәләр икән, бу начармыни? Синең эшеңме, дисең. Терлекчеләр өчен фатир кайгыртып йөрү нигә минем эшем булмасын... Ә убса-кабак бәйрәменә килгәндә, әйе, бу мәсьәләне мин сиңа каршы килеп кузгаттым. Бу совхозга килгәндә, мин һәрбер ялгыш фикерне яклармын дип сүз бирмәдем!

— Әлегә бу совхоз өчен, ыслушый, мин җавап бирәм! Фәкать мин!!!

— Әйе, син җавап бирәсең. Ләкин совхоз синең шәхси биләмәң түгел. Син бүтәннәр киңәшенә дә колак салырга тиеш. Киңәшле эш таркалмый, диләр.

— Беләсеңме, нәрсә, ыслушый, минем бу эштә тәҗрибәм синекеннән зуррак, шуны онытма!

— Авылда сакаллы агайлар да бар. Нигә алар белән киңәшмәскә?.. Әнә алар төшке ялга тукталды. Әйдә, сөйләшеп карыйк үзләре белән.

— Син оста бит, сөйләшә бир!

— Сөйләшәм дә.

Рәфис борылды да аш жәймәсе тирәсенә түгәрәкләнеп утырган кешеләр янына китте.

... Калай савытка бәрелеп чыңлаган кашык тавышы, чапылдатып чәйнәгән авазлар тына төшкәч, Рәфис сүз алды:

— Хөрмәтле иптәшләр! — диде ул, барысына да ишетелсен өчен тавышын күтәрә төшеп, — әйбәт эшләдегез, рәхмәт сезгә! Бу юл бик кирәк безгә, ул безне олы дөнья белән тоташтыра. Тагы шул сүзем бар сезгә: әгәр убса-сабан бәйрәмен үз авылыбызда үткәрсәк, сез ни диярсез?

Шәмсүн, ялт кына Рәфискә борылып, кискен сүз әйтергә дип авызын ачты. Ләкин бу сүз кешеләрнең ачуын чыгарып дип, әйтми калды. Шуларга кешеләр бер-берсенә карашып, яшьрәкләре бу ни дигән сүз икән дигәндәй күзләрен шарландырып, өлкәнрәкләр сөенечләрен уртаклашкан күк гөжләп алдылар. Рәфис бу әңгәмәне кузгатып нинди җавапчылык, алай гына да түгел, бәла алуын яхшы аңлады. Ләкин үз фикереннән чигенергә уенда да юк иде аның. Менә ул кулы белән тавыш-тынсын дигән ишарә ясады да шау-шу басыла төшкәч дәвам итте. — Язгы эшләрне бетергәч, безгә дә күңел ачып алырга ярый торгандыр, шулай бит?

— Шулай, шулай!

— Дөрәс әйтәсең!

— Менә шул көнгә чаклы юл эшләрен тәмамларга иде

безгә, иштәшләр! Бәйрәмгә килүче кунакларыбызны, абый-сеңелләрне, дус-ишләрне, — ул елмаеп куйды, — билгеле, сөйгәннәрне дә шушы юлдан каршы алсак иде. Булдыра алырбызмы икән?

— Ә ник булдырмаска?

— Тырышырбыз!

— Бәйрәм турында сезнең белән киңәшүгә күчкәнче, бер сөенеч әйтмәкче булам: шефлык итүче предприятие безгә ике йорт төзеп бирергә булды. Төрле формадагы яңа йортлар төзү өчен бүтән мөмкинлекләр дә чыгып тора. Ләкин шунысы бар — кешеләребез житми. Безгә шәләй-вәләй йөрүчеләр дә, вакытлыча дип килүчеләр дә кирәкми. Безгә Актай жиренен хужалары кирәк! Яңа төзеләчәк йортлар шуларга булачак. Сөзгә үтенечез шул: бәйрәмгә дип шәһәрдән эне-сеңелләребез кайтыр, минем сүзләремне аларга житкереgez. Ни әйтсәң дә, алар Актайда туып, аның салкын чишмә суын эчеп, яшел чирәмәндә тәгәрәп үскән кешеләр. Актай жире аларны тартмый тагы кемне тартсын!

— Сагыналар балакайларым!..

— Кайтсалар кана...

— Кочагыбызны жәеп каршы алыр идек...

— Инде убса бәйрәмен үткөрү турында. Күптән булмады бит Актайда ул бәйрәм. Актайның өлкәннәре генә хәтерли аны. Менә хәзер безгә әби-бабаларыбыздан килгән бу матур бәйрәмне яңартырга кирәк. Бәйрәмне Әпәли артындагы түгәрәк аланлыкта үткөрергә уйлыйбыз. Элек тә ул шунда булган. Убса бәйрәмен сабан туге белән бергә кушып уздырырга исәп. Сөз моңа ничек карыйсыз?

Халык бермәлне тынып торды. Аннары бер-берсенә карашып гөжләшә башлады.

— Шулай итәрбез. Ике бәйрәм бергә үтсен!

Кайберләре каршы төште:

— Нигә икесен бутарга инде, һәркайсының үз йөзе бар ич.

Урталыкта торучылар да бар иде:

— Әйдәgez, — диделәр алар, — бу юлга бергә уздырып карыйк, әгәр килешле чыкса, башка елларда да шулай итәрбез, чыкмаса...

Бәхәсләштеләр-бәхәсләштеләр дә, соңгысы белән ризалаштылар.

— Хәзерлек мәсьәләсенә килгәндә, — дип дәвам итте Рәфис, — мин шуны әйтәм, бүләкнең кайберсен совхоз да бирә алыр иде. Ләкин нигә халык йоласын бозарга. Колга күтәрәп, жыр-бию белән бүләк жыеп йөрү үзе бер кызык ич. Сезнеңчә ничек?

— Булмаслык эш түгел.

— Бирәбез, ник бирмәскә!

Моңарчы тын гына утырган Шәмсүн сүзгә катнашты:

— Иске йолаларга ябышып яту нигә кирәк? Совхоз исәбенән яздырырга — эше бетте. Аннан гына совхоз бөлгенлектә төшмәс!

— Хикмәт совхозның бөлгенлектә төшүендә-төшмәвендә түгел, — диде киң жилкәле, озын буйлы карт, — хикмәт, Рәфис энекәш әйтмешли, аның кызыгында. — Ул ап-ак сакалын сыпырып, тамак кырып алды. — Кыз-киленнәр сөлге башын чиксәләр начармыни? Элек киленнәр чиккән сөлгенең иң матуры сабан туге батырына бирелә иде. Батыр биленә уралган сөлгене чиккән килендәшнәң даны хәттин аша иде, мин сиңа әйтим. Малай-шалай да читтә калмасын, буялган йомырка жыйсын, аларга да бәйрәм булып.

— Малайлар сиңең йомыркаңа калган иде ди.

— Жук инде, кызыгы шунда аның, ие.

— Йөгерерләр, көрәшерләр, — менә кызыгы шул булып.

— Анысын да эшләрләр, тегесенә дә өлгерерләр. Малай халкы жете була, мин сиңа әйтим.

Кешеләрнең, аңа каршы килеп, Рәфис фикерен яклавына Шәмсүннең ачуы чыкты, йөзе әле кызарып, әле күмгәкләнеп китте. Соңгы вакытта ул кешеләрнең Рәфис ягына авыша баруын бөтен ачыклығы белән сизде. Бу нәрсә аның үчеген генә китерми, аяк астындагы жирнең шулай тайгакка әйләнеп шуа баруыннан ул үзенәң дәрәжәсә өчен шөбһәләнә иде.

Рәфис Шәмсүнгә күз төшереп аның халәтен аңлады. Шулай да, берни булмагандай, әңгәмәне дәвам итте:

— Үзеннән нинди дә булса өлеш кертеп халыкка яхшылык эшләргә тырышу, — диде ул, — бездә күптәннән килә. Ул моннан канәгатьлек ала. Өстәвенә ул файдалы эшкә кушыла, аның бер кисәкчәсенә әйләнә, һәм кешенең юмарт күңеле дә шунда ачыла.

Сабан туен һәм убса бәйрәмен үткәрү тәртибе, ярышларның кайсы төрләрен сайлап алу хакында бәхәс купканда, Шәмсүн, барысына да күңеле катып, сөйләшмичә утырды. Моңарчы боларның берсе дә булмыйча, Рәфиснең халык бәйрәмен шулай зурдан кубып үткәрергә йөрүе шулай ук аның көнчелеген уятты. Моңы Рәфис үзенәң бу хыялый мажараларын юри, аннан уздыру өчен уйлап чыгарадыр, шул рәвешле аны тормыш арбасыннан төшереп калдырырга тырыша кебек тоелды. Шәмсүннең бу кичерешләрен, газаплануын Рәфис тә сизә иде, ул әллә ничә мәртәбә бу хакта Шәмсүн белән ачылып сөйләшергә омтылды, ләкин һәр очракта ниндидер күзгә күренмәс киртәгә сөртенә килде. Бу күзгә күренмәс каршылык Шәмсүннең үзен Рәфистән өстен тотарга омтылуы, аның белән бертигез дәрәжәдә сөйләшергә теләмәве, ул гына да түгел, эшендәге ялгышлыкларны башкалар күр-

сәтә калса, моңа ярсып, үчегеп жавап бирүе аркасында булды. Шәмсүннең кайбер ялгышлыктары турында менә хәзер дә сөйләшеп алырга иде Рәфискә. Бәлки, ул үзе дә һәрвакыт хаклы булмый торгандыр. Шуларның барысы хақында фикер алышу бик кирәк иде. Өлгергән мәсьәләләрне уртага салып тикшерергә, бәхәсләшергә һәм ахыр чиктә дәрәс фикергә килү үтә зарур, шунсыз алга бару мөмкин түгел бит. Шул уй белән ул Шәмсүн янына якынлашты. Шәмсүн Рәфискә аркасы белән тора, аны күрми иде. Ул шактый вакыт аңа дөшәргә икеләнеп торды, соңыннан тәвәккәлләде:

— Шәмсүн, — диде ул акрын гына. Аның тавышы бик тонык чыкты, ләкин Шәмсүн барыбер аны ишетте, борылып карады. — Шәмсүн, — дип кабатлады Рәфис, — син безнең икебез арасындагы мөнәсәбәтләрне канәгатьләнерлек дип саныйсыңмы?

Шәмсүн мондый сорауны көтмәгән иде, ахры, ул, кысык күзләрен киңәйтеп, берни аңламагандай Рәфискә карап, ул әйткән сүзләргә үлчәп караган кебек иренендә әвәләп торды:

— Кайдан искә төшердең әле моны, ыслушый? — дип сорады ул.

— Чөнки мин синең белән һич кешечә тыныч кына сөйләшә алмыйм.

— Син, бәлки, үзең тыныч түгелсеңдер. Минем синнән югарырак урында утыруыма эчәң पोшадыр.

Бу сүзләрдән Рәфис сискәнәп китте. Бермәлне, уйнап әйтмиме дип, Шәмсүнгә карап торды. Ләкин директорның йөзендә шаяру билгеләре юк, киресенчә, явызларча мәсхәрәлә көлемсерәү каядыр ирен читенә һәм кысылган күзләренә яшеренгән иде.

— Көтмәгәндә әйтелсә дә, мин синнән моны көткән идем, — диде Рәфис. — Нихәтле яшерергә теләсәң дә, бу уеңны сизә идем мин...

— Соң? — Күптән эчендә жыйналып килгән, аның жанын газаплаган тинтерәткеч сорау Шәмсүннең күзләреннән чәчрәде.

— Үз-үземә дә мин шул сорауны биреп караганым булды. «Син, Рәфис, дидем андый чакта, синең өстән хужа булуы өчен күрә алмыйсыңдыр Шәмсүнне». Мин ул хакта күп уйладым. Ләкин шундый нәтижәгә килдем: түгел! Аның өчен түгел! Сине күрә алмыйм дип тә әйтә алмыйм мин... Син дәрәс юлдан бармыйсың, Шәмсүн. Хәер, дәрәслек чагыштырмача төшенчә дә булырга мөмкин. Кыскасы, мин синең яшәү, эшләү ысулларың һәм тагы бик күп нәрсәләр белән килешә алмыйм. Менә хикмәт нәрсәдә. Мәсәлән, син ни өчен савымчылар белән тупас кыланасың?

«Әләкләргә дә өлгергәннәр икән», — дип уйлап алды Шәмсүн. Кичә генә ул аларның тетмәсен тетеп сүтеп ташлаган иде. Каршы дәшеп маташкан Бануны жәйләүдән үк куып кайтарды. Әллә ни гаепләре дә булмады булуын, бары Рәфис килгәч эш шартлары яхшырды, үзләрен кешегә санный башладылар, дип кенә әйттеләр бугай. Шул сүз ярамады Шәмсүнгә, шуннан соң инде терлекләр тупланган урын да пычрак булып күренде, сыерларны озак савасыз, дип тә бәйләнде. «Тупас кылана, имеш».

— Нәрсә, ялкаулыктары өчен үчтеки сикертиммени үзләрен, — диде ул, гадәттәгедән дә карлыкканрак тавыш белән.

Рәфис тыныч булырга тырышты.

— Үчтеки сикертергә кирәкми, әмма кешеләр белән кешечә сөйләшергә иде, бездән бер дә ким түгел бит алар.

— Минем кем белән ничегрәк сөйләшим икән дип уйларга вакытым юк. Көн саен миннән сөт сорыйлар, ит сорыйлар, үзкыйммәте югары дип теңкәмә тияләр!

Аларның кешелек дәрәжәсен хурлаганга карап ит-сөт арта дип беләсеңме син? Синең мондый тупаслыгыңнан соң алар кире якка гына үзгәрә, күңелләре бикләнеп бернинди тәэсирләргә бирешмәс хәлгә килә яисә игътибары эшкә түгел, үзен мәххәрәләүчегә каршы корыла, табигате яклау чарасын эзли... Тернәкләнеп яңадан рәткә килгәнче көннәр узып китә. Ә кешедә яшеренеп яткан потенциал мөмкинлекләренә уятып, дәртләндереп жибәрсәң, аның эчке дөньясы файдалы якка юнәләр иде. Ул чагында үзең әйткән ит-сөт турында сүз кузгатсаң да була.

«Кара син аны, — дип уйлап алды Шәмсүн, Рәфискә акаеп карап, — психологка әйләнгән бу, миңа акыл өйрәтмәкче. Болай кылансаң, башыңа менеп утырырлар әле».

— Син миңа үчкәмә, — диде Рәфис, Шәмсүннең килеш-килбәтеннән ни уйлаганын чамалап, — үзеңә файдага әйтәм... Менә бүген берсе гариза тотып килгән. Әгәр без аларга карата мөнәсәбәтебезне үзгәртмәсәк, барысы да качып бетәр әле.

Шәмсүннең йөзәндә усал елмаю балкыды.

— Бетмәс! Йомшаклыгыңны күреп, куркыта гына алар сине.

— Наман шулай дәвам итсәкме? Әйтте диярсен, китәчәкләр! Кемнеңдер тупаслыгы аркасында аяз көннәре төнгә әйләнсә, өендә ит яисә сөт булудан ни мәгънә? Исәнлегә, тынычлыгы кыйбат аларның.

Шәмсүн ни әйткәнән чамаламыйча кычкырып жибәрде:

— Китсеннәр! Андыйларның кирәге бер тиен!

Рәфис, кызарынып-бүртенеп чыккан Шәмсүнгә карап, башын чайкап куйды.

— Их, Шәмсүн, Шәмсүн, болай булса...

— Нишләрсен?

Рәфис ярсып кабынырга торган Шәмсүнгә сабыр гына карап алды да басынкы тавыш белән әйтте:

— Килешеп эшләве кыен булыр, дим...

Шәмсүн, Рәфиснең ул көткәнчә кискен җавап бирмәвенә гажәпсенепмә, әллә ул сүзләрдән бүтән мәгънә табарга тырышыпмы, тынып торды да ниндидер нәтиҗә ясагандай башын чайкады:

— Ай-һай...

Рәфискә ике арадагы күзгә күренмәс тимер киртәне сындырып, Шәмсүн дөньясына килеп чыкмыйча, үжәтләнеп, бөтен барлыгын җигеп, үзе дәрәҗәс диг тапкан юнәлешне якламыйча мөмкин түгел. Чөнки алга таба омтылган корабльнең рулендә ул утыра, ярга таба ул алып бара. Кая таба һәм ничек алып баруы Рәфис өчен дә, бүтәннәр өчен дә барыбер түгел. Тормыш яры фәкать хакыйкәткә килеп чыгарга тиеш. Мәнә Рәфиснең тагы үзен күптәннән борчып килгән җитди нәрсәгә карата Шәмсүннең фикерен беләсе бар. Рәфис моны юри идарәдә кузгатмады. Шәмсүн тискәре карашта була калса, бу хакта әлегә берәүнең дә белми калуы хәерлерәк иде.

— Мәнә нәрсә, Шәмсүн, — диде ул, акрын гына сүзен башлап. — Аның тавышында борчылу сизелә иде. — Син безнең төзелеп яткан комплекс турында ничек уйлыйсың? Канәгатьләндерәмә ул сине?

— Шәмсүн Рәфиснең тел очын аңлап җиткermәде.

— Ничек канәгатьләндерәмә? Эшләп чыга алсак әле...

Рәфис аяк астындагы кантарны ботинка табаны белән изә-изә сүзен дәвам итте:

— Мондый проект белән мин бигүк риза түгел.

— Ни өчен?

— «Бокс» тибындагы комплекс безнең өчен барып чыга торган нәрсә түгел ул. Әгәр гамәлгә ашса да, терлекләргә тәмин итәрлек азык әзерләргә мөмкинлегез без җитмәс.

— Син нәрсә тәкъдим итәсең?

— Минме? — Рәфис һаман җиргә караган килеш уйлашып торды. — Индивидуаль тәрбияләүгә җайлап үзгәртеп корырга мөмкин, дим.

Шәмсүннең кашы-күзе җимерелде.

— С-син мин башлаган яңалыкның барысын да юкка чыгармакчы буласың. Янәсе, Шәмсүн баш белән эшләмәгән. Рәфис кенә зирәк акыллы.

— Юк ла, Шәмсүн, син мине һаман дәрәҗәс аңламыйсың. Мин бит...

— Бик шәп аңлыйм! Ул чаклы минем башка тай типмәгән әле! Ну, шуны бел, бу совхоздан китсәм китәрмен, әмма минем инициативам белән төзелә башлаган комплексны бозарга ирек куймам!

Шәмсүн ачуыннан кабарынып-бүртенеп, әрәмәлектәге куе талларны жан ачысы белән аралый-аралый, юл кырыенда торган көлсу төсендәге елкылдаган машинасына таба атлады.

Сикәлтәләрдән тирбәлә-тирбәлә уйсулыкка юнәлүче «Волга» машинасына текәлеп, Рәфис ике арадагы мөнәсәбәтләрнең көннән-көн җимерелә баруына кәефе китеп торганда, аның янына башындагы яулыгын салып кулына тоткан Гөлфинур килеп басты.

— Рәфис, — диде ул, ризасыз тавыш белән, — Шәмсүн Хәерович белән кара-каршы әйтешүенә тыңлап тордым. Гафу ит. Ләкин мин сиңа шуны әйтми булдыра алмыйм — нигә дип күрә торып янган утка керәсең син, ә?

Бүтән чак булса, бәлки, ул Гөлфинурның бу сүзләренә шаяру белән җавап кайтарып, сүзләре белән битәрләсә дә, тилмереп баккан күзләрендә ярату хисе ярылып яткан кызга назлы караш ташламый түзмәс иде. Тик хәзер аның бөтен килеш-килбәте сугышырга җыенган әтәчнә хәтерләтеп, күзләре усалланып елтырый, иреннәре кысылган, хәтта чәчләре дә үрә баскандай иде.

— Димәк, синеңчә, — диде ул, шактый коры гына, — ялкынга якын килергә ярамый, бар да бетсен, яна бирсен!

— Мин алай димәдем бит, Рәфис!

— Нәрсә дидең соң? Бәлки, бүтәннәр янсын, син генә читтә кал димәкчесең.

— Шәмсүн Хәерович әйбәт кеше бит ул.

Болай да йоннары тырпайган Рәфиснең эчендә хыянәт-чел көнчелек шаукымы кузгалды. «Теге вакытта бергә була алмыйбыз» дип шашынуы да үзенчә, мине тормыш итәргә яраксыз дип уйлавыннандыр әле. Шәмсүн тормыш жанлы кеше... Әйбәт кеше! Рәфиснең чырае сытылды, ирене куырылды. Ул ачудан, гарьлектән үзен-үзе белештермичә кычырып ук жибәрде:

— Ә шулаймыни? Алтын кешеме Шәмсүн? — Ул, кулларын ярсып айкый-айкый, чирәмле жирне таптый башлады. — Гафу ит, онытканмын, үтә миһербанлы кеше шул ул! Ул бит сиңа квартир да бирде әле!

Гөлфинур гадәттәгечә үпкәләп иренен сузды.

— Хәлеңнән килсә, берәүгә дә кояш чыгармас идең син!

— Кояшны аны кеше чыгармый! Кояш ул үзе чыга! Ә синең белән минем баш өстемдә андый кояш янарга иртә әле!

Гөлфинур, ике кулы белән күзләрен томалап, читкә — рәт-рәт тезелеп үскән каеннар янына китте һәм Рәфискә аркасы белән басты.

Рәфис нәүмизләнеп иңнәрен төшергән кыз янына бармады, кирелеген, үжәтлеген эчендә җыйган килеш җиргә каты-каты басып, яңа ком-таш түшәлгән юлга чыкты.

Алсу майка, күк трико чалбардан яшел жәймә жәйгәндәй бәбкә үлән белән капланган ишегалдына йөгереп чыгуга, иртәнге салкынча һава Рәфиснең ялангач беләкләрен чытайта төште, ләкин жәһәт хәрәкәтләр тора-бара тәнен жылытты, вакыт-вакыт килеп бәрелгән жиләс агым инде рәхәтлек кенә бирә иде. Күнегүләрне катлауландыра барып, ул гантельләргә күчтә, аяк-кул мускуллары көч һәм гайрәт тоеп тулышты, салкынча саф һаваны күкрәк тутырып сулаудан зинһен тагы да жетеләнеп, яктырып китте. Соңгы күнегүләр ике потлы герләр белән. Көч куеп герләрне бер-бер артлы күтәргәндә, авырлыкны жиңү рәхәтә бөтен тәнгә таралды, мускуллар кие-релде. Аннары ул яшел буяулы бакча рәшәткәсенә эленгән культюгычка лык тутырып шатырдаган салкын чишмә суы салды да, билгәчә ялангач калып, тирә-юньгә чәчрәтә-чәчрәтә күкрәген, беләкләрен шапылдатып юды. Йонлач ак сөлгенә ике башыннан тотып, әле аркасын, әле уйнаклап торган мускулларын житез хәрәкәт белән кызарганчы ышкыгач, ул, үзәндә рәхәт жиңеллек тоеп һәм чиста итеп юылган баскычта яланаягының юеш эзен калдырып, йөгәрә-йөгәрә өйгә кереп китте.

Әниләре йортында яши башлагач, ул, өйалдын икәгә бүлеп, урталай ярылган бүрәнәдән үз куллары белән зур булмаган бүлмә ясады. Бүлмәнең бер почмагына жыйнак кына мич чыгарды, аны тигез итеп акшарлады, стеналарына бик пөхтәләп тыйнак бизәклә обой ябыштырды, карасу-көрән елтыра-выклы өстәл, шул ук төстәге китап шкафы, бер кешелек агач карават, терәүле йомшак утыргычлар сатып алды. Табигать пейзажларын, бигрәк тә моңсулык биреп тора торган көзгә урманна чагылдырган рәсемнәрне үзе эшләгән рамда ян стенага әлеп тә куйгач, бүлмә эче төсләргә баеп, ямьләнеп китте.

Ул ашык-пошык баскан көе генә тамак ялгап алып, үзе яратып кигән ак күлмәк, кара чалбардан жылымса һәм парлы һавалы урамга чыкканда, мәдәният сарае каршындагы мәйданда бәйрәм тантанасы башланган иде инде. Мәйдан уртасындагы бетон баганага эленгән калай көчәйткечтән бөтен авылга ишетелерлек булып моңлы татар көе агыла, койма башларында, өй түбәләрендә убса-сабан бәйрәмә сөлгеләре жилферди. Бизәкләп чигелгән сөлгеләрне озын колгага бәйләгән жайдаклар, сәлектәй аргамакларының яшелле-кызыллы чуклар тагылган ялларын жилфердәтеп, тыпырдашып үтеп киттеләр. Аның артыннан жиз тәймәле эшлияләр таккан кара тарантаска жигүле атлар күренде. Һәркайда жыр-гармун тавышы, уен-биюләр... Тәрәзәләр шар ачылды, аннан елмайган кунакчыл йөзләр балкыды. Бусагаларына яран, кына, исле

гөл тезелгән ап-ак рамлы тәрәзәләр аша өй эченнән кычкырып сөйләшкән, көлөшкән тавышлар ишетелеп торды. Моржадан төтен ургылуы, йорт эченнән урамга таралган кабартма-коймак исе — күптән сагынылган кунакчыллыкның ничә еллар буге күңелләрдә жыйналып торганның соң ташып чыгуы иде.

Рәфис, ачылып-чәчелеп үзара сөйләшеп торган һәм ярсыган гармунга кушылып күңелле жыр сузган кешеләр яныннан үтеп, жәяүләп кенә майдан буласы түгәрәк аланга таба китте. Көн кояшлы иде. Күк йөзгә зәп-зәңгәр, болытның әсәре дә юк. Жылынган жирдән күтәрелеп килүче яшькелт ужымнан сусыл үлән исе килә.

Майданга илтүче кайнар тузан күтәрелгән юлга таба рәт-рәт каен полосасы буенча сузылган чирәмле сукмактан милли киёмнәрдән — хатын-кызлары итәкләргә һәм изүләргә чигелгән күлмәкләрен ике чугы бер якка асылынып торган билбау белән буган, кыеклатып ачык төстөгә яулык бәйләгән, егетләргә — якасы чигүле, шулай ук чуклы билбаулы бәз күлмәктән Мари Ковалы кешеләргә килә. Арасында хәзергә мода белән киенгәннәргә дә шактый. Алар, барган уңайга гармун уйнатып жырлай-жырлай, яшел чирәмдә тыпырдап биеп тә китәләр. Жыр-бию башландымы, ташып килүче кешеләр төзмәсә түгәрәкләнә һәм, шау-гөр килүче тамашаны уратып, яшекарты жанланып китә, дөртләнеп кул чаба. «Менә шулай, менә шулай!» — дип, жырлап-биючеләргә гайрәт-дәрман биреп тора. Каршы яктагы юлдан Рус Ковалы яшьләргә күренә. Алары да жыр сузып килә. Русча, татарча, марича жыр-биюләргә чиратлаша башлай, ярыш-тамаша бергә кушылып майданга таба юл тоталар.

— Нидән болай уйга баткан, егеткәй?

Рәфис сискәнеп китеп башын күтәргәндә, рәт-рәт булып тезелгән каеннар арасыннан чәчләрен тузгытып Гөлфинур чыгып килә иде. Аның юп-юка зәңгәрсү күлмәгә, акрын жилдә дә очып китәргә теләгәндәй, гәүдәсенәң нәфис сылулыгын белгертөп бер якка талпына. Ул Рәфисне күптән күзәтөп килгән, ахры, исе китми чә генә, кояш нурлары уйнаган зәңгәр күзләрен очкынлатып елмая бирә.

— Син... кайдан килеп чыктың болай? — дип сорады Рәфис, каушый төшөп.

— Нәрсәгә гажәп аның, — диде Гөлфинур, ваемсыз елмаюын саклаган хәлдә, — бу урыннар безнең өчен истәлекле ич.

Рәфис куе кашларын жырды.

— Истәлекле?

— Бер дә хәтерләмисеңме әллә? Чыгарылыш кичәсен әйтәм.

— Хәтерлим...

— Син ул чакта хәзергә кебек киребеткән түгел идең.

Үткә-рәнжүе онытылып, элеккечә көлөч елмайган кызга күтәрелеп карады Рәфис. Әледән-әле битенә килеп бәрелгән йомшак жил күңелен очындырып, хәтер төбөндә йокымсыраган истәлекләрен уятып жибәрде.

...Күкрәккәчә житеп үскән үләнле болын уртасыннан бормаланып сузылган сукмак буйлап урта мәктәпле Карау-жадан, бер велосипедка утырып, Актайга кайткан иде алар. Төрле-төрле чәчәкләрдән бергә кушылып аңкыган хушбуй исе башны әйләндерә, йөрәктәге шатлык хисен каядыр югары, төпсез зәңгәр күккә чөя төсле иде. Бу иләс тойгы, бәлки, чәчәкләр исеннән генә түгел, жыйнак гәүдәле, нечкә билле гүзәл кызның якынлыгын, аның жиңел хәрәкәтен, хәтта беленер-беленмәс кенә тибрәлдереп сулыш алуын тоюдан да булгандыр. Велосипедны сукмак читенә яткырып йөгәрә-йөгәрә болын чәчәкләре жыеп йөргәндә, Гөлфинурның, вакыт-вакыт башын күтәреп, назлы һәм сөөнечле карашы белән карап алуы, бер кочак чәчәкләргә күкрәгенә кысып балаларча әсәрләнеп торуы, ниһаять, икесенең битләре турысындагы чәчәк букетының исеннән төмам исерешеп беренче тапкыр кайнар ирен-нәрнең бергә кушылуы — барысы да, барысы да истә.

Бер карасаң, бу куанычлы халәт үзәкне өзәрлек булып кайдадыр еракта калган кебек, икенче карасаң, яшелләнеп утырган ак кәүсәле каеннар артында яшеренеп тора сыман. Ул да булмый, ул яшь-яшь егет белән гүзәл кыз, каеннар артынан килеп чыгарлар да, хисләренең кайнарлыгыннан оялып, ләкин бер-берсеннән аерыла алмыйча, кулга-кул тотынышып урман сукмагы буйлап йөгереп китәрләр төсле. Йөрәкне парә-парә итеп дулкынлаткан шушы гүзәл күренешне — үзенең яшьлек мәхәббәтен — ул гүя читтән күреп тора, инде житлеккән бер кеше булып күзәтә сыман. Юк, ул хәзер үзенең шул мәлдә кадерен белмәгән акылсыз һәм тәжрибәсез яшьлеген гаепләми, күңелендә яңарган моңсу бу хисне юксына гына, инде мәңгегә югалган тәүте уянуын сагына.

Рәфис, тылсымлы халәттән ычкынып, сагаюлы караш белән Гөлфинурга борылып карады. Үткән хатирәләр кайнарлыгын түкми-чәчми саклаган күзләр очрашып аерыла алмыйча торды, йөрәктә сагыш, кыйммәтле бер хәзинәне сиземләү тойгысы көйрәп алды да — сүнде. Чөнки үзгәрешсез сакланган сыман зур зәңгәр күзләрдә яшьлеккә хас самими оялчанлык, беркатлы ышаныч һәм канатлы өмет житешми, аның үзәндә дә элеккеге кебек кабынып, ялкынланып китү дуамаллыгы инде юк, ул яшьлектә томанда өрәтелгәндәй төсмерләнгән каен рәтләре арасында адашып калган күк.

— Ник берни дә дәшмисең, Рәфис? — Гөлфинурның табышы өзек-өзек булып калтыранып чыкты.

— Сәгатъ жидедә чишмә буенда көтәрмен сине.

Гөлфинур елмаеп кулын изәде.

...Мәйдан буласы түгәрәк аланлыкта ярыш өчен кирәк булачак жиһазлар: жюри өстәле каршында ук батырлар көрәшер өчен чирәм төсөндәге киң жәймә, сул якта озын һәм шома колга. Колга очындагы тимер читлектә, бу тамашага хәйран калгандай кукраеп, өрәңге яфрагы чаклы зур кикриккә этәч утыра. Аның янындагы агач сиртмә очына чорналып беткән мөгезле, мириниос йонлы сарык тәкәсә бәйләнгән. Шунда ук капчык белән сугышыр өчен юан һәм шома агачтан «тәкә» ясалып куелган. Уң яктарак — капланып куелган коңгырт төстәге түгәрәк чүлмәк, катыклы табак, бизәклә чиләк-көянтәләр... Ә түрдә — жыр-бию осталары өчен тәбәнәк сәхнә. Бәйрәмне башлап жибәрергә бар да әзер.

Аланның ике ягы буйлап күтәрелеп киткән калкулыкларга сырышкан кешеләр дә тынып калган. Бар да тантаналы бәйрәмнең башланып китүен көтә.

Менә Шәмсүн, пөхтә итеп үтүкләнгән коңгырт пиджәгенә тәймәләрен ычкындыра-ычкындыра, мәйдан алдына куелган өстәл артыннан торып басты. Шома һәм ялтырап торган кызгылт чыраен зур учлары белән сыпырып куйды. Ни өчендер аны күзгә күренмәгән сәер авырлык аска тартып тора төсле тоелды, ул, шул уңайсыз хистән котылу өчен, тулы гәүдәсен селкетеп алды. Ләкин бу шыксыз басылу юкка чыкмады, ул аның эчендә, бөтен әгъзаларына чорналган кебек тоелды. Башка елларны ул халык алдында үзен бик иркен тотып иде, быел әллә нәрсә булды. Инде ничә еллар бие мең кат очраган, үзләре белән каты-каты сүз алышкан кешеләр бүген аңа һичкайчан булмаганча ят тоелды. Хәтта аның теленә бер дә уйламаганда: «Кияү булсаң да бу туйга түгелсең», — дигән боздай өшеткеч шигыр юллары килде. Ул гөжләү басыла төшкән мәйданда күңеле белән таяныр өчен үзенә төбәлгән күзләренә эзләде. Күбесе аңа юнәлмәгән карашлар арасынан тулысынча үзенә ышанганын, бөтенләе белән бирелгәнә тапмады. Бер сүз әйтмичә басып торып килешми иде.

— Иптәшләр, — диде ул һәм миен шунда ук «Иптәшләрем соң?» дигән коточкыч уй яндырып үтте. — Иптәшләр! — дип кабатлады ул, һәм аның тавышы бер жайга килеп тернәкләнә төште. Нәрвакыттагыча, артистлык таланты бүген аңа шактый ярап куйды. — Сезне бәйрәм белән котлыйм, — диде ул, шул тонын ычкындырмаса тырышып. — Тырыштыгыз, иптәшләр, чәчүне үз вакытында тәмамладыгыз. Яхшы эшләдекме соң без? Әйе, мактап телгә алырлык кыр батырларыбыз бар безнең. Эш бездән зур киеренкелек, әйтергә яраса, хәтта корбаннар сорады. Бер кеше икегә ярылырлык көннәребез булды...

Шәмсүн инде үз тавышындагы ясалмалыкны сизмәдә, хәер, моннан соңгы сүзләрендә табигыйлек арта төшкән иде. Ул бары үзенң чын күңеленнән әйткән сүзләрен дә бөтен жаннары белән якламауларын тойды. Моңысына ул гажәпләнде, моңарчы йөрәгеннән чыкмаган купшы сүзләрен дә кабул итеп алган кешеләрнең, хәзер моның мәгънәсенә, асылына төшкән күк аннан читләшүе, хәтта бөтенләй бүтәнгә әйләнүе аны куркытты. Кызып китеп аларның игътибарын, хөрмәтен яуларга тырышкан соңгы омтылышы, жир куенына ятмыйча, кишпенгән туфрақ өстендә калган орлыклардай шытып чыгарга өмете булмаганын күрү икеләтә авыр иде.

Бәйрәм башланып китте.

Яшькелт жәймәдә әүмәкләшкән тәненә ит кунарга өлгермәгән божырдай тере малайлар, саргылт ялларын жилдә жилфердәтә-жилфердәтә мәйданга тупырдашып килеп кергән сыгылма билле тулпарларын ярсып әйдәүче жайдаклар, күкрәкләрен дәртле биетә-биетә ачык сәхнәдә очынулы жыр башлап жибәргән яшь-жилкенчәк кызлар, хәтта кәкре таягы белән чүлмәккә тидереп тә, вата алмавына тешсез авызын мәзәк ачып үз-үзеннән көлеп торган Гөлжиһан карчык, тагы әллә нинди әкәмәт көч сынашулар — болар барысы әйтерсез авылның сирәк очрашулы тын яшәешен, шау-шулы кавышуларын, уен-көлкеләрен моңарчы әжәткә жыеп килгән дә менә хәзер бер сулыштан дөнья йөзәнә чыгара кебек.

Көнәфи-арбасы белән алып килеп алгы рәткә утыртылган Галимәттәй мәйданга төбәлеп үзалдына нидер сөйләнә, ара-тирә уртаклыкта жиңсәсенә кызыл тагып тәртип урнаштырып йөргән картына күз төшереп ала иде. Моннан кырык еллар әлек булган сабан туйлары аның хәтерендә яңарып китте.

...Армиядән кайтып төшкән урта буйлы солдат, кояшта уңган гимнастеркасын салып чирәмгә атты да киң-киң атлап мәйданга чыкты. Бил алышканда аның кап-кара булып кояшта янган беләк мускуллары көч-гайрәт белән ташый, коңгырт какча йөзе кырыс һәм тәвәккәл иде... Көндәшен жиргә салгач, сөлге йомарлаган уң кулын югары күтәрәп, апак тешләрен елтыратып елмаеп торуы да Галимәттәйнең исендә. Кичке уенда Галимә аягын жирдән алыр-алмас шудырып кына биеп йөргәндә, шул мәйдан батыры, мари егетләречә тыпырдап, каршысына чыкмасынмы! Шунда Галимәнең йөрәге рәхәт авыргып өзелеп киткәндәй булган иде... Әнә шулай, һич көтмәгәндә, каяндыр атылып килеп керде аның язмышына Гәрәй. Керде дә бөтен дөньясын чуалтты.

Шушы татлы уйларда йөзә-йөзә, каяндыр юкәләр куелыгыннан яңгыраган көйгә ияреп жырлагандай иреннәрен кыймылдата иде Галимәттәй. Хәер, бер аның гына күңелен

чуарлыймыни убса-сабан бәйрәме! Һәркем хәрәкәттә, барысының жаны урыныннан купкан...

Сабан туеның күңелләренә алгысытып үзенә дәшә торган көченә Рәфис тә түзеп кала алмады. Үзенә кызыл эскәтер ябылган өстәл артында утыручыларның дәрәжәләсә икәнән дә онытып, мускуллары уйнаклап торган егетләр белән ике потлы гер күтәрүдә көч сынашты, алай да канәгәтләнмәде, тамашаның үзәгенә — көрәшчеләр келәменә чыгып басты.

Түгәрәк мәйданның бар ягыннан текәлгән йөзләгән күзләренң кызыксынучан тәэсиреннән ул үзен дөньяның кыл үзәгендә басып калгандай тойды. Яшүрәк чагында авыл һәм шәһәр сабан туйларындагы көрәш мәйданына чыгып басканда да, ул шуңа охшаш сәер хис кичерә иде. Тик бу юлы аның хәле катлаулырак. Һәр көрәшчә кичерә торган гадәти ирлек жаваплылыгыныннан тыш, ул монда күз утындагы житәкчеләрнең берсе буларак та, авылдашлары һәм килгән кунаклар алдында имтихан тоталабыз! Дөрес, мәйданга чыкмый калу аның өчен иң яхшысы булгандыр. Ләкин үзенә яшәү принцибына әйләнгән «һәр жирдә, һәр эштә күпчелек белән бергә» һәм аның алдыннан барырга тиешлегенә ул бу юлы да хыянәт итә алмады. Әйе, көрәштә әйдәп баручылар җиңелеп жиргә ятып та калалар. Тик кайдадыр җил кагылмый торган ышыкта посып калганчы, көрәшеп жиргә ауганың артык. Бу хурлык түгел, бу ирләрчә абруйлы рәвештә соңгы көңгәчә тартышып җиңелү. Уен сыман гына тоелган сабан туге, чынлыкта, ир кешене тормыш һәм көрәш мәйданында очрачак җитди бил алышуларга түзәрлекке икәнән сыный. Физик көченнән бигрәк, ихтыяр көчен, рухи көчен сыный.

Рәфис белән көрәшергә чыккан унтугыз-егерме яшьләрендәгә кояшта каралган озын буйлы, юка спорт киеме аркылы мускуллары беленеп торган егет аңа ике кулын сузып сәламләде дә, бер очы уң кулына чорналган сөлгесен Рәфиснең биленә селтәп җибәрде. Сул кулы белән сөлгенә икенче очын тоткан арада, Рәфис тә үз сөлгесен егетнең биленә салырга өлгерде. Сөлгеләр тартылып билләренң чыдамлыгын сынады. «Бары билне бирмәскә!» Рәфис, билен бөгәргә җитеп, киерелгән сөлгә көчен җиңеп талпынып алды, һәм үзе дә кулларына чорналган сөлгесен егетнең биленә батырды. Шуңа рәвеш һәркайсы, бер-берсенә билләрен алырга омтылып, кытыршы жәймә өстендә әйләнә башлады. Бу мәлдә Рәфис егетнең һәр хәрәкәтен тоеп, аның ниятен чамаларга тырышты. Менә егет аны артка таба этте. Сак булырга кирәк. Кинәт хәрәкәт белән үз өстенә алырга омтылачак. Тик егетнең бу нияте барып чыкмады, кинәт талпыну белән үзенә тартканда, Рәфис бөтен авырлыгын жиргә салындырырга өлгерде.

Һәм егет баш аркылы аны ыргытыр өчен артка егылганда, Рәфис аның өстендә булып чыкты. Юан гәүдәле судья, сыбызгысын сызгыртып, көрәшнә яңадан башлап жибәрергә боерды. Омтылышы өчен егеткә бер очко бирде. Шуннан соң егетнең тагы бер тырышлыгы уңышсыз тәмамланды... Инде Рәфиснең үзенә һөжүмгә күчәргә вакыт иде. Чөнки егет шактый арып мышкылдый башлаган, йөреше дә авырайган иде.

Рәфис, хәрәкәтләрен житезлөндөрөп, талпына-талпына сөлгөсә белән көндөшөнөн билән уңайлырак эләктереп алды да, артка чиккән уңайга бар көчә белән егетне үзенә тартып, берәз кырынак итеп жиргә егылды. Егылып барганда, өстеннән шуып барган егетне баш очына ыргытырга өлгөрдә. Егет башы белән келәмгә төртөлөп мәтәлчәк атып киткән арада, Рәфис жәһәт кенә аны аркасына әйлөндөрөп өстенә ятты. Бөтөн майдан шау-гөр килде. Судья йөгөрөп килеп Рәфиснең кулынан тотып торгызды да шул кулын жибәрмичә югары күтәрде.

Соңгы көрөшчә авыр үлчәүдәге калын гәүдәлә кеше иде. Алар бер-берсенен йомшак ягын чамалап озак алыштылар. Рәфис юанның биләннән алып егарга берничә омтылыш ясап карады, ләкин һәркайсында ул Рәфиснең сөлгөсөннән шуып чыгып аягына басып кала иде.

Судья хәтта пассивлыгы өчен аңа кисәтү дә ясап китте.

Тагы берәвык келәм өстендә әйлөнгәннән соң, көндөшә, Рәфиснең биләннән бик ныклап кысып, артка чигә-чигә аякларын жирдән аерырга маташты. Тик Рәфис, түбәнгә таба талпынып, аның бу ниятенә юл куймады. Бу омтылыш барып чыкмагач, ул үзенә авырлыгыннан файдаланырга уйлады. Жирдән аермаган килеш бер якка каерып Рәфисне жиргә екты.

Рәфис, юлбарыстай житезлек белән аркасын жиргә тидерергә ирек куймыйча, йөзтүбән әйлөнде. Шуңа күрә судья моны жиңүгә санамады, бары аңа бер очко бүлөк итте.

Тагы берәздән юан агай тагы бер очко яулап алырга иреште.

Шул вакыт өстәл артында утыручылар көрөшүгә бирелгән вакытның беткәнән хәбәр иттеләр. Рәфиснең көндөшә очколар буенча жиңүчә дип танылды.

...Алсу төстәге гаять зур төргәкне сүтә-сүтә, түгәрәк алан кырые буйлап ашъяулык-жәймә жәйделәр. Жәймә читенә аякларын бөкләп, убса кунаклары утырышты. Түрдәге дәрәжәле урында — Айрат Бәдретдинович, Шәмсүн, Рәфис, сабан туге, кыр батырлары, аннан килеп кунаклар, авылдашлар тезелеште. Башларына энжеле калфак, өслөрөнә балитәкле күлмәк, аякларына чигелгән читекләр кигән житез кызлар, йөгөрә-йөгөрә, кунаклар алдындагы ашъяулыкка төрледән-төрлө сыйлар ташыды. Анда ниләр генә юк: шулпалы бәлеш, чәкчәк, кыстыбый, бавырсак, тутырган тавык...

Убса бәйрәменә чират житте.

Айрат Бәдретдиновичка тамада вазифасы әләкте.

— Йөзегездә кояш уйнасын, күңелегездә сөөнеч биесен, дәрт ташысын! — дип башлап китте ул, ашъяулык кырыена тезләнгән килеш. — Быелгы убса бәйрәмен башлап жибә-
рергә рөхсәттер, шәт?

— Бик хуп, бик хуп! — диештеләр кунаклар.

— Хуп дигән сүз безнең телләребезгә сандугач кунган, аякларыбызга ут капкан дигән сүз була түгелме? Бәй, шулай булгач, кем әйтмешли, сандугачы сайрар, аякларыбыз ут уйнатып биеп китәр бит инде.

— Сандугачы җим капмаган, сайрар микән соң әле? Тыпырдап биер өчен, аякларга да жегәр кирәк ләбаса!

— Җиме дә, жөгәре дә алдыгызда, кунаклар, рәхим итегез! Сөйләшә-көлешә, җәймәгә тезелгән сыйдан авыз иттеләр.

Аннары сүзне янадан Айрат Бәдретдинович алды.

— Безнең кыр батырларыбыз, шулай ук сабан туге батырларыбыз да, ашъяулыктагы нигъмәттән битәр, җан сыена сусаган. Ә бу сыйны сезгә авылыбызның эшкә уңган чибәр кызлары алып килде.

Мәйдан уртасына, нәзакәтле атлап, озын зәңгәр күлмәк кигән, чәчләрен толымлап үреп салган кызлар чыгып басты. Тирә-юньгә чишмә челтерәвен хәтерләткән саф аһәң таралды. Бу көй, җил уңаена жай гына тирбәлгән юкәләрнең ябалдашларына уралып, бер урында очынып-сихерләнеп торды да, өскә — биек наратларның очына үрелеп, аннары ерагая барып офыкларга китеп югалды.

Кызлар җырлап бетерүгә, кемдер сөрән салды:

— Батырларны кем котлый? Авылда бармы шундый чибәркәй?

— Ник булмасын? — диде Айрат Бәдретдинович, горур тавыш белән. — Батырларны котларга эшендә үзе батыр, ә йөзе кояштай матур Рәниябез бар безнең!

Менә кемнең жанында сандугач яшеренеп яткан икән ул! Ярым ачык алсу иреннәреннән былбыл очыртамыни Рәния! Юк, былбыл булса, күзгә күренмәстер ул. Моңлы һәм саф аһәңе генә, чәчәк исләре бөркелгән тирә-юньдә нәзакәтле тибрәнеп, күңелләрне каядыр чакыра, үзе белән алып китә... Рәния артыннан бүтәннәр чыкты. Шуннан китте, китте... Бу як халкы өч телне, шулай ук күршедәш авылларның милли гореф-гадәтләрен яхшы белгәнгә, моң белән тулы сузынky һәм шаян җырларны да, әллә ниткән хикмәтләргә бай рус биюен дә, мари егетенең эре кыяфәт белән оялчан һәм аз хәрәкәтле кызларны әйләнеп үтә-үтә тыпырдап алуын да, итәген парашют кебек очындырып әлиләгә зыр-зыр әйлә-

нүче чая кыз тирәсендә гайрәтләнеп чүгеп йөрүче татар егетен дә бәйрәмдә утыручылар бер үк кызыксыну һәм дәрт белән күзәттеләр. Кәнәфиендә алга омтыла төшөп утыручы Галимәттәй, күзләрен яшьләндереп һәм иреннәрен кызык бөрештерә-бөрештерә, сагышлы жыр сузган авыл хатыннарына кушылып көйләгәндәй итте.

Кинәт калкулык ягыннан, үтә күренмәле зәңгәрсу күлмәген жылфердәтеп, Гөлфинур атылып чыкты һәм бөтерелеп-бөтерелеп биергә тотынды. Аның күзләренә һәм жылкәсенә таралып төшкән саргылт чәчләре бию уңаена тузгып талпына, калку һәм тыгыз күкрәге ярсып тетри, аяклары, баскан жирен тоймагандай, күз ияремәс хәрәкәт белән дәртләнеп оча иде. Ул, шулай онытылып һәм шашынып тыпырдый-тыпырдый, Галимәттәй янында ничектер сагаеп, дулкынланып утыручы Рәфис каршына очынып килде дә житез хәрәкәтләр белән бер алга килеп, бер артка чигеп аны биергә чакырды. Рәфис аптырап һәм каушап аягына басты, нидер аңлатып маташты. Ләкин кешеләр шау-шуында, кул чабулар астында аның ни әйткәне ишетелмәде. Ул да булмады, Гөлфинур аны беләгеннән тартып уртага чыгарды, култыклап алып әйләнергә тотынды. Әйләнеп туйгач, Рәфиснең кулын ычкындырып, бермәл башы әйләнгәндәй, учын маңгаена куеп басып торды да, аннары, йөгәрә-йөгәрә мәйдан уртасыннан чыгып, үз-үзен белештермичә, аксыл рәтләр булып тезелеп киткән каеннар арасына омтылды.

Рәфис үз урынына әйләнеп кайтканда, әле генә янында утырган Шәмсүн каядыр китеп юкка чыккан иде.

...Таныш тирәкләр куелыгыннан челтерәп аккан чишмә чыңлавы ишетелгәндә, сәгать жиде тулмаган иде әле. Чишмәнең әледән-әле кабатланган көмеш чыңы вакытны ашыктырды, һәр чың — кавышу минутына бер адым иде.

Шәмсүн аркасында Гөлфинур белән сүзгә килгән көнне ничек авыр булган иде аңа, бәгыре парә-парә теленгән иде. Араларында аңлашылмаулар, үпкәләшүләр булса да, бер-берсенә тартылган бәхетле көннәре, куанычлы хистән исерешеп һәм бер-берсенә сыенышып торган сәгатьләре күбрәк ич аларның. Гөлфинурдан башка кеме бар соң Рәфиснең? Ул аның тәүге яшьлегә дә, бүгенгесә дә, мөгаен, киләчәгә дәдер? Шушы кичтә ул Гөлфинурга күңелләрен генә түгел, язмышларын, гомерләрен мәңгегә бергә бәйләү турында кайнар сүзләрен әйтәчәк. Бу сүзләрнең кызда да ихлас теләктәшлек тудыруына ул чиксез нык ышана, икесе узачак чикне тоюдан йөрәгә ашкынып тибә иде аның.

Чың-чың-чың... Сәгать теле жидегә якынлашты. Ләкин сыгылмалы таллар арасындагы эңгергә күмелгән тар сук-

макта Гөлфинурның бик тә үз, бик тә таныш жиңел гәүдәсе күренмәде. Чың-чың-чың... Сәгать теле шомлы калтыранып жидене узды. Вақыт барышы үзе белән күңел кылларын да зыңлатып тарта, киерә бара, аз гына чирттең исә, бу нәзберек кыллар шартлап өзелер сыман иде. Йөрәкнең иң сизгер жи-ренә тоташкан бу нечкә кыллар тибрәнгәндә, күкрәк эчендә нидер авыртып сулкылдады, тора-бара бу сулкылдау бөтен жанны биләп алып түземлекнең чигенә ашты... Рәфиснең бүтән көтәр чамасы калмады. Ул ярысып, атлыгып Гөлфинурлар өенә ашыкты.

...Кызның бүлмәсендәге кап-кара тәрәзәләр, мәрхәмәтсез битарафлык белән, аңлаешсыз һәм ят булып чекерәеп тора иде.

«Килешенгән урынга килмичә кая китәргә мөмкин ул?» — дип уйлап алды Рәфис һәм, бернинди өмет багламыйча, ишек яңагындагы күгелжем төймәгә сузылды. Бүлмә эчендә тонык һәм ятим булып кыңгырау чыңлап куйды. Көтмәгәндә, эчке якта нидер шикле кыштырдады. Ә бераздан ишеккә якынлашкан кыюсыз аяк тавышлары ишетелде. Рәфис, читкөрәк елышып, сагайган хәлдә ишекнең ачылганын көтте. Ләкин ишек ачылмады, ачкыч белән борудан эчке йозак кына чылтырап куйды. Шуннан соң барысы да тынып калды. Тик кайдадыр караңгылык эчендә тып-тыш тамчы тамганы гына шом биреп ишетелеп торды. Су торбасыннан күгәрәк исә аңкытып саркыган әрсез һәм ялкау тамчы әйтерсең лә Рәфиснең йөрәк тибешен саный барды.

Тышкы коридорның дымлы һәм салкынча таш стенасына сөялеп күпме торырга була! Рәфис капылт хәрәкәт белән стенадан аерылды да, авыр билгесезлекне жиңеп, караңгы бүлмәгә атлады. Һәм, тораташтай катып, ишек төбөндә туктап калды. Нервыланудан тәмәкесен еш-еш суырып, кыска һәм базык гәүдәле берәү бүлмә буйлап әрле-бирле йөри иде. Караңгыда аның йөзе ачык күренерлек түгел. Бары тәрәзә янына якынлашканда, тышкы яктан төшкән яктылыктан жирән чәче, сипкелле бите чагылып китте.

— Шәмсүн?!

Рәфиснең гаять гажәпсенүле авазы, дәһшәтле пышылдауга әйләнеп, өзәлеп калды. Беркем кайтарып һичбер сүз дәшмәде. Гөлфинур тәрәзә янындагы түр өстәл артында башын иеп тик утыра. Аның көл сыман күренгән куе чәчләре тузгыш маңгаена сибелгән, тик ул моны сизми, төзәтеп жыеп куярга да уйламый, бары бармагы белән өстәл япмасына нидер сызгандай итә иде. Аларның икесе арасында шактый чете-реклек сөйләшү булып алган, күрәсең, хәзер сүзләре беткәндәй, бер-беренә күтәрелеп тә карамыйча, һәркайсы үз уйлары, исәпләре белән мәшгуль. Бу хәл Рәфиснең эченә жылылык кертеп

жибәрде. Димәк, Гөлфинур Шәмсүнгә әллә ни ачык йөз күрсәтмәгән. Ләкин алай булгач, ни өчен алар утны сүндереп караңгыда утыралар? Кемнән качалар?

Рәфис ишек буеннан капшанып утны яндырды.

— Йә, ник дәшмисең, Гөлфинур?.. Мин сине чишмә буенда күпмә көттем.

Гөлфинур Рәфис ягына күтәрелеп карамады, утырган рәвешен дә үзгәртмичә тонык тавыш белән әйтеп куйды:

— Менә кунак килде бит...

— Кунак? Шәмсүнме?

— Әйе.

Гөлфинурның бу сүзләреннән Шәмсүн жанланып китте. Тәмәкесен ирен янында ук жемелдәгәнче озын итеп бер суырды да, төпчеген почмактагы калай әржәгә ташлап, Рәфис янына килде.

— Мөмкин булса, безне беразга икебезне генә калдырып тор, ә?

Рәфиснең эчендә үрсәләнеп гарьләнү дулкыны куерды:

— Ни өчен мин сезнең икегезне калдырырга тиеш?

Ул, Гөлфинур моңа ни әйтер икән дигәндәй, башын шул якка борып, сораулы күзләрен кызга төбәде.

— Рәфис, жә, чыгып тор инде?!

Моңысы инде Рәфиснең горурлыгы күтәрерлек түгел иде. Ул ярсуыннан калтыранып, шашынып кычкырып жибәрде:

— Ә, шулаймы? Сиңа шулай кирәк икән, бик телисең икән, мин беразга гына түгел, бөтенләйгә чыгып китә алам!!!

Ул жан ачысы белән бүлмә стеналарын дерелдәтерлек итеп ишекне каты итеп япты да атылып урамга чыгып китте. Күңеле үрсәләнгәнә, Рәфис кайдан атлаганын да белмәде. Көн дә йөри торган таныш сукмаklar буйлап барса да, ул моны гадәтләнгән сиземләү белән генә эшли иде. Гөлфинурның һәрвакыт көлемсерәгән чая йөзе аның күз алдынан китмәде. Рәфиснең хәрәкәтсез калган сүрән карашы тирә-юньне читләтеп, уйлары бер фокуста тоткан күңелне әрнеткеч дәрәжәдә таныш һәм якын шул йөзгә текәлгән дә, ничек кенә бу сурәттән арынырга теләсә дә, ул аннан кача алмый, башын кая борса, Гөлфинурның йөрәкне чагып ала торган зәңгәр күзләре жәрәхәтле моң булып шунда пәйда була иде. Бу әрсез һәм ябышкак караштан котылырга теләп чәбәләнүдән Рәфиснең башы миңгерәйде, авызы кипте. Чишмә буена яңадан кайтып, йотлыга-йотлыга, тешләрне сындырырлык салкын су эчәсе, бил тиңентен чишенеп пошкыра-пошкыра юынасы килде. Ул моны эшләде дә. Ләкин шатырдап торган салкын су да эче тулы ялкынны сүндерә алмады. Чыланып тәртипсез тузгыган чәчләренә, мускул йомрысы беленеп

торган күкрәгенә бертуктаусыз боздай су коеп торудан бөтен гәүдәсенә бөрчек-бөрчек каз тәне чыгып дер-дер калтырый башлагач кына ялан тәпиләре белән дөпелдәп йөгерә-йөгерә жылынмакчы булды. Ләкин ул әле туңды, әле кызышты. Яшьлегенә әнә шулай көтмәгәндә ябырылган ачы хыянәт аны рәхимсез төстә изде, алжытты. Чын-чынлап яратмады микәнни Гөлфинур? Икесе бер жандай бер-берсенә сыенып аерыла алмыйча торган таңнар, чишмә буенда өзгәләнеп сибелгән кайнар сүзләр дә чын түгел, ялган идемени соң?!

Ярсып атлый-атлый, Рәфис кичке уеннар уза торган Әпәли буена килеп чыкты. Яр буендагы калку урынның нәкъ урта-сына артык озын булмаган шомал гына багана утыртылып, очында шар сыман әйбер төрле төсләргә кереп җемелдәп тора. Гүя һәр төс үзенә бер аһәң биреп тирә-юньгә нур көлтәсе чәчә, чирәмлектә пар-пар булып та, төркөмләп тә арлы-бирле йөрешкән нәфис киёмле кешеләр, гажәп нурлар биешеннән мөгҗиза дөньясында яшәгәндәй, сәер булып күренәләр. Берничә урында яшьләр түгәрәк ясап дәртләнеп биеләр.

«Гашыйклар сөйләшми, алар урынына багана башына элөп куелган динамик сөйли. Техника заманы», — дип чыраен сытты Рәфис. Ул, берәз хәл алырга дип, түгәрәк алаң кырыендагы бер имән төбенә барып утырды. Төсләр җемелдәве, баганадан ераклашкан саен тоныклана төшеп, тирә-юньне чак төсмерләнгән жанлы күлгәләргә төргән иде. Кичке уен үзгәнгә дәртләр кайнавы, ярсулы теләк бу тарафка күчкән мәлдә сүрелә барып, Рәфис утырган төшкә килеп җиткәндә төмам суынып, салмакланып калган кебек. Монда инде хисләр биюеннән битәр, аек акыл баш булып, кешенең давыллы уйларын баса төшә, әмма ирен читендә сөөнеч түгел, ачы үкенүле елмая уяна.

Гөлфинурны вәгдәсезлектә гаепләп дуамалланса да, тынлыкта калган бу минутта ул һаман шул кызының каршылыклы дөньясы белән яши, аның саргылт чәчләре хыялына кереп урала, зәңгәр күзләре җитди һәм сагышлы булып йөрәгенә төбәп бага. «Юләр мин, чын-чынлап юләр, — дип сүкте ул үзен. Аннары тынычланырга тырышты: — Зарар юк, Гөлфинур мине гафу итәр, сөйләшербез-аңлашырбыз».

Уйларыннан аралана алмыйча миңгерәеп торганда, Рәниянең каршына килеп басканын ул сизми дә калды.

— Ник болай моңайдың, Рәфис абый?

Рәфис, беренче тапкыр күргәндәй, Рәниягә карап торды. Кыз челтәрле ак кофта, кара итәк кигән. Бу киём аның озын буена килешеп тора, биле тагы да сылу һәм нечкә булып төсмерләнә. Маңгае турысыннан тигез итеп кискән кара чәчләре, кичке җилдә кабара төшеп, берәз дулкынлана, шомырт күзләре төсләр җемелдәвеннән очкынланып яналар.

— Ник моңайдың, дисең инде, — дип кабатлады Рәфис. Аннары шаярткан булып: — Киче бигрәк матур бит, — диде.

— Матур шул, — дип куәтләде аның сүзен Рәния. — Бәйрәм киче лә.

— Кемгә бәйрәм, кемгә әйрән, диләрме әле.

Рәния күңелсезләнеп китте:

— Нишләп алай дисез, Рәфис абый, бик күңелле булды ич.

— Белмим, күрмәдем.

— Ник инде алай, Рәфис абый?

Рәфис, Рәниянең шулай самими гына берәз кыланып сөйләшүенә кәефе килеп, үрелә төшеп аның кулыннан тотып алды.

— Әйдә әле, Рәния, юк белән башымны катырма, утырып тор берәз! — Ул кызның кулын жибәрмичә, сак кына тарта төшеп, янына утыртты. — Сөйләп жибәр, хәлләрең ничек, эшләрегез ничек бара?

— Тагы эшләр?.. Бәйрәм көнне дә инде... — Рәния, назлана төшеп, чыркылдап көлеп жибәрде.

— Ярар алайса, эш турында сорамайым, шәхси тормышың ничек? Кияүгә чыкмыйсыңмы әле?

— Әй лә, — Рәния кулын селтәп куйды, — ярар, Рәфис абый, эш турында сөйлим алайса. — Ул берәз тын гына торды. — Фермадагы хәлләренә ничек дип әйтсәң инде. — Ул куллары белән тезләрен кочаклаган хәлдә тагы сүзсез калды, башын иеп уйланып алды. — Турысын әйткәндә, әйбәт түгел, Рәфис абый.

— Ничек алай?

— Менә шулай... Кайберәүләр безгә роботларга караган кебек итеп карый.

— Ични аңламыйм.

— Нәрсәсен аңламаска инде... Безнең кеше икәнәбезне онытып жибәрәләр, менә шул.

— Кемнәр оныта?

— Кем безгә хужа — шул оныта.

Рәфис, сәерсенеп, Рәниягә карап куйды.

— Минме?

— Нигә сез? Безгә боеручылар сез генәмени?

— Минәтме?

— Ул да... Аннары... Сез югында Шәмсүн абый да килә монда.

«Тагы Шәмсүн», — дип, кашын-күзен жырды Рәфис, үзе Рәниягә бүтәнчә айтте.

— Безнең комплекс житәкчесе Минәт тәжрибәсез кеше түгел, кешеләр белән ничегрәк мөгамәлә итәсен, шәт, белә торгандыр.

— И Рәфис абый, эш тәжрибәдәмени?

— Нидә соң?

— Ничек аңлатырга соң сезгә? Без, сыер савучылар да, нәкъ Шәмсүн абый һәм бүтәннәр кебек үк кешеләр. Эшебезне күңелебез кушканча эшләргә тырышабыз. Бүген, иртәгә ни эшләсен белеп торабыз. Ә алар киләләр дә: тегене эшләгез, моны эшләгез, дип тинтерәтә бирәләр. Әйтерсең без алар әйтмичә белмибез. Без белгән нәрсәне нигә искә төшереп, бертуктаусыз тукуп торырга кирәк? Безнең дә жан бар, безнең дә йөрәк бар. Күңелеңнән моны эшлим, тегене эшлим, булдырганча әйбәт итеп эшлим дип канатланып, дөртләнеп киләсең. Юк бит, шул кадәресең дә бездән тартып алалар. Нигә кемнеләр боерыгын гына үтәп торган машинага әйләндерәләр безне? Ә безнең машина буласыбыз килми. Кеше булып каласыбыз килә, аңлайсызлыгы шуны! Шуңа киреләнәбез, эштән күңел кайта... — Рәния сибелеп төшөп бер күзен каплаган кара чәчләрен кулы белән артка сыпырып куйды. — Мин Галим абыйны хәзер бик яхшы аңлайм. Әйтәм, ул әлек ниндидер боерык белән хәрәкәт итүче машинага охшаган иде. Килеп әйтсәләр эшли, әйтмәсәләр юк. Баксаң-күрсәң, шул Шәмсүн абыйлар өйрәткән икән аны боерык белән генә эшләргә. Хәзер Галим абый язмышы безгә калды.

Рәфис, Рәнияне бүлдереп, ачынып сүзгә кушылды.

— Мин килгәч тә берни үзгәрмәдемени соң, Рәния? Син әйткәннәрне күрәм, шуларга каршы үземчә тешем-тырнагым белән көрәшкән булам ич мин!

— Нигә бернәрсә дә үзгәрмәсен, Рәфис абый!.. Сезне баш зоотехник итеп куйгач, Галим абый да ничек үзгәреп киткән иде бит! Танымаслыкка әйләнгән иде. Күз карашына тикле нурланып-дөртләнеп киткән иде. Берсеннән-берсе яңарак ысуллар уйлап чыгарып, көн саен иртән безгә сөйли, безнең киңәшнә ишетәсе килә иде. Ә без хуплап та җибәрсәк, башы түшәмгә тия. Баксаң-күрсәң, бу ышанычтан, үзен кеше итеп хис итә башлаудан булган икән... Тик канатлар үсте дигәндә генә, әрәм булды Галим абый. Һәм безне сезнең белән тоташтырган күпер дә өзәлгән кебек булды. Ә сез безнең яңда гел булып тормыйсыз бит, Рәфис абый. — Рәния яңадан карашын җиргә кадап тынып калды. Бары Рәфис аның сылу җилкәсенә акрын гына куллары белән кагылгач кына, гажәпсәнгәндәй кинәт аңа күтөрелеп карады.

Рәфис кызының кискен хәрәкәтенә игътибар итмәде, Рәниянең аңа ышанып күңел бушатуы ирексездән үз уйларын аның дулкынына корды. Ул, шул дулкын тәэсиренә буйсынып, эчтә тупланган уй-хыялларына туарылып-чишелеп китәргә ирек куйды.

— Дөрәс сөйләсәң, Рәния, — диде ул, ни өчендер берәз дулкынлана төшөп, — ләкин син ашыкма! Без әле эшнә башлый-

быз гына. Менә күрерсең, барысы да хәзер син уйлаганча үзгәрер. Әлегә безнең һәр тарафка кул гына житми. Шуңа күрә житешсезлекләр дә, абынулар да, без кул житмәгән ялгыш мөнәсәбәтләр дә беравыкка дәвам итәр. Инерция көчен бер селтәнү белән генә жиңеп булмас. Шуңа күрә кеше булып кала күреgez, Рәния! Хәзер син сөйләгәннәргә тормышка ашыру — бер яисә ике кешенең генә хәленнән килми, акыллым. Күмәкләшеп, кулга-кул тотынышып, бердәм булып эшкә керешергә кирәк. Ферма эшчеләре — сез күбәү бит, ә Шәмсүн Хәерович кебекләр берничә генә. Кешеләргә карата дәрәс мөнәсәбәттә булырга сез өйрәтәgez, ә без сезнең хаклы сүзегезне якларбыз.

Ап-ак күлмәк кигән, күлмәк жиңнәрен терсәгенәчә сызганган, гайрәт ташып торган егет кешенең тимердәй нык кулларын селти-селти шулай кайнарланып сөйләве, янында шундый көчле таянычны тоеп тору Рәниягә рәхәт, шул ук вакытта күкрәк эчендә, кайдадыр бик тирәндә, нечкә генә кайнар агым сизелер-сизелмәс чыңлап йөрәкне сыкратып куя, ул үзе моның сәбәбен белми, хәтта бу хакта башына да китерми. Бары Рәфистән күзен алмыйча, аның киләчәк турындагы берсеннән-берсе матуррак, ул гына да түгел, бераз тылсымлы әкиятне хәтерләткән жилкеткеч уй-хыялларын гына тыңлый. Ул аңа үзенә ышанган төсле ышана, шушы яшь һәм гайрәтле кеше күңелендә йөрткән һәм хәзер йөзләгән киртәләргә жиңә-жиңә тормышка ашырырга керешкән хыялларына кушылырга бөтен барлыгы белән әзер.

— Авылны төзәргә хыялланабыз, — дип дәвам итте шул ара Рәфис. — Бик мавыктыргыч, шул ук вакытта катлаулы мәсьәлә бу, Рәния! Мин күңелем белән шуны сизәм: хәзерге авыллар үткәннән күтәрелә килеп шунда яшәгән кешеләрнең жанына берегеп үскән, аерылгысызга әйләнгән. Йортларның, жәмәгать бишаларының архитектурасы гына түгел, ярларында тезелешеп үскән карт өянкеләренә тикле шул авылның аңа гына хас үзенчәлеген төсмерли. Шулай булгач, мәйдан урыннары, изге каберлекләр, озын агач улактан чөлтерәүче чишмәләр — болар барысы кул тидерелмичә сакланырга, авыл үсеше шул үзенчәлекле нигезләрдән күтәрелеп китәргә һәм аның үзенә генә хас архитектура йөзен яңа төзелешләрдә чагылдырырга тиеш.

Рәфис теге вакытта Айрат Бәдретдиновичка әйткән халык традицияләре, культура үзенчәлекләре авылның архитектура формасына да караганлыгы турында уйлап, эченнән генә: «Болар бөтенесе шул шаулы өянкенең төп кәүсәсе инде, — дип куйды. — Хәзерге заман стилиннән өстәлгәннәргә, ягъни ботак-яфраклары барыбер шул төп кәүсәгә ярашырга, аңа туры килергә тиеш».

— Ә мондый авылны төзәргә, — дип дәвам итте ул Рә-

ниягә, — теләсә кем алына алмый. Ул белгеч, һичшиксез, шул төбәктә туып, аның яшел чирәмнәрендә тәгәрәп уйнап үскән, ул авылның изге сулышын бөтен барлыгы белән йөрәгенә сәңдергән һәм, билгеле инде, архитектура белеме алган кеше булырга тиеш.

Рәфис Рәниягә таба борылып сүзен очлады.

— Авылның тышкы күренешен генә түгел, анда яшәүче кешеләрне, аларның күңелләрен дә без сезнең белән бергәләп үзгәртеп корырбыз, Рәния.

Рәния әйтерсәң томандай бөтерелгән кайнар дулкынга эләккән дә, шуның рәхәт һәм куанычлы әсирлегеннән ычкына алмыйча, каядыр еракка, очсыз-кырыйсыз чиксезлеккә таба йөзә иде. Аның йөргән егете Минәт белән икәүдән-икәү калып утыргалаганы бар, ләкин үзе белән бервакытта да болай булмый иде. Ул, барлы-юклы гомерендә беренче мәртәбә, башны әйләндергеч татлы томанлыкта адашып калгандай булды.

— Сөз боларның барысын кайдан уйлап чыгарасыз? — диде Рәния, һаман әсәрләнүеннән аерыла алмыйча.

Рәфис көлеп куйды.

— Кайдан уйлап чыгараммы? Хәзер сөйләгәннәр бер минем генә хыялым түгел, Рәния. Мин бит кешеләр арасында яшим. Берсе бөртөрле кызык фикер әйтә, икенчесе бүтәнне. Дәшми генә шуларны күңелгә сала барам.

— Күңелгә сала барасыз... Кызык...

— Биергә чыгабызмы, Рәния?

— Чыгабыз.

Рәния бу сүzlәрен дә ничектер аңыннан тыш әйтте. Хәзер үзен култыклап алган Рәфиснең төрлө төсләр балкытып яңгыраган көйләр уртасына алып баруы, янәшәсеннән генә зырлап әйләнәп үткән парлар өнөндә түгел, ә бәлки хәзер үзе яши башлаган тылсымлы әкият эчендә кебек иде. Рәфиснең көчле куллары ихтиярына буйсынып вальска биеп киткәндә, бу әкият дөньясы зырлап әйләнде, вакыт-вакыт каядыр еракка китеп югалды, андый чакта Рәниягә чуар калейдоскоп уртасында икәү генә калган күк тоелды. Гүя шул сихри калейдоскоп, тоташ бер музыка булып, икесен урап әйләнә, шул нәрсә аларны башка кешеләрдән, серле пышылдашулардан аера кебек. Жемелдәп янган ялкынлы үзәктә — тик алар гына... Мәнә калейдоскоп сызыкларын өзеп, алар янына базык кына бер гәүдә кысылып үтте, колак төбөндә учны учка шапылдаткан аваз яңгырады. Һәм әлегә ят гәүдә арага сарылып керде. Икенче секундта Рәфис, ялгызы басып торган хәлдә, Рәниянең бүтән берәү белән зырлап әйләнәп китүен, чәчен бер якка тузгытып артка каерылган башын, анда — Рәфистә калган сыкранулы күз карашын төсмерләде.

Рәфис ишекне доңгылдатып ябып өйдән чыгып киткәч, Гөлфинур үз-үзен белештермичә тышкы якка ташланды.

— Рәфис! Рәфис, дим!

Әмма Рәфис җавап кайтармады.

Гөлфинур, ишек яңагына маңгаен терәп, бермәлне бөтен дөньясын югалткандай миңгерәп, күкрәгеннән бугазына үрләгән шыксыз әрнүне эчкәрәк куарга теләде. Тик бу әрсең сыкрау аның ихтыяр көченнән өстен, ул ургылып, ташып күтәрелә дә буылдырып тынсыз итә. Кыз аны йотарга тырыша, ләкин авызы чатнап кипкән, тамак төбә кырышып катып калган. Күе караңгылыкта аңа килеп сарылган юантык гәүдә, тимердәй куллары белән биленнән уратып алган да аны бүлмә эченә таба сөйри, кыз тартыла, газаплы булса да, әлегәчә ишек яңагына сөялеп тору кирәгрәк, шунда — ялгызлыкта, беркем дә комачауламаган чакта ул көчләрәк, бөтен барлыгы белән бертөрле уйлары белән калганга, бар омтылыш-куәте шул уйлар юнәлеше белән агылганга ул үзе өчен ышанычлырак. Шул уй-хисләреннән аерылса, таркауланып, йомшарып төшсәң ул сизә, тик аннан соң ни буласын гына башына китерми.

— Өйгә керик, йомшагым. Фәкәт шулай.

Гөлфинурның үз-үзен кысып бәйләп торган ихтыяр жепләре өзелеп китә, күңел кыллары бушая, эчәндә тулышкан, бары көч белән тоткарланып торган ачы һәм мәрхәмәтсез дулкын кайнар сулышы белән көйгән бугазы аша үксеп-шашынып тышка бәрәп чыга.

— Нигә мине газалыйсың, Шәмсүн абый?!

Шәмсүн калтыранып кызны кочаклый, иркәли.

— Газаламыйм, йомшагым, мин сиңа бары бәхет теләм... Ә сиңең бәхетәң миндә... Фәкәт шулай... Мин аны сиңа кайтарып бирәм.

Менә инде алар мамыктай күпереп торган йомшак, ап-ак урын өстендә янәшә яталар. Шәмсүн үксеп елаган кызны коча, яшыкка чыланган битеннән кат-кат шашынып үбә...

— Бәхет бирәм сиңа!

Гөлфинур, илереп елавыннан аерылып, Шәмсүннең колагына пышылдаган сүзләренең мәгънәсенә төшенергә тели:

— Бәхет бирәм...

Ул янында яткан юан һәм ят гәүдәгә борылып карый, ләкин караңгыда бары аның тонык чагылышын гына абайлый.

Нинди бәхет бирмәкче соң ул аңа? Әйе, ул аның өчен нәрсәләрдер эшләде инде. Килә-киләшкә эшкә урнаштырды, күп тә үтмәде, фатирлы итте. Калага-мазарга барырга кирәк

икән, «Волга»сын бирде. Сораса-сорамаса да, теләгәннен канә-гәтләндереп торды. Кемгә әләгә бу чаклы игътибар?

— Хан сараендагы принцессадай яшәрсең.

Анысы да булыр. Совхоз аның кулында. Ул каты куллы. Үз сүзен сүз итәр өчен, урталай ярылырга әзер кеше. Хәзер Гөлфинурга әйткән тылсымлы сүзләре дә жилгә очмас. Ләкин нәрсәсе юк соң?

Караңгыда тонык кына булып Камилнең елмаюлы йөзе төсмерләнде. Гөлфинур, аны ачыграк күрергә теләп, күзләрен киереп ачты. Ләкин әлегә йөз жетеләнмәде, киресенчә, сүнә барды, аннары бөтенләй юкка чыкты. Аның урынына Рәфиснең үзәккә үтәрлек бик таныш йөзе пәйда булды. Монысы тере һәм каршында ук иде. Гөлфинурның йөрәге парә-парә булып телгәләнде, күкрәген әчеттереп яңа дулкын кузгалды, яшь тамчылары ургылып ташыды.

— Тынычлан, Гөлфинур!

Шәмсүн, урыныннан кузгалып, караңгылык эченә кереп китте. Нәрсәдер кыштырдады, нидер чылтырады.

— Менә дару, эчеп жибәр, бердән тынычланырсың...

Шәмсүн бер кулы белән аның бөдрәләнгән чәчләре тузгып мендәргә сибелгән башын югары күтәрде. Стаканның салкын кырлары кызның ирененә төртелде.

Гөлфинур эчсә дә эчте, эчмәсә дә эчте. Шәмсүн стакан-дагы сыеклыкны үз кулы белән кызның авызына бушатты. Гөлфинур тончыкты, ачы эчемлек аның тамагын корыштырды, эчен ут итте...

Рәхәтлектән оеп талгын гына йөзеп баргандай, Гөлфинур үзенәң баягы үксүләрәннән кыргыйланган аваз чыгарып көлеп куйды. «Жүләр мин, жүләр... Әйтерсең дөнья әллә ничә тапкыр килә кешегә. Уфтанып, сыкрап яшәмәсәң соң...»

Үзенә һәрвакыт яхшылык кына китерүче, бүген дә газап-ларыннан йолып алган Шәмсүн аңа якин булып, ышанычлы таяныч сыман тоелды. Тотрыгын югалткан куллары белән ул янында яткан нык һәм базык гәүдәне кочып алды.

— Рәхмәт сиңа...

— Йомшагым минем...

Шуннан дөнъяның өсте аска килде. Эссе һәм татлы газап бар дөнъясын актарып, авырттырып дулады да суынып, тынычланып үкенечле әрнү булып калды.

...Икенче көнне йомшарып хәлсезләнгән аякларын көч-хәл сөйрәп эшеннән кайтып килешли, таныш чат буенда аны Рәфис көтеп алганда, әлегә әрнү куерып, йөрәген бер йом-гакка жыйгандай кысып алды, бөтен тәне эсселе-суыклы булып китте.

Рәфис Гөлфинурның йөзенә күтәрелеп бакса, бу үзгәрешне сизәр иде. Ләкин ул керфекләрен югары күтәрмәде.

— Гафу ит, — диде ул, гаепле тавыш белән, — мин кызып киткәнмен.

Гөлфинурның тавышы калтыранып, сулыгып чыкты.

— Соң инде, Рәфис. Мин хәзер Шәмсүннең хатыны.

Аң белән кабул ителми торган бу зур һәм коточкыч сүздән Рәфиснең аяк астында жир убылгандай булды.

20

Ак кофтасы жыерылган бил турысыннан жайсыз гына кысып Рәнияне артка каерыбрак әйләндергәндә, Минәтнең күкрәге эчендә ташландык йортны хәтерләткән буш шыксызлык изри иде. Гүя аның һәр әгъзасы жыештырылмаган өйдә тәртипсез рәвештә ята, аларны кузгатып, билгеле бер тәртипкә китерү гаятьтә авыр, көч житмәслек эш кебек.

Ниһаять, ул аңкавына ябышкан кытыршы телен читенлек белән урыныннан кузгатты.

— Мин сине ярты сәгатьләп эзләп йөрим, ә син баш зоотехник белән...

Минәтнең сүрән салкынлык белән чыккан авазы Рәниянең дә жанын суытып жибәрде.

— Мин эш хакында киңәштем, — диде ул коры гына.

— Эш турында гәпләшер чак шул...

— Кайчан һәм кем белән сөйләшү минем эш.

— Син яхшылыкны әнә ничек түлисең.

— Яхшылыкны?

Рәния Минәтнең нәрсә хакында төрттереп әйтүен аңлый иде. Үпкәләгән саен, ул шуңа ишарә ясый. «Нигә дип аның шул «яхшылыгына» риза булдым?» Рәния, башын капыл гына кешеләр биешкән якка борып, ул хакта уйламаска тырышты. Ләкин бу шыксыз уй күчеленә бер кердеме, аннан тиз генә котылдым димә.

...Әйе, Минәт Рәниянең тормышына кинәттән генә, көтмәгәндә килеп керде.

...Жыйнак кара сумкасын саксыз гына кулына тоткан да акрын адымнар белән кыз бала бара. Карашы ерактагы билгесез ноктага төбәлгән. Дөрөсрәге, ул берни күрми, керфекләрен тирбәлдереп күз алмасына килеп бөялгән яшь бөртеген әледән-әле кысып чыгара. Юлга карап бармаганга, тигезсез урыннарда сөртенеп тә куя. Ул аңа да әһәмият бирми. Наман шулай бер килеш, бөтенләй максатсыз сүлпән генә алга баруын белә.

Арттан машина гүләве ишетелсә дә, ул аңа да игътибар

итмәде, бары берничә мәртәбә ачы сигнал биргәч кенә, ашык-мыйча юл читенә тайпылды һәм күз яшен күрсәтмәс өчен артына борылды.

— Кил, утыр, Рәния!

Рәния үзен машинага утырырга дәшүченең тавышын таныды, бу совхоз директорының тәминат буенча урынбасары Минәт иде. Аңа борылып карыйсы урынга, кыз, юлдан бөтенләй читкә китеп, янәшәдәге таллыктарга таба бара башлады.

Минәт, «Жигули»еннан чыгып, Рәнияне куып житте.

— Сиңа ни булды, Рәния?

— Берни булмады.

— Әйдә, әйдә, утыр машинага, мин дә Әлкәскә кайтам бит.

Ул кызны, сак кына иңнәрәннән тотып, машинага таба әйдәде.

Машина кузгалып киткәч тә, бер мәртәбә дә күзләрен күтәрәп карамаган, һаман карашын түбәнгә кадап утырган Рәнияне Минәт тынычта калдырмады, калку маңгае астында ягымлы желтерәгән коңгырт күзләрен кызга текәп һәм очлы иреннәрен бер-берсенә ышкыгандай итеп сорашуын белде.

— Нигә бу чаклы күңелсез син, Рәния? Кем рәнжетте соң сине?

Рәния башта дәшмәде, күкрәге эченнән күтәрелеп, үсеп килгән тыелгысыз үксү дулкынын бөтен ихтыярын жыеп бастырырга, кире куарга тырышты. Ләкин авырлыкларны, борчуларны жиңәргә өйрәнмәгән күңел нечкә иде, нәзберек иде. Бугазына ук килеп житкән әлегә мәрхәмәтсез көчнең тышка ургылып чыгуын ул тыеп кала алмады. Үзенең институтка имтихан тотарга баруын, әйбәт кенә билгеләр алса да, конкурстан уза алмавын, яшенә буыла-буыла, Минәткә сөйләп бирде.

— Кайгырма юкка, — диде Минәт, ягымлы булырга тырышып. — Икенче елга институтка керергә үзем булышырмын. Минем анда белгән кешем бар.

Моңарчы Минәт Рәнияне әллә ничә тапкыр озатмакчы булса да, кыз аннан качкан иде. Бу юлы ул Минәтнең майлы җим куйган кармагына үзе килеп капты.

...Рәния, капыл кабынып китеп, ике кулы белән Минәтне үзеннән этә башлады.

— Жибәр мине!

Минәт капыл хәрәкәт белән Рәнияне тагы да ныграк үзенә кысты.

— Жибәрмим. Миннән алай ансат ычкынам димә!

— Әллә эчеп килгән инде?

— Эчмичә дә исерек мин бүген.

Рәния бу юлы йомшаграк итеп Минәтне читкә тибәргән-дәй итте.

— Чынлап та, жибәр әле, болай кирле-мырлы сөйләшеп торганчы.

Минәт үзен кулга алып йомшарырга тырышты.

— Ярар, житәр, жүләрләнмә! Кешеләрдән яхшы түгел.

— Кешеләрне әле исеңә төшердеңмени?

— Рәния, — диде Минәт, инде бөтенләй ачуын онытып, — ике көннән мин командировкага китәм бит... — Ул тагы нидер әйтмәкче иде, шул чакны музыка тынып калды.

— Ярый, хуш инде китсәң.

Рәния кулын Минәттән ычкындырып читкә атлады.

Минәт, һәркайсы борчу-куанычы белән мәшгуль кешеләрне көч-хәл аралап, аны куып житте.

— Син нәрсә, Рәния, әллә минем белән сөйләшергә дә теләмисеңме?

— Сөйләштек бит инде.

— Рәния...

— Ни булды?

— Нигә бүгенге бәйрәмне шулай караңгылыйсың син?

Рәния дәшмәде. Аның бу соравына җавап бирергә горурлыгы кушмады. Чөнки бу күңелсез әңгәмәне үзе башлый торып, аңа шундый гаеп ташларга маташуы яңалык түгел, бу Минәтнең гадәтенә кергән бернәрсә иде.

Рәнияне «Жигули»ена утыртып авылына озатканда, Минәт, рульне арлы-бирле боргалап, берни булмагандай төрле кызык хәлләр турында сөйләнеп барды, үзе әледән-әле кызга күз төшереп алды, күңеле йомшамаганмы, янәсе.

Рәния алга караган да ак таш сын кебек төз генә кыймшанмыйча утырып баруын белә.

Минәт Рәниянең холкын яхшы ук өйрәнгән: мондый хәләттән аның тиз генә чыгасын көтмә, һәрхәлдә, бүген ул аңа үзенең сөйкемле елмаюы белән елмаймас та, авызын ачып сүз дә әйтмәс.

Ул кесәсеннән шоколад конфетлар алып кызга сузып карады.

— Мә, суырып бар, бер эш булыр.

Аламы соң! Сузып торган кулы аргач, Минәт конфетларны мыштым тына кесәсенә салды. Шуннан соң ул да бүтән сүз катмады, авыз эченнән ниндидер көй көйләп, алга карап кына барды. Бары йомшак гөлдәрәп машина моторы эшләгәне, кантар-кантар сикәлтәле юлны узганда коңгырт күн белән тышланган сыгылмалы утыргычның зеңгелдәп тирбәлеп куюы ишетелә иде.

Икенче көнне эштән соң, елтыравыклы аксыл «Жигули»ен жылдереп озатырга килгәч, Рәния машинаның кыйгач ишегенә сөялеп торган Минәтне көләч йөз белән каршылады.

— Кая, кичәге шоколадларыңны үзең генә ашап бетердеңме? — диде ул аңа шаярып. Кичәге үпкәсе кояштай елмаябында эреп юкка чыккан иде.

— Сиңа дигәнгә кагылу юк инде, — диде Минәт, кызың авыр хезмәттән катыланган учына фил рәсеме төшерелгән шоколад конфетлар өеп. Рәния, тирә-ягы вак куаклыктар белән чуарланган юл буенча жиңел тирбәлеп барган машинаның алгы утыргычында иркәнәеп утырып, шоколад суыра-суыра бертуктаусыз сөйләнәп кайтты. Аңа бүген барысы да кызык иде: Шәмсүн абыйсының жәйләүдөгә тычканнан куркып ничек йөгереп китүе дә, ала сыерның, мөгри-мөгри, нәни бала кебек артыннан ияреп йөрүе дә, хәтта муенына кереп черелдәгән яшыкелт чикерткә дә...

Минәт, очлы иренен мәзәк итеп алга сузып, кыз белән бергә көлдә, үзе дә, аның сүзенә ялгап, гыйбрәтле хәлләр сөйләп алды.

Рәниянең күңеле жиде кат күркә күтәрелгәндә, аның белән сөйләшәргә була, иң четерекле сүзгә дә кузгатырга...

Рәния, Минәтнең тиктомалга тынып калуына гажәпләнәп, аның ягына борылды.

— Бер уй килде әле башка, — диде Минәт, юлны күзәтүен дәвам итеп, — командировкага әллә сине дә алырга инде? Тагы егерме көннән Кавказга барам бит. О, нинди шәп хәзер анда!

Рәния авызын ачып аптырап калды.

— Ничек мине? Ә эш?

— Бер ун көнгә сора. Син быел ял да алмаган бит әле.

— Мине шундый мул сәт вакытында кем жибәрсен!

— Үзең, баш зоотехник минем дусым, дигән буласың. Минәт белән мин дә тәҗрибә алырга барам, диген.

— Тиле.

— Нигә? Мин чынлап әйтәм, Рәния. Мин бит андагы комплекслар белән танышырга барам. Әйдә, дөньялар гизеп кайтырбыз.

Чит-ят жирләр йөреп, һәртөрле мөгжизалар күрәп кайтсаң иде, дип, һәрвакыт хыяллана иде Рәния. Ләкин бу аңа тормышка ашмас бернәрсә булып кына тоела иде. Чөнки, унны бетергәч үк, ул фермада эшли башлады. Ә фермада эшләүченең алай читләргә китеп сафа чигеп йөрергә вакыты юк, бигрәк тә жәй көннәрендә. Жәй көне ял алса да, өйдә эшнең бетәсе юк.

— Мин бик барыр идем, — диде Рәния, дулкынлануынан кызарынып. — Тик ничек оялмыйча сорыйм соң?

Серкә ярып утырган арыш басуы чайкала-чайкала артка очты. Минәт, юлны күздән ычкындырмаган хәлдә, әледән-әле Рәния ягына борылып кызу-кызу сөйләргә тотынды:

— Сора, Рәния, мине якын итсәң, яратсаң, сора! Икәү бергә нинди күңелле булыр... Синнән башка ярты ай буге саргаеп үләм ич мин... — Минәт, Рәниянең борыны ризасызлык белдереп жыерыла башлавын күреп, әйтеп куйды: — Ярар, борчылма, ул ягын мин үзем жайлармын.

...Тиз йөрешле поездның ресторанында кешеләр күп түгел: торшер янып торган аргы башта ап-ак чәчле, тулы гәүдәле беррәү, озын чәч учмасы уң якка салынып төшкән чегәнгә охшаган кара-кучкыл йөзле хатын белән кызу-кызу нидер гәпләшә, Рәниянең каршындагы өстәл янында коньяк халкына тартым чырайлы ир ликер шешәсеннән нечкә билле рюмкага эчемлек агызып, ялгызы гына шуны чөмереп утыра. Үзе, әледән-әле тырпаеп торган мыегын төзәткәләп, бертуктаусыз сигарет тарта. Баш очында бөтерелеп куе төтен болыты эленеп тора. Иценә керләнеп беткән тастымал элгән, кыска буйлы, базык официант ир мыштым гына килеп баскач, Минәт меню кәгазен укып утырган жиреннән башын күтәрде.

— Безгә, — диде ул суза төшеп, — бер шешә әрмән коньягы...

— Син нәрсә, — дип бүлдерде аны Рәния, — мукәләп йөрмәкче буласыңмы?

— Без икәү бит.

— Миңа кирәкми!

— Бер шешә әрмән коньягы, — дип кабатлады Минәт, — закускага — кара уылдык һәм тозлы кыяр... Ә ашарга... — ул Рәниягә борылды. — Тавык алабызмы, әллә шашлыкмы? Рәниянең күңеле сынган иде.

— Теләсәң нәрсә ал, — диде ул сүрән генә, үзалдына караган килеш.

— Бер шашлык, бер тавык, — диде Минәт, — тагы минераль су. Хәзергә житеп торыр, аннары үзем әйтермен.

Официант аягындагы йомшак башмакларын идәннән шудырып кыштыр-кыштыр китеп баргач, Минәт Рәниянең иценнән кочып алды.

— Юкка күңелеңне төшермә, Рәния, сине беркем көчләми, үзеңчә иркенләп кәефләнеп утыр. Ял ит.

«Чынлап та, — дип уйлады Рәния, — нигә дип артык чәбәләнәм соң? Гомергә бер поезд ресторанына эләккәнмен икән, үз-үземне онытып, рәхәт чигеп барырга була бит».

Минәт Рәниянең саран гына елмаеп куюын абайлап, тагы иценнән кочып алды.

— Менә шулай. Гомер бер генә килә, нигә үзеңне ясалма рамка эченә бикләп куярга. Аша-эч, уйна-көл, дөнья барыбер бездән каласы. — Моңысы Минәтнең һәрвакыт әйтә торган сүзе.

— Әнә, күрәсеңме, — дип дәвам итте ул, аргы баштагы ир белән хатынга ымлап, — ничек дөньяларын онытып утыралар. Дөрөс эшлиләр. Барысына да игътибар итә башласак, башта бер бөртек чәч калмас.

Шул ара официант соралган әйберләрне подносына тезеп китереп житкерде.

— Рәхим итегез.

Минәт жәһәт кенә бөтен нигъмәтләрне өстәлгә урнаштырды. Урынына утырды да, бик канәгать булып, учын учка ышкып алды.

— Бик шәп, бик шәп, — дип сөйләнде үзе.

Оста хәрәкәт белән коньяклы шешәнең бөкесе алынды, зәңгәрсу рюмкаларга нечкә агым булып черелдәп кызгылт-сары эчемлек акты.

Минәт бер рюмканы Рәниягә сузып, икенчесен үзе тотты.

— Безнең киләчәк бәхетебез өчен.

«Һаман шул бер үк сүз. Әйтерсең кешенең бәхете миләрне тилертә торган шушы кандала исле эчемлеккә бәйләнгән».

— Әйдә, — Минәт теләр-теләмәс сүрән хәрәкәт белән Рәния өстәлдән күтәргән нечкә билле рюмкага үз рюмкасын ченләтеп алды да капыл хәрәкәт белән эчемлекне авызына бушатты. Аннары, чыраен сыта-сыта, чәнечке белән өстәлдәге тозлы кыярга сузылды.

Рәния рюмкасын ирене янына китерүе булды, күңелне болгата торган кандала исеннән тончыгып кире өстәлгә куйды.

— Ә, юу-у-ук, — дип сузды Минәт, Рәниянең рюмкасын көчләп кулына тоттырып, — болай бармый. Син әллә безнең бәхетле булуыбызны теләмисеңме?

Каршыдагы мыеклы кеше, чем-кара күзләрен елтыратып, күзен алмыйча Рәниягә карап тора иде.

— Дивышка, коньяк, тфү! Кил, мин сине грузински вино белән сыйлыйм. Менә во! — Ул баш бармагын өскә тырпайтып күрсәтте.

Минәтнең көнчелектән йоннары тырпайды.

— Ыслушый, — диде ул аңа, — син безнең эшкә катышма! Без үзебез белербез нишләргә икәнән. — Аннары Рәниягә борылып сорап куйды: — Чынлап та, вино эчәрсең, бәлки?

— Берни дә эчмим!

— Элек капкалый идең бит. Казанга баргач, «Акчарлак»та, ә? Син хәтта коньяктан да баш тартмадың...

Рәния зәһәрләнеп пышылдады:

— Элек, элек, ә бу хәзер...

— Вут эты да... — Минәтнең кара-кучкыл йөзе тагы да караңгыланып китте, кош авызына охшаш иреннәре үтә оч-

лаеп калды. Ул берсүзсез генә коньякны рюмкага салды да очлайган иреннәрен сузып эчеп куйды. Хәтта артыннан азык-мазар да капмады. Бары тамагын гына кыргалады.

«Нинди кызык, — дип уйлады Рәния ачынып, — бары тик эчәргә. Эчсәң син әйбәт, эчмәсәң — начар. Янәсе, хөрмәт итмисең. Кайчан кем уйлап чыгарган бу гажәеп ахмак-лыкны?.. Хәер, барысы да алай фикер йөртми. Әнә Рәфис абыйны кара, башында нинди матур уйлар, искитәрлек гүзәл хыяллар. Ул әнә шулар белән канатлана, очына. Аңа ясалма рәвештә күңелен күтәрергә кирәкми. Үз хыяллары белән болай да исергән ул. Жирдән түгел, күктән йөргән төсле.

Тукта, кайчан гына болай уйлый башладым соң мин? Шул Рәфис абыйны очратып, аның белән сөйләшкәннән соңмы?.. Элегрәк Минәт белән болай үжәтләнеп сөйләшми идем бит. Аның белән кызык тоела иде. Үзем дә берәр рюмка эчеп куя идем. Аннары, аның мәзәкләрен тыңлап әчем катып көлә идем».

— Нәрсә уйга баттың? — диде Минәт, Рәниягә таба иелеп. — Хет ашап утырыр идең.

Рәния чөнечкесен кулына алып чемченгәндәй итте. Ни өчендер аның ашыйсы да килми иде. Бүген аңа тавык ите дә, рестораннарда сирәк очрый торган кара уылдык та тәмсез булып тоелды.

Алар утырган вагон, кинәт кенә дөбердәп, авыр сөрлегеп куйды. Өстәлдәге рюмкалар чылтырап авып киттеләр.

— Шулай кинәт туктатмасалар соң, — дип сукранды Минәт.

Рәния дәшмәде. Ул, тузанланган вагон тәрәзәсенә борылып, үзләре туктаган станцияне күзәтә иде.

Поезд дөбер-шатыр килеп яңадан кузгалды, тыныч кына текелдәп, йөрешен арттыра-арттыра, юлын дәвам итте.

Шул вакыт каршыдагы буш урыннарда озын буйлы, кызыл чырайлы ир белән чырадай ябык гәүдәле, күз төпләре зәңгәрләнеп көйгән хатын килеп утырды. Ир терсәгенәчә сызганган таза беләкләрен селки-селки хатынга нәрсәдер исбатлап менюны караштырган арада, Минәт Рәниягә елыша төшеп очлы иреннәрен кызык кыймылдата-кыймылдата сөйләнеп алды.

— Тегеләргә күз төшереп ал әле. Күренеп тора, тиң түгелләр. Ир үзен ничек бәйсез, хәтта бераз дуамал тота. Бәясен белә, янәсе. Ә хатын, мескен, бөрешкән, ире ни әйтсә, шуңа буйсынып, бер үк вакытта аны югалтудан куркып, әнчәктәй артыннан ияреп йөри бугай.

— Шуннан ни әйтмәкче буласың? — диде Рәния сүрән генә.

— Ни әйтим, бу дөнья шактый кызык, дим. Кемнәрне генә очратмыйсың.

Рәния чыраен сытты.

— Нәрсәсе кызык ди аның? Кызганыч кешеләр.

— Әле болары чепуха! Теге командировкага баруымда тап булдым мин кызыклы экзemplярларга. Вут эты да! Минем иптәш егет кәрлә генә бер мужикка төртеп күрсәтә. Мин бу бәндәне беләм, ди. Авылда тора. Йортлары янган булган, ди. И нишләгән дисең? — Минәт күз чокырларында тирән утырган коңгырт бәбәкләре белән Рәниягә карап алды. — Авылдан авылга йөрөп хәер эстәргә чыккан. Хатыны, үзенә иярергә теләмәгәч, шундый каты тотып ярган, мескеннең кабыргаларына тикле чатнап сынган...

— Колхоз булышмаганмыни?

— Булышкан. Бүрәнәсен дә, калаен да биргән, бушлай йорт салыр өчен осталар да жибәргән. Ә бу моңа гына риза булмыйча, Мәскәүгә, тагы әллә кайларга язган. Колхоз рәисе, бичара, тәмам гажиз булып, жәй буге эшләргә «Беларусь» тракторы биреп торырга мәжбүр булган. Теге кеше шуңа барып житкән — райондагы колхозларның эшчеләргә айлык зарплата бирү көннәрен белеп, шул көнне хатыны белән касса янында басып акча жыя икән. Ир дигәнә акчаны унар сумлык булса гына ала, ким биргәннәрнең йөзенә ыргыта, ди.

— Оятсыз...

— Нәтижә нинди диген син: кирпечтән ике катлы өй салдырган. Аскы катында баз, гараж... Ә өскесендә йокы, кунак бүлмәләре, ашханә... Өстәвенә «Волга» машинасы алып жибәргән...

— Нинди комсыз, жирәнгеч кеше. Кешеләрнең киң күңеллегеннән, дәүләтнең халык ихтияжын кайгыртуыннан ничек оятсыз файдаланган.

— Маладис кеше ул, — диде Минәт, ниндидер аяусыз тон белән. Ул вагон тәрәзәсе аша жемелдәп-жемелдәп чабышкан шардай утларга караган иде, шуңа күрә Рәниянең бу сүзләрдән гаять гажәпләнөп авызын ачып калуын күрмәде. — Бу дөньяда барысы да уйный. Оста уйнаганы ота, уйный белмәгәнә оттыра.

— Син нәрсә сөйлөсең? — диде Рәния, Минәтнең бу сәер фәлсәфәсенә хәйран калып.

— Әллә шулай түгелме? — дип дәвам итте Минәт. — Бу очракта әлегә кеше бәлагә тарган мескен ролен уйнаган... Әйе, әйе, ул аны уйнамаса да, аңа ярдәм итәрләр иде, өен салып бирүдә булышырлар да иде... Һәрхәлдә, урамда калмас иде. Ләкин шундый зур, мәһабәт йорт торгыза алыр идеме ул? Гаражы, машинасы булыр идеме? Күрәсең, ул ахмак булмаган, бәхөтсөз очрактан файдаланып кала алган һәм откан.

— Намуслы кешеләр исәбенә.

— Ачык авызлар исәбенә диген.

Рәния Минәтне беренче күргәндәй жентекләп карады.

Исерекме соң ул? Юк бугай. Коңгырт күзләре шар кебек ачык, йөзө җитди. Бары кара-кучкыл киң маңгаена гына бөрчек-бөрчек тир тамчылары типкән.

— Син үзең кемне уйныйсың соң? — диде Рәния дулкынланып. Аның тавышы калтырый иде.

Минәт Рәниянең тавышындагы бу үзгәрешне дә сизмәде.

— Минме? — диде ул, һаман шул тәмәке төтененнән томланган тәрәзәләргә караган килеш. — Әйе, мин дә уйныйм, һәрхәлдә, уйнарга тиешлемен. — Ул, капыл борылып, Рәниягә томырылып карады. — Нәрсә, мин бүтәннәрдән ким кешемә әллә?.. Син... син... — Ярсуыннан ул тотлыкты, чыпчык томшыгыдай иреннәрен аяусыз чәпелдәтеп, сүзләргә изеп-изеп чыгарды: — Әллә син мәкиббән киткән баш зоотехнигың уйнамый дип уйлыйсыңмы? Ничек кенә уйный әле! Бик эшлекле кеше булып кылана. Янәсе, ул халык өчен урталай ярылырга әзер!.. Сабыр ит, үз дөньясын торгызып, югары дәрәжәгә ирешсән әле, бүтәнчә җырлый башлаячак синең ул яраткан эшкуарың! — Үз-үзен белештермичә кызып киткәнгә ул авыр сулый, кулы өстәлдәге фужерларга, чәнечке-кашыкларга тотына иде. Моның белән генә канәгатьләнмичә, ул фужерга булкылдатып коньяк агызды да мышкылдый-мышкылдый төбенәчә эчеп бетерде. Берәздән аның коңгырт күзләре тонып калды, кабарып торган ялтыравыклы яңагы белән калку маңгае арасындагы чокырның төбенә үк төшөп утырган күк булды.

— Ярар, — диде ул, үзенә буйсынмый башлаган кулын жайсыз селтәп, — төкер барсына, шайтаным олаксыннар, ә без... без менә яшәрбез! — Ул килбәтсез итеп, Рәнияне, муеныннан кочаклап, үзенә таба яткырды.

— Җибәр әле! — Рәния, аның тирләгән йонлач һәм салкынча кулын ычкындырып, урыныннан тормакчы булды, ләкин Минәт кызың беләгеннән тартып утыргычына екты.

— Гафу, — диде Минәт, саңгырау тавыш белән, — гафу... Утыр син жайлап, үз урыныңа утыр... Яратам бит мин сине!..

— Ярату уенын уйныйсыңмы?

— Ә? — Минәт, нәрсәндер төшенергә теләгәндәй, аңа акаеп карап торды. Аннары хәмер белән томаланган зиһененә барып җитте, ахры, ят тавыш белән көлеп куйды. — Юу-у-ук, монысы уен түгел, бусы чын күңелдән.

Рәния жәһәт кенә урыныннан торды да чыгу ягына таба китте.

— Тукта, Рәния! — Минәт алпан-тилпән аның артыннан атлаган иде, официант аның юлына аркылы басты.

— Түләгез башта!

— Түлибез аны, — диде Минәт һәм, кесәләрен актарып, бөгәрләнеп беткән кәгазь акчалар чыгарды. Аларны йомарлаган килеш санамыйча гына официантка сузган иде дә, исенә килеп бармак янап куйды. — Күпме? Егерме суммы? — Ул озак кына күрсәтелгән сумманы оештыра алмыйча тинтерәп бетте. Аннары кулын селтәде дә кулындагы кәгазь акчаларны өстәлгә ташлап чыгып китте.

Рәния үзләре урнашкан купе янындагы вагон тәрәзәсе буенда сөялөп тора иде. Ул үзенә таба абына-сөртөнә атлаучы Минәткә нәфрәтләнеп карап торды.

— Минем жаныкаем менә кайда икән, — диде Минәт, исерек тавыш белән бөтен вагонны яңгыратып.

— Кайда кешеләрең? — дип сорады Рәния аннан, ачулы тавыш белән. — Син бит, бүтәннәр каядыр чыгып киткәннәр, дигән идең.

— Ха-ха-ха! Шулай дидеммени?.. Дөрөсөн әйтмәгәнмен, ызначит... Купены тоташы белән сатып алдым мин... Ә нигә, без үзөбез дә арзанлы малай түгел.

Рәниянең бөтен күкрәген тутырып ниндидер ярсулы һәм үкенечле югалту тойгысы тыелгысыз төстә үсеп килә иде. Ул аны ничаклы тоткарларга тырышса да, жиңә алмады. Бу сәер тойгының асылы бүген Минәтнең — һәрвакыт бик ягымлы һәм тәмле телле булып кыланган егет кисәгенең, моңарчы үзе дус итеп йөргән кешенең — бизәкле кабыгын салып шәрәләнеп калуы булды. Шушы мәгънәсез һәм куркыныч дөнья белән танышу яшәешенең кайсыдыр чатында чынбарлыкка ашарга тиеш иде. Хәвефле чатка Минәт үзе алып килде. Кем белә, бәлки, бу юлы да, Рәниянең күзә томаланып, бүгенге күргән абайламый калыр иде. Күзенең хәзерге үткенлегә бары тик Рәфис белән очрашуыннан булды. Аның мөгъжизалы һәм шыр ачык дөньясы каршында Минәтнең яшәү рәвеше, тормыш позициясе бөтен шыксызлыгы белән аның күңелен ярып керде.

— Әйдә, керик купебызга, — диде Минәт, Рәнияне шул якка тибәрөп, — ял итик.

Рәния читкә тайпылды.

— Кермим.

— Син нәрсә, төне буге шунда басып торырсыңмы?

Рәния аска карады.

— Сыең өчен рәхмәт. Тик мин китәм.

Минәтнең күзләре маңгаена менде.

— Китәсең? Кая китәсең? Поезд бит бу, аннан төшеп калып булмый.

— Була! Синең поездыңнан төшеп калырга булдым мин, Минәт.

— Нәрсә? Нәрсә? — Минәт, Рәнияне ачыграк күрергә

теләгәндәй, күзләрен угалады, тирләгән һәм кан баскан күз бәбәкләрен зуррак ачып эшнәң асылына төшенергә тырышты. — Кая төшәсең! Аягыңны сындырырсың!

Рәниянең тавышы калтыранды.

— Сынасы сынган инде!

— Нәрсә сынган?

— Күңелем сынган, Минәт.

Минәт кызның биленнән кочып иркәләргә, назларга теләде.

— Юләрләнмә, Рәния, әйдә, керик. Оныт барсын да! Бөтен дөньясын оныт!

— Уен бетте! — диде Рәния, куллары белән агарынып калган йөзен каплап. Һәм тар коридор буйлап купелы вагонның аргы башына таба китте.

Минәт ава-түнә авыр атлап аны куып житте һәм, капыл хәрәкәт белән Рәниянең беләгеннән эләктереп, тупас итеп үзенә таба әйләндерде.

— Б-болай гына китмәссең, м-матурым. И-ике елдан артык мин сине саклап йөрдем... Күпме вакытымны әрәм итем, күпме акча туздырдым! Гаҗәпләнмә бер дә, санап бардым — мең ярым! Мең ярым, ишетәсеңме? Ш-шуны түләсәң, китәрсәң, матурым!!!

Моңысы чиктән тыш иде. Шушы чаклы коточкыч оятсызлыкны, мәгънәсезлекне ул барлы-юклы кыз гомерендә беренче мәртәбә ишетте. Кем дә булса хәзер ул ишеткәннәрне сөйләсә, ул һич кенә ышанмас иде. Менә нинди кабахәт кешене дус итеп, аның сүзләренә ышанып, хәзер әйтергә дә куркыныч, хәтта яратып йөргән бит ул! Рәния, бөтен гәүдәсен катырган тыелгысыз көчнәң ташуыннан, үз-үзен белештермичә Минәтнең мимылдап торган көпшәк яңагына сугып жибәрде. Һәм, бүтән артына әйләнәп тә карамыйча, купе ишекләренә, тәрәзә рамнарына бәргәләнәп-суккаланып, янәшәдәге вагоннарга таба йөгәрде.

21

Шәмсүн килеп кергәндә, Рәфис башын да күтәрмичә нидер язып утыра иде.

— Йә, мин әйткәннәрне эшләдеңме, ыслушый? — дип сорады Шәмсүн керә-керешкә.

— Син әйткәннәрне?... Кайсысын?

— Нәрсә әйткән идем соң?

Бер-берсенә бөтенләй ят булып әверелгән элеккегә дуслар эчке киеренкелектән сыннары катып кысан бүлмә буйлап әрлелле йөрде, максатсыз-нисез әле бер әйбергә, әле икенчесенә килеп тотынды, икесе дә бертуктаусыз авыр итеп көрсенде.

Рәфис күтәрелеп тә карамый, ә Шәмсүн, ул күрмәгәндә, аңа астыртын караш ташлап ала иде. Ул, билгеле, үзен Рәфис алдында гаепле итеп сизә, шуңа вөжданы газаплана, акланыр өчен алжып һәм тинтерәп кирәкле сүзләр эзли. Ләкин ул сүзләр юк, булуы да мөмкин түгел... Ә шулай да Шәмсүнгә Рәфис каршында үзенә гаепен жиңеләйтер өчен нидер уйлап табарга кирәк бит.

— Синәң белән сөйләшү кыен миңа, — диде Шәмсүн, зарланулы тавыш белән. — Бөтенләй дошман булып киттең, ыслушый. Хәтта дусларыңның туена да килмәдең. Бәлки...

Рәфиснең капыл чагылып киткән нәфрәтле карашыннан Шәмсүннең сүзе өзәләнеп калды. Ул: «Алай», — диде дә, ике учын тезләре арасында кушырып, утыргычка барып утырды. Түбән караган килеш, башын да күтәрмәде, гүя аңа Рәфис әле һаман шул үтергеч карашы белән текәләп тора кебек тоелды. Мондый авыр хистән ул кечерәеп, бөрешеп калгандай булды. Рәфис, Шәмсүннең мекенлеген тоеп, үзен аннан өстен хис итте. Шул горур тойгыдан аның ирен читләре елмайгандай кыймылдап куйды, күзләрендә усал очкыннар кабынды.

— Син юкка кайгырма, Шәмсүн дус, — диде ул, гадәттә булмаганча ныгып киткән тавыш белән, — бернәрсә дә жимерелмәде... Мин аннан күптән бизгән идем инде. Араны өзәргә намусым базмыйча, кызыйны кызганып кына йөри идем...

Бу сүзләрдән Шәмсүн канатланып урыныннан сикереп торды һәм Рәфис янына ук очынып килде.

— Чыннан әйтәсеңме?... Миңа рәнжемисеңме?!

Ул ярысып, кубарылып яңадан өстәлдәге кәгазьләрен актара башлаган Рәфисне, иңнәрәннән кочып, дустанә үзенә тартты.

Рәфис чыраен сытып, салмак кына аның кулларын үз жилкәсеннән алды.

— Менә, — диде ул, кәгазьләренә башы белән ымлап, — синәң тәкъдимнәрең хакында үз фикерләрен әйтүләрен сорап терлекче иптәшләргә мөрәҗғәгать иткән идем. — Эчкә киеренкелектән бушанырга теләп ул бермәлне тын торды. — Алар буш вакытта уйланганнар, кайберсенәң бик кызыклы тәкъдимнәре бар. Беришесе минекә белән дә туры килә. Шуларны жыйнап, өйрәнәп, гомуми нәтиҗәгә килгәч, мин, һичшиксез, үземнең соңгы сүземне әйтермен.

— Алай, алай...

Шәмсүн, Рәфис янына кергәнче, иң башта комплекс башлыгы бүлмәсенә кергән, Рәфиснең бу мавыгулары хакында үзеннән бер яклы аңлатулар кушып сөйләп биргән Минәтнең каршы фикере белән йогышланган иде. Шәмсүннең күз кабаклары кысылып, ирене үжәтләнеп бөрешүеннән Рәфис аның үзе сөйләгәннән кабул итмәячәген аңлады, шулай да бирешергә теләмәде.

— Мин аларны үз планнары, үз инициативалары белән эшләтергә тырышам, Шәмсүн! — диде ул һәм Рәния белән сөйләшүен исенә төшереп өстәп куйды: — Боерык белән генә эшләргә өйрәтергә кирәкмәс.

— Ниләр уйлап чыгарасың син, ыслушый?.. Ул халык, нәрсә әйтсәң, шуны гына эшләп йөрергә өйрәнгән инде.

— Бусы начар. Чөнки өстән тагылган боеру, ни әйтсәң дә, аның үзенеке түгел, ул стенага бәрелгән резин туп кебек читкә сикерергә мөмкин.

— Үтемле итеп боера белергә кирәк!

— Тупны ныграк бәргән саен, ул тагы да ераккарак читкә сикерә.

— Айрат Бәдретдинович белән икегезнең фәлсәфәгезгә иярсәң, аларны бөтенләй йөгәннән ычкындырып бетерергә була.

— Хәтерендәдер, мин үзем дә синең кебек тупас кылана идем. Төзүчеләр белән булган вакыйганы исеңә төшер. Шуннан соң мин күп уйландым... Ярамый икән ул алай, ярамый...

— Нәрсә ярый, ярамый, белмим. Әмма тәртип булырга тиеш! Фәкать шулай!

— Һәр эшченең эчке дөньясыннан чыккан тәртип. Андый эш кешесенең һәр омтылышы үзе белән. Уй-хыяллары, ижади планнары үзе белән... Шул нәрсә аны һәрвакыт эшкә әйдәп тора. Бу теләк тышкы тәэсир көченә аз бәйләнгән. Ул чит йогынтыдан башка да туа һәм дәвам итә. Аның ни дәрәжәдә давамлы булуы кешенең шәхси үзенчәлегенә, йә булмаса, моннан соң ялганып киткән яшәеш төренең сыйфатына бәйле... Ә өстән кушып боерык белән генә эшләүчеләрдә бу нәрсә юк. Әйдәп торучы эчке омтылыш булмагач, эче буп-буш. Бары үзенә күрә, өстән килеп боеруны көткән сигнал системасы гына бар.

— Болар барысы да, ыслушый, синең житәкче белән буйсынучы төркем арасындагы араны кыскарту турындагы сәер һәм ахмак фәлсәфәңнән килеп чыга. Әйе, эшчеләр үзбашына уйлана төшсә, начар булмас иде. Ләкин уйланамы соң алар? Аларның үзләре белеп, аңлап эшли башлавын көтеп торырга вакытыбыз бармы?

— Сирәк очракта ваемсыз кешене кузгатып жибәрү өчен көчләр алымы кирәктер. Тик кузгалып киткәч инде, ул кешенең үзендә дә эшкә омтылыш тәрбияләргә кирәк.

— Минем моңа вакытым юк, аңлыйсыңмы шуны! Миңа хәзер үк, һич тайпылышсыз рәвештә боерган эшемне үтәүләре кирәк! Ә моның өчен буйсынган кешеләремнең мине үзенеп бетмәүләре, житәкче буларак, серле бөеклек итеп караулары...

— Ышанып караулары...

— Ышаныпмы, юкмы, житәкче икәнсең, ул сиңа баш ияргә,

табынырга тиеш! — Шәмсүн, бөтенләй кызып китеп, кулларын айкый-айкый, бүлмә буйлап әрле-бирле йөри башлады. — Без, ыслушый, алланы тәхетеннән бәрәп төшердек, кешеләр болай да йөгәнсезләнде.

— Син әйткән серле бөеклек элеккеге вакытта билгеле даирәләрнең яман эшләр кытуларын, кешеләрне алдауларын яшерү өчен кирәк булган. Шуның өчен зиннәтле сарайлар, алтын тәхетләр, дәрәжәле тажлар уйлап чыгарылган.

Хәзер кешеләрне табындырып өчен әвәләп ясалган серле бөеклек турында сүз бара икән, димәк, аның артында көчсезлек, рухи ярлылык ята. Ә син, Шәмсүн, шул дәрәжәле таж артына үзеңнең кешеләрне яратмавыңны яшерергә телисең!

— Нәрсә дидең?!

— Әйе, әйе! Югыйсә нигә сиңа ялтыравыклы тажлар, ялган тәхетләр? Төкерекләп-әвәләп ясалган шикле бөеклек артына пошып кешеләрдән яшеренү нигә?! Киресенчә, безнең максатларыбыз, кылган гамәлләребез халыкка күренебрәк торырга, жаныбыз якты дөньяга шыр ачык булырга тиеш! Кеше өркеткеч сыман авызын ыржайткан серле аллага түгел, аңлаешлыгы, чат үзенеке булуы белән кызыктырып, тартып торучы тормыш югарылыгына гына теләп тартыла. Бу югарылык каршында без бөтенебез бертигез. Беребезгә дә тәхет бирелмәгән.

Шәмсүн Рәфиснең соңгы сүзләрен чыраен чыта төшеп тыңлады. Яңакларының өреләп китүеннән, күз карашының сүрәнләнеп калуыннан Рәфис әйткәннәр белән килешмәве ярылып ята иде. Ниңә еллар буе житәкче урында эшләгән бу кешенең бары үзенең хаклы булуына күнеккән холкы, тәжрибәсе үзеннән шактый ким булган берәүнең өйрәтүләрен кабул итмәде. Һәм каршы фикергә, кисәтүгә энәләре тиз тырпайды аның.

— Беләсеңме нәрсә, Рәфис дус, — диде ул, «дус» сүзенә мәсхәрәле басым ясап, — яшътәш булсак та, мин дөнъяны синнән шактый күп күргән, синнән дәрәжәлерәк урыннарда утырган кеше, шулай булгач, кирәк-кирәкмәскә акыл сатма инде син миңа. Бар акылым белән яшәргә ирек бир!

— Бу минем сүзем генә түгел, Шәмсүн, сиңең эш стилиң турында мин күп уйландым, иптәшләр белән дә киңәштем. Алар да шул ук фикердә.

Шәмсүн бөтенләй арысып китте.

— Бик оста булсалар, үзләре минем урынга утырсын!

— Анысына бик ашыкма, без әйткәннәр хакында уйланып кара. Сиңең совхоз житәкчелегендәге уңышсызлыklarга шундый зарарлы эш стиле гаепле түгел микән?

— Үткәндәге ялгышлыklарым белән кыйнама мине!

Рәфис басынкы тавыш белән, ләкин нык итеп әйтеп салды:

— Чөнки син шул үткәндәгән дәвам итәсең! Тәнкыйтьтән тиешле нәтижә ясамыйсың.

— Алай...

— Ниңә мәртәбә комплексны аерым карауга җайлап үзгәртеп корырга кирәклегә әйтелде, синнән уңай җавап ишеткәнөбез юк бит. Әллә әйтәләр сиңа, әллә — юк... — Рәфис, Шәмсүннең сүзсез калуыннан файдаланып, ничектер үзгәреп киткән тавыш белән әйтте: — Без идарә әгъзалары белән киңәшкәннән соң, сиңең авызыңнан тартып чыгарып булмый торган җавабыңны көтмәскә булдык, комплексны бүгеннән башлап сыерларны аерым карауга җайлап үзгәртеп кора башладык.

Шәмсүн күзләрен акайтты.

— Ә проект?

— Проектны да яңабаштан төзедек.

— Бу... бу...

Шәмсүн, кабарынып-бүртенеп, кәнәфиен аудара язып урыныннан торды, кулларын айкаштырып, иреннәрен дерелдәтә-дерелдәтә иң усал сүзләргә эзләде. Бугазыннан кубарылып чыккан давыллы аваз Шәмсүннең күгәренеп киткән иреннәреннән ычкынгандырымы, юкмы, шул вакыт туп ядрәсе шартлагандай көчле гөрелдәү бөтен дөньяны селкетеп җибәрде. Кешеләр, төрле яктан сибелешеп, шул дәһшәтле шартлау ишетелгән якка йөгәрештеләр. Өстенә бомба төшеп ярылгандай, яңа салынып яткан терлекчелек комплексы җимерелеп ята иде. Төш вакыты булганга, әле ярый эчке якта кеше булмаган, түбә ябып ятучы алты кеше түбәсе-ние белән бергә җиргә ишелеп төшкән.

...Чинап, «ашыгыч ярдәм» машинасы килеп җитте. Машинадан ашыгып ак халатлы шәфкать туташлары төшеп бәла булган урынга таба йөгәрештеләр. Имгәнгәннәрнең кул-аякларын, башларын ак марля белән урап, култыклап машина эченә урнаштырдылар.

Машина тузан туздырып кузгалып киткәндә, шулар арасында ыгы-зыгы килеп йөргән Рәфис, өс-башы ертылып, буялып беткән хәлдә, урам уртасында басып тора иде.

...Моңарчы тыныч һәм сүрән генә йөргән Шәмсүн бүген әллә ничек ашкынып, дәртләнеп кайтып керде. Көлсу жансызлык иңгән йөзенә саран алсулык җәелгән, яшькелт төс-төгә сусыл күзләргә явыз тантана белән яна иде.

— Башбаштакланып йөрүнең җәзасын алды ахыр чиктә! — дип кычкырды ул, гөрелдәвек тавыш белән. — Ишелде!!!

Гөлфинур сүзнең ни хақында баруын шунда ук төшенде, ләкин иренең бу дуамал тантанасын кабул итәргәме-юкмы дигән күк, уйлары белән каядыр китеп, кулларын җәйгән хәлдә хәрәкәтсез калды.

Шәмсүн, капыл гына килешсез талпынып, хатынын кочып

алды, сакал-мыек төрткөн яңагы белән аның аксыл йомшак битенә ышкыла-ышкыла авыр пышылдады:

— Димәк, бик белдекле даһиньң проекты яраксыз булып чыккан. Ха-ха-ха! Әле менә икенчесе дә ишелер, хәлемнән килсә, анысын үзем жимертер идем! — Шәмсүннең тавышы зәһәр гырылдауга күчте: — Барысын да, барысын да!.. Үзләре хәрабәләр астында калып коймакка әйләнсеннәр иде! — Ул, явызланып, ярсып, зур һәм тупас куллары белән Гөлфинурның сыгылмалы, жыйнак гәүдәсен кыскалап, башын аяусыз боргалый-боргалый, хатынының битен, муенын шашынып үбә башлады. — Ха-ха-ха! Менә, менә шулай кирәк! Ату, әзергә бәзер яшәмәкче, ә! Тот капчыгыңны киңрәк!

Гөлфинур, иренең чөнечкеле яңакларыннан, тәмәке һәм кызыл аракы исе аңкыган тынчу сулышыннан качарга омтылып, тартыла-тартыла ыңгырашып, башын читкә каерды, гырылдавык тавышыннан өшеп, гарык булып, елап жибәрер дәрәжәгә житте.

Ниһаять, Шәмсүн хатынының буйсынмас хәрәкәتلәре үзенә күңел ташуына, чәбәләнүләренә тәңгәл килмәвен абайлап, читкә талпынган гәүдәсен кочагыннан жибәрмичә, башын арткарак алып, шуны Гөлфинурның йөзеннән күрергә теләгәндәй, бермәлне аңа карап торды. Аның бөтенләй теләктәшсез шәүлә кунган күз карашын, үжәтләнеп кысылган иреннән күргәч, Шәмсүннең өстенә бозлы су койгандай булып китте. Ул, хатынына карамыйча гына, өметсез хәрәкәт белән аны үзеннән читкә этеп жибәрде һәм, салкынча маңгаен ике учы белән учлап, стена буендагы чуар корамалы диванга барып утырды.

Бүлмәдә авыр һәм тынчу тынлык урнашты.

22

Зәкия ханымның күк крепдешин күлмәк аша бүселеп торган тулы гәүдәсен мимылдатып, түгәрәк аксыл йөзле, ага-ра төшкән коңгырт чәчле башын артка ташлап китапханә ишегенә юнәлгән Гөлфинур тәрәзәдән үк күреп калды. Тагы: «Укучылар саның ник аз, формулярларың нигә тәртиптә түгел», — дип, жан-бәгыремә тияр инде.

Бүтән чакта да авыл советы председателе булып эшләүче Зәкия ханымны күрсә, әллә өрәге каты инде, ул һәрвакыт коелып төшә иде. Бу юлы да Гөлфинур кабаланды, каушады, инде ишектән үк килеп кергән авыл советы башлыгына урындык тәкъдим итәргә ашыкканда, өстәлгә өеп куелган китапларга терсәге тиеп, алары шап-шоп идәнгә коелды. Бөтен тәне кызышып, шыбыр тиргә батып, китапларны идәннән

жыеп маташканда, ул Зәкия ханымның, авыр гәүдәсен иеп, мышный-мышный үзенә булышканын күреп шаккатты.

— Зарар юк, зарар юк, — диде Зәкия ханым, Гөлфинурның аптырап, хәтта куркып калганын күреп. — Аның һәрвакыт кырысланган йөзә төче ягымлылык белән балкый иде. Бу Гөлфинурга үзен кулга алырга ярдәм итте.

— Бүген укучылар конференциясе үткәргән идем, — диде акрын һәм басынкы тавыш белән, — шулар белән кайнашып бүлмәне тәртипкә китерергә дә өлгермәдем.

— Синеке кебек китапханә булса, бүтән авылдагылар бертуктаусыз шапырыныр иде әле, — диде Зәкия ханым, калын ирен-нәрен салмак кыймылдатып, һәм тагы ягымлы итеп елмайды.

Авил советы башлыгының үзен шулай мактап үсәндереп жибәрүе Гөлфинурның күңеленә хуш килде.

— Тырышкан булам инде, Зәкия апа, әле менә...

— Бик әйбәт, Гөлфинур, бик әйбәт.

Гөлфинур, Зәкия ханымның шома йөзенә багып, соры күзләреннән чынлыкны, ихласлыкны укымакчы булды. Ләкин үзенә сөеп караган караш артында ни ятканын чамалавы кыен иде. Шул эшендә озак кына эшлөп үзенең чын асылын, уйларын эчкә яшерергә, кешесенә, вакытына карап үзен ничегрәк тотарга, йөз чалымнарын ни рәвеш үзгәртەرгә, шуңа ярашлы ниндиерәк сүзләр сайларга кирәклеге өйрәнәп беткән иде ул.

Зәкия ханымның урынсызга да үзен үсәндереп жибәрүен, бу вакытта гашыйкларча балкыган күз карашының эшнәң төп мәгънәсенә туры килмәвен берәз сизеп алганда саграк, тыенкырак булырга тырышса да, әллә ни тәҗрибәсе булмаган яш хатын өчен болай эшлөү көч житмәс ихтыяр сабырлыгы таләп итә иде. Бу рәвеш үзен газаплаганчы, очындыргыч сүзләргә тыңлап шуңа ышанып утыруы ләззәтләрәк иде. Әйе, әле берничә ай гына элек үзенә кадәр эшлөгән хатынны юк кына гаебә өчен дә пыр туздырып, хәзер шактый вакыт үткәч, димәк, бөтен шапшаклык аныкына әверелгәч сүз әйтмәгән Зәкия ханымның ни өчен шулай үзгәрүен ул белә.

Шәмсүн янына кергән арада, ул аның машина-мазар сорап торганын күргәнә бар. Башка вакытта үзен бик һавалы тоткан бу хатын директор каршында ничектер кечерәеп, хәтта мескенләнеп калган кебек була... Авылдагы власть башлыгы бит югыйсә.

Шәфәкъ кызыллыгына манчылган авыл урамы буйлап өенә кайтып барышлай, Гөлфинур каршыга очраучыларның үзенә мөнәсәбәтен чамаларга тырышты. Игътибар итми генә йөри икән, моңарчы бик таныш булган кешеләрнең күз карашы, исәнләшәп йөрү рәвешләре үзгә; беришесе кирәгеннән артык хөрмәт күрсәткән була, икенчеләре исә, киресенчә, аңа

чит кешегә ятсынып карагандай салкын битараф караш таш-
лый. Янәсе, директор хатынына ялагайлана дип уйлый күр-
мәсен. «Директор хатыны». Гөлфинур, иренен кыйшайтып,
ачы елмаеп куйды. Рәфис белән бергә була алса, кешеләрнең
аңа булган мөнәсәбәте ниндиерәк булып иде икән?

Күкрәк эчендә яңадан үкенечле әрнү куерып килгәнән
сизеп, ул Рәфис турындагы уйларны куарга ашыкты. Ул моны
шактый еш эшли. Чөнки аның бик тә таныш йөзе әрсез бер
сыкрау булып әледән-әле яңара тора. Бу тере һәм ябышкак
сурәттән арыну бик җиңелдән түгел. Кайчакларны күңеле
аны үзе чакырып китерә, йөз чалымнарын күз алдында те-
релтә, кара-каршы ягымлы сүзләр әйттерә, яисә, киресенчә,
аның белән бәхәсләшә, бу бәхәстә үзен хаклы итеп, ике араның
өзелүендә гаепсез итеп калдырасы килә. Моның өчен әллә
ничаклы дәлиләр уйлап чыгара. Шулай итә-итә башы арып
бетә. Һәм ул тагы аны үзеннән куып җибәрә.

Кычыткан сырышкан тар тыкрыкта өсте-өстенә тәртипсез
рәвештә өелеп яткан соры таш плитәләрне күргәч, комплекс
бинасы ишелеп төшкән мәлдә иренең урынсыз һәм дуамал
тантанасы Гөлфинурның исенә төште. Кеше эгоизмы бәрәп
чыккан ул хәерсез көн болай да үзара якынлыгы чамалы
ике араны тагы да ераклаштыргандай итте. Шәмсүннең авыл-
да бер дигән йорт төзим дип шаулап йөрүе, капка төбенә
кызыл һәм ак кирпич китертергә дә өлгерүе Гөлфинурның
хыялын бер мәлгә уйнатып алса да, әнә шул вакыйгадан соң,
беленер-беленмәс кабынган алсу томан таралып, жир өстендә
көндәлек борчу, мәшәкәтләрдән гайре юанырлык нәрсә калма-
ды. Менә хәзер дә тигез рәт булып тезелгән, ире әйтмешли,
заводтан әле яңа гына пешеп чыккан кирпич өемнәрен ул илти-
фатсыз гына әйләнәп үтте, хәтта капка төбенә выжылдап килеп
туктаган «каблук»тан ак тешләрен елтыратып килеп чыккан
божырдай җитез шоферга да көндөгечә елмаймады, вак-вак
атлап өйгә кереп китеп, ак тастымал ябылган үз заказы —
кайнар гөбәдияне сүрән битарафлык белән ачып карады.
Тавыш-тынсыз салмак кына килеп туктаган «Волга»дан Шәм-
сүн белән бергә кырык яшьләрендәге базык гәүдәле кеше
чыккач, Гөлфинурның хатын-кызга хас кызыксынучанлыгы
җиңде, ул, тәрәзә аша күзәтү белән генә чикләнмичә, йомшак
башмагын аяк очына элдә дә йөгереп ишегалдына чыкты.

Шәмсүн, бармагы белән төртеп күрсәтә-күрсәтә, кайда йорт
булырга тиешлеген, кухня, йокы, зал бүлмәләренең нинди
буласын дәртләнәп әлегә кешегә сөйләп маташты. Аныңча,
ишегалдына чыга торган урында таш колонналар, парадный
фонтанында — көч символы — корбанына ташланырга тор-
ган арыслан һәйкәле, түр ишектә төрле төстәге витражлар,

зал ягының түшәмендә хәзерге заман орнамент бизәкләре булырга тиеш.

Теге кеше баскан килеш, планшетын тезенә куеп, Шәмсүн сөйләгәннәрне сызым кәгазенә теркәп барды.

— Син Шәяхмәтов, белгеч кеше, — диде Шәмсүн, — бүтән нечкәлекләрен үзең чамала. Кара аны, миннән китте, иясенә життегә түгел. Бу тирә авыл кешеләре, ул йортны күргәндә, гажәпләнүдән авызларын ачып телсез калырлык булсын.

— Тырышырмын, Шәмсүн Хәерович! Һәрхәлдә, сездән шелтә ишетердәй итмәмен.

— Тәк, кайчан өлгертмәкче инде син эскизларны?

— Бик сузмабыз инде. Шулай ук ашыгу да ярамас.

— Озак маташма, ыслушый. Салкын көз кәргәнче йортны очлап чыгарга кирәк!

— Шушы көннәрдә минем сезгә килеп чыгасым бар бит. Авылыгыз планын сызу хакында. Менә шуңарчы мин кайбер нәрсәләр сызгалармын. Һәм төпләп торып сөйләшә дә алырбыз.

— Яхшы. Шулай итәрбез.

Ике ир-егетнең бу сөйләшүе Гөлфинурның күңелен яңадан очындырып жибәрде. Шәмсүннең бик эшлекле итеп сөйләшә белүе, ирләрчә үтә катгый булуы аңа һәрвакыт ошый. Ә монда, аның холкы жәлеп итүдән битәр, Гөлфинурның үзенең киләчәге — кайчандыр бай кешеләр хозурлык эчендә яшәгәнчә, бүтән хатын-кызны көнләштерерлек тормыш корып жибәрүе күз алдына килде. Зиннәтле киләчәк вәгъдә иткән иренә рәхмәт йөзеннән ул, дәртләнеп, үзе дә көтмәгәндә, аның муенынан кочып алды.

— Бик булдыклы кеше син, Шәмсүнәм, шуңа да кияүгә чыктым бит мин сиңа! — диде ул, кайнар пышылдап.

Шәмсүн башта аптырап калды, Гөлфинурның ихласлыгын сынагандай, һәрвакыттагыча үзеннән этә төшеп, аның күзләренә карап торды. Бу мизгелдә алдамыйлар иде хатынның күзләре. Шәмсүн ул саф зәңгәр күзләрдә беренче тапкыр наз һәм ихласлылык күрде. Аның үзенең дә күңеле кузгалып куйды. Һәм омтылышлы талпынып, шул ук вакытта берәз тупасрак та итеп, ул хатынын куәтле кочагына алды. Алар шул рәвеш, бер-берсенең еш-еш сулауларын ишетеп торган хәлдә, кузгалмый өйалды баскычы буенда басып тордылар.

— Тукта, Гөлфинур, — диде Шәмсүн, нәрсәендер исенә төшереп, — мин тиз генә ашап алыым да идарәгә барыйм. Тиздән совхозга комиссия киләчәк бит. Эшләрне жайлап-караштырып куярга кирәк.

Бер-берсенең кочагына сеңгән тәннәр аерылгач, минутлык хисләр кайнарлыгы юкка чыкты. Таш колонналы, орнамент бизәкле бинага әйләнүне көтеп яткан урамдагы кирпеч өеме яңадан кирәксез нәрсәгә әйләнде.

Киңәшмә тәмамланып, белгечләр тәмәке тарта-тарта урамга сибелгәннәр генә иде, идарә каршына, акрын гөлдәрәп, «УАЗ» машинасы килеп туктады. Машинадан, күзлеген төзәткәләп, юка плащ кигән Һашимов килеп чыкты. Иртәнге жил, аның чигәләре агара төшкән саргылт чәчен бер якка сибеп, баш түбәсендәге пеләшен шәрәләндерде. Һашимов, сул кулы белән чәч учмасын баш түбәсенә жыя-жыя, икенчесен күрешергә дип сузып, баскыч төбөндә жыелып торган төркемгә якынлашты. Беренче булып ул Шәмсүн белән күреште, күзлек астыннан бәбәкләрен уйнатып һәм юка иренен кыймылдаткалап, аңа нидер сөйләненп алды. Аннары, озак кына итеп, Айрат Бәдретдиновичның сөякчел кулын кысып торды. Рәфискә кул биргәндә, йөзе баягы көлөчлеген югалткан, ничектер сүрелеп калган иде.

— Нишләвең бу, — диде ул аңа, — бүтәннәр төзи, ә син жимерә башлагансың. — Әллә шаяра, әллә житди итеп әйтә, күзлек аша елтыраган бәбәкләреннән моны сизеп булмый иде.

Рәфис тә моны уенга алырга ашыкмады.

— Бәлки, хәерлегәдер, — диде ул, «киттек» дигәнне аңлатып, кулы белән юлга таба ишарәләп, — әле ярый кешеләр түбә астында калмады. Әйтергә кирәк, бәхетле очрак: менә менә буяучы хатын-кызлар килеп житәргә тиеш иде.

Шул вакыт Шәмсүннең чиксез явызлыктан бөтенләй карлыгып житкән тавышы яңгырады:

— Казбек Зиннәтович, минемчә, корылма жимерелүгә төп сәбәп Рәфис Гәрәевичның миннән сорамай-нитми әзер проектны үзгәртүендә.

Һашимовның күзләре күзлек аша яшькелт очкын чәчеп алды.

— Нинди башбаштаклык!

— Без бу мәсьәләне киңәйтелгән бюро утырышында карадык. Тик ни өчендер бу утырышка Шәмсүн Хәерович килми калды. Карарны без аңа соңыннан житкердек.

— Мин сиңа ризалык бирдеммени?!

— Ә нигә бирмәдең? Минем дәлилләрем ышандырырлык түгел идемени? Аннан соң, син бит үзең дә...

Һашимов барган жиреннән тукталып Рәфисне бүлдерде:

— Нинди дәлилләр ул?

— Сыерларны төркемләп ашатканда, тазараклары көчсезләрен кыерсытачак. Нәтижәдә алар тагы да көегәчәк. Ә терлек азыгын шул көйләренә артып калырлык итеп әзерләргә совхозның мөмкинлеге юк.

Һашимов ике кулын да жәеп жибәрде.

— Менә сиңа, эш беткәч исәнме әле кодагый! Чынлап

әйткәндә, син әледән үк терлек азыгын мөмкин кадәр кимрәк әзерләргә планлаштырасың шикелле. Болай булмый, агайне.

— Соң, үзегез уйлап карагыз: болынлык беткән, күпьяллык үлән жирләре ташландык хәлгә килгән. Инде биш-алты еллык люцерна чөчүлекләре бар. Быел гына без ул жирләренә яңарта алмыйбыз бит. Моның өчен берничә ел вакыт кирәк. Өстәвенә терлек азыгы сатып алырга совхозның кесәсе чамалы. Шулай булгач, сез нишләргә кушасыз соң?

— Анысын син уйла инде! Шуның өчен дә баш зоотехник итеп куйганнар сине.

— Менә без уйладык бит. Шуңа күрә проектны үзгәртәргә карар иттек тә.

— Бик шәп иткәнсең! Каш ясым дип, күз чыгарып куйгансың!

— Комплекс җимерелүнең сәбәбе, Шәмсүн әйткәнчә, проект үзгәртүдән түгел. Мин моңа йөз процент ышанам. Чөнки ул үзгәртүләр бинаның эчке җиһазларын яңабаштан коруга гына кайтып кала.

— Күрербез...

Җимерелгән комплекс бинасы янына җиткәндә, проектлаштыру оешмасыннан килгән озын буйлы яшь кенә егет, уртага ишелеп төшкән тимер-бетон плитәләренә, кыгаеп басып калган баганаларны карап, рулет тасмасы белән үлчәп йөри иде.

— Йә, эш нәрсәдә? — дип сорады Һашимов аңардан.

— Нәрсәдә булсын, — диде егет, чак ишетелерлек тавыш белән, — тимер-бетон плитәләрдән торган авыр түбәне аркылы салынган тимер матча тотып тора алмаган, бөгелгән. Җитмәсә, уртага бер генә багана утыртылган икән.

— Менә күрдөгезме, — диде Рәфис, үзенең хак булып чыгуына канәгать калып.

Һашимов, аның сүзләрен ишетмәмешкә салышып, проект оешмасыннан килгән егетне битәрләде.

— Башта ук шуны исәпләргә булмый идеме?

Егет башын түбән иде.

— Мин нәрсә, әле күптән түгел генә эшли башладым.

Һашимов, юка иренен бөрештереп, сукранырга тотынды.

— Бездә шулай инде, нинди булса да этлек эшләсәләр, гаеплене тапмассың. Йә ул үлгән була, йә чыгып качкан. Ә яңа эшкә урнашкан кешегә ни — мин белмим, и шуның белән вәссәлам. Чөнки белмимнең башы авыртмый. — Ул нәфрәтләнеп егеткә карап торды. — Моның өчен судка бирергә кирәк сезне, белдеңме! Һәм бирербез дә! — Ул ни әйтергә белмичә агарынып басып торган яшь проектчы янына килде.

— Йә, ни эшләргә боерасың инде син безгә?

Егет каушады, ык-мык итте.

— А-акт төзэргә кирәк булып. Нәтижәсен хәбәр итәрбез. Минемчә, тимер матчаны тимер-бетонга алыштырып, уртага бер багана урынына икене утыртырга кирәк булып.

— Хәбәр итмәссез, — диде Һашимов тешен кысып, — әнә баш зоотехник үзе яныгызга барып, китергән зыян өчен совхозга күпме түләргә тиешлегегезне дә белеп кайтыр. Шунсыз дәрәс булмас! Төзегез актны!

Һашимов, ачуыннан аскы иренен турсайтып, төркөмнән читкә китте һәм, ике кулын күн плащы кесәләренә тыгып, беравык авыр мышный-мышный, бер сүз дәшмичә басып торды. Әлеге егет актны таш плитә өстенә салып кына язмакчы иде, тик Шәмсүн аның кулыннан кара тышлы папкасын, көгазьләрен алды да әле дә читтә басып торган Һашимовка таба борылып дәште:

— Казбек Зиннәтович, әйдәгез, минем бүлмәгә генә киттек. Анда актларны төзөргә дә уңай булып.

Баш зоотехник бүлмәсе янында Шәяхмәтов совхоз директорын көтеп тора иде. Бер кулына юл тузанына буялган соры төстәге юка плащ, икенчесенә дипломат тоткан. Ул, Шәмсүнне күрәп алгач, уң кулындагы плащын сулына күчерде дә озын бармаклы каты кулын аңа сузды.

— У, син дә мондамыни әле? Әллә сине дә урынны тикшерергә җибәрделәрме?

— Юк, — диде Шәяхмәтов, — мин үзәбезнең мәсьәлә буенча...

— Шулаймы? — диде Шәмсүн, канәгатьләнүдән яшькелт күзләрен кыскалап. — Ну, ярый, бигайбә! Тик бераз гына сабыр ит, ыслушый, актка кул кую белән, мин синең карамакта булырмын.

— Ярый соң... Ашыкмаска да була.

Ул папирос тартмасын шартлатып ачты, капкачы эченә ябыштырылган ялангач хатын-кыз сурәтенә көефләнеп карый-карый, нечкә бармаклары белән сигарет эләктереп алды. Аны иреннәренә кысып кабызды да, тарта-тарта, коридор буйлап арлы-бирле йөрәнә башлады. Актларны төзеп бетереп бүлмәдән чыгып килешли, Һашимов коридордагы кешегә кул биреп күреште.

— Килеп життекме, иптәш Шәяхмәтов, — диде ул аңа, аннары Шәмсүнгә борылып әйтеп куйды: — Таныш бул, районның баш архитекторы, әле күптән түгел генә эшли башлады, энергияле иптәш. — Үзе Шәяхмәтовка бармак янады: — Мактады дип боруныңны күтәрмә тагы.

— Ә без таныш, — диде Шәмсүн тыныч кына.

— Ә, шулаймы? Бик яхшы булган. — Коридордан чыгып авыл ягына таба атлаганда, Һашимов кулларын бертуктау-

сыз селки-селки сөйләвен дәвам итте: — Эш менә нәрсәдә, иптәш Сәхәпов, озакламый бирегә комиссия әгъзалары килеп житәргә тиеш. Ягъни санэпидстанциядән, янгыннан саклау оешмасыннан, баш жир белгече, баш ветеринария врачы һәм башкалар. Ә үзегездән үзең, авыл советы рәйсе, тагы... тагы, тәжрибәле иптәш буларак, Айрат Бәдретдиновичны алырбыз. Ә комиссияне миңа житәкләргә тәкъдим ителде. Үзең дә сизәсендер, бурыч шул: булачак агрошәһәрчек өчен жир участогы сайлап акт төзәргә тиешбез.

— Безнең бу мәсьалә буенча фикеребез бар иде, — дип сүзгә кушылды Рәфис.

— Фикереңне соңыннан сөйләрсен. — Һашимов күзлеген салып, пыялаларын кульяулыгы белән сөртеп алды. Аннары Шәмсүнгә таба борылып дәвам итте: — Актны төзегәч, Республика Төзелеш министрлыгына илтәп бирерсез. Шуннан соң министрлык проект оешмасына проект төзүне тапшырыр... Бу әле башы гына. Проект төзегәнче, бер-бер артлы белгечләр килеп сайланган участокны аркылыга-буйга, тирәнгә таба тикшереп үзәгегезгә үтәрләр әле. Урынның топографик картасын төзү дисеңме, грунтның сыйфатын белер өчен геологик тикшеренүләр үткәрү дисеңме, әле тагы жир асты суларының нинди тирәнлектә ятуын, яз көне күпме су жыелуын ачыкларга дип, гидрогеологлар да килер. Кыскасы, эш житәрлек булыр. Шулар жыйган нәтижеләрдән чыгып кына шәһәрчекнең проектын төзәргә мөмкин булыр.

— Казбек Зиннәтович...

— Тыңлыйм сине, Исрафилов.

— Безгә башта сөйләшеп алырга кирәк.

— Сөйлә соң...

— Юк, монда гына булмый, идарәгә керик без. Анда кешеләр көтәп тора.

Һашимов Рәфиснең йөзенә күтәрелеп карады, баш зоотехникның чырае үтә житдиләнеп, хәтта караңгыланып китүеннән аның ниндидер мөһим һәм күңелсез сүз кузгатырга жыенганы күренә иде.

— Эш менә нәрсәдә, — диде Рәфис, барсы да бүлмәгә кереп стена кырыендагы буш урыннарда урнашып беткәннән соң, — без совхозга тәкъдим ителгән эксперименталь йортларның башлангыч схемасын карап чыктык. Ул йортларның күбесе безнең эшчеләр өчен кулай түгел. Беришләре авыл кешесенең ихтияжына туры килми: ни каралтысы юк, ни бакча-фәләне каралмаган. Мунчаны әйткән дә юк инде, икенчеләре сарайга охшаш. Житмәсә, таш плитәләрдән тора. Авыл агае мондый йортта яшәргә күнекмәгән.

Һашимов түзмәде.

— Син нәрсә тәкъдим итәсең? — диде ул, Рәфиснең сүз-не кая таба алып барганын сизеп.

Рәфис катгый итеп әйтеп куйды:

— Без мондый йортлардан баш тартырга булдык!

Җашимов, капыл хәрәкәт белән күзлеген салып, аптыраган кыяфәттә Рәфискә карап торды, аннары урыныннан ук торып басты.

— Син нәрсә, — диде ул ачу белән, — авызың ни сөйләгәнне колагың ишетәмә?

Рәфиснең карашы нык, йөзе тыныч иде.

— Бик әйбәт ишетә, Казбек Зиннәтович.

— Ю-у-ук, ишетми торгандыр, югыйсә... — Ул Шәмсүнгә таба борылды. — Бу, бу нәрсә инде, иптәш Сәхәпов, ничек аңларга моны?

— Үзегез күргәнегезчә, Казбек Зиннәтович, — Шәмсү-нең тавышы зарланулы иде, — тик тормаган телдә бәла бар, ди. Үземә бәла чакырып китердем менә... Минем һәр эшемә аяк чала да тора Ибрафиллов. Бу юлы да... Ә бит ул, миннән сорамай-нитми, үзе министрствого барып, шул йортларны безгә бирегез, дип даулап йөргән.

— Без ул чакта нинди проекттагы йортлар тәкъдим ителәсен белмәдек, — диде Рәфис тыныч кына.

— Хәтәр уен уйныйсыз, — диде Җашимов, тавышына дөһшәтле аһәң биреп. — Чынлап әйткәндә, нәрсә килеп чыга: шул йортларны соңгы чиктә сезнең файдага хәл иттек. Инде менә тормышка ашырырга юл ачылгач кына... Сез шуны әйтегез, республикадагы агайлар хәзер безгә ни диячәк? Сез житәкче түгел, бала-чага икәнсез, дип, башка орачак бит алар. Өстәвенә...

Рәфис Җашимовны бүлдерде:

— Казбек Зиннәтович, сез анысы өчен хәсрәтләнмәгез. Бөтен җаваплылыкны мин үз өстемә алачакмын.

Җашимовның тавышы калтыранды.

— Үз өстең артык күп алырга жыенасың түгелме?

— Кирәгенчә генә.

— Ай-һай, гажәпләндерәсез сез мине. Сезгә бушлай йортлар салып бирәләр, ә сез шуларның барысыннан...

— Барысыннан да баш тартмыйбыз без. Үзегезнең авыл йөзенә туры килердәй биш йорт сайлап алабыз. Әле аларына да тирә-юнь табигатенә, бу якның традицияләренә туры китереп үзгәрешләр кертергә туры килер. Шеф оешмалары төзиячәк ике йортны шулай ук үз проектыбыз белән салдырачакбыз.

— Калганнарын нишләтергә кушасың?

— Белмим. Анысы сезнең эш.

Җашимов жилкәләрен сикертеп куйды.

— Һе, ансат кына. Сезнең эш бетте-китте.

— Алучылары табылыр әле.
— Ә табылмаса?
— Табылмаса, эксперимент ясыйм дип, акча сарыф итеп торасы да юк. Димәк, андый йортлар авылга кирәкми! Без авылыбызны үзезнең ихтыяжыбызга, гасырлар буе яшәп килгән традицияләргә таянып һәм, билгеле, заман таләпләренә дә туры китереп төзөргә уйлыйбыз. Авылның үзенә хас үз йөзе булырга тиеш.

— Ала-а-ай, мин хәзер Беренчегә ни дип җавап бирим инде? Болайга киткәч, комиссия төзөгән булып урын сайлап мәшәкәтләнүнең хажәте дә юк. Ярый, сау бул...

Рәфис Һашимовның юлына аркылы төште.

— Юк, сез китәргә ашыкмагыз. Урынын сайлап алырбыз. Чөнки без авылыбызны төзүдән баш тартмыйбыз. Ә тәкъдим ителгән йортларның күпчелеге безгә кирәкми дип саныйбыз.

— Мин сез тәкъдим иткән комиссияне җитәкләргә теләмим! Минем аңа вәкаләтем дә юк!

Рәфис, җитез адымнар белән өстәл янына килеп, телефон трубкасын кулына алды.

— Мин хәзер андый вәкаләтне бирүләрен үзем сорыйм.

Һашимов нервыланудан калтыранган куллары белән күзлеген бер салып, бер киеп торды да Рәфискә сөзеп карап куркыныч пышылдады:

— Җитте! М-мин сиңа, чынлап әйткәндә, артыгын узынырга ирек куймам! М-мин сиңа Шәмсүн Хәерович түгел! У-ул гына кулыннан рульне ычкындырган әнә!

Моңарчы тыныч торган Айрат Бәдретдинович башын капшап алды да сүзгә кушылды:

— Руль төшенчәсен ничек аңлайсың бит, Казбек Зиннәтович. Безнең илдә партия башлап йөрүче ләбаса. Ә без партия әгъзалары белән бу хакта киңәштек, дөрес, бәхәсләр булды, ләкин күпчелеге хәзер Рәфис Гәрәевич әйткән фикерне яклады. Шәмсүн Хәерович, партия әгъзасы буларак, кабул ителгән карарны үтәргә бурычлы...

— Үтәргә бурычлы?.. Ә Исрафилов үзе партия карарларын ничек үти, ә?.. Теге вакытта, райком бюросын санга сукмыйча, убса-кабак бәйрәме үткәреп йөрүен кая куясың? Шәмсүн Хәеровичка рәхмәт әйтсен — әгәр аның хакы дип Беренче каршына баш иеп үзем бармасам, белмим, бүген Исрафилов кайда булыр иде икән?.. — Ул бераз тын торды һәм янаулы тон белән әйтеп куйды: — Яхшы! Бу мәсьәләне хәзергә ачык калдырабыз. Мин кайтып Беренчегә җиткерермен.

Һәрвакыт нәрсә булса да китереп чыгарып шау-шу куптаручы Рәфискә Һашимовның нык ачуы килде. Гадәттә, үз янындагы кешеләрнең эш барышы хакында сорапшы

калмый иде ул. Бу юлы чыгып барышлый алар белән саубуллашырга да онытты. Миендә берсеннән-берсе эчпошыргыч уйлар туглана иде аның. «Хәзер кайтып китеп Беренче секретарьга эштән китү турында әйтим микән әллә» дип тә уйлады. Аннары үз-үзен сүтеп куйды. «Ниндидер бер киребеткән малай аркасында эшене ташла тагы».

Шәмсүннең халәте бөтенләй башкача иде. Рәфиснең РАПО башлыгы белән тарткалашуына ул эченнән генә сөенеп утырды. Әйдә, кем икәннен күрсеннәр тәти егетнең.

Явызлык тантанасы аның кургашын балкышын хәтерләтеп сәер жанланып киткән күз карашында да чагыла иде.

* * *

— Әллә ничек бик уңайсыз килеп чыкты, — диде Рәфис Айрат Бәдретдиновичка, районнан килгән кешеләрне озатып, үзләре генә калгач, — сөйләшербез, аңлашырбыз дип уйлаган идек тә. Әллә таякны ныграк бөгеп ташладык инде...

— Бөккәнсең икән, егетләрчә эшлэгәнсең. Ул кадресе минен генә кулдан килмәс иде әле.

Рәфис Айрат Бәдретдиновичның күзләренә кистереп карарды.

— Ашыкмадыкмы, дим, Айрат Бәдретдинович, жиде кат үлчәдекме соң?

— Үлчәдек, Рәфис, жиде дә, сигез кат та үлчәдек. Үзең уйлап кара: мәдәният корылмаларын — архитектураны да, рәсем сәнгатен дә, музыканы да бер калыпка кую кая алып бара — бер-берсенә ике тамчы судай охшаган төссез йортлар. Типовой йортлар дибез инде без аны. Шуңа өстәп тагы — бизәкләрнең бертөрлелеге. Бу авылда да шул ук, тегесендә дә... Хәтта шәһәрдә дә... Бар да берише... Шулай булгач, кеше Актайда яшәсә ни дә, Уразмәттә яшәсә ни. Ә жылкәдә яки итәктә яшәргә гадәтләнгәннәр күбрәгенә омтылучан. Бу күбрәге кайда? Шәһәрдә, шулай бит? Шуңа күрә ул бәндәләр шәһәргә ычкына да.

— Синең сүздә хаклык бар, Айрат Бәдретдинович. Ләкин син мәсьәләгә берьяклы гына якын киләсең. Авылның барыбер ниндидер үзгә ягы: табигатендәме, кешеләрнең яшәү формасындамы кала ич.

— Күпме кала? Телевидение экранындамы яисә әлеге дә баягы дискотекалардамы?

— Ул аерымлыкны мөмкин кадәр күбрәк калдыру безнең бурыч инде, Айрат Бәдретдинович. Бу авылныкы гына булган яшәү тирәлеген тудыру, шушы авыл кешеләренең йөзен билгеләгәнне. Күр, ничек кызык килеп чыга бит: Кеше шул тирәлек өчен яратылган, кечкенәдән бу үзгәлеккә ярашып, аны

сөеп үскән, ди. Өстәвенә әлеге тирәлекне яхшырту өчен көч тә түккән.

— Менә-менә, — дип, Рәфиснең фикерен эләктереп алды Айрат Бәдретдинович, — үзенеке булып, аерылгысызга әйләнгән яшәү урыны анасы кебек якын булачак аңа! Кеше үз анасы янында яшәүнең матди яки рухи кыенлыкларына түзә ләбаса, яхшы ана эзләп китми. Ана дигәннән, гәзиттә бер кызыклы нәрсә укыдым: Һиндстандагы бер кеше, агачлар арасыннан барганда, бүре балалары белән мукәләп уйнаучы өч-дүрт яшьлек малайны очрата. Кеше күргәч, бүре балалары качып бетә, ә малай качарга өлгерми кала. Бүре тәрбияләп үстергән әлеге малайны бу кеше үзәндә асрамакчы була. Ләкин нәрсә килеп чыга: никадәр өйрәтеп азапланса да, малай һаман мукәләп йөри, авызын югары сузып бүре шикелле улый, кеше ашаган ризыкның янына да килми, ишегалдында йөргән тавыкларны эләктереп, ботарлап, чи килеш ашый. Әлеге ир тугыз ел буе малайны кешечә яшәргә өйрәтеп карый, ләкин алга китеш аз була. Малай бары ара-тирә аягына баскалый һәм үз исемен дәшкәнгә әйләнеп бага. Нәтижә нәрсә: кешене кеше итү бик кече яшәтән башлана шул. Безгә дә менә, балалар бакчасы ачып, нәниләрне авылыбызның күркәм табигате, үзенчәлекле архитектурасы, халык гореф-гадәтләре белән таныштыра башларга кирәк. Актай кешесе булып үссен алар, шул жирдә тамырлансын. — Айрат Бәдретдинович авыр сулап куйды һәм сөйләгәнненә йомгак ясаган кебек итеп әйтте: — Моңа чаклы бу эшләрне стихиягә сылтаганбыз икән, бу минем дә, бүтәннәрнең дә гаебе. Димәк, таянырга кеше булмаган. Ә хәзер син миңа зур таяныч, Рәфис. Әйе, авылыбызның тулы канлы булып яшәвендә син әйткән матди сәбәпләр дә мөһим. Ләкин әле мин сөйләгәннәр иң әһәмиятлесе, төп нигезе, минемчә.

Алар, сөйләшә-сөйләшә, урам буйлап атладылар. Әңгәмә һаман бер үк мәсьәләгә кайтып калса да, аның торган саен яңа, әле кул тимәгән яклары ачыла, ул киңәя, төрлеләнә бара, шаулап үскән кодрәтле имәндәй таза тармакларга аерылып байый төшә иде. Һәм тагы шунысы мөһим: рухи тармаклардан оешкан бу имән Актай жирлегендә югарыга күтәрелә, тирә-юньгә саф ис бөрки барды.

Табигатьнең үзәндә кичке жылы эңгер куерып килә иде. Авыл тып-тын. Гүя бөтен тараф хәрәкәттән тукталып оеп калган. Алар икесе дә күлмәкчән генә: Рәфис ак күлмәге изуен ычкындырып жибәргән, Айрат Бәдретдинович ике кесәле зәңгәрсү күлмәктән.

Рәфис сүз башларга жыенып йөзен чытты, кашларын жьерды:

— Ни сәбәптәндер шулай килеп чыкты, — ул, үзен жәфа-

лаган борчуын ничегрәк әйтергә икән дигәндәй, аскы иренен тешләп торды. — Шәмсүн белән һич кенә дә уртак тел таба алмыйм мин. Аның белән йөзгә-йөз килдеңме, әйтәсе сүзләрем онытыла, ышандырырлык итеп фикеремне дә әйтеп бирә белмим бугай.

— Мин аның шулай буласын алдан ук сиздем. Сез икегез ике караштагы кеше, башкача булуы да мөмкин түгел иде. Сезнең арагыздагы каршылык тормышка карашларыгызның туры килмәвендә генә түгел, ә эш ысулларыгызның да тәңгәл булмавында. Мин әйттем бит сиңа, син кешеләргә якынырак торасың, ә Шәмсүн алардан ерак, дип...

— Эш анда гына түгел, Айрат Бәдретдинович, хәер, шуннан килеп чыга да торгандыр инде. Шәмсүн үз буйсынуындагы кешеләргә ышанмый. Аларга үз-үзләрен расларга ирек куймый. Ул һаман иске көчләү алымыннан арына алмый.

Айрат Бәдретдинович арык кулларын Рәфиснең тыгыз жилкәсенә салды.

— Әйе, ул иске алымнарга ябышып ята шул. Иске дип, элек крестьян үз хужалыгын корган вакытта үзенчә эш иткән, булдыра алганча хыялын эшкә жиккән. Йорт-жирен, бизәп-чуарлап, әллә нинди кыяфәтләргә керткән. Колхозлар төзәлгәч, крестьянның бер өлеше күмәк хужалыкны үзенеке итеп кабул итә алмады. Шуңа күрә бу яңа өлкәдә үзен расларга омтылмады да. Бу чорда күмәк хужалыкка күчкән крестьяннарның шул өлешенә карата өстән күрсәтеп тору алымы, бәлки, кирәк тә булгандыр. Ләкин вакыт үткән саен, асыл кешесе колхозның үзенеке икәнненә инана барды һәм аны камилләштерү өчен үзе инициатива күрсәтте.

— Бу процесс әле дә дәвам итә. Әгәр дә без кешеләрнең башлап йөрүенә, үз-үзләрен расларга омтылуын буарга тырышучыларга каршылык күрсәтмәсәк, бу безгә кыйммәткә төшәчәк.

— Кыйммәткә төште дә инде.

— Нишләргә соң?

— Эш кешесенең эчке омтылышын, эшкә карата үзенең ижади фикерләвен тудыру бик җиңелдән түгел. Кешегә мөрәжәгать итү дә билгеле бер калып, тапталган өлгә нигезендә була алмый. Чөнки һәр кеше үзенчәлекле гаилә гадәтләре нигезендә үзенчә мохиттә тәрбияләнгән, андагы таләпләргә ияләшкән, шул тәртипләр буенча яшәргә өйрәнгән. Бу — ачык нәрсә. Житәкче кеше аларның шул гадәтләрен, мөгамәлә формасын ачса, ул шушы шәхес белән эшләү ачкычын үз кулына ала алыр иде. Ә көчләү алымы, кешенең холкы, мөгамәлә формасы белән исәпләшмичә, үз ихтыярыңны тагу, әлегә зат белән каршылыкка керә, кабул ителми. Шуннан инде аңлашылмаучанлык, конфликтлар.

Яисә икенче берәүләр үз-үзен саклау чарасы формасында үзе башкарып чыга алмаслык эшне дә эшләргә сүз бирәләр, ягъни алдалау юлына басалар. Әйе, бу аңа үзенң тынычлыгын, саулыгын тышкы тәэсирләрдән, икенче төрле әйтсәк, тәҗрибәсез һәм акылсыз җитәкченең һөҗүменнән саклап калу өчен кирәк.

Айрат Бәдретдинович, кулларын артка кушырып, озак кына сүзсез барды, аннары, уйларын җуймаска тырышкандай, сак кына үзе күргән бик ерактагы нәрсәгә башы белән ымлап сөйләп китте:

— Кешеләрнең бер-берсен аңларга тырышуы — бүгенге көннең глобаль проблемасы. Гади хезмәт кешесе белән җитәкче арасындагы аңлашу, бу аңлашу арасы нинди ераклыкта булуы, нинди закончалыкка корылуы әле төгәл генә бер формулага салынмаган, мөгаен, салынмас та. Ә илләр белән илләрнең үзара аңлашуы. Талашып түгел, бер-берсенең эчке үзенчәлекләрен аңларга тырышып, ихтирам белән сөйләшә алуы... Без бит әле үзара гына түгел, үзләрен тудырган табигать белән дә аңлашып сөйләшә белмибез. Югыйсә кирәкмәгәнгә һаваны агулау, урманнарны кисү, жир эченнән миллиард-миллиард тонна нефть-газны суыртып, иртәгәге көнгә, киләчәк буынга ни калачыгын уйлап та карамау, бөтен кешелекне юк итә алырлык коточкыч кораллар туплауны ничек аңлатыр идең?!

Рәфис ирен читен кыймылдатып елмаеп куйды.

— Син, Айрат Бәдретдинович, безнең көндәлек тормыш мәсьәләләреннән тайпылып, дөньякүләм мәсьәләләргә килеп чыктың бит әле.

— Көндәлек тормыш мәсьәләләренә килгәндә, — диде Айрат Бәдретдинович, күптән уйлап-әзерләп куйган фикерен әйтеп салгандай җитезлек белән, — кешеләрне тәрбияләргә кирәк, әйе, әйе, безнең үзбезгә кешеләрне тәрбияләүнең камилрәк ысулларын үзләштерергә кирәк. Педагогика, психология, логиканы...

Рәфис, күзен хәйләкәр кысып, Айрат Бәдретдиновичка карап алды.

— Педагогика, психологияне өйрәнергә дисеңме?

— Ә нигә? Беләсеңме, тагы шунысын да әйтим, бу фәннәрне барлык уку йортларында өйрәтергә иде. Шул исәптән авыл хужалыгы, ветеринария институтында да. Кешенең психологиясен аңламаган нинди хужалык җитәкчесе ди ул! Тәрбияләүнең педагогик алымнарын белмәү шулай ук җитәкче кеше өчен ярамлык эш түгел.

Рәфис тиз генә Айрат Бәдретдиновичның берни аңлатмаган аксыл чыраена күтәрелеп карады. «Әйе, бу минем адреска әйтелгән сүз. Ләкин берсе артыннан икенчесе чыгып

торган мәшәкәтләр аркасында минем ул мәсьәләләр белән шөгылләнәргә вакытым булды. Хәер, моңарчы алар хакында башка да килмәгән икән ич». Ул йөзенең үзеннән-үзе кызара башлавын тойды. Янәшәсеннән барган озын гәүдәле, ябык кеше алдында оят иде аңа. Ул ничектер тоныкланып киткән тавыш белән кызу гына сорады:

- Сездә психология, педагогика китаплары бардыр бит?
- Ник булмасын, бар. Ә нигә?
- Биреп тор миңа, Айрат Бәдретдинович.

Айрат Бәдретдинович, Рәфис чынлап әйтәме моны дигәндәй, аңа сынап карап торды. Егетнең йөзө житди икәннен күргәч, тыныч кына әйтте:

— Бик шәп! Бүген үк сиңа психология китабын биреп жибәрәм. Кем әйтмешли, бу фәнне Казан авыл хужалыгы институтында укыта башлаганнар икән. Ә педагогикасын соңрак алырсың, — диде ул, Рәфисне озатып жибәреп.

...Төн караңгылыгын ертып, бер-бер артлы тәрәзәләрдән сузылган тонык ут фонтаннарын уза-уза, Рәфис авыл читенә үк килеп чыкты. Иң кырый йорт янындагы багана башында балкыган электр лампасы шактый зур яктылык божрасы ясый да аннан ары да бормаланып кырга чыгып киткән ат арбасы эзе төшкән юлны дөм караңгы пәрдә белән томалагандай итә. Офыктан әле яңа гына гаять зур саргылт шар булып күтәрелеп килүче тулган ай үзе төн карасына төшеп чумган төсле.

Рәфис, җемелдәп торган соңгы яктылыктан чыгып, төн дөнъясына кереп китте. Куе караңгылыкка төрөнгән тирә-юнь тып-тын, бар нәрсә мәлҗерәп оеп калган, яшәүдән туктаган сыман. Мондый өнсезлектә ул хәтта үзенең йөрәк тибешен ишеткәндәй булды. Вакыт-вакыт аңа бөтен тәне тереклек итүдән туктагандыр, хәрәкәтсез тәндә йөрәге япа-ялгыз калып, әрсеzlәнep яшәвен дәвам иттерәдер кебек тоелды. Ни өчендер яктылык чиген узганчы аның башында чәбәләнгән уйлары шул чикнең аръягында калгандыр сыман иде. Ул үзен көчләп диярлек шул дөнъя мәшәкәтен чакырып китерергә, аулакта бер тәртипкә салып карарга теләде, ләкин алар барысы кайдадыр еракта оеганнар, үзләрен кузгатырга, хәрәкәтләндереп жибәрергә һич мөмкин түгел.

Бара-бара ул һаман онытыла барды, хәтта үзен югалта сыман тоелды. Бары юл кантарына сөрлегең киткәч кенә уянып киткәндәй була иде. Юл буенда үсеп утырган ялгыз имән янына житкәч, ни өчен икәннен үзе дә аңламыйча, аның янына килде, салынып торган җәлпәк ботакларын сыпырды, аннары бар авырлыгын салып имәнгә сөялеп торды. Башы авыраеп түбәнгә тартыла, аяклары сыгыла иде аның. Ул берничә мәртәбә тураеп басып карады, ләкин җир аны үзенә тартты.

...Уянып киткәндә, ул имәннең кытыршы кәүсәсенә аркасын сөяп утыра, үзе салкыннан җиңелчә генә калтырана иде. Тулы ай инде аның баш түбәсенә үк күтәрелгән, бөтен тараф, аксыл яктылыкка коенып, әкияти бер матурлык белән балкый иде.

Ул торырга ниятләп кыймшанып куйды һәм гаять тә гаҗәпләнеп ымсынып китте.

— Рәния?!

Әйе, аның уң ягында, үзе шикелле үк, имәнгә сөялеп, Рәния утыра иде. Аның күзләре шар ачык, каядыр югарыга текәлгән. Күз карасында — ай сурәте.

— Уяндыгызмы? — диде Рәния, рәвешен үзгәртмичә генә.

— Кайдан килеп чыктың син?

— Гаҗәпме?

— Шулай да?

— Чыгасың икән аны...

Рәфис бөтен гәүдәсе белән Рәниягә борылды.

— Нишләп йөрисең син бу вакытта?

— Мин Казаннан кайтып килә идем. Менә сезне күрдем дә...

— Нигә олы юлдан түгел?

— Ә мин турыдан. Жәяүләп кенә.

— Тукта, син бит бер атнага каядыр еракка китмәкче идең.

— Менә кайттым да.

Рәфис Рәниягә сәерсенеп карады: кызның һәрвакыт көләч күзләре моңсу. Хәтта мөлдәрәп яшь тыгылган төсле.

Рәфис кызга ниндидер күңелсезлек булганын аңлады. Аны кызгануга охшаш сәер хис биләп алды. Иң назлы сүзләр белән кызны юатасы, булдыра алганча нәфис иңнәренә ябырылган мәрхәмәтсез хәсрәтне алып ыргытасы килде.

— Рәния акыллым, ни булды соң сиңа? Нигә болай боек син?

Шулчак көтмәгән хәл булды: Рәния, капыл кубарылып, Рәфиснең ак күлмәге аша йомры мускуллары беленеп торган кайнар күкрәгенә капланды һәм үксеп елый башлады:

— Дөнъядан туйдым, Рәфис абый! Бер көн дә яшисем килми!

Тыгыз гәүдәсе белән тере йомгактай талпынып куенында бәргәләнгән кызның иңнәреннән, аркасыннан назлап сыйпый-сыйпый, үзе дә һаман калтырана барып, Рәфис үзенчә иң жылы, иң кешелекле сүзләрен яудырды:

— Син нәрсә, Рәния! Мин... мин сиңе жәберләргә беркемгә дә ирек куймам! Ирек куймам, беләсеңме шуны!

Рәния әле дә, тузган чөчлө башын Рәфиснең куенында арлы-бирле йөртә-йөртә, иләрәп елый иде. Ул инде хәзер берни әйтми, бары ташып чыккан ачынулы хисләрен, кайнар күз яшенә кушып, егетнең күкрәгенә коя.

Рәния елавыннан туктамыйча тыелгысыз төстә дерелди-үкси башлагач, Рәфис, дулкынлануын йөгәнләп, нык кына әйтеп куйды:

— Житәр инде, Рәния! Бигрәк тагы...

Рәния, үкси биреп, Рәфиснең күкрәгеннән аерылды һәм утырган жиреннән шуыша төшөп читкә барып утырды.

«Үпкәләттем, ахры», — дип пошынды Рәфис. Ул кызның алдына чыкты.

— Гафу ит, — диде ул аңа. — Каты бәрелдем, ахры, зинһар, гафу ит!

— Гафу итәм, Рәфис абый, итәм, — диде Рәния. Аның кайнар сулыш белән әйтелгән сүзләрендә әрнүле наз бар иде.

Рәфис Рәниягә текәлеп катты.

Кыз, аякларын бөкләп утырган килеш, берәз артка каерылыбрак ике кулы белән чирәмгә таянган, башын югарырак караткан. Йомык күзләреннән ай яктысында энжедәй елтыраган күз яшьләре рәнжүле сөйкемлелек белән өртөлгән йөзе буйлап төгәриләр дә төгәриләр... Бу пакь һәм изге күз яшьләрендә күпме ярсулы тойгы һәм әйтелмәгән кайнар сүзләр...

24

Күңелне сыкраткан авыр күлгә каядыр артка, мохитнең аргы ягына чигенә барды. Шуышкан саен ул тоныкланды, сирәгәя төште. Әле кайчан гына Рәниянең бөтен дөньяның күңел кайтаргыч караңгылыкка ураган бу ябышкак күлгәне кысрыклаучы көч яңа туган кояштай сафландыргыч яктылыктан гыйбарәт иде. Бу ымсындыргыч яктылык әллә ничек кинәт кенә кызның чем-кара күзләрен киереп ачтырды, тирә-юньдәге һәрнәрсәне беренче күргәндәй гажәпләнеп карарга чакырды. Баш очында киерелгән күк зәңгәре, ерак-еракка сузылган рәшәле киңлек, яшеллеккә төренгән урман-кырлар — барысы да элеккегә караганда яктырак, нурлырак булып күренде. Һәр жирдә очраган бөдрә каен кәүсәсе тагы да аграк, асыл йортларындагы бизәкләр жетерәк төсле иде. Киң жиһанның бу гүзәлlege, кайтма хәрәкәт тудырып, кызның карашына моң булып иңде. Шул аһәңне тирә-юньгә сирпи-сирпи, бу көннәрдә ул очынып йөрде, жәйләүгә таба үтүче сукмаklar кызның житез аяк басуыннан скрипка кыллары кебек чыңлап торды. Юл читендәге көнбагышлар, кояш дип белеп, аңа сары чәчәкле башларын бордылар... Бу илаһи үзгәреш Рәниягә генә хас яңалык түгел, меңнәрнең күңелендә кабатланып, инде менә үз чиратында аңа да килде. Кыз мондый яңаруны, сафлануны беренче кат кабул итте, аның өчен бу хис моңарчы күрелмәгән тәүге иде. Дөньяның бу рәвеш нурланып яктырып китүе кеше гомерендә бер генә

булганга, бүтәннәрдә кабатланганын ул белми, алары анын өчен юк, яшәми, бары аныкы гына бар, аныкы гына яши иде.

Боларның сәбәпчесе ул — буйсынмас куе коңгырт чәчләре ярым тырпаеп торган, уйчан яшькелт күзле, тулырак йөзле егет киң ак күлмәге жилдә жилфердәгән килеш аның күз алдыннан китмәде. Дулкынланып торган арыш басуына караса, бил тиңентен камылларга күмелеп, ул килеп чыгар, яшькелт юкәләр куелыгыннан көтмәгәндә генә уйчан күзләр аңа текәлеп багар күк тоелды. Кая гына барса да, күңеле тынгысызланып аны эзләде, йөрәге талпынып-ташып аны көтте.

Бу ике көнне ни өчендер ул күренмәде. Сары чәчәк аткан көнбагыш кыры буйлап боргаланып сузылган такыр сукмак бер кешесез шәп-шәрә иде. Көмештәй елтыраган казан чиләкләрен сайрата-сайрата аксыл-кара сыерлары янында кайнашканда, Рәния, иптәш кызларына сиздермәскә тырышып, әледән-әле юл борылышына күз төшереп алды. Ләкин көнбагышның сары тажлары артыннан ак күлмәген жилфердәтеп ул килеп чыкмады. Кызның күңеле юксынулы моң белән тулы иде. Шул моңның калку күкрәгеннән сихри авазга әверелеп ташып чыкканын ул үзе дә сизми калды.

...Йөрәккәем жуймас, бәгырькәем, сине
Өзелеп кенә көткән тиңнәрен.

Әйтерсең шул жырны гына көткән: һич уйламаганда, гадәттәгечә велосипедында жилдереп, кызлар каршында ук пәйда булмасынмы егет!

— Әбәү, күктән төштең мәллә син, Рәфис?

— Рәниянең жыры чакырып китерде мине.

Рәния, оятыннан комачтай кызарып, ашыга-ашыга кызлар артына кереп яшеренде. Ә безардан, ике кулы белән кайнарланган битен томалап, сукмак буйлап авылга таба йөгәрде. Кызларның:

— Тукта, бергә кайтабыз! — диеп, артыннан кычкырып калуын да ишетмәде.

Бертуктаусыз йөгәрүдән сулуы капса да, ул туктамады, куркытылган кыргый жәнлектәй бар көченә чабуын белде. Ни өчен болай эшләвен ул үзе дә аңламады. Жңитез жилдәй аны алга әйдәүче көч — йөрәктән ургылган тиле яшьлек ярсуы, яңа борнаган мөхәббәтнең алгысынулы ашкынуы иде. Берзаман ул туктап калды. Башсыз юләрлеге өчен эченнән үзен тирги-тирги, көнбагыш кырының аргы ягында калган ерак жәйләүгә моңсуланып карап тора башлады. Анда Пәхри яры өстендә жемелдәп күксел рәшә йөзә, Рәния, аяк очларына баса-баса текәлеп караса да, тирбәлеп торган эңгергә яшеренгән кешеләрне ачык кына күрә алмады. Хәзер ул, шулай тилереп,

жәйләүне, иптәш кызларын ташлап йөгөрүенә үкенә башлады. Рәфис абыйсы аның турында нәрсә уйлар? Бигрәк иләс-миләс кыз икән димәсме? Аның йөрәге сыкранып шул тарафка ашына башлады. Ләкин анда барырга мөмкинме соң? Юк, ул инде моны һич кенә дә эшли алмый. Авыл ягына таба да аяклары атламый... Нишләргә соң? Ичмасам, Рәфис абыйсына күзләрен тутырып бер генә булса да карый алмады бит. Күзләре нинди икән соң аның? Читтән генә булса да күрәсе иде... «Тукта, дип, кинәт уйлап алды Рәния, көнбагышлар эченә кереп чумам да ул узып китмичә аннан чыкмыйм».

Рәния шулай итте дә. Яшыкелт төстәге юан сабаклы көнбагышларны куллары белән аралап эчкәрәк үтте дә жиргә чүгәләде. Монда салкынча рәхәт иде. Жил исеп куйган саен, борынга көнбагыш мае исе бәрелә. Тирә-юньдә ниндидер кошчыклар чыркылдаша, бер-берсенә аваз бирешә. Тавышлары нинди сагышлы. Димәк, бер-берсенә мәхәббәтләре бар. Чынлап та, бу дөнья сөешүдән, мәхәббәттән генә тора, ахры. Күк йөзә өнә нинди ягымлы, зәңгәр. Кояш нурлары нинди көләч. Баш очында акрын гына тирбәлешкән көнбагышлар түм-түгәрәк саргылт тажлары белән йомшак кына бер-берсенә орынышып алалар. Жил көчлерәк искәндә, көнбагыш тажлары озак итеп сыенышып тора. Әйтерсең аерылышып китәселәре килми.

Сөйләшкән-көлешкән тавышларны йөрәге тыпырчынып ярсыган хәлдә каршылады Рәния. Көнбагыш сабакларын ике кулы белән каршысына жыеп китереп һәм шуларга йөзен яшереп, төркөм эченнән аны эзләде. Хәер, аңардан бүтәнне күрмәде дә ул. Рәниянең алга омтылган карашы велосипедының руленнән житәкләп барган Рәфистә иде. Егетнең кырыс һәм уйчан йөзеннән күңелендә ниләр кайнаганын укырга теләде ул. Аның турында уйлый микән соң ул? Әллә уйлап та бакмый микән? Шулайдыр... Ул зур эш кешесе бит. Мең дә бер мәшәкат арасында синең кысыр хәсрәтең бик кирәк ди аңа.

Рәния акылы белән шулай ди. Ләкин йөрәге аны тыңламый, өмет итә, дөгъвалый.

Икенче, өченче көнне дә ул Рәфисне шунда — көнбагыш сабаклары арасында көтеп алды. Үзе аннан уттан курыккандай курка, үзе күрмичә булдыра алмый. Әнә шулай күз алдыннан салмак адымнар белән генә узып китсә дә, кызга шул житә, аның күңеле бер кичкә тынычланып кала. Ул килмәгән көнне аңа нидер житми, ашавы, йокысы кача.

Иптәш кызлары Рәниянең савымнар бетүгә каударланып өенә ашыгуына сәерсенә башладылар. Ә ул: «Ашыгыч эшем бар иде», — дигән була, эчендәгесен үзе өчен генә тирән сер итеп саклай, күңелен беркемгә дә ачмый. Ничек итеп жанында кайнаганын чишсен соң ул? Гади бер егеткә генә күзе

төшсә, ачылып-чәчелгән дә булып иде. Үземнең житәкчемә гашыйк булдым, дип әйтеп кара, барча кызлар көләр. Алар гынамы, бөтен авыл шау итәр. Рәниягә, эченә бикләнәп, үзалдына тынарга язган шул...

...Бу көнне вак кына яңгыр сибәләп тора иде. Юл шактый чыпырдаган, ара-тирә уентык-уентык булып күлдәвекләр жәйри. Эреләнә төшкән яңгыр тамчылары күлдәвеккә төшкәндә су өстендә үтә күренмәле куыклар хасил була да тетеләп юкка чыга.

Рәния әледән-әле куыклар ясалып торган күлдәвекләргә әйләнәп үтә-үтә пычрак сукмак буйлап йөгәрә-атлый бирде. Күе булып көнбагышлар сузайган таныш урынга житкәч, бермәлне нишләргә икән дип уйланып торды. Күбә яңгыр сибәләгәнә, өстеннән ак халатын салмаган иде ул. Инде халат та шактый чыланган, чабулары юешләнәп соргылт төскә кәргән. «Юләрләнәп йөрмим, кайтыйм, — дип, бу төбәкне ташлап та киткән иде, ләкин тагы әйләнәп килде. Нишләдем соң мин, тиле?» — дип, үз-үзен битәрләп алды. Тынгысыз йөрәк сиңең битәрләүләреңне, акыллы сафсаталарыңны аңлаймы соң?

Салкынча тамчылар тамып торган көнбагышлар арасына кәргәч, юеш чабуларын жыеп, йомгак төсле йомарланып утырып карады. Көнбагыш тажларында жыелган терекөмештәй сыекча аның чәчләренә, муенына агып тәнәһә үттә, чиркәндерде. Салкыннан дерелди-дерелди, аяклары оеган хәлдә лычтырдаган жиргә чүгәләп утырса да, ул урыныннан кузгалмады, кайнарланган йөрәк ярсуын тыярга тырышып, жәйләү ягыннан күзен алмады. Мәнә-мәнә ул узып китәр дә, күрми калырмам дип курыкты.

Рәфис абыйсы бүген жәйләүдә чагында, яшь бозауларны кем тәрбияләргә алына, дип, савымчылардан сорады. Бәрсенә дә исемен атап эндәшмәде, гадәтәнчә, уйлагыз, теләгән кеше иртәгә миңа әйтсен, диде. Рәния аның авызыннан чыккан һәр сүзгә үтәргә әзер, ләкин ничек бу хакта аңа әйтәсең?..

Тамчылар үзәнә бертөрле ритм белән көнбагышларның киңчә яфракларына кыштыр-кыштыр төшкәндә, баш очында күк йөзә караңгыланып яңгыр көчәя башлады, кинәт яшен яшьнәп күк күкрәде, жил күтәрелде.

Савымчы кызлар, халатларын башларынан бөркәнәп, сукмак буйлап чаптырдап йөгәрәп үттеләр.

Төмам лыгыр су булып чыланган Рәния дә кайтырга дип урыныннан кузгалган иде, көпчәкләренә пычрак тыгылган велосипедын көч-хәл сөйрәп килүче Рәфисне күрәп алды һәм ялт кына жиргә чүкте. Ә Рәфиснең шыбырдап койган яңгырда да, ялт-йолт яшен яшьнәп, чатнап күк күкрәүдә дә, үзенә манма су булуында да әйтерсең эше юк, көнбагышлар арасын-

нан нидер күзәткәндәй, әледән-әле шулар ягына күз төшер-гәләп, акрын гына атлый бирә. Менә ул велосипед тәгәрмәч-ләренә ябышкан балчыкны төшерергә теләп, аны селеккәләп алды. Алай да булмагач, юлдан агач ботагы табып, шуның очлы башы белән көпчәк һәм канат арасын чистартып маташты. Үзе, ни өчендер, Рәния яшеренгән көнбагышлар куелыгына карап алды. Нәкъ шул вакытта ялтырап яшен яшьнәде, куәтле якты-лыкта Рәния аның зур яшькелт күзләрен абайлады. Секундның бер мизгелендә чагылып киткән үткен караш кызның йөрәген теләп алгандай булды, һәм ул, үзе дә белештермичә, чүгәләгән жиреннән сикереп торды да, юлга чыгып, томырылып чабарга тотынды. Тагын яшен яшьнәде. Тоташ яктылыкта Рәниянең төймәләреннән ычкындырган ак халаты аккош канатларыдай жилдә жилферди, кыз үзе дә, әкияттән чыккан сихри бер кош кебек, каядыр яшен яктырып уйнаклаган болытлар арасына таба ашкынып оча иде.

— Рәния! — дип кычкырды Рәфис бар көченә. — Рәния, тукта!

Кыз ярсып чапкан жиреннән тукталып калды һәм, еш-еш сулый-сулый, Рәфисне көтеп алды.

— Син кайдан килеп чыктың, Рәния?

— М-менә шуннан, — диде кыз, бик нык дулкынланудан тотлыга-тотлыга, һәм берьюлы барысын да әйтеп калыйм дип ашыга-ашыга ярып салды: — Рәфис абый, бозауларны үзем карармын, миңа бирегез!

Бу өн ничә көннәр буе Рәфис абыйсына бүләк итәргә әзерләнгән яхшылыгының бердәнбере һәм иң изгесе иде. Куерып, ташып килгән калын болытны күк күкрәүле яшен ертканнан соң капыл жир өстенә шаулап коелган яңгыр таш-кыныдай ярсулы, гайрәтле иде бу өн.

25

Яңа гына офыктан күтәрелеп килүче кояшның сөңгеләр-дәй очлы нурлары рәт-рәт тезеләп киткән ак кәүсәле каен-нардан жир өстенә озын күләгәләр сузган. Чыклы үләннәр-дән салкын пар күтәрелә.

Аклы-каралы мүкләк сыер, алгы кыска аякларын тери-тери текә калкулыктан төшкәндә, ишеләп торган олы гәүдә-сен авыр чайкалдырып, арт аякларын жайсыз гына читкә күчереп куя. Шома һәм елтыр кара йонлы тана жиңел-жиңел басып инде сөзәклеккә үк төшеп житкән. Ак маңгайлы башын борып, мөгри-мөгри сыерның якынлашканын көтеп тора. Анасыдай чуар бозауга кызык кына: койрыгын колгадай өскә катырган да кырын-кырын сикергәләп уйнаклый бирә.

Сьер муенына бэйлэгән кытыршы сүс арканның бер очын Минәт кулына чорнаган, хайван тотрыгын югалтып авыш-төвөш таудан кызулуй башлауга, ул кыска һәм юантык аякларын тери-тери бөтен гәүдәсә белән артка каерыла, кирза итек табаннары чирәмле жирне ертып шуышып бара башлый. Аңа бу шөгылә ошамый, күрәсәң, ризасызлыктан тулы яңаклары сәл-перәеп, кашы күз өстенә үк салынып төшкән. Сьер алдырып китеп, үзенә дә чабарга туры килгәндә, сиез яңак итләре дерт-дерт сикереп, чырае тагы да күлгәләнә. Каршы искән жылдан кызарган күзләреннән мөлдәрәп яш агып чыга. «Башыгызгына бетсә иде!» — дип сукрана ул сьерларына.

Үзәнлектә төшүгә, каршы як калкулыкның сөзәк сыртынан каеннар тизмәсә башлана. Аның буеннан-буена куе үлән үсә. Инде бу үләнне чабып алганнар. Соңгы көннәрдәге мул яңгырдан соң тыгыз булып яшел курпы тибеп чыккан.

Минәт сьерларын курпы үлән янына куып китерде. Яш һәм сусыл чирәмне йолкый бирсеннәр шунда. Ара-тирә сузаеп үсеп килүче көзгә ужымга да кереп чыгарлар.

Күп тә үтмәде, арышы урып-жыелган басу юлы буйлап, сикәлтәләрдә тирбәлә-тирбәлә, аксыл төстәге «Жигули» элдертеп килгәнә күрәндә.

«Кайсы юньсезе инде бу тагын?»

Минәт каеннар ышыгына кереп яшеренмәкче булды, ләкин машина иясе аны күрәп алган икән инде, ян тәрәзәдән кулын сузып туктарга ишарә ясады.

— Танымый да башлагансың тагы, — диде Шәмсүн, һәрвакыт киәп йөри торган күн курткасының төймәләрен ычкындырган килеш кабина ишегеннән кысылып чыга-чыга, — хайваннар көтеп йөрмә дигәч тә...

— Көтү чыкмады бит, — диде Минәт, акланган тавыш белән.

— Вәт бит, эш дия-дия, дусларны да онытып жибәрәбез. Бер олау үлән йә силос кертеп кенә аударасы кана...

— Ташла! Юк белән башыңны катырма! Анысын мин үзем дә эшли алам. Хикмәт андамыни. Син лүтче үзең хакында уйлар идең.

— Нәрсәсен уйлайсың инде...

Минәт Шәмсүннең каршына ук килеп чәнечкеле карашы белән күзләренә текәлдә.

— Нүжәли бер дә гарьләңә белмисең син? Ниндидер адәм актыгы синең намусыңнан көлеп йөрсен, ә син... Ай-һай-һай...

— Нәрсә мин?

— Беркатлы булып кыланма, ничек көн иткәнәңне ишәтәм. Ул сиңа яшәргә ирек бирми икән ич. Ул гына житмәсә, син дә көтү көтәргә чыгарсың әле!

Шәмсүн зур учлары белән маңгаен сыпырып башын аска иде. Аның болай да караңгы чырае мескен бер кыяфәткә керде. Әйе, нидер булды, ниндидер төзәтеп булмаслык хата китте. Белде бит ул, Рәфиснең элек-электән һәрнәрсәгә карата үз фикере, үз карашы барлыгын белде. Әле институтта укыган чагында ук, семинарлар, диспутлар үткәргәндә, аның җаваплары берсенекенә дә охшамаган, кайсыдыр ягы белән бүтән-нәрнекенән аерылып торуын, хәтта күбесенекенә капма-каршы булуын күрә килде. Үзенең көтелмәгән сәер сораулары белән институт укытучыларын да аптырашка калдыра, ә кайвакытта бөтенләй җен ачуларын чыгара торган иде ул. Шуңа күрә институт курсы бик яхшыга үзләштереп барса да, укытучыларның кайберсе Рәфисне өнәп бетерми, юк кына нәрсә өчен дә аңа бәйләнергә торалар иде. Болай үзе беркем белән дә ачуланышырга тырышмый, тавыш күтәргән чаклары да сирәк була, ләкин басынкы, сабыр тавыш белән үз фикерен үжәтләнеп яклай, ахыр чиктә үзсүзлеген итми калмый иде. Рәфиснең әнә шул кирелеген, үжәтлеген белә торып, ни өчен Актайга кайтуына риза булды соң ул?

Шәмсүн, Рәфис белән сүзгә килгән саен, бу сорауны үз-үзенә кат-кат бирде, һәм һәр очракта җаны канәгатьләнەرлек җавап таба алмады.

Соңгы вакытта бу сорау аны көннән-көн ныграк борчый башлады. Чөнки Рәфиснең кирелеге, үзсүзлеге һаман көчәя бара, торган саен ул Шәмсүн белән ешрак телгә килә.

Беренче айларда Рәфис, аның белән риза булмаган чакларда да, дәмичәрәк тыелыбрак кала иде. Шәмсүн моның аның үжәтләнеп кысылган иреннәреннән, яңакларына бүлтәп чыккан йомры төернең тирбәлеп куюыннан, ниһаять, ничектер тынычсызланып эчкә баткан күз карашыннан күрә килде. Әйтерсең ул чәйнәлмәгән икмәк катысын азапланып-тинтерәп йотып җибәрә иде.

Соңга таба ул бу катыны йотып җибәрә алмый башлады, авызында әвәлэгәннән соң, бу төер йомры сүз булып тышка атылып чыкты. Рәфиснең Шәмсүн белән килешмәвенең, карашларының туры килмәвенең башлангычы шул булды.

Аннары ул тагы да көчәйде, ачык сизелеп, ике араны бүлеп торган киртә пәйда булды. Гүя алар киртәнең ике ягында торалар да бер-берсенә сүз уклары ыргыталар иде:

— Әйе, мин синең нәселле таналар булдыруыңны да, бо-зауларны салкын шартларда асрауны да яклайм, чытырма суыкта сыерларны биш-алты чакрымга куып кайтаруыңа да каршы килмим, — ди Шәмсүн. — Ләкин синең терлекчеләр белән турыдан-туры эш итмичә, әллә ниткән бәхәсләр, иҗади фикер алышулар дигән булып кирәкмәгәнгә вакыт узды-

руыңа һич тә риза түгел. Син, бердән, үзеңнең кадерле вакытыңны әрәм итәсең, икенчедән, терлек караучыларны артыгыңнан узындырасың.

— Мин үзебез үткәргән тәҗрибәләрне уртаҡ эшебез итмәкче буламын. Берьяклы ғына булып калмыйча карашлар аралашсын, баесын, дим.

— Ул надан халык синең эшеңә ни яңалыҡ өстәсен?

— Аларда — тәҗрибә, фән казанышлары белән баетылуны көткән тәҗрибә.

— Фән казанышларын кертү өчен синең катгый күрсәтмәң җиткән.

— Мин бу ачышның аларның үзенең әйләнүен теләм. Беләсең килсә, кайчагында без бергәләп фәнни ачыш ясайбыз.

— Велосипед уйлап чыгарасызмы?

— Кайчагында бу да файдалы. Кемдер уйлап чыгарган велосипедка атланып йөрүгә караганда, үзең уйлап тапканың йөгрөлү кадерлерәк.

— Егылып төшөп калмассыз микән?

— Үзе егылган еламас. Тагы торып китәрбез.

— Муеныгызыны сындырсагыз?

— Сынмас! Бер муенга караганда бергә тупланган дистәләрчәсе ныграк була... Әгәр кайсыбызныкыдыр имгәнә икән, нихәл итәсең, түзәрбез. Аның каравы бүтәннәрнеке имгәнәмен өчен сабак булыр. Сабак та кирәк бит.

Бигрәк тә Шәмсүнне кешеләрнең үзен ничектер ятсынып, салкын каршы ала башлавы борчыды. Дәрәс, әйткән сүзенә каршы килмишә аны тыңлыйлар. Кушканын да үтиләп. Ләкин шул карусыз тыңлау үзе үк шөбһәле: күзләп йә жансыз яисә аяк астына төбәлгән, башлар да аска иелгән, гәүдәләп салмакланган, дәрт югалткан йөзләрдә «кайчан бу бәндәдән котылырмын» дигән ризасыз сүлпәнлек.

Аннары бу кешеләр, тимер чылбырдан ычкындырылган жан ияләре сыман, үз мәшәкәтләренә таба теләксез генә юнәләр.

Шәмсүнне тагын Рәфис тирәсенә божра булып уралган төркөмнең омтылышлы дәрәс көнләштерә. Ул көннән-көн аяк астының билгесезлеккә шууын, гадәтләнгән төбәген югалта баруын тоя.

Шәмсүн кискен хәрәкәт белән авырайган башын чайкап куйды.

— Беләсеңме, Минәт, — диде ул, басынкы тавыш белән. — Барысы да син әйткәнчә гади генә түгел монда. Соңгы елларда мин үзем дә тәртәне бөтенләй кире якка каерып ташлаганмын, ахры. Совхоз дигән ат шуңа күрә сөйрәлә, бара алмый башлаган. Ә мин аны жайлап жигү урынына һаман камчы-

лыйм, һаман камчылым! Мескеннең авызыннан канлы күбек ага бугай инде...

Минәт, күзләрен киереп ачып һәм очлы иренен сузып, Шәмсүнгә акаеп карап торды.

— Нәрсә сөйлесең син? — диде ул, аптыраулы тонык тавыш белән, — әллә теге ни... ми шарикларың какшый башладымы?

— Шариклар урынында, Минәт, менә без үзебез берни эчмичә исердек мәллә? Яисә ят чир эләкмәде микән безгә? Соңгы көннәргә мин шуны аңларга тырышып йөрдәм. Хәтта ул чирне таптым да бугай. Дөваланырга да маташып карадым. Ләкин булмый, Минәт. Азган ул чир. Бер врач та төзәтә алмаслык булып азган!

— Менә сиңа яңалык! — дип кычкырып жибәрде Минәт, чиелдык тавыш белән. — Болай булгач, мин сине кызганмыйм, агайне! Тамчы да кызганмыйм! Барсына да син үзең гаепле икән.

Шәмсүн тешләрен шыкырдатып чыраен сытты.

— Куйчы әле, ыслушый...

— Юк, мин, сиңең дошманнарыңнан аермалы буларак, барыбер әшәкелек теләмим сиңа. Үзем дәвалыйм ул зәхмәт авыруыңны. Ә зәхмәтнең үтә кыйтысы эләккән шул. Шуңа көпә-көндөз йоклап йөрисең. Аягүрә йоклыйсың! Районда шундый дусларың була торып...

— Нишләргә кушасың миңа?

— Нишләргәме? — Минәт, үзенең өстенлеген сизүдән канәгатьлек тойгысы кичереп, чыпчык иреннәрен чапылдата-чапылдата, кеткелдәп көлеп алды. — Котылырга кирәк ул җәфадан. Үзеңне бөтенләй харап иткәнче араланырга кирәк.

Шәмсүн, бер сүз дәшмичә кулын артына баглаган хәлдә, кыска чирәмне таптап йөрөнә башлады.

Минәт, үзалдына карап уйланып йөргән Шәмсүн янына килеп, аның калын җилкәсенә кулын куйды.

— Кул кушырып ятарга ярамый, Шәмсүн дус. Хәрәкәт итәргә кирәк. Хәзер моның өчен самый кулай вакыт. Үзең уйлап кара: комплексың ишелүен тоташы белән аның өстенә сылап калдырырга була.

— Проект нигезендә үк ялгыш булган.

— Ялгыш булган шул. Ә баш зоотехник шуны күрмәгән. Бу житешсезлекләргә төзәтәсе урынга, сиңа каршы килеп, әйе, әйе, директор кешегә каршы килеп, үзбелдекләнеп маташкан. Шуның аркасында ишелгән, бетте-китте! Һашимов бу мәсьәләдә сине яклайчак! Өстәвенә теге карчыкка биргән сыер! Нинди күрсәтмә нигезендә ул? Колхозга бушлай бирелгән уңжиде йортны алмау өчен гауга күтәрүенә дә рәхмәт әйтмәсләр.

«Минәт бик ансат фикер йөртә, — дип уйлады Шәмсүн, — котыл да, шуның белән вәссәлам. Беренчедән, бу алай ансат түгел, икенчедән, Рәфисне алыштырыр кешене кайдан таба-сың? Терлекчелекне уч төбөндә тотә бит ул. Китеп калса, бөтен бюроларда яңадан мине төрлөндерәчәкләр бит».

— Рәфис минем дошманым дисәң дә ярый, менә синең ни-дән аңа шулчаклы каның катты әле? — дип сорады Шәмсүн.

— Сәбәбе бар, Шәмсүн дус, бар. Ул минем Рәниямне тар-тып алды.

— Рәнияне?

— Әйе, минем булачак хатынымны!

— Менә ишетмәсәң ишет! — дип, чын күңеленнән гажәп-ләнде Шәмсүн. — Соң үзең дә инде ни диеп еллар буге шуның күлмәгенә генә кызыгып йөрдең?

Минәт чигә турысын бораулап күрсәтте.

— Ник, жүләр... Кырыкка житмичә безгә акыл керәме-ни? Янәсе, яшә әле, безгә буласы беркая качмас. Ярар, Шәмсүн дус, буласы булган инде, шайтанга олаксын! Киләчәктә акыл-лырак яшәргә әйбәт булыр. Ә акыллырак булу өчен моннан соң да йоклап йөрергә ярамас. Әйдә, дуй иртәгә үк Казбек Зиннәтович янына, барысын да бәйнә-бәйнә сөйләп бир! Үз тарафыннан сине ысту процент поддеждать итәрмен.

— Ярый, уйлармын.

Шәмсүн Минәткә кулын биреп машинасына таба атла-ган иде, көтмәгәндә юл борылышыннан «Урал» мотоциклы калкып чыкты.

— Рәфис, ахры.

Сүз белән мавыгып, сыерларның ужымга кереп китүен абайламый да калганнар икән.

— Директор карап торып синең сыерларыңнан ужымны таптатә, дип тавыш кубарыр...

Шәмсүн як-ягына каранды да, шуннан кулаен тапмыйча, башын бәрә-бәрә машинасы эченә чумды, мотор пырхылдап эшләп жибәрде. Минәт, аксыл төтен тасмасы калдырып, «Жи-гули» китеп барганны көтмичә, абына-сөртенә сыерлары янына йөгерде.

— Бу ни эшең, үзең нәчәлник кисәге бит әле!

Минәт башта сискәнәп китте, ләкин аңа кычкыручы ке-шенең Гәрәй абзый икәннен күргәч, бер дә юкка кабаланып сыерларын куып китерүенә үз-үзенә ачуы чыкты. «Шулчак-лы да жебеп төшмәсәң соң...» Аннары аның очлы иреннәре мәсхәрәле кыймылдады.

— Гафу, гафу, хөкемдар әфәнде...

Гәрәй абзый, ярсуыннан бер урында тора алмыйча, кул-ларын айкый-айкый Минәтнең тетмәсен тетте.

— Ужым жире чирап та өлгөрмөгөн, син аны сыерларыңнан ердырасың!

Минәт кабарынкы яңакларын як-якка жәеп көлөп куйды һәм артистларча кыланып жиргә тезләнде.

— Зинһар, дим, вәйран итә күрмә! — Ул сүзләрне кайчы белән турагандай кискәләде. — Бер юлга калдыр, хөкемдар!

Япъ-яшь кешенең үзен — инде сакал-мыегы агарган картны — шулай мәсхәрәләвенә Гәрәй абзыйның сыны катты.

— Жаның юк синең!

Минәт, аның саен котырып, ужым читендәге чирәмне бармаклары белән аралый-аралый, тезләрендә үрмәли бирде. Башсызланып кылануы гына түгел, явызланып үрсәләнүе, чәбәләнүе иде бу аның.

26

Минәтнең мәсхәрәле кыланышыннан тәмам кәефе кырылып өенә кайтып керсә, Гәрәй абзыйны тагы бер күңелсезлек көтеп тора иде.

— Ана куяңны Гобәйләрнең мәчесе алды, — диде еламышраган тавыш белән Галимәттәй. — Минем янда калдыруың зыянга гына булган икән: күз алдымда ук эләктерде, бер чарасыз икәнәмне мәче дә сизә, мур кыргыры!

Гәрәй абзыйның эчендә жыйналган катуына соңгы тамчы ачы тамды.

— Ну, тотуын тотсам!.. — дип, йодрыкларын чытырдаганчы йомарлады ул.

Тота калса нәрсә эшләрчәген Гәрәй абзый әйтмәде, сарайдан күгәрә төшкән тимерчыбыклар бәйләмә өстерәп чыкты, аны аралап, аерым-аерым тимер сандалга салып, зур чүкчек белән бәргәли-бәргәли кискәләргә тотынды. Аннары, төрле зурлыктагы тимерчыбыкларны моңарчы күрелмәгән аяусызлык белән ярсый-ярсый бөккәләп, тимер төбә эшләргә ябышты. Берсен уч төбә чаклы такта кисәгенә әмәлләп куйгач, икенчесен ясады, өченчесен... Гүя бөтен урам мәчеләрен төбәгә эләктерергә жыена иде. Читлектән иреккә чыгуына йомшак соры йонлы мескен куяңны ерткычларга хас кансызлык белән кәкре тырнакларына эләктергән мәчене ул ни өчендер Минәткә охшатты. Кешеләрнең аякларына сырпаланып мырлый-мырлый иркәләнгән юаш һәм буйсынучан карашлы мәче шикелле, тыштан бик әдәпле күренеп, төче телләнүдән ялыкмаган Минәтнең дә эчендә зәһәрлек, явызлык тулып ятадыр, жирдә үрмәләп йөрөп аны мәсхәрәләргә маташкан бу бәндә, хәленнән килсә, шул мәчедәй, кәкре тырнакларын тырпайтып, өстеңә сикерер күк иде.

Гәрәй абзый тимер табеләрне ясап бетерде дә, аларга ит кисәге бәйләп, ишегалдының һәм өй түренең чат-чатларына куеп чыкты... Басуда йөрөп арылган, күрәсең, ян верандадагы такта жәелгән караватка ятып торган иде — йоклап кителгән. Берзаман ул ниндидер ят тавышка уянып китте. Уяулы-йокылы килеш ава-түнә урамга атылып чыккан иде, күзе шакмак булды: сул яктагы сарай каршына куелган табегә аларның үз мәчесе сары Мыраубикә кысылган, табене урыныннан кубарып тартыла-йолкына, дөнья аңгыратып мияулап кычкыра иде.

Гәрәй абзый, калтыранган куллары белән табенең шартлап ябылган тимер кысасын күтөрөп, мәчене капкыннан ычкындырды. Мәче кызганыч мияулуй-мияулуй, арт санын сөйрәп, Галимәттәй утырган арба-кәнәфигә таба шуыша башлады. Моны күрөп торган Галимәттәй, күзләрен еш-еш йомып, ирен-нәрен мимылдатып торды да такмаклап елап ук жибәрде.

— Ай Ходаем, нишләттең сары Мыраубикәне? Сынын да күтәрә алмый лабаса! Күр инде, күр инде, тагы бер гарип жан арттырдың бит! — Галимәттәй ачы мияулап үзенә таба шуышучы мәчегә таба арбасын селкеткәләп талпына башлады. — Ай, жаным, жаным, сиңа да минем шикелле кеше күзенә карап тилмереп яшәргә насыйп булган икән! Ай, жаным, жаным!

Гәрәй абзый бу хәлгә аптырап һәм гажизләнеп торды да ашыга-ашыга табеләрне жыярга тотынды, аннары аларны берәм-берәм бауларынан тотып, коточкыч ярсу белән, урамдагы зур ташка бәргәләде. Табенең тимер кисәкләре чыңлап төрле якка чәчелде. Гәрәй абзый табене айканып ташка бәргән саен:

— Менә шулай, менә шулай! — дип, тешен кыса-кыса кычкыра иде.

Соңгы кисәкне бавыннан тотып әйләндерә-әйләндерә еракка ук томырды да, тузанын каккандай, учын учка бәрә-бәрә сукранырга тотынды:

— Вәт бит, ә? Мин карт тилене әйт син... Акыл чыга башлаган, күрәсең, акыл... Күрше миләшенә каныгудан туктаган идем инде, тагы бер тилелек килеп кагылды, ә! Жу-у-ук, миңа болай кылану жарамый!.. Дилбегәне нык тотарга кирәк, нык... Ату, жөрәк чыгынлап дулап китсә, нибуч...

Ул, әле һаман балавыз сыга-сыга, үзе янына сөйрәлеп килеп житкән мәченең кабарынкы сыртын йомшак учы белән сак кына сыйпаштыргалаган Галимәсе янына килде.

— Жарар инде, жукка да бетерешмә. Мәче артыннан мәче бетмәс.

— Бу үзебез белән бергә картайган бәч, син кайдадыр каңгырап йөргәндә, шул иде бәч миңа өйдәш жан...

— Колхоз мәшәкате белән жөргәнем өчен мине битәрләнең инде бу.

— Битэрлэмим, битэрлэмим, сары Мыраубикә генә кызганыч... Йөри генә күр... Өйдә ятсаң, тәки сәерләнәсең бәч. Бу ике көнне йорттан чыкмаган идең аны. Шул ярамады, ахры, төбөләр белән женләнүең шуннандыр дим...

Картның йөнтәс кашы, борыны жыерылды.

— Шуннан, шуннан, — дип, карчыгы сүзен кабатлады ул ачу белән, — үзең бит, соры куян дип, дөньядан ук китеп утыра идең.

— Мин нишләмәм... Ярар, бар, урамнарны әйләнәп кер, күңелең тынычланыр.

Гәрәй абзый Галимәсе сүзен тыңлап салмак адымнар белән идарә ягына таба атлады. «Теге ужым мәчесенә жәмәгать суды ясау хакында киңәшәргә кирәк булыр. Ул жәмәгать суды залын ап-ачык итеп күз алдына китерде. Каршыда ук аллы-гөлле күлмәкле хатын-кызлар, соры яки зәңгәр пиджәк кигән ир заты. Зал умарта иледәй гөж килә. Сүзләре аерырлык түгел. Менә гөжләү тынгандай булды. Ачудан күзләре автомобиль фара-сыдай балкып янган гаепле бөндә — Минәт — кешеләр каршына чыгып килә. Юк, ике аяклап йөрәп килми, ужым жирендә үрмәләнгән күк шуыша, тормакчы булса да булдыра алмый, тагы дүрт аяклап сөйрәлә. Гәрәй абзый янына житкәч, үрмәлән-гән жиреннән күтәрелә төшеп, аңа сикермәкче була. Бармак-ларындагы тырнаклары мәченекедәй үткен һәм кәкре.

— Мин сиңа соры куян түгел!

Гәрәй абзый, үз тавышына үзе сискәнәп китеп, як-ягына каранды. «Кеше-мазар ишетмәдеме?» Тирә-юнендә кеше-фә-лән күренми. Кантар-кантар булып шыкырдап каткан урам тып-тын.

Рәфис үз бүлмәсендә нидер язып утыра иде. Ул әтисенәң гозерен сүзсез генә тыңлап торды да башын өстәлгә иеп уйла-нып калды.

— Беләсеңме нәрсә, әти, — диде ул, ничектер кинәт жанла-нып киткән күзләрен картка төбәп, — әйдәле, бу юлы калып торсын ул, шуның ишеләр белән нигә дип мавыгабыз әле? Без-дә игътибарга лаек булганнар беткәнме? Безнең күз нурыбыз булган алтындай кадерле кешеләребез бар. Менә шуларның да иң мәртәбәлесе хакында иптәшләрне жыеп сөйләшсәк ничек булыр дим? Соклансыннар бездә кемнәр барын күрәп!

Рәфиснең горурланып әйткән бу сүзләреннән Гәрәй абзый-ның күз алдындагы мәче кыяфәтле Минәт, томанда эрегән-дәй, каядыр еракка китеп торды, ләкин тагы пәйда булды.

— Хәтфәдәй ужымны сыерыннан таптатып кара жиргә әйләндерә бит ул! — дип кычкырды Гәрәй абзый, әлегә шом-лы күлгәдән арына алмыйча.

— Без аңа бүтән чара табарбыз!

Гәрәй абзый сүрән генә пышылдады:

— Шулай итсәң генә.

— Ичишиксез, жәзасыз калдырмабыз без аны. Ләкин бу юлы халык алдына чыгармабыз. Кеше күз алдын күлөгәләр генә чуарларга тиеш түгел. Яктылык күбрәк кирәк аларга. Ә тирә-юньне яктыртучы әйбәт кешеләребез житәрлек безнең!

Гәрәй абзыйның боегып калган күңеле урыныннан кузгалып талпынып куйды, бөтен тәнен көч һәм гайрәт белән тутырып, сафландырып, жылы агым йөгереп үтте.

27

Табигатькә көзгә сарылык иңгән: урам чатындагы карт өянкенең яфраклары, зәгъфран төсенә кереп, акрын искән жылда салмак кына лепердәп ала. Шул мәлдә дистәләгән гәрәбә яфраклар, бер-берсенә орына-орына, кыштырдашып жиргә сибелә. Күктә көтү-көтү кара каргалар, көл сыман чәүкәләр өерелеп оча. Аларның күңелне моңсуландыра торган сагышлы тавышы әллә кайларга китеп яңгырый.

Рәфис, көннән-көн үсеп, биегәеп килүче таш йортларны тамаша кылып, казылып ташланганнан соң, өелеп калган балчык өемнәре өстеннән атлый-атлый төзүчеләр белән үзара киңәш-табыш иткәннән соң, урам очыннан калкып күренгән комплекс сарайларга таба юнәлде. Комиссия белән кабул иткәнче, төзелеп беткән корымаларны тагын бер кабат күздән кичерергә, күзгә чалынган житешсезлекләргә барлап, аларны шушы көннәрдә бетерү чарасы күрергә кирәк иде. Бер уңайдан, Шәмсүнне очратып, аның белән аңлашып сөйләшеп карарга иде исәбе. Ике арадагы аңлашылмаучылык хакында бу көннәрдә бик күп уйланып йөрдә ул. Төптән фикерләп баксаң, шактый күңелсез хәл килеп чыга: терлекчелек хужалыкның төп тармагы, совхозның алга китеше, яисә, киресенчә, артка калуы терлекчелекнең ничек эшләвенә бәйләнгән. Ләкин Рәфис терлекчелек белән житәкчелекне комплекс башына куелган кеше аркылы тормышка ашырырга мәжбүр. Ә бу житәкче — Минәт, Рәфис әйткәннәрнең күбесен санга сукмаучы кеше. Чын мәгънәсендә парадокс килеп туа: Рәфиснең терлекчелектәге планнары, күрсәтмәләре Минәт һәм аның ахирәт дустаны Шәмсүн дигән барьер аркылы үтеп чыга алмый, юкка әйләнә бара. Нәтижәдә комплекс Рәфис теләгәнчә терлекләргә аерым карауга жайлап төзелмәде, сыерлар арасында әледән-әле авыру-үлем очраklары бар. Терлекчелектә эшләүчеләр белән Шәмсүн арасында мөнәсәбәтләр киеренке. Нидән болай килеп чыкканы күпләргә билгеле: беренчедән, Шәмсүннең бүтәннәр фикере белән исәпләшмәве, башкача уй йөртүне гомумән кабул итә алмавы. Ә

аның фикерләре еш кына ялгыш була, күпчелекнеке белән туры килми, шуңа карамастан РАПО житәкчелеге тарафыннан яклана. Менә шуларны ерып чыгарга кирәк Рәфискә. Эш шулай тора: йә ул бу мәсьәләне уңай хәл итә, ягъни ике арадагы киртәне бетерә, йә булмаса, икесенең берсе совхоздан китәргә тиеш була. Бүтән юл юк. Дөрөс, мөнәсәбәтләрне ачыкларга теләп, ул моңарчы да Шәмсүн белән сөйләшкәргә омтылып карады, ләкин һәр очракта мондый тырышлык уңышсызлыкка очрап килде. Хәзер инде моны соңга калдырырга яки артка чигенергә һич ярамый. Ачыктан-ачык аңлашырга һәм билгеле бер нәтижәгә килергә кирәк.

Комплекс бинасына килеп керү белән, буяу һәм тимер исе Рәфиснең тамак төбен ачыттырып жиберде. Соры халатларына зәңгәр, яшел буяу тамчылары тамган өч хатын-кыз озын саплы пумалалар белән стена кырыеннан үткөрөлгән зур диаметрлы жылылык трубаларын буяп яталар иде.

— Нихәл, эшләр барамы? — дип сорады Рәфис, алар белән исәнләшкәннән соң.

— Күп калмады инде, — дип шаяртты чая карашлы хатын, эшеннән аерылмыйча гына, һәм өстәп әйтеп тә куйды: — Тик пумала житкерер хәл юк, кытыршы тимер хәзер ашап бетерә очын.

— Шәмсүн Хәеровичны күрмәдегезме?

— Кем белгән аны? Ул безгә әйтеп йөримени? Үзегез күбрәк күрәсездер аның кайларда йөргәнән. — Хатынның тавышында ниндидер яшерен киная сизелә иде.

— Чынлап та, кая китәргә мөмкин ул? — дип уй йөртте Рәфис, комплекстан чыгып барышлый. — Жәйләүдә дә очрамады бит ул.

Кичке эңгер-меңгер куерып килә иде. Көнозын жәяү дә, машина белән дә йөри торгач шактый арылган. Аяклар нишләптер талып, сыкрап тора. «Кайтып ял итәргә, ахры, — дип, үзалдына сөйләнде Рәфис. — Ә иртәгә хайваннарны яңа комплекска күчерү хәстәрән күрә башларга кирәк булыр».

...Ашап-эчеп алганнан соң, Рәфис, чия төсендәге диванга кырын ятты да Айрат Бәдретдиновичтан алып торган психология китабын укый башлады. Баш очындагы кечкенә киштәгә куелган өстәл лампасыннан аска аксыл нур коела, яктылык божрасыннан читкә таба караңгылык хөкем сөрә. Бу караңгылык йорттагы бар нәрсәне: өстәл, урындыклар, комодны куе эңгергә төргән. Якты божра эчендә китап битләре бер-бер артлы ачыла бара, уйлар хәрәкәткә килә: әйе, ул аңлай, кем генә булмасын, аның кул астындагы кешеләрнең эше өчен дә, шәхси тормышы өчен дә ул җавап бирә. Житәкче икәнсең, син барсына да күңел ачкычы таба бел. Ул тагы шуны төшенде: үзе дә кешеләр белән булган мөга-

мәләдә шактый ялгышлыктар жибәрә икән. Житәкче кеше үз буйсынуындагы кешегә үчегеп, каны катып йөрмәскә тиеш. Кемнелдер күңел дөньясына үзең барып житә алмагансың икән, ул кешене гаепләү, хәтта дошманыңа санап йөрү — көлке, бу синең беркатлы көчсезлеген. Кул астындагы кеше белән каршылык килеп чыкканда, аңлашу өчен беренче адымны житәкче үзе атларга бурычлы. «Мин шулай эшлимме соң? — дип уйлады Рәфис, Минәтне күздә тотып. Һәм бу юнәлештә үз мөнәсәбәтләренә анализ ясарга тотынды. — Әйе, әллә ни тырышлык куймаганмын икән шул. Ә сәбәбе? Рәфис агайне, син үзең...»

Уйлар чабышын өзеп, ялкау гына шыгырдап ишек ачылды. Бусагада, әкияттәге чибәр пәри кызыдай, Гөлфинур пәйда булды. Рәфис ишек ягына борылган хәлдә, терсәгенә күтәрелеп һәм үзе кереп чумган фикер дөньясыннан арына алмыйча, күзләрен челт-челт йомгалап, чуар өй халатын пута белән кысып буган Гөлфинурның хәтәр серлелеккә төрөнгән аксыл йөзөнә карап торды. Соры яктылыкның саран нурлары мөлаем хатынның бар килеш-килбәтен сихри бер матурлыкка ураган, дулкындай кабарган чәче маңгаена төшеп, эчке сыкрану белән балкыган күзләрен яшәртеп күрсәтә иде.

— Ник килдең? — дип сорады Рәфис, шактый тупас тавыш белән. Ул урыныннан торып аягын салындырып утырды, зәңгәр трикосын рәтләгәндәй итте.

Гөлфинур бик нык дулкынланган иде, шуңа каушый төшеп тонык тавыш белән әйтеп куйды:

— Ни... син теге вакытта педагогика китабы сорап китапханәгә кергән идең... Менә ни... таптым мин аны...

Ул китапны, күкрәк турысына кысып тоткан килеш, сәбыйны иркәләгән кебек сыйпаштырды.

— Вакытсыз йөрисең, — диде Рәфис коры гына, — кешенең әллә ни уйлавы бар.

Гөлфинур моңарчы үзен йөгәнләп, тыелып кына сөйләшә иде, кинәт ул чишелеп, туарылып китте.

— Уйласыннар, анда минем ни эшем бар, — ул, ярсулы хәрәкәт белән түргә узып, Рәфиснең янына ук килеп утырды. Кайнар тәне белән пешереп аңа таба елышты да кызу-кызу сөйли башлады: — Эш дип чабып йөрөп тирә-юнеңдә ни кыланганнарын күрмисең син, Рәфис! Шәмсүнне кая олакты дип беләсең? Ул бит синең өстән йөри, районга Һашимов янына китте.

Рәфис ике кулын тезләре өстендә кушырып утырган килеш мыгырданып куйды:

— Йөри бирсен.

— Их син, аның ахирәте Минәт сиңа каршы имзалар җыеп йөрде бит!

Рәфис, әле генә аңына килгәндәй, Гөлфинурга борылып карады.

— Имзалар жыеп?

— Ә син берни сизмисең?

Гөлфинурның йөзе Рәфиснең каршында ук. Теле бер нәрсә сөйләсә, күнелендәге ярсу тойгысы алсуланган битләренә, томанланган күзләренә бәрәп чыккан.

— Син боларны ни өчен миңа килеп әйтергә булдың әле?

— Дөм суқыр син, Рәфис! Шашып яратам бит мин сине! Теге вакытта да юк өчен генә дулап чыгып киттең. Үземдә дә гаеп булмады дип әйтә алмыйм. Хатын-кыз мутлыгы суқырайткан мине. Без бит акылсызлар, үзебезне яраткан кешене көнләштереп газапларга яратабыз. Житмәсә, безнең арттан йөргәннәрнең әрсезләренә кистереп отказ сугу урынына, өметләнер өчен юл калдырабыз. Мондый уеннан уймак чыгасын уйларлык баш булмаган шул. Син шуны аңламадың. Хәтта «Рәфис, китмә!» дип, артыңнан кычкырып калсам да, ишетмәдең. Шәмсүнгә кияүгә чыгуым да аптыраганнан гына булды. Зинһар чүалган, башым төмам каткан иде... Минем бит ул кыргый ишәкне күрәсем дә килми, жирәнәм, чирканам мин аннан!

Гөлфинурның күз яшьләрен агыза-агыза ачынып сөйләгән бу сүзләреннән Рәфис шаккатып, аптырап калды. Аның бөтенләй гажизләнгән хәлдә күзләрен терәп катып калуынан Гөлфинур үз-үзен белештермичә туарылып китте: көтмәгәндә, егеткә таба талпынып, ике кулы белән муеныннан кочаклап алды.

— Көне-төне сине генә уйлыйм, ник белмисең, ник аңламыйсың, Рәфис!

Нидер сизенеп йөрәге кытыкланып-кытыкланып куйса да, Рәфис бу кадәресен үк көтмәгән иде. Сөлек кебек сыгылмалы гәүдәле хатынның якынлыгынан күптәннән хатын-кыз кайнарлыгы күрмәгән төненә ут капкандай булды. Хыянәтчел хис рәхәт якынлыкны шашып теләде.

Салкын акыл көче белән ул Гөлфинурның кулларын муенынан аерып алмакчы булды, ләкин йөгәнсезләнгән хатын аның саен егетнең көчле куенына сеңә барып ярып пышылдады:

— Күбенә өмет итмим, жаным, шушы кичне генә, бары бер кичне миңа бүләк ит! Зинһар, шуны гына кызганма, шуннан да мәхрүм итмә!

Хисләр, шашынып, буталып, билгеле чикне узган, башсыз тәвәккәллек, татлы һәлакәт якында гына... Тик шул вакыт бозлы агым булып ике арадан Шәмсүннең соры күләгәсә шуып үтте.

— Акылыңа кил, Гөлфинур!

Рәфис Гөлфинурның ярсу кочагыннан аерылып торып басты. Аның йөзенә тимердәй салкын ныклык иңгән иде.

Өөнә кайткач, чишенеп юка эчке күлмәктән калса да, Гөлфинур ап-ак жәймә жәелгән йомшак караватка ятарга ашыкмады. Аның бөтен тәне кыза, уйлары чәбәләнәп тузгый иде. Түрдәге көзгә-трюмоның озынча өслегенә текәлеп, дулкынланудан алсу төскә кергән, уртасы берәз чокырланып торган түгәрәк битенә, зур ачылган зәңгәр күзләренә моңаеп, гажәпләнәп карап торды. Хатын-кыз нәзакәтлеге белән тулышкан ап-ак беләкләренә, үтә күренмәле эчке күлмәк аша беленеп торган тыгыз һәм зифа тәннен күз карашы төшүгә, йөрәге әллә нишләп чемердәп китте. Ул шушы ак беләкләрен, шалкандай тыгыз тәннен Шәмсүннән кызганды. Ире аңа чит иде. Ул аның юантык гәүдәсенә, тәннен аңа гына хас тынчу исенә, йоклаганда борын тишеген киереп авыр мышнавына ияләшә алмады. Күңеле һаман бүтәнне көтте, бүтәнне теләде. Ниңә еллар буена көткәннен күен жылысы, мускулларының тере жанлылыгы хәтереннән китмәде. Менә бүген шул көткәнне, өзәлеп теләгәнне тупас төстә аннан йөз чөөрдә. Шушы гүзәл буй-сыныннан, аңа тилмереп баккан сөрмәле күзләреннән баш тартты. Гөлфинурның сөрмәле күзләренә чит-читләренә кайнарланып үтә күренмәле яшь тамчысы жыела башлады, керфекләргә сусыл энже бөртөгә асылынды... Ул бит... ул бит күнне дә өмет итмәгән иде. Әллә кайчаннан зарыгып көткән, шуңа юанып яшәгән, көннен өмете иткән кеше, моңарчы жыелып килгән жан һәм тән ризалыгын киметә алмасмы, юксинудан йомарланган тыгыз төенне чишә алмасмы дип кенә алгысынган иде күңеле. «Каты бәгырьле икәнсең, Рәфис жаным!» Гөлфинур капыл көзгедән аерылды да караваттагы каз мамыгы мендәренә капланып үксеп елый башлады. Күз яшеннән манма су булган мендәргә аның өчен генә гүзәллеген саклаган йөзән, аны шашып теләгән күкрәгендәге кайнарлыкны яшереп шактый озак елады ул. Аннары акрын гына чалкан әйләнәп ятты. «Нигә дип шул туң йөрәк өчен күз яшьләремне коям әле, — диде ул үз-үзенә, — мескенгә калган хатынмы соң мин?» Гарьләнү тойгысы күз яшьләрен киштерде. Бөтен тәне тыгызланып йомарланды, күңеле катып китте. Ул иреннәрен чытырдатып кысып урыныннан торып утырды. «Ярар, Рәфис, — диде ул, сүзләрен вак тешләре аша сөзеп чыгарып, — карап карарбыз кем өстен чыгар әле».

Үзән шулай тупас төстә кире каккан, хурлаган өчен Рәфистән үч алу турында ул төне бие план корды.

...Шәмсүн Һашимовка зарларын сөйләп бетерде һәм кулларын ике тезе арасында салындырып һәм үзе дә түбән иелә төшеп тынып калды.

— Алай, алай, — диде Һашимов, бармаклары белән өстәл пыяласын шакылдатып, — ничек болай ук килеп чыкты соң? Үзең, дустан, дидең, мин аңа үземә ышангандай ышанам, дидең.

— Ялгышканмын, Казбек Зиннәтович. Минем беркатлылыкны беләсең бит.

— Анысын беләм, тик, Шәмсүн туган, чынлап әйткәндә, соңгы вакытта үзең дә шактый сынаттың бит.

— Безнең хезмәткә бәя бирү сезнең эш инде.

— Хак әйтәсең, ләкин юкка син борыныңны төшерәсең, чынлап әйткәндә, мин сине бик шәп бер жиргә тәкъдим итәргә торам әле. — Ул өстәлгә таянып утырган жиреннән, алтын читле күзлегә аша сөзеп, Шәмсүнгә карады. — Ник «кая?» дип сорамыйсың?

Шәмсүн, чыраен сытып, жылкәләрен жыерып куйды.

— Сорап ни мәгънә?

Һашимов соң дәрәжәдә гажәпләнәп кулларын жәйде.

— Чынлап әйткәндә, мин сине аңламый башладым. Ничек инде «ни мәгънә»? Мин бит сине андый-мондый гына жиргә тәкъдим итмим. Район янында урнашкан колхозга председатель итеп. Дөрөс, бик алдынгы колхоз түгел. Үзең беләсең, алдынгы колхозның председателен ашыгып алмаштырмыйлар. Ә бу аның каравы нинди урында! Озынбы! Үзең беләсең аның урманы, күле! Язын анда үрдәк! Как раз синең өчен инде. Синең күңел киң бит — мине дә анда чакыргаларсың, ә! Теге кем әле, Минәт ничек яши анда?

Шәмсүн тагы чыраен сытып куйды.

— Яши инде шунда.

Һашимов Шәмсүнгә күзлек аша сөзеп карады. Аннары урыныннан кузгалып, янына ук барып утырды.

— Сиңа карап торам да гажәпләнәм: синме соң бу, әллә үзеңне бөтенләй алыштырып куйдылармы? — Ул Шәмсүннең жылкәсеннән кагып хахылдап көлдә һәм, урыныннан торып, гәүдәсен кызык чайкалдыра-чайкалдыра һәр адымына басым ясап, бүлмәне әйләнәп килде. — Чынлап әйткәндә, сиңа әйткән тәкъдим хакында мин Беренче белән сөйләшмәдем әле. Ләкин ул мине яклар дип ышанам. Дәлилләрем мондый: Шәмсүн Хәерович ничә еллар колхозда эшләгән кадр. Колхоз производствосын биш бармагыдай белә.

— Беләсеңме, Казбек Зиннәтович, — диде Шәмсүн, ничектер үзгәрәп киткән тавыш белән, — минем турыда кайгыртуыгыз өчен рәхмәт, билгеле. Ләкин кирәкмәс.

— Ни сөйләсең син? Ничек яшәргә уйлыйсың?

— Ул колхозга мин рәхәтләнәп барып идем дә...

— Соң?

— Минем хатынны белмисең син...

— Ах, менә нәрсә... Димәк, хатының ризалык бирми?

— Аяк терәп каршы тора... Ә мин... мин... — Шәмсүн еларга житешеп, иреннәрен ачыргаланып тешләп, кулларын йомарлады, аннары теш арасыннан сөзеп әйтеп салды: — Шул кабахәт аркасында... Яратам бит сволочьны!

Җашимов сүрән генә урынына барып утырды да, бермәл-не сүз дәшмичә, карандашы белән өстәлгә җәелгән пыяланы шакылдатып торды.

— Да, ситуация... — дип сузды аннары. — Ләкин сиңа, — диде Җашимов, кәнәфиенә артка яткан җиреннән алга таба елышып, — гайлә мәсьәләсендә дә борын төшерергә әллә ни сәбәп юк. Аның хакимлек чоры тиздән үтеп китәчәк. Билгеле булганча, хатын-кызның үзен әллә кемгә куеп күкрәк киереп йөргән чагы берничә елдан артмый. Аның чибәр-легә дә, фигурасының килешлелегә дә шул елларда кала. Хатын-кызның әлегә чорында көне буге ишәктәй эшләп арып-талып кайткан ире кызыксыз булып күренә, машинасы-гаражы булган дәрәҗәле джентльменнар үзенә күз аткалаудан башы әйләнәп кәпрәеп китә.

— Гараж, машина кебеге хәзер миндә дә бар барын. Ләкин...

— Хатын-кыз үзенең өстенлеген югалтканын тиз генә аңламый. Шуның белән ялгыша да... Минекә әнә шул хакыйкатне аңлагач та, кухняда хуҗа булуыннан файдаланырга тырышып карады. Аш пешерми, янәсе. Минә ач калдыра. Ул пешермәсә, бүтәннәр — аннан яшьрәкләр минә ашатып-эчертеп, хәтта сыйлап чыгарасын аңламый, аңгыра. — Җашимов кәнәфиенә ятып кәефләнәп көлеп куйды. — Ярый әле сиңең балаң булмаган, аннан соң күрер идең күрмәгенек. Бигрәк тә сиңең бала яратканыңны да беләп алса.

— Бала булмавына да ул гаепле, — диде Шәмсүн, күңелсез генә баш иеп, — үзе теләмәде.

— Менә монысы инде уйландыра. Ир белән торырга уйлаган хатын-кыз гадәттә бала булдырырга ашыга... Баланың үз кулында нинди көчле корал икәнән бик яхшы белә ул каһәр суккан кавем.

Беравык сөйләшмичә утырдылар. Эш сәгәте күптән чыккан иде. Бүлмә эче караңгыланып, стенага эленгән район картасы, һәртөрле диаграммалар томанлы энгергә күмелә барса да, ут яндырырга ашыкмадылар.

— Казбек Зиннәтович, — диде Шәмсүн, ялыктыра башлаган тынлыкны бозып, — минем сиңа килүем шуңа — хәзер эшләп яткан совхозда ныгып калуыма булышсаң иде, Казбек Зиннәтович. Моңың өчен, ничек сәер тоелмасын, минем юлымда киртә булып яткан Рәфисне баш зоотехниклыктан да, партбүро әгъзалыгыныннан да читләштерергә кирәк.

Ғашимов, Шәмсүнғә тиз генә жавап бирмичә, урыныннан торып, бүлмә утын яндырып килде.

— Алай, алай, — диде Ғашимов, кәнәфиенә барып утырганнан соң, — анда калам дисең инде. Белмим, икәүләп ни кыйратырсыз икән, дус кеше. Соңыннан барысы өчен миңа жавап бирәсе. Бәлки, кайтып тагы бер уйларсың, ә?

— Уйласын уйлаган инде, Казбек Зиннәтович.

— Сине яклап та булыр иде, тик бер бала чыгып тора бит әле. Бер юньсезе кычытмаган жирен кашыган: теге «Волга»лар хақында ЦКга язган. Тикшерү килергә тиеш.

Шәмсүн чыраен сытты.

— Тикшерү?... Шуларны безнең совхоз аркылы гамәлдән чыгаруга күнелем тартмаган иде аны. Бары сезнең дусларыгызның хақын хақлап кына...

Ғашимовның ачуы чыкты.

— Минем дусларым, имеш... Барыннан да битәр сиңа кирәкле кешеләр алар. Ярар, эчең бер дә пошмасын. Мин чарасын күрдем дә инде: машиналарның икесен дә сүттереп ташлаттым. Техник комиссия рәйсе белән сөйләштем. Ул машинаның детальләре иске дип раслар...

— Өр-яңа «Волга» детальләрен иске дипме?

— Чүп тә юк. «Искертерләр» ул өр-яңа детальләрне... Иске төсенә кертерләр... Өстәвенә халык контроле башлыгы минем кеше. Ул яктан да борчылыр урын юк. Бары син генә нык тор... Машиналарның кәгазь-мәгазе калмаганмы, карап чык. Булса, яндыр, юк ит... Аңлашылдымы?

— Тырышып карарбыз, Казбек Зиннәтович. Бары син үз тарафыңнан шул мәртәт Рәфистән мине арала!

— Яхшы. Беренчегә сүз салып карармын. Шәт, үз сүземне үткәремермен дә. Тик соңыннан үпкәләштән булмасын.

— Рәхмәт, Казбек Зиннәтович.

Шәмсүн китәргә кузгалды.

— Тукта, ашыкма! — диде аңа Ғашимов һәм, кесәсеннән ачыкч алып, бүлмә почмагындагы тимер сейфын ачып маташты. Сейфтан өч йолдызлы коньяк килеп чыкты. — Яле, синең киләчәк уңышларың өчен! — Аннары көлемсерәп өстәп куйды: — Дөнъяны белеп булмый, бәлки, әле тагы жир жимертеп эшләп китәрсәң.

Рюмкалар бер-берсенә бәрелеп зыңлап куйды.

— Беләсеңме нәрсә, — диде Ғашимов, кандала исле сыеклыкны авызына бушаткач, — сиңа ял итәргә кирәк, берәр курорткамы, санаторийгамы китеп калырга, дим. Ату, чынлап әйткәндә, шактый йончылгансың син.

— Еракка китеп булмас инде, Казбек Зиннәтович.

— Тагы хатының? — Ғашимовның күзлек пыяласы мәс-

хәрәле елтырады. — Алай булгач, тот та шифаханәгә кер дә ят! Ә нәрсә, берәр ай чамасы ятып көч жыеп чыгу зыянга булмас.

— Жыен авырулар арасындамы?

— Нигә авырулар арасында? Анда курорттан ким булмаганча кәеф-сафа чигеп ятарга була. — Һашимов, бер якка янтая төшөп, иренгәндәй салмак хәрәкәт белән телефон номеры жыйды. — Ало, Нури Фазлыечмы? Нури, синең ничек анда, теге безнең бүлмә бушмы? Әйе, люксны әйтәм. Бер әбине урнаштырган идек? Кайчаннан ята соң ул анда? У-у-у, чынлап әйткәндә, кешеләргә зарыккандыр бит инде ул. Ялгызлыктан интеккәндер. Хи-хи-хи, әйе шул. Гомуми палатага күчер син аны, рәхәтләнеп эчен бушатсын, үзе ишеләр белән шау итсен. Ә монда безнең кешеләр белән күп эшләүдән арган иптәшебез бар. Аны егерме-егерме биш көнгә шау-шудан аерып тынлыкка калдырасы иде. Әйе, әйе, дәрәс. Молодец та инде үзең. — Һашимов Шәмсүнгә борылды, — менә бит, жайладык та. Хет бүген-иртәгә бар да тынлыкка чум!

— Гел минем өчен яхшылык эшләп торасың, Казбек Зиннәтович, оят була бит алай.

— Оят булмас өчен без аны болай итәбез: синең ничек анда, көртлекләр очамы?

— Оча, Казбек Зиннәтович. Берәр дистәне аттырып жи-бәрермен үзеңә. Бәлки, сыер ите дә...

— Юк, сыер итенә кагылма! Үзең беләсең, сезнең совхозны Әкрәмов аерата күзәтә. Аннары синең ул баш зоотехнигың белән башың Себер китәр.

Шул вакыт йомшак кына итеп телефон челтерәде.

— Әлү, әлү, — диде Һашимов, телефон трубкасын сул кулына алып, — бу синмени, гүзәлем? Танышуыбызга ике ел тулды, димсең? Шуны билгеләп үтәргә? — Һашимов Шәмсүнгә күз кыса-кыса, мактангандай итеп, юри телефоннан сөйләшкән хатынның сүзләрен кабатлый-кабатлый сөйләде. — Ә иртәгә калдырсак? Иртәгә мин командировкага китәрмен. Кая дип... Синең квартирга, билгеле, хи-хи-хи, мондамы? Үзем генә түгел. Борчылма, үз кеше ул. Бармый ул минем белән. Хатынының итәгенә нык ябышкан шул. Ә итәкне беләсең бит. Аның аркылы дөнья йөзе күренми, хи-хи-хи...

...Шәмсүн кайтып кергәндә, Гөлфинур, чалкан яткан килеш, кулларын муен артында кушырып тыныч кына йоклап ята иде. Ишек шыгырдаган тавышка ул, иртәнге кояш нурлары төшүдән чагылган күзләрен кыса төшөп, Шәмсүнгә күтәрелеп карады.

— Күзеңне ачтыңмыни, карчык? — диде Шәмсүн, гомерендә булмаганча йомшак тавыш белән.

Гөлфинур, стенага борылып, тырпаеп торган мүк кисәген бармагы белән ике арага төрткәли-төрткәли әйтеп куйды.

— Бик күп читтә каңгырап йөрсәң, синең күзеңне бөтенләй йомылмаслык итеп ачтырырлар әле.

Шәмсүн, Гөлфинурның әле дә бармаклары белән стена мүген казып маташуыннан, үзгәреп киткән серле тавышыннан ул югында ниндидер гадәттән тыш хәл булганын сизенде.

— Нәрсә дисең? — дип сорады ул, шигәя төшеп.

— Берни дә әйтмим, — диде Гөлфинур һәм вак чәчәкле тышлык белән тышланган йон одеалны өскә тартып башынан ук ябынып ятты.

Шәмсүн, Гөлфинур караватының кырыена утырып, капыл гына одеал читен ачты.

— Юк, нидер булган, сөйлә!

— Нәрсә сөйлим?!

Гөлфинурның мондый уены беренчесе түгел иде. Хәтәр кыланышлары белән ул иренең башын аз катырмады. Бу юлы да үзен ни рәвеш тотасын, Шәмсүнгә ничегрәк итеп сөйләсен бөтен нечкәлегенә чаклы уйлап куйган иде.

— Ярар, газаплама мине, — диде Шәмсүн, талчыккан тавыш белән, — болай да арып эштән чыктым инде. Ул хатыны яныннан торып китте дә кухняга чыгып кәстрүл капкачларын шалтыр-шылтыр ачып ашарга эзләргә тотынды.

Гөлфинур моны көтмәгән иде, ире хәзер төпченергә тогыныр, сернең төбенә төшмичә туктамас дип уйлаган иде. Иренең ул чорнап куйган мәкерле йомгакны сүтә башламавына аның күңеле кителде. Кухня якта кашык шакылдаган, чапылдатып азык чәйнәгән тавышлар ишетелеп торса да, юри яткан урыныннан купмады, хәтәр уенны ничегрәк дәвам итәргә икән дип уйланып ятты. Ашап бетереп аның янына яткач та, Шәмсүннең әлеге четерек мәсьәләне кузгатмыйча калмаячагын, үzeneң йомгакның очын аңа тиз генә табып сүтеп ташларга ирек куймаячагын, уенны озаккарак сузып иренең күнел кыллары тетрәнгәнче тилмертәчәген белә иде. Тик ни хикмәттер, бу юлы Шәмсүн хатыны янына килеп сыенырга да, аннан ул хәлләр хакында сорашырга да ашыкмады. Майкадан гына калган килеш тәрәзә катына басты да, үз уйларына бирелеп, төнге караңгылыкка текәлде. Әйтерсәң ул Гөлфинурның газаплы уйларын, хәтта аның үзен дә бөтенләй оныткан, хатынының чуар дөньясыннан читтә — башка мохиттә яши иде. Асылда да бу шулай иде бит: Шәмсүн, кысык күз кабакларын бөтенләй диярлек йомып, Һашимов белән булган әңгәмәнең төбенә төшәргә азапланды. Ни өчен дип уйлады ул, Һашимов аны шушы совхозда гына эшләтеп калдырырга теләмичә, каядыр читкә, ул әле күрәп белмәгән,

аның өчен караңгы урман күк серле һәм билгесез булган колхозга күчәргә өнди икән? Әле бернинди дә тәҗрибәсе булмаган Рәфис аңа якынарак микәнни? Менә сиңа дус. Ышан син аларга! Әйе, дип фикир йөртте Шәмсүн, андый дуслар син үз төбәгендә имәндәй ныгып, жәелеп утырганда гына якин була, шул чакта алар тирәңнән дә китми, кирәк икән жылкәңә менеп атланып кәефләнә дә ала, инде сиңең жиргә береккән тамырларың какшап, әрле-бирле чайкала башладымы, төпләп алып читкә ыргытырга да күп сорамый. Менә дигән урман-күле кайда да бар аның. Ә менә патша сараeday йорт-жире, каралты-курасы... Әле житмәсә, ул яңа жирдә аны ничек каршы алырлар... Гөлфинур нәрсә дияр. Шәмсүн хатынына борылып карады. Гөлфинур ак мендәргә кызарып киткән борынын төрткән дә, шөрә иңнәрен дерелдәтеп, лышык-лышык елап ята иде.

— Нәрсә булды? — диде ул, хатыны янына килеп, һәм бая Гөлфинурның «Читтә каңгырап йөрсәң, күзеңне ачтырырлар әле» дигән сүзләрен исенә төшерде.

— Син бит... син бит, — диде Гөлфинур, еш-еш тын алып, — мине ни урынына да күрмисең. Мин сиңең өчен бер уенчык кына. Юаныр өчен кирәк булган жансыз бер әйбер...

Гөлфинурның болай ачыргаланып елаганын күргәнә юк иде Шәмсүннең. Ул хатынының аңа карата салкын, битараф булуына күнеккән һәм моңа исе дә китми иде. Менә бүген...

— Соң син үзең мине яратмыйсың бит, — диде Шәмсүн, хатынының бу халәтенә куанырга да, кайгырырга да белмичә.

— Яратмасам, ни гомерләр сиңең яңда яши алыр идеммени?

Сизгер жанлы бер кеше булса, Гөлфинурның бу сүзләрендә әйтем мәгънәсе белән күңел аһәңенең тәңгәл килмәвен, театраль ясалмалылык катнашкан булуын чамалар иде. Тик Шәмсүндә кешенең, хәтта бергә яшәгән, шуңа хольк-фигыле шактый таныш булган хатынының да эчке дөньясындагы нечкә төсмерләргә тотып алырлык сәләт юк, шуңа күрә ярыйсы ук хәйләкәр һәм мәкерле Гөлфинурның купшы сүзләренә ышанып алдана ала иде. Шул кадәресе дә бар: Гөлфинур авызыннан үрсәләнеп чыккан һәм Шәмсүнгә төбәлгән ул сүзләр артында Рәфискә булган кайнар тойгы яшеренүе хатынының ачыргалануына күпмедер дәрәжәдә табигыйлек тә биргәндер. Һәрхәлдә, Гөлфинурның әлегә сүзләре Шәмсүннең күңелен йомшартып жибәрде. Ул яланаяк килеш лап-лоп атлап хатыны янына килде дә, карават читенә елыша биреп, тупас һәм килешсез хәрәкәт белән аның кайнар иңнәреннән кочып алды...

— Сөйлә соң, — диде ул аңа, ягымлы булырга тырышып, — ни дип балавыз сыгасың?

Гөлфинур нәкъ менә шушы мизгелне көткән иде. Рәфис-
нең тимердәй нык куллары ярдәмендә нәзберек иңнәрен
аяусыз этә-этә, салкын мәрхәмәтсезлек белән ялкындай дөр-
лөгән кочагыннан аерылып чыгуы, нерв киеренкелегеннән
тешләрен-тешкә бәрә-бәрә ишектән чыгып барышлый тәрәзә
буенда аркасын куеп, аңа — шул киребеткән ир заты өчен
жанын да фида кылырга әзер торучы хатынга борылып та
карамавы тагы бер мәртәбә күз алдыннан үтте. Бугазына
үрлөгән гарьлек дулкыны Рәфискә булган ихтирамын, дус
итүен, ниһаять, янып яратуын басып китте. Бу хәтәр дулкын-
ның тыелгысыз көченнән ап-ак тәне дерелдәп алды, нервы-
лары тагы да киерелде, жаны катты.

— Син анда, — дип башлады ул, сүзләрен теле белән
аяусыз әвәли-әвәли, — жыен кирәкмәгән, вак нәрсәләр ар-
тыннан чабып йөргән буласың. Хет, ичмасам, сүзеңне алга
алсалар икән. Ә монда беләсең килсә, минем намусыма тиеп,
синең ирлегеңнән көләләр, мәсхәрә итәләр!

Шәмсүн, Гөлфинурның кулларын учына алып, иелеп утыр-
ган жиреннән сискәнеп турайды.

— Нәрсә?!

— Ие, ие! — Гөлфинурның күзләреннән зәһәр очкыннар
чәчелде, безнең элекке дустаныбыз — Рәфис!

— Рәфис!

— Кем уйлаган аны, шулчаклы әшәке кеше дип, кем уйла-
ган?! Миңа педагогика китабы алып килеп бирерсең әле, дигәч,
мин, беркатлы жүләр, шуның сүзен тыңлаган булам бит әле!

Шәмсүн ниндидер котылгысыз һәм аяусыз хәлне сизе-
неп, карлыккан тавышы белән шашынып үкерде.

— Йә, йә, шуннан?!

— Ничек аңа ышанмыйм, янәсе, халык өчен көрәшкән
булып йөри бит ул! Изге әүлия булып кылана!

— Сузма!

— Шул. Китабын бирим дип өенә кергән идем, тасма
телләнгән башламасынмы, без бит элекке дуслар, янәсе. Ничек
бер-беребезне яратыштык, насыйп кына булмадың, имеш...
Бөтенләй үкенечкә калмасын инде, ирең дә өйдә юк, фәлән-
фәсмәтән...

Шәмсүн, үз-үзен белештермичә, сикереп торды да ике кулы
белән Гөлфинурның жилкәсеннән тотып селкеде.

— Әйт дәресең, булдымы?

Шәмсүннең киерелеп ачылган коточкыч күзләрен күреп,
Гөлфинурның тәне буйлап вак дерелдәү дулкыны йөгереп
үтте.

— Син нәрсә тагы, — диде ул, тешләрен-тешкә бәрә-бәрә,
әллә мин тилеме, яңагына суктым да чыгып йөгердем!

— Бәлки, син ялганлыһысыңдыр?!

Гөлфинур, үпкәләгән тавыш белән, тыныч кына әйтеп куйды.

— Ул-бу булса, сиңа сөйләп торыр идемме...

Шәмсүн идәнле-түрле әрле-бирле йөри башлады. Вакыт-вакыт тукталып, каядыр почмак читенә карап, чытырдатып йомарланган йодрыгын ярсып селкеп алды.

— Ах, кабахәт, ә! Мин әле аны моның өчен... Кинәт ул, йөргән жиреннән тукталып, Гөлфинурга борылды да янаган тонда әйтеп салды. — Белеп тор, мин ул сволочьны эшеннән куам! Судка бирәм! Фәкәть шулай! Ә син ул мине көчли башлады диярсең... Әйе, әйе, ул этлек эшли икән, без аңа бүре булырбыз! Көчләде — бетте-китте! Эчке күлмәгеңне ерткала, тәнеңне жәрәхәтлә! Ул аның эше диярсең. Аңладың! Фәкәть шулай!

Гөлфинур эшенең зурга китәсен аңлап тетрәнәп куйды. «Ялгыштым, ахры» дип уйлады. Ләкин эшлисе эш эшләнгән, чигенергә урын калмаган иде.

29

Тиктормас яман телләр Рәфис хакындагы пычрак хәбәр-не икенче көнне үк Рәниягә житкерделәр: «Син фәрештәгә тиңләп йөргән дәрәжәле егет, күр, нишләгән, ә?! Жете кызыл тиз уңа, дип юкка әйтмәгәннәр».

Рәния моңарчы аны бер бөртек кер кунмаган илаһи зат итеп күңелендә йөртте, киң жылкәле буй-сыны, ян-якка чайкала төшәп кызу-кызу атлавы, кыю, чәнечкеле күз карашы кызның күз алдыннан китмәде. Еш кына ул аны жиңе сызганулы ак күлмәген жилфердәтеп, куе коңгырт чәчен туздырып велосипедта барган итеп күз алдына китерә. Кызу барган уңайга, ак болыттай, күлмәге кабара, жиңеләя, гүя ул инде үзе дә ут-яшен уйнатып каядыр чиксезлектә ашкынучы ак болыт; зур булып, бөтереләп жиргә тияр-тимәс агыла, ләкин күктәге болыт кебек гамьсез, игътибарсыз түгел ул, аның ерак офыкка төбәлгән үткен күзләре киереләп ачылган, шуңа дөньяны бөтен катлаулылыгы, шатлыгы, борчулары белән күрә, шуларның барысын, мәрхәмәтле йөрәге аша үткәрәп, кешеләргә яхшырган, жайланган килеш кире кайтарып бирә... Әйе, ул аның өчен кагылмас пакылек, буй житмәслек биеклек булып тоелды. Читтән генә аны күрәп калса да, шуңа риза, хәтта шат иде ул. Үзен очратып эш хакында сөйләшкәндә, ул бөтенләй каушап кала, яна, кыза, әйтер сүзләрен оныта иде. Соңыннан ул калдырган сихри көч тәэсирендә көн буге, аягы жиргә тимичә, очынып йөри, ару-талуны белмичә ярсып, шашынып эшли иде. Кызың әнә шул күккә ашкан әкияти

дөнъясына, һич көтмәгәндә, тормышның түбән, жирәнгеч ваклыгы булып, әлеге коточкыч хәбәр килеп керде. Юк, Рәфискә түгел, әнә шул мәрхәмәтсез хәбәргә ачуы чыкты аның. Талымсыз тупас сүз белән изге жанлы Рәфис арасында бернинди дә уртаклык юк, хәтта аларны берничек тә янәшә куеп булмый кебек иде. Ә шулай да, ак нурларга коенган көн үзәгендә, йөрәкне сыкрата торган шомлы тап хасил булды. Бу әрсең һәм ябышкак әйбер бер минутка да күз алдыннан китмәде, кая барса, шунда ияреп йөрде. Гөнаһсыз тап кына булып калса, вакыт аны эретер, сыгайтыр иде әле. Тик бу караңгы өлгене куертып, зурайтып жибәргән бер хәл булды.

Ул кичкырын арып-талып эштән кайтып килә иде. Бер дә уйламаганда, ике койма арасындагы тар тыкрыкта каршысына Минәт очрады. Аның өстендә бик фасонлы итеп тегелгән биле путалы көзгә пальто, башында коңгырт төстәге фетр эшләпә иде.

— Синең әүлия егетңне, — диде ул, салкыннан күгәрәп киткән очлы иренен чәйни-чәйни, — иртәгә партбюро утырышында тикшерәчәкбез. Тәк что, выжт итеп урыныннан очып төшәчәк азгын нәрсә!

— Ялганлыйсың! — диде Рәния, ачынулы тавыш белән еларга житешеп.

— Ялганлайым? — Күзләреннән зәһәр очкыннар чәчеп елмайганда, Минәтнең болай да кабарып торган яңаклары өреп тутыргандай ян-якка бүлтәеп чыкты. — Ярар, сүземнең хак икәннен иртәгә утырыштан соң белерсең, — ул, авызыннан кызыл аракы исе аңкытып, Рәниягә якын ук килде. — Барыбер минеке булачаксың, матурым. Мин сине ул адәм актыгына бирмим!

Минәт, ерткыч җәнлектәй, Рәнияне иңнәреннән эләктереп алды һәм көчлөп, үзенә таба тартып, үпмәкче булып азапланды. Рәния Минәтнең авызыннан аңкыган кызыл аракы исеннән тончыгып тартылды, йолкынды, башын бер якка борып, аның очлы иреннәреннән качарга тырышты. Ләкин Минәт әрсезләнүен дәвам итте, кызның башын каерып, ачудан тетрәнгән иреннәренә сузылды. Тартышкан арада Минәтнең эшләпәсе жиргә төшеп тәгәрәде. Ул бер кулы белән кызны эләктереп тоткан көе икенчесе белән эшләпәсен иелеп алмакчы булды. Шул мәлне Рәния аннан ычкынып тыкрык буйлап урамга йөгерде. Минәтнең артыннан эзәрлекләп килмәвен, бормалы тар тыкрыкта кагаеп басып калуын белсә дә, ул йөгерүеннән туктамады. Актайдан болынга, аннары болын юлы буенча, куркытылган кыр куяныдай, бөтерелгәләп чапты да чапты. Туктаусыз йөгерүдән аның сулуы кабып тамак төбә әчетте, тирлөп чыкканга аркасы, муены лачма су

булды. Хэзер инде аны Минэт түгел, борчулы уйлары, күнел ярсуы шулай ашыктыра иде. «Халык сөйлөгән сүз шулай ук хак микәнни?.. Партбюрода ук карарлык булгач...» Яфраклары күптән коелып, шәрә ботаклары гына тырпаеп торган каен кәүсәләре тезелешеп артка очты, өсте күтелжем боз белән капланган Пәхри елгасы шәфәкъ кызыллыгында тып-тын елтырап озатып калды. Урыны-урыны белән ярма кар бөртекләренә чуарланган каты кантарлы аксыл-коңгырт юл Рәниянең кичке тынлыкны бозып дөпелдәгән аяк тавышын Әлкәскә таба куа бирде.

...Сулуы кабып ахылдаган, йөзе тирләп кып-кызыл булган Рәниянең ишектән бәрелә-сугыла атылып керүен күргән Хәлимә апа, алдына чуар алъяпкыч ябып табын әзерләп йөргән жиреннән аерылып, аптыраган һәм куркынган хәлдә беравык кызына карап торды.

— Ни булды, кызым?

— Сорама, әни...

Рәния, жыйнак итеп жыештырылган ялгыз тәрәзәле бүлмәсенә керде дә диванга капланып сулыгып елый башлады.

Хәлимә апа күләгәдәй жиңел гәүдәсен мыштым гына йөртеп бүлмә ишегеннән борчылып карап торды, аннан, болай да өзгәленеп нишләргә белмәгән кызын юк-бар сораулар биреп йөдәтергә теләмичә, тып-тын атлап кухняга чыкты.

Тонык ут яктысында жемелдәгән кап-кара чәчләрен ян-якка таратып, каз мамыгыннан ясалган кабарынкы мендәр читләрен авыр эштән тупаслана төшкән бармаклары белән йомарлый-йомарлый елаганда, аның күкрәк эченнән ярсып-сулыгып алданган хисләре, эреп юкка чыккан өметләре ташый, күз яшьләренә сугарылган бу ташкын кимеми, һаман арта бара, аның бер дә бетмәс кайнар чишмәсе бар төсле тоела иде. Рәния бер дә тыела алмыйча үксеп-үксеп елады да тамагына бөялгән авыр төерне йота-йота әрнеп әйтте:

— И Рәфис абый, син дә шундый булып чыккач, кемгә генә ышанырга кала соң?!

Бары таң алдыннан гына ул авыр бастырылып йоклап китте.

...Тирә-юне сыек яшел яфраклы юкә, каен агачлары белән ярым божра сыман уратып алынган түгәрәк күл. Елтыр өсле күл кырыйларында — аш тәлинкәсе чаклы яшел яфраклы, йодрыктай йомарланган сап-сары чәчәкле төнбоеклар.

Рәния уттай кызган комлыкта яткан жиреннән сикереп торды да, йөгереп барып, күлнең күз яшәдәй чиста кочагына чумды. Як-якка терекөмештәй ялтырап су очкыннары чәчрәде. Ул, ике якка сырлы буразналар тарата-тарата, тәнне кытыклап һәм рәхәтлөндереп салкынайта торган үтә күрен-

мәле сыеклык өстеннән жиңел генә колач салып йөзеп китте. Су өстендә таралган елтыр кара чәче, йөзгән уңайга, кояшта янып алсу төскә кергән тыгыз тәнэндә тирбәлдә, иягенең уентысы буенда божра сыман дулкынчыклар биешеп, коңгырт-кара күзләрендә аксыл нурлар уйнады. Аннан, өер-өер фонтаннар сибеп, ян белән йөзде һәм, чәч учмаларын чайкалдырып чалкан әйләнде дә күктәге болытларның салмак агышын күзәтте. Бер-бер артлы тезелешеп юл алган кәрваннарга охшаш бу гамьсез болытлар, сәфәрләренең ышанычлы булуына һичнинди шөбһә тотмыйча, каядыр еракка агыла-лар иде. Карашын зәңгәрсу табак сыман күктән ерак калган ярдагы комлыкка күчәргәч, Рәния ымсынып китте. Саргылт комлыкның нәкъ уртасындагы батынкы урында, коену костюмыннан гына, Рәфис басып тора иде. Аның янында — маңгаенда түгәрәк аксыл табы булган кызыл бозау. Рәфис, бик бирелеп һәм тырышып, бозауның йоннарын тимер тарак белән тарый. Муен астын һәм маңгаендагы аксыл табын тараганда, бозау зур коңгырт күзләрен йомып муенын алга суза, күгелжем төстәге юеш борынын бер киңәйтеп, бер тарайтып тигез генә сулый.

Рәния, Рәфисне күреп алгач, үзенең нишләгәнәнә хисап бирмичә, су чәчрәтә-чәчрәтә колач салып аргы ярга йөзеп китте. Ләкин каеннар үсеп утырган төнбоеклы яр бик ерак, анда тикле йөзеп житә алачагына ул үзе дә шикләнде. Житмәсә, дулкынланудан аның йөрәге ярсып типте, хәле кимеде. Тора-бара, колач салган кулының тирән су катламын ерырга егәрә житмичә, өстән генә ишә башлады, хәрәкәтләре бөтенләй сүлпәнләнеп, йөзә алмас хәлгә килде, аңы тоныкланды. «Бетәм, ахры» дигән уй аның миен көйдереп үтте. Шул чакта аңа төнбоеклы зәңгәрсу күл, күлне уратып алган ак кәүсәле бөдрә каеннар, иксез-чиксез якты күк йөзә бик кызганыч булып тоелды. Шуларны мәңгелеккә югалтмас өчен, ул, үзүзен белештермичә, «Рәфис!» дип кычкырып жибәрде... Һәм үз тавышына уянып китте. Йөрәге, чынлап та, ярсып сикерә, маңгаена салкын тир тамчылары тибеп чыккан иде аның.

— Кызым, кызым, төшләнәсең бугай.

Баш очында, әкияттәге алиһә сыман сузаеп, ак күлмәктән әнисе басып тора иде.

Рәния башта, төшендәге тәэсирләрдән арына алмыйча, шакмакланган күзләрен әнисенең борчулы йөзенә текәп торды, зиһене ачылып чынбарлыкка әйләнеп кайткач, аңа уңайсыз булды, маңгаена тикле кызышып алды. Әнисе үз бүлмәсенә чыгып киткәч тә, уйлар еракка китмәде, алар аның йокысын качырды, тынычлыгын жуйды. Миендә чәбәләнгән уйларның очын эзләгәндәй ул, нигәдер шигәя төшеп, караң-

гылыкка текәлеп торды. Гаять зур ерткычның авызына охшап чекерәешкән тәрәзәләр, шомлы һәм куркыныч янап, аның тәнән өшетте, күкрәген чуарлады. Бер яктан икенче якка әйләнгәләп, ул авыр һәм тинтерәткеч уйлардан котылырга теләде, ләкин алардан селтәнеп тә, чәбәләнеп тә качу мөмкин түгел, бары жанының үрсәләнүен тән хәрәкәтенә күчереп, беркадәр хәлен жиңеләйтә ала иде.

Офыкка соргылт нурлар сузылып таң беләнә башлауга, аяк очына сак кына басып, Рәния әнисе янына килде. Хәлимә апа йокламый икән, баш очында шым гына кызы пәйда булгач, ул бармакларын сәер югары тырпайтып чәчрәп китте, беравык сүзен әйтә алмый телендә әвәләп торды.

— Ни... ни, кызым, нишләп тән күбәләгедәй йөрисең? Рәхәтләнәп йоклар идең...

— Йокы алмый, әнием.

Хәлимә апа, кызының сыкранулы тавышында күңелне өшетә торган шөбһәле аһәң сизеп, гаҗизләнәп аңа борылып карады.

— Йоклый алмыйсыңмы?

— Әй, әни, белмисең...

Хәлимә апа урыныннан торып ук утырды.

— Ни булды соң? Кичә дә әнә...

— Китәм мин, әни! Авылдан ук чыгып китәм!

Рәниянең ике кулы белән битен каплап ачыргаланып кычкырып жибәрүе Хәлимә апаны бөтенләй шөбһәгә төшерде. Ул, кызының мескенләнәп дерелди башлаган нәфис иңнәреннән кочып алып, жан ачысы белән ялварып сорады.

— Сөйлә, кызым, миннән яшермә, нинди хәсрәт килде башыңа? Кем сине шулай рәнжетте?

— Борчылма, әнием, беркем дә рәнжетмәде... Шулай килеп чыкты менә... Китәм мин, әни, китәм...

30

Тышта шашынып искән салкын төньяк жиле берән-сәрән төшкән каты кар бөртекләрен кантарланып каткан соргылт урам юлы буйлап куа. Баскан саен шакылдап торган туң жирдән күтәрелгән вак тузан өермәсе әйләнәп-тулганып биткә килеп бәрә, әрсезләнәп күзгә, колак тишекләренә кереп тула.

Рәфис, ачы жилдән сакланмакчы булып, соры төстәге көзгә бишмәтенәң якасын күтәрде, ләкин игелексез һава дулкыны чабуларны тартып-йолыккалап астан үтеп керә иде. Яка-чабуларны жыеп маташуның файдасы шулчаклы гына, ярсып чәбәләнгән жил барыбер ачык-тишекне әзләп тапты, эчкә үтеп, бозлы суыгы белән жанны куырды. Тиздән Рәфис аңлап

алды: тәнне чемердәткән мәрхәмәтсез суык пәри туге ясап бөтерелгән кар-тузанлы жилдән генә түгел икән. Ул аннан саклана да, адымын кызулатып жылына да алыр иде. Бу өшүнең сәбәбе башка, ул — көтмәгәндә башына ябырылган оятсыз яладан, үзен югары белемле цивилизация вәкиле дип санаган кешенең йөрәк белән кабул итә алмаслык мәкерлеккә бара алуыннан. Әйтергә дә куркыныч: «Ул директорның хатынын көчли башлаган». Үзен кайчандыр яраткан, әйтүенчә, аның өчен жанын да бирергә әзер булган Гөлфинур ничек шундый коточкыч ялага бара алды икән? Теге көнне бу гүзәл хатын, хисләрен йөгәнли алмыйча, йомшаклык күрсәткән икән, Рәфис аннан көчләрәк булырга, йомшап, жебеп, ярсу теләкләр ыгы-зыгысында югалып калмаска тиеш иде бит. Әллә ул ялгыштымы? Ир кеше була белмәдеме? Шуның өчен үч ала мәллә Гөлфинур?

Рәфис, күтәрелгән бишмәт якасына яшеренеп диярлек, тирә-ягына борылып карады. Йортларның томанлы өлгеләре аша кызыксынучан карашлар күзәтә төсле иде аны. Хәтта шул күзләрнең нәфрәтләнеп елтыравын да күргәндәй булды ул. Алай гына да түгел, үзен саф, пакъ жанлы итеп кабул иткән авыл үзе, йорт-каралтылары, коймалары, сырлап-матурлап эшләгән һәр бизәгә хәзер аннан йөз чөөргән, өметен өзгән, читләшкән кебек. Үзенең гаепле түгел икәнәнә ул аларны ничек ышандыра алсын? Ничек итеп аны урап алган, кешеләр күзенә шыксыз итеп күрсәтергә исәпләнгән агулы сөрәмне тарата алсын?! Авыр, бик авыр ул яла дигәнең!

Идарә баскычыннан күтәрелгәндә, аның аяклары авырлыктан сыгылды, йөрәгенең дөпелдәп тибүе үзенә дә ишетелеп торды. Партбюро ишеген тартса да, ни өчендер ачылмады. «Бикләнеп утыралар мәллә?» дип уйларга өлгермәде, эчтән төртеп ачтылар. «Ишек ачарга да хәлем калмаган икән» дип, ул эченнән мыскыллы елмаеп куйды. Гаеп эшләгән кешедәй, аңа кешеләргә күтәрелеп карау авыр иде. Аңа төбәлгән күз карашларының беришесендә аптыраулы сорау билгесе, ә икенче берәүләрендә нәфрәт очкыннары көйрәде. «Ялага ышанучылар да бар икән». Бүлмәнең бер почмагында басып торучы Шәмсүн Һашимов белән ни хакындадыр сөйләшә. Йөзә көлсү төскә кереп кырысланып киткән, хәрәкәтләре саран, ләкин киеренке.

Гөлфинур, кулларын артка кушырып, стенага сөялгән. Бераз өскә чөөлгән башын үжәтләнеп стенага терәгән. Әйтерсең шулай терәлеп тормаса, кадалап ябыштырылган һәм диаграммалар сызылган фанера кисәге кубып төшә. Ул Рәфискә күз дә төшерми, дөнъядан үткәндәй сүрәнләнеп киткән карашы төрәзә аша каядыр еракка юнәлгән.

Ҡашимов, үсмер малайға дәшкәндәй, бармагы белән ымлап, Рәфисне үзләре янына чакырып алды.

— Ай-һай, — диде ул, бик нык көяләнгәндәй башын чайкап. — Кемнән кемнән, чынлап әйткәндә, синнән моны көтмәгән идем...

Кинәт кенә Рәфис үзен гаепле итеп сизде. Миен яндырып, хыянәтчел уйлар төркеме чәбәләнде. «Гөлфинурның шул хәтәр адымын атлавына, бәлки, мин үзем сәбәпчедер. Йөрәгемдә аңа карата жылы бер хис калуын ул минем күз карашымнан, аның белән сөйләшкәндә тавышымның үзгәрәп, мөлаемрак яңгырый башлавыннан сизгәндер... Шуның белән мин аны үз яныма тартканмындыр... Хатын-кыз күңеленең нечкәрәк икәнен дә искә алсак...»

— Йә, ник тынып калдың? Димәк, чыннан да...

— Белмим, белмим, — диде Рәфис, ни әйтергә дә аптырап чыраен сытты. Ул бу минутта үз-үзен күрә алмый иде.

Рәфиснең бөтенләй каушап, югалып калуына сөенгәндәй, Ҡашимов көр тавыш белән әйтеп салды:

— Димәк, болар барсы да дөрес?

Ҡашимовның бу соравын стена янына тезелешеп утыручылар да ишетте. Барысы да күзләрен шакмакландырып алар ягына борылып карады. Ә Рәфискә бу сүзләр башына чүкеч белән суккандай тәсир итте.

— Ни сөйләсез сез?! — диде ул, үз-үзен белештермичә тавышын күтәрәп.

— Нәрсә бар, шуны сөйлим.

Ҡашимовның йөзе тыныч иде. Хәтта күзлек аша баккан яшел күзләрендә тычкан тоткан мәченекедәй канәгатьлек төсмере чагылып китте. Ул гүя бу уеннан үзенә бер төрле кызык таба, сәер ләззәт кичерәп, аны озаккарак сузарга тели кебек иде.

— Менә хәзер Гөлфинур Хәялиевнаның үзен чакырабыз, — диде ул, рәхәт бер елмаю белән, — Гөлфинур ханым инде чын-чын дөресен сөйли дә бирә. — Ҡашимов әле дә стенага терәлеп басып торган Гөлфинур ягына борылды. — Гөлфинур Хәялиевна, — диде ул, тавышына үтә төче төсмер биреп, — Гөлфинур Хәялиевна, сезгә бик авыр булмаса, бире килегез әле, зинһар!

Гөлфинур стенадан кубып, гәүдәсен төз тоткан хәлдә акрын адымнар белән Рәфисләр янына якынлашуга, Ҡашимов, хас булмаган житезлек белән, аңа өстәл яныннан урындык алып килде.

— Утырыгыз, зинһар, арырсыз, — диде ул, һаман шулай төче елмаеп, — чынлап әйткәндә, борчымыйча булдыра алмадым... Сөйләп бирсәгез икән, теге ни... ничек булды ул хәл?

Жентекләп күзәтмәгәндә, абайлап та кала алмаслык тизлек белән Гөлфинур Рәфискә күз төшереп алды.

— Сөйләргә дип...

— Йә, йә?

Җашимов кешеләрнең аның һәр хәрәкәтенә, һәр сүзенә игътибар итүен исеннән чыгарып жибәрде, ахры, озак кына Гөлфинурның тыгыз балтырларына күзен төбәп торды. Аннары бөтенләй онытылып китеп хатын-кызның ирләр күзәтшүгә нәмәхрәм булган төшләренә карашын күчерде. Моны Гөлфинур да сизенде. Ул нәзакәтле бер хәрәкәт белән күлмәк итәкләрен жыйнаштыргалап куйды.

— Ул сине, теге ни... — Җашимов сорадын ничек итеп әдәпләрәк бирергә белмичә тотлыгып торды, андый сүзгә тапмады, ахры, теленә килгәннен әйтеп салды, — чынлап әйткәндә, ул сиңа кагылдымы?.. Син ни... үзгә аңлайсың инде...

Гөлфинур тиз генә:

— Ие, — диде, үзгә комачтай кызарып чыкты.

Рәфис аның каршысына атылып килде.

— Син... син ни сөйләсәң, Гөлфинур?!

Гөлфинур, нишләргә белмичә, әле уңга, әле сулга карады, аннары зыр итеп стенага таба әйләнде.

— Юк, стенага борылма син, — диде Рәфис ярысып, — күземә карап әйт, син мине нидә гаепләсәң?

Җашимов Рәфис белән Гөлфинур арасына керде.

— Ярар, аптыратма аны, күрәсәң ич ул ояла. Шуңа әйләнеп тә карый алмый. — Аннары Гөлфинурга таба борылып әйтте. — Рәхмәт, Гөлфинур Хәялиевна, борчуыбыз өчен гафу үтенәм сездән.

Бу кешеләр шулчаклы оста уйныйлар иде ки, Рәфис тәмам аптырап һәм каушап калды. Ул үзгәң кайчан булса да бер үлгәсән белә, ләкин тамчы да гаепсез килеш менә шундый хурлыклы хәлгә дучар буласын башына китермәгән иде. Ул бермәлне барысына да кул селтәп, аның саф, пакъ дөнъясын оятсыз төстә таптап йөрүчеләрне кара уйлары белән үзләрне генә калдырырга, табигый аңлаешлыгы белән дәшеп, чакырып торган иркен жир йөзгәң атылып чыгарга, кыр-урманнарга таба юл тотарга теләде. Ләкин шунда ук үзгәң шушы кешеләр арасында яшәвен, кайчан да булса гаепсез икәннен шулар алдында котылгысыз исбатлайсы буласын исенә төшерде. Йомшарып, жебеп калуы өчен үз-үзгәң битәрләде: «Кешеләр тау чаклы сынауларны да жинеп чыкканнар, ә син бөтенләй югалып калдың тагы». Ул сынын турайтты, йөзгәң ныклык төсмере чыгып, яңак сеңерләре тирбәлеп алды.

Стена буенда аның һәр хәрәкәтен күзәтеп утыручы кешеләр бу юлы үзләрнең туры һәм нык итеп карый алуына

тынычлана төшөп иркен сулап куйдылар. «Әле ярый, ялгыз түгелмен икән» дип сөенеп куйды Рәфис.

Партбюро утырышы башланып китте. Айрат Бәдретдинович ничектер көчсезләнеп, югалып калган тавыш белән нинди мәсьәлә каралачагын хәбәр итте дә сүзгә Шәмсүнгә бирде.

— Без Исрафилов белән институт эскәмиясеннән бирле дуслар идек, — дип башлап китте Шәмсүн, — шул дуслыкка турылыклы булып мин аны үз яныма эшкә чакырдым, изге теләк белән баш зоотехник итеп куйдым. Ә ул... ул беренче көннән үк минем һәр эшемә аяк чала башлады. Әйттик, менә...

Айрат Бәдретдинович, карандашы белән графинга шакып, Шәмсүннең сүзен бүлде.

— Рәфиснең эшкә аяк чалып килүенә карата безнең үз фикеребез бар. Кирәксә, соңыннан әйтербез. Ә хәзер сез утырышка тәкъдим иткән төп гаепләү сүзегезне сөйләгез!

Рәфис Айрат Бәдретдиновичның үз-үзен тотышы һәм сөйләү тоныннан партбюро секретаренең аны яклавын, Шәмсүннең яласына ышанмавын сизде. Бәлки, аңа гына бу шулай тоелгандыр. Һәрхәлдә, Айрат Бәдретдинович үз фикерен ашыгып әйтүчеләрдән түгел. Ул, объектив судья кебек, һәрьякның дәлилләрен үлчәүгә салып, гадел хөкемен соңыннан белдерергә ярата. Гадәттә, аның соңгы сүзе утырышта катнашучыларның фикерләрен исәпкә алып әйтелә. Ләкин утырыштагылар ни әйтер бит? Гөлфинур шушы чаклы кешеләр алдында да ялганлап маташырмы? Рәфис сак кына хәрәкәт белән Гөлфинурга күтәрелеп карады. Хатынның Шәмсүн сөйләгәндә бер агарып, бер кызарып киткән чыраена карап ни уйлавын чамаларлык түгел иде. Бөртек-бөртек тир типкән шома һәм ялтыравыклы маңгае берәз жыерыла төшкән, димәк, борчыла, вакыт-вакыт, үз эченә киткәндәй, бер ноктага текәлеп тора да, ниндидер карарга килгәндәй, як-якка салынып төшкән кечкенә йодрыкларын йомарлап урыныннан кузгалып куя.

Ниһаять, Шәмсүн сөйләп бетерде. Зур эш майтаргандай, йомарланып беткән керле кулъяулыгы белән кызарып чыккан битен, муенын сөртеп алды, аннары ниндидер боеручан караш белән Гөлфинурның үзенә генә аңлаешлы эчке көрәш чагылган күзләренә текәлеп торды. Анысы чыраен чытып карашын читкә күчерде. Рәфис бу сүзсез сөйләшүгә күзәтеп, аңа ябылган яланың авторы Шәмсүн икән дип уйлап куйды. Ләкин ни өчен Гөлфинур бу кармакка эләккән? Ул бит бер эштә дә Шәмсүнгә ияреп йөрми, киресенчә, ирен итәге артыннан тагылып йөрергә мәжбүр итә иде. Рәфис Айрат Бәдретдиновичка күз төшерде. Партия оешмасы секретаре, йөнтәс кашын күтәреп, тиз генә аңа карап алды. «Хәзер миңа сүз бирә,

ахры», — дип уйлады Рәфис. Һәм, маңгаен жыера төшөп, нәрсә сөйләячәген хәтерләргә тырышты. Ләкин зиһене таркау, юньле бер генә фикер дә башына килми иде.

— Без болай итик, — диде Айрат Бәдретдинович, сүзләрен суза төшөп, — Гөлфинур сеңелкәшне тыңлыйк та аннары аны алжытып тормабыз, кайтарып жибәрербез. Чөнки ул партия әгъзасы түгел. Шуңа күрә фикер алышуларны ханымнан башка гына дәвам иттерербез, — ул Гөлфинурга таба борылды. — Сеңелкәш, син бик дәрәжәле партбюро әгъзалары каршында басып торасың. Ягъни партия штабы алдында. Бу синең әйтәсе сүзләреңә икеләтә җаваплылык өсти. Җитмәсә, монда кеше язмышы хәл ителә. Шуңа күрә дә син бары дәрәжәгә сөйләргә тиешсең.

Гөлфинур кулларын гәүдәсә буйлап төз генә сузып торып басты. Шәмсүннең түземсезлек белән аңа төбәлгән таләпчән карашын читләтеп үтеп, Рәфис ягына карады. Ул аны юньләп күрми дә иде. Аны уратып алган кешеләр, куе томанлыкка уралып, салмак кына тирбәләләр шикелле. Моңарчы таштай каткан күңеле кинәт йомшарып киткәндәй булды. Күкрәгеннән кузгалып киткән йомры дулкын жебеп һәм сулыгып тамагына килеп бөялде. Ул, үзен көчләп, шул төерне йотмакчы булды, ләкин булдыра алмады.

— Тыңлыйбыз, сеңелкәш...

— Ни, менә... ай, булмый...

— Нәрсә булмый? — Айрат Бәдретдинович өстәлгә куелган сулы стаканны Гөлфинурга сузды. — Эчеп жибәр, сеңелкәш.

Гөлфинур табигый булмаган калтыравыклы хәрәкәт белән стаканны этеп жибәрде. Стакан, Айрат Бәдретдиновичның кулыннан ычкынып, суларын чәчрәтә-чәчрәтә идәнгә төгәрәде. Гөлфинур моңа игътибар итмәде. Гомумән, ул хәзер бернәрсә күрми дә, ишетми дә иде.

— М-мин гаепле барсына! — дип кычкырды ул, ярсыган тавыш белән — Рәфиснең бер гаебе дә юк! Ул намуслы, саф кеше!

Шәмсүн үзен-үзе белештерми урыныннан ук сикереп торды.

— Син нәрсә?! Без ни дип...

Шәмсүн телен тешләде. Ләкин соң иде инде. Онытылып китеп ул үзен-үзе сатты.

Айрат Бәдретдинович, сөенечен яшергәнгә иреннәре мимылдаган килеш, күзләрен яшьләндереп кешеләргә карап торды. Берничә мәртәбә тамагын кырып алды, аннары көр тавыш белән утырышны ябык дип белдерде.

Кешеләр, эчләренә йоткан киеренкелектән бушанып, шаулаша-шаулаша өйләренә таралыша башладылар.

Һашимов, кулларын күкрәге турысында кушырып, түбәнгә караган хәлдә уйланып утырды, аннары бер карарга килеп,

ахры, башын күтәрде, ишек ягына борылып чыгып баручы соңгы кешегә нидер әйтмәкче булды, ләкин өлгөрмәде. Шәмсүннең «Инде нишлибез?» дигәнне аңлаткан сораулы карашына күз төшереп алганнан соң, урыныннан торды да, тиз-тиз адымнар белән, Айрат Бәдретдинович янына килде.

— Кешеләрне кире чакырыгыз! — диде ул ашыга-ашыга, — утырышны дәвам итәбез. Айрат Бәдретдиновичның бармаклары белән чәчен капшагандай берни аңламыйча карап торуына ачуы килеп кабатлады: — Әйе, әйе, Исрафиловның хезмәттә үз-үзен тотышы мәсьәләсен читтә калдырырга безнең хақыбыз юк иде.

Кайсыдыр, ишекне ябарга да онытып, бәрелә-сугыла урамга чыгып йөгәрде. Аның: «Кире кайтыгыз, утырыш дәвам итә!» — дигән ачы авазы урамда яңгырап торды.

Кешеләр, аптырашып, авыз эченнән нидер мыгырдана-мыгырдана, яңадан үз урыннарына утырыштылар.

Бу юлы дилбегәне үз кулына Һашимов алды.

— Мине, — диде ул, бик эшлекле кыяфәт белән, — Исрафиловның совхоз эшендәге үз-үзен тотышы борчый. Әйе, әйе, чынлап әйткәндә, без сүзне әнә шуннан башларга да тиеш идек. Без мәсьәләнең ул ягын бөтенләй оныттык, шәхси мөнәсәбәтләр кысасыннан чыга алмадык. — Ул беравык, сүзен ничек кабул итәләр икән дигән шикелле, күзлек өстеннән акаеп, кайсы бер якка янтайган, кайсы ике яңагына таянып йокымсыраган кешеләргә карап торды. Канәгатьсезлек белдереп, тамагын кырып алды да сүзен дәвам итте. — Вәт шул, чынлап әйткәндә, мактанырлык түгел хәле Исрафиловның. Алай гына да түгел, ул безнең өметләрне акламады.

Моңарчы тыныч кына утырган кешеләр бер-берсенә карашып сөйләшә-шаулаша башладылар.

— Ничек акламады?

— Монысы ни дигән сүз тагы?

— Каныксалар каныгалар кешегә...

— Мин сезгә барысын да аңлатып күрсәтәм, иптәшләр, сабыр булыгыз. Чынлап әйткәндә... Исрафилов безнең олы ышанычка лаек булды, ләкин ул, кызганычка каршы, моның кадерен белмәде. Нишләде дигез: эшләвенең беренче көненнән үк директорга аяк чала башлады, аның авторитетына зыян китерер өчен кайбер ачык авызларны үзенә каратып әллә ниткән өмәләр уйлап чыгарды. Шунда катнаштырып, директорны көлке хәлгә куярга маташты. Шәмсүн Хәеровичның сүзенә колак салмыйча, алай гына да түгел, райком бюросы карарын санга сукмыйча, кызу эш вакытында кешеләрне эшеннән аерып, убса бәйрәме дигән әкәмәт оештырды, үзе малай-шалай кебек сабан туенда көрәшеп йөрдә. Трак-

тор каплануында, ферма мәдиренең һәлак булуында Исрафиловның катнашы юк дип уйлыйсызмы? Ә Шәмсүн Хәерович төзи башлаган комплекстагы бокс тибындагы жайланмаларга каршы чыгып, буза күтәрүе, совхоз эшчеләренә йортлар салырга дип бирелгән проектны кире кагарга тырышып йөрүе, инде менә соңгы аяныч вакыйга... Сөз шомартып калдырдыгыз калдыруын, әмма мин, чынлап әйткәндә, бу мәсьәлә чишелми калды дип саныйм. Кыскасы, барысын да санып китсәң, Исрафиловны партиядән үк чыгарып ташларга кирәк!

Җашимов, зур араны йөгереп килгән чабышчыдай, мышный-мышный урынына утырды, күзлеген салып тырыша-тырыша кулъяулыгы белән парланган пыяласын сөртеп маташты.

Шул арада Минәт сүз алды.

— Мин, шәхси мәсьәләдән читләшеп, производство хакын-да әйтәм. Әйе, Казбек Зиннәтович чын хакыйкәтне ярды да салды. Зур гаебе бар Исрафиловның. Инде саналып кителгәннәреннән тыш, терлекчеләктәге эшләрнең шәптән түгелен, арык хайваннарның саны ишәя баруын, сыерлар, бозаулар арасында авырулар артуын да әйтсәк, Исрафиловны эш урынында калдыру-калдырмау мәсьәләсә килеп туа. Сөз инде, ә син үзең нәрсә карыйсың, диярсез. Әйе, гаеп миндә дә бар. Ләкин конкрет эшнә буш хыял белән алыштырып, ижади фикер дигән булып сафсата сатып йөргән кеше белән нинди житди адым ясап булсын!

— Мин шулай уйлыйм, иптәшләр! — Рәхсәт-мазар сорап тормыйча, Бану туптай атылып чыкты. — Минәт шунысын дөрес әйтте: ябык хайваннар, әйе, житәрлек, авырулар да бар. Ләкин боларның сәбәбе нидән икәннән белми мәллә ул? Бокс, бокс, дип баш катырдыгыз. Нәрсә килеп чыкты: ашарга салуга, сыерлар этешә-талаша башлый. Көчлеләре көчсезрәкләрен кысрыклап чыгара. Шулай итеп, теге мескеннәре бөтенләй ач кала. Менә нәрсәдән кәегә алар. Ә кәй хайваннан авыру да, үлем-житем дә ерак йөрми. Рәфис Шәмсүн Хәеровичка ни әйтте кана, комплексны аерым тәрбияләүгә жайлап үзгәртип дип, тыңламады бит. Эшкә аяк чала дип тавыш күтәрде. Инде хәзер Рәфис гаепле булып чыктымыни? Ни өчен дип Рәфис килгәч кенә терлекчеләр арасында татулык урнашуын, эшләрән ташлап калага китүчеләр беткәннән березгә дә әйтми? Элек безгә ничек карыйлар иде: «Давай сөт!» — дип кенә кычкыра иде Шәмсүн Хәерович. Ә без ничек яшибез, ничек суыкта, юештә иза чигәбез, аны күрми иде. Кем терлекчеләр йортын уңайлы, тәртипле итеп жиһазлатты, кем төшке аш китертүне оештырды, шул Рәфис бит! Сөз, Шәмсүн Хәерович, күп савыгыз, дип кычкыра беләсез, ә ничек моңа ирешергә өйрәттегезме соң?

Минәт авыз эченнән мыгырданып куйды: «Сезне өйрәтү баш зоотехник эше».

Бану Минәткә борылып карады да, аның сүзенә илтифат итмичә, сүзен дәвам итте.

— Элек без, өйрәтеп куелган машиналар кебек, кем нәрсә кычкыра, шуңа чаба идек. Рәфис үзе безнең белән киңәшә, һәр эшнә үзөбезгә уйларга ирек бирә. Без хәзер үзөбезне кешеләр итеп чутлый башладык. Уйланабыз, борчылабыз, аңламаганны китап-белешмәләрдән укып төшенергә тырышабыз. Эштән соң жыелышып фикерләребез, тәжрибәләребез белән уртаклашабыз, бәхәсләшәбез, соңыннан уртак бер нәтижәгә киләбез. Бердәнбер дәрәҗә юлны табышуда Рәфис ярдәм итә безгә. Без хәзер бөтенөбез бер гаилә кебек. Хәзер менә аерып карасыннар безне. Рәфисне бездән тартып алырга березнең дә хакы юк. Бирмибез!

Бану кызып киткән иде, тукталып еш-еш сулап торды.

— Сөйләп бетердеңме, Бану? — дип сорады аннан сак кына Айрат Бәдретдинович. — Бәлки, эшнә ничегрәк яхшыртырга уйлавыгыз хақында әйтерсең?

— Бар да булыр, — диде Бану, ышанычлы тавыш белән. — Тик безгә үзөбезчә эшнә корырга ирек кенә куйсыннар!

— Сезгә әле дә бик күп нәрсәгә ирек куйганнар, — дип сөйләп китте Шәмсүн, сүзләренә турап чыгаргандай өзек-өзек итеп, — артыгын азына башладыгыз. Болай башбаштаклануыгызга сәбәп шунда: Ибраһимов, директор сүзе белән хисаплашмыйча, сезгә теләсә ни кыланырга ирек куя, һәркем фикер йөртсә, эшкә иҗади якин килсә, янәсә. Болай анархиягә дә ерак түгел. Иң дәрәҗә шул: житәкченең сүзе сүз булырга тиеш! Житәкче әйтте, эшлә, бетте-китте! Фәкать шулай! Эш шулай барса, безнең күрсәткеләр күпкә югары булыр иде. Әйе, фәкать шулай... Тагы шуны әйтәм, Ибраһимов терлекчеләренә миңа каршы котырта, миңа каршы куя. Шуннан чыгып соңгы сүзем: эшли алмыйм мин Ибраһимов белән. Аны мин чакырып алдым, кадрен белмәде, инде дүрт ягы кыйбла! Фәкать шулай!

Шәмсүн эчен бушатып бетергәч, Айрат Бәдретдинович Рәфискә борылып карады.

— Сөйлесеңме?

Рәфис талпынып куйды, ләкин урыныннан тормады. Тәсирләренә күплегеннән аның тәмам башы каткан, уй-фикерләре буталып миендә туглана, ләкин алар ничектер эзлекле түгел, бер фикер агышы икенчесен басып китә, аннары анысы да юкка чыга иде. Ул үзенең рәтле бер сүз дә әйтә алмаячагын аңлады. Торып аклансынмы? Бу егетлек түгел. Әллә кемнәдер гаепләсә, бар житешсезлекләрен аның

өстенә аударырга тырышсынмы? Ә соң ул үзе хужалыкны күтәрүдә ни эшләде? Бәлки, тәнкыйтьчеләр хаклыдыр да. Ул гына аңлап житкермидер. Моның бер очына чыгу өчен бераз суынып уйланырга, билгеле бер нәтижә ясарга кирәк. Ә хәзергә дәшми калуың мең алтын.

— Сүзем юк, — диде Рәфис тыныч кына.

Айрат Бәдретдинович тырпаебрак торган аксыл чәчләрен артка яткырырга теләп, учы белән баскандай итте.

— Миңа сүз бирегез әле, — диде ул һәм, өстәл янына баскан килеш, читкәрәк карап бераз уйланыбрак торды. Аның кояшта йөрөп кызара төшкән ябык йөзе тыныч, зур зәңгәр күзләрендә уйчан дәртлелек балкый иде. — Соңгы көннәрдә уйланып йөрөп мин үзем өчен, һәм билгеле, сезнең өчен дә бер нәрсәне ачыклай алдым: кешеләр иптәш Ибраһимов үткәргән чараларны, аның теләк-фикерләрен яклайлар һәм, әйтергә кирәк, бик ышандырып яклайлар. Убса бәйрәме, өмәләр үткөрү, анда катнашып йөрү бу Ибраһимовның кайберәүләр уйлаганча тиле мавыгуы түгел. Шулай юл белән ул кешеләрнең күңеленә үтеп кергән, аларны үзенә якынайткан. Шуннан соңгы чаралар: юл төзү, авылны үзгәртеп коруга борылыш һәм башкалар дәвамында кешеләр Ибраһимов тирәсенә туплана барганнар. Шәмсүн Хәерович, сез телсезме-юкмы, кешеләр стихияле рәвештә диярлек сезнең тирәдән киткәннәр, сез аларны ычкындыргансыз. Чынлыкта, совхоз коллективының житәкчесе сез түгел, ә Ибраһимов. Бу безнең тарафтан уйлап чыгарылган чара түгел, ә Ибраһимов тәкъдим иткән эш стилинең җиңүе рәвешендә килеп чыккан. Ә объектив факттан беркайчан да китеп булмый, кадрлар Шәмсүн Хәерович.

31

Шәмсүн көрсенеп куйды һәм, агач караватны шыгырдата-шыгырдата, урынында авыр әйләнеп түшәмгә карап ятты. Урамдагы багана очына эленгән электр лампысының нуры тәрәзгә корылган челтәр пәрдә аша саркып түшәмдә уйнаклай, бүлмәнең калган өлешендә яктылык аз булу сәбәпле, китап шкафы, стенадагы картиналар чак-чак төсмерләнә иде. Бүтән вакытта бу сыек яктылык рәхәт тынгылык тудырып, көне буе йөрүдән арган тәне йомшарып, оеп калыр иде. Ләкин хәзер... Бөтен җаны кыйналып чәбәләнгәндә... Берни уйла-маска иде кана. Буыннарны язып, онытылып китеп ял итәсе, тирән йокыга чумасы иде...

Яшәү рәвешенең көтмәгәндә генә бозылуы моңарчы эчендә оялаган гамсез тынычлыкны пыран-заран китерде. Ул бу котылгысыз чикнең якынлашуын сезеп килде, гәрчә күңелен-

дә тынлык хөкем сөрсә дә, каядыр эчтә, жанының бик тирән чоңгылында вакыт-вакыт ниндидер әшәке бер дулкын кузгалып куя иде. Бу дулкынның асылы — үзе житәкләгән хужалыкның, Айрат Бәдретдинович әйткәнчә, кулыннан ычкына баруы, үзенә шуны туктата алырлык көчә булмауны төшенүдән килгән бер мизгеллек зифен ачыклығы. Мондый чакта Шәмсүн еш кына үзенә сүз бирде: «Иртәгә үк кешеләр белән уртақ тел табам, дилбегәнә кулыма алам». Тик бу сабын куыгының бер-ике секундлык кабаруы гына булып, аннары бу куык шартлап чәчелде. Шәмсүннән ихтыяр көчен сындырып яңадан гамьсез тынлык баш булып алды. Үзенчә көчәнәп караганда да, ул үзе шуып барган инерция сызыгынан чыга алмады. Гомумән, ул башкача була алмый иде. Үзгәрә алса, ул инде Шәмсүн булмас иде, бүтән берәүгә әйләнер күк иде. Ул чагында аны беркем танымас та иде. Ә аңа житәкчелегенә ахырына чаклы Шәмсүн булып калырга язган икән шул.

Шәмсүн авыр ухылдап йөзтүбән әйләнәп ятты. Тик күкрәк эчендәге барча әгъзаларын әрнетеп кимергән шыксыз һәм мәрхәмәтсез нәрсәдән котыла алмады. Житмәсә, эссе һәм тынчудан алжып, янында пыф-пыф килеп гамьсез йоклап ятучы хатынының кайнар тәннән читләшкән саен, анысы бүтән, юри үч иткәндәй, якынак елыша барды. Ул инде өстеннән парланган юрганын ачып, караватның кырый тимерендә үк ята, шул тимер салкыны белән эчендә дөрләгән ялкынны басмакчы. Тик болай жәфаланып күпме ятарга була? Ләкин торып китәргә дә теләге юк... Жәң изрәгән... Шулай үзен кая куярга белмичә бәргәләнәп-суккаланып ятканда, хатыны Гөлфинурның аның чәбәләнгән дөньясыннан читкә — йокы гамьсезлегендә ойый алуына чиксез ачуы чыгып, Шәмсүн сукрана-сукрана урынынан ук торды, караңгыда аягы белән кашшанып киеш башмагын эзләп тапты һәм кыштыр-кыштыр атлап кухня ягына чыкты. Утны кабызмыйча гына тәмәкә көйрәтте дә ян тәрәзәне ачып жиберде. Йөрәк турысында кайнаган ярсуны басарга теләп, тәмәкә төтенен тирән итеп эчкә алды, аннары, тончыгып, аны ачык тәрәзә аша тышкы якка бөркеде. Шулай кат-кат суырып, йокысызлыктан һәм күңелсез уйлардан тәмам йончыган, ком тутыргандай авыраеп киткән башын жиңеләйтмәкче булды. Ләкин киресенчә килеп чыкты: төнге караңгылыкта тәрәзә аша болай да начар төсмерләнгән зирек агачы күз алдында дерелдәп сикергәли-тетрәнә башлады. Шәмсүн, күзләрен чытырдатып йомып, башын ике учына кысты. Чигәсендә кызу-кызу типкән кан тамырлары аның бармакларын пешереп алгандай итте.

Ул шул рәвешчә озак кына йөрәгенә ашкынып тибүенә колак салып торды. Аннары капыл урынынан кузгалды да утны яндырып киенә башлады. Өстенә һәрвакыт кия торган

кыска тунын, аягына тюлень тиресеннән тегелгән озын кунычлы аяк киемен киеп, биленә патронтаж бәйләгәч, җайалдына чыгып, чөйдә эленеп торган ау мылтыгын алды, агач тартманы шалтыр-шолтыр китереп патроннарны барлады, берәм-берәм аларны патронтаж бүлемнәренә тутырды.

Тышкы якта, бар тарафны оетып, җиргә куе караңгылык сыенган. Бу төн караңгылыгы гына түгел, күз алдында ук тузандай дымлы һәм салкынча томан эленеп тора иде.

Бурзайлар да, хужасының шундый караңгы, үтә шыксыз төнне кузгалуына ризасызлык белдереп, тамак төбеннән шыңшу авазы чыгарып куйдылар. Йонлач итекләренә ышкыла-ышкыла ялкау гына киерелделәр, аннары тагы шыңшыдылар.

— Зарланмагыз, җитәр, — диде Шәмсүн аларга коры гына, — хужагызның хәле сезнекенә караганда да мөшкелрәк әле.

Бурзайлар аның әйткәнен аңлаган кебек башларын түбән иделер һәм бер-бер артлы, гәүдәләрен дерелдәтеп, өсләренә кунган дымны читкә сиптереп алганнан соң, күндәм генә капкага таба тәпиләделәр.

Кичә генә ул хужа булып йөргән бу тар урамнар, һәр капкасы, һәр коймасы үз булып беткән төрле рәвешле йортлар, бүген инде аңа ятсынып карыйлар кебек. Үзеннән бизгән, үксез иткән шомлы урам Шәмсүннең ямансу уйларын куертып, күкрәк турысын сулкылдатып җибәрде, күзләреннән ирләрчә саран яшь бөртекләре сытылып чыкты. Ләкин куе караңгылык кайнар яшь тамчыларын дөнья күзеннән ышанычлы төстә яшерде. Ул төн пәрәнжәсе булуга сөенде, яшеренмичә иркәнәеп үксисе килеп китте. Үксеп елый алса, күкрәгендә таштай каткан йомры төер жеби төшәр, ә бәлки, бөтенләй эреп күз яше булып агар иде. Ләкин ул йомшый алмады, күкрәген генә түгел, бөтен гәүдәсен, баш миен кайнар йомгак итеп йомарлаган тыгызлык чишелеп китмәде. Ул гажизләндән ярып башын чайкап куйды, үзенең ни өчен һәм кая баруын хәтерләргә тырышты. Тик башында бер генә уй да кыймылдамады, барысы да оеп, хәрәкәт итүдән туктаган кебек иде. Ниндидер капка баганасына килеп төртелгәч, ни өчен бирегә килүен, каршыдагы биек һәм зур йортның кемнеке булуын ачыкларга теләде. Аңлаудан бигрәк эчке бер сиземләү аның иреннәрен тибрәндерде: «Минәт йорты, Минәтнеке...» Капка алдында тере зат барын сизеп, ишегалдында калын тавышлы эт өрә башлады. Шәмсүннең тана чаклы ике бурзае, һау-һау килеп, каршы җавап бирде. Аннары бурзайлар, бозланган капка астыннан сузаеп килгән очлы борыннарын сузып, ишегалдындагы эт белән иснәштеләр, бер-берсен танып, ахры, шыңшып куйдылар. Шәмсүн боларның берсен дә күрмәде, ишетмәде, дөресрәге, бу хайвани ыгы-зыгы хәзер ул

яшәгән дөнъядан читтә сыман иде. Капка баганасына маңгаен терәп йокымсырагандай торса да, аның миен яндырган нәрсәнең асылы гарьләнүдән гыйбарәт булып, ул шушы чиркандыргыч тойгыны жиңәргә азапланды. Күңелендә ике дулкын бәрелешә иде. Берсе: «Нәрсә, син шул көнгә калдыңмыни, Шәмсүн, хәер әстәргә чыккан кеше төсле берәүнең теләктәшлеген теләнергә килгәнсең», — ди. Икенчесе моңа каршы төшә: «Кичә ул сиңа баш игән, бүген — син. Ә иртәгә тагы ул ияр. Дөнъя тәгәрмәчә шулай әйләнәп тора, дус кеше... Аннары нинди теләктәшлек турында сүз әле. Ауга дип чакырырга килүнең эш-дәрәжәгә ни катнашы бар?»

Эчкә якта шыгырдап ишек ачылганы, яңа яуган юка һәм йомшак карга шыгыр-шыгыр басып кемнеләр чыгып килгәнә ишетелде. Ул да булмады, дыр-р-р итеп капка бастырыгын шудырдылар, келә чылтырап китте һәм Шәмсүннең каршында ук жылкәсенә кыска тун бөркәнгән Минәтнең иртәнге эңгергә төрөнгән түгәрәк йөзә пәйда булды.

— Шәмсүн? — дип гажәпләнде Минәт. — Кая болай таң тишегеннән? — Аннары Шәмсүннең жылкә артыннан тырпаеп торган ике кара көпшәнә күрәп алды. — Ә-ә, ауга дип чыктыңмыни? Ник соң кичтән әйтеп куймадың, әзерләнәп торган булып идем.

«Дәгъва белдерә, әлек алай итми иде».

— Ие, ауга, — диде Шәмсүн, саңгырау тавыш белән.

Шәмсүннең һәрвакыт көр яңгырый торган тавышы тонык чыгуга Минәт сәерсенмәде, аның хәлен шунда ук аңлап алды. Жылы урыныннан иртә күзгатканы өчен эчендә ризасызлык калкыса да, сиздермәде, ашыгыч күндәмлек белән әйтеп куйды.

— Мин хәзер, сей минут!

Минәт аягындагы галошларын шапылдатып өенә йөгәрде.

«Сей минут... Жиңел һәм мут сөйләшә. Аңа нәрсә, яңдың ни дә, көйдең ни».

Киң чаңгыларын сөйрәп иртәнге жыл уйнап торган юка кар сырышкан кырга киләп чыккач та, Шәмсүннең күңелендә ачы юшкын сыман утырып калган кимсенү тойгысы жанын кимерә иде. Башка көннәрдә ул ауга «УАЗ» машинасына утырып чыга иде. Кар өемнәре арасыннан тырпаеп торган куаклыклар ешай башлап, юлдан читкә чыгарга вакыт житкәч кенә, машинаны туктатып чаңгыларын киәп алып иде. Ә хәзер... хәзер ул таң караңгылыгына чумган шәрә аклык уртасында берүзе калган төсле. Каты жир өстеннән ак тузан туздырып себергән жәяүле буран аның болай да ярыш чәбәләнгән уйларын тәмам аздыра, йөрәген авырттырып, түземлеген соңгы чиккә житкерә. Дөнъясына сөрән салып, бозлы киңлек буйлап шашынып чабасы, ачыргаланып тилерәсе, салкын карга ятып ауныйсы

килэ... Ул нэкъ шулай эшләр иде бит, күңел дуамаллыгына ирек куяр иде, ник соң жил, буран каршына берүзе чыкмады, ни дип, тышкы яктан сиздермәсә дә, эчтән аның хәзерге хәленә сөенгән шушы кешене ияртеп чыкты? Шәмсүн яхшы белә: тирә-юньне зур игътибар белән күзәтеп баргандай күренгән хәйләкәр бу бәндә син хужалык башында утырганда дус булып кыланыр, ә кирәгең беткәч, жай гына читкә шылачак. Шәмсүн чиксез дошманлык белән Минәткә карап алды: «Ашыкма, агайне, Шәмсүн алай төшеп калганнардан ук түгел, үзенек кемлеген күрсәтер көннәре алда әле аның».

Шәмсүн нидер әйтергә жыена дип уйлап, Минәт, беравык авызын ачып, аңа текәлеп карап торды. Ләкин ул берни дөшмәгәч, бу өнсезлектән чыгарга теләгәндәй тамагын кырып куйды.

— Безгә уңгарак, теге Әпәли үзәгенә таба алдырырга кирәк, — диде ул, һаман шулай тамагын кыргалап, — юкәлеккә үтсәк, жәнлек эзләре очрамый калмас, шәт.

«Юри кылана... уйларының очын яшерергә маташа».

Тигез жирдән борылгач, сикәлтәле урыннардан бер менеп, бер төшеп барырга туры килде. Минәт артыннан калмыйм дип кабаланып бара-бара Шәмсүн бөтенләй тирләп чыкты, пыфылдады, бертуктаусыз йөткеренде. Иелеп калырга өлгермәгәндә, юкә чыбыклары битенә суккалады. Ул да булмады, текә биеклектән төшкәндә, тигезлеген югалтып, жирне кап-ларга өлгермәгән юка карны авыр гәүдәсә белән сыдыртып, иңкүлеккә тәгәрәп китте. Бер яктан икенче якка аунап, озак кына жир тузаны белән аралашкан кардан тора алмый азапланды. «Кая китте кыргый тау кәжәсә күк текәлекләрдә жилдәй жилдереп йөргән чаклар?» дип уфтанды ул.

Бурзайлар, шактый алга киткән жирләрәннән кире килеп, хужаларына торырга ярдәм итәргә теләгәндәй, әрле-бирле сикергәләделәр, карлы боз сырышкан йонлач гәүдәләре белән ышыкылып шыңшып-шыңшып куйдылар.

Шәмсүн мышный-мышный көч-хәл аягына басканда, Минәт күренми иде инде. Күрәсең, ау дәртенә бирелеп, дустан хакында бөтенләй оныткан иде.

Шәмсүн аңа кычкырырга хурланды, бары ачудан кабарынып-бүртенеп, Минәт чаңгысы эзеннән ашыкмый гына бара бирде. Күпме генә барса да, юлдашы күренмәде. Ниһаять, ул, бөтенләй алжып, баруыннан туктап калды, мышный-мышный кесәсеннән папирос кабы алып аннан берсен тартып чыгарды, кабызмакчы булып учына ышыклап шырпы сызды, ләкин, папирос очына китерәм дигәндә генә, жил бармак очыдай утны сүндерде, ул тагы, тагы сызды, куллары күшегеп бетте, аннары, тәмам күңеле кайтып, шырпысын карга томырды да кайту ягына борылды.

Кинәт гөрс итеп мылтык шартлаган тавыш ишетелде, шуның артыннан ук кайдадыр калкулык артыннан Минәтнең тонык тавышы ишетелде.

— Шәмсүн!

Бурзайлар, нечкә аяклары белән карга бата-чума, шул якка ташландылар.

Шәмсүн башта җавап бирмәде, кирелеген жиңә алмады, ахры, аннары йомры төер булып күкрәгендә укмашкан үжәтлек катысы йомшый төште. Ул Минәт ягына омтылышлы хәрәкәт ясады һәм бугазыннан хырылдап карлыккан аваз чыкты.

— Мин монда!

...Тагы беравыктан җәплә ике таякка сузылган корымла-нып беткән тимерчыбыкка асылынган кап-кара чиләктә кыр куяны салынган аш быгырдап кайный иде. Бурзайлар, акыл-лы күзләрен мөлдерәтеп, хужалары янында тын гына утырдылар. Ит пешеп чыккач, өлеш чыгасын алар белә иде. Шәмсүн-нең дә кәефе күтәрелгән: күзләреннән тонык кургашын салкыны китеп, канәгатьлек чалымы иңгән, бераз аска салынып торган яңаклары алсуланган, зур симез борынына тир тамчылары тибеп чыккан.

Бу тантаналы мизгелнең сәбәпчесе Минәт, үтә житезләнеп, учак янында кайнаша: әле йөгерә-йөгерә коры ботаклар сындырып китерә, әле аларны учак өстенә ыргытып җил ягын күтәрә, шул рәвешле утны тагы да дөрләтә төшә. Тирә-юньгә тәмле ит исе таралды. Инде бурзайларның да тәкәте корыган, күрәсең, моңсу күзләрен челт-челт йомгалап, кара очлы борына-рын торган саен ешрак ялыйлар иде.

Ит пешеп чыккач, яшел капчыктан ирләрнең тел ачыкчы — пешәле сыеклык чыкты. Боларының бурзайлар өчен кирәге юк. Калай кружкага салып ирләр голт-голт эчкәндә дә, салкын битарафлык белән тик кенә утыра алар. Күңел кайтаргыч ачы исле бу нәрсәне ни өчен эчүләре аларга аңлашылмый, ә менә ир кешеләр телендә закуска дип йөртелгәнне күргәч, тәкәт тоталмыйсың, үзеннән-үзе нечкә итеп чинаттыра. Майлы калҗа авызга эләкмичә, шул чинаудан һич кенә дә тукталып булмый.

Шәмсүн өчен бу минутлар — таудай җыйналган буталчык уйлар йомгагын сүтәр өчен. Зәһәр сыекча канны гына түгел, күкрәк турысында укмашкан борчуларны, үчегүләрне дә сыегайта. Сыегайган кадәресе — уттай кайнар, ташу суыдай ашкынулы.

— Мине эштән алсалар, карап карарбыз әле, — диде ул, сүзләрен тешләре арасыннан сөзеп, — яңа директор ни кыйратыр икән.

— Ни кыйратсын, селкенеп йөрер-йөрер дә койрыгын

сыртына салыр. Тик син беркая да китмисең, дус кеше. Эле райком бар... Анда сине аяк астына салып таптамаслар.

Шәмсүн, Минәтнең күзләренә текәлеп, сүзләренә ихлас булуын чамаларга тырышты. Тик аның кара тутлы йомры битенә тирән уелган боланныкы төсле күзләре гамьсез, алардан берни укып булмый иде. Шәмсүн сынаулы карашын аннан алмыйча сүзен дәвам итте.

— Бик ихтимал. Яңа комплексны ташлап китүем генә жәлке. Күпме көч түктем бит шуңа. Ату, төкерер идем барсына.

— Ашыкма, агайне, бар да жайланыр.

— Бөтенләй жайга салу, ай-һай! Терлекләргә азык бетте бит. Сыерлар ул корылмаларның тимерләрен ялап кына тук булмас бит.

Минәт, йөзен чыта төшеп, башын чайкады.

— Ну әйтер идем дә безнең бабайларны — шушы тау-чоқыр арасына килеп урнашмасалар, бүтән адәм рәтле жир беткән булгандыр инде.

— Бабайларың дурак булмаган. Ул заманда әнә ул урманнарда, — Шәмсүн күкселләнеп куерып күренгән офыкка төртеп күрсәтте, — бүре, төлке кайнап торган. Хәтта аюлар да килеп чыккалаган бу тирәгә, беләсеңме шуны?

— Ишеткән идем.

— Ишетсәң шул: сунарчылык белән көн күргән бабайларың. Төкергән ул синең юньләп үлән дә үсмәгән жир-басуларыңа!

Шәмсүн ниндидер мәгънә биреп кул селтәде дә кружкасына салынган куәтле эчемлекне төбенә чаклы эчеп бетерде. Аннары, куян ботын шытырдатып кимерә-кимерә, сукранып алды.

— Менә мин — шып-шыр юләр! Фәкать шулай. Күрәләтә торып жәһәннәм чигендәге шушы шүрәле каргаган авылга килдем бит! Директор булам, янәсе! Хәер...

Минәт кенә Шәмсүннең кызгылт чырае хәзер генә эчеп куйган арагы тәэсиреннәнме, әллә эчәндә дулаган авыр уйларыннанмы торган саен явызлана баруын, күзләренә яңадан кургашын төсә иңүен чамалап ни әйтергә белми торды. Чөнки белә: килбәте шул рәвеш үзгәрдеме, ни буласын көт тә тор. Андый чакта ул ни эшләгәнән белмичә дуамаллана, шашына башлый.

— Ул чаклы үкенмә әле, — диде ул, Шәмсүнне йомшартырга теләп, — алай ук начар яшәмәдек бит. Әйбәт чаклар да булды.

Шәмсүн, зәһәр очкыннар чәчкән күзләрен кысып, Минәткә күтәрелеп карады.

— Әйбәт чаклар?.. Нинди әйбәт чаклар?

— Соң, дөнъясының артына тибеп яшәдек түгелме?

— Тибеп?

Шәмсүннең карлыккан тавышында кемгәдер янау сизелә иде. Минәт бу хәвефле авазны сизмәде. Аның күңеле күтәркенке, аңа кызык иде.

— Син оныттыңмыни, Шәмсүн абый, — үзеннән берничә яшыкә генә кечерәк булган Минәтнең «абый» дип дәшкәнен яратмавын ук онытып жибәрде, — оныттыңмы теге аракы әржәләрен?... Сьерларны дәваладык, янәсе, ха-ха-ха!

Шәмсүн, кинәт мылтыгын эләктереп, чайкала-чайкала торып басты.

— Ычкын!!!

Минәтнең йөзе шунда ук житдиләнеп китте.

— Нәрсә котырасың тагы?

Шәмсүннең авызыннан күбекләр килде, ул шашынып мылтыгын кора башлады.

— Хәзер мин сине, бәдбәхет, жәһәннәмгә олактырам!

Бурзайлар урыннарыннан кубып, ырылдый-ырылдый, Минәткә ташланды.

Минәтнең тәне буйлап бозлы агым йөгереп үтте. Ул каршында ук ыржайган танау күреп калды һәм үз-үзен белештермичә өстенә сикергән эткә тибеп жибәрде дә ак карда кара эзләр калдырып йөгәрә башлады. Этләр, абайлап, өрә-өрә аннан калышмады. Шул мәлне, колакны тондырып, мылтык тавышы яңгырады.

...Ап-ак карны кызыл канга манчып, бурзай ята. Ул шыңшый, тыпырчына, сыртын көчкә сөйрәп торып китмәкче була. Икенче бурзай аның янында әйләнгәли, борынын төртеп, гәүдәсе белән терәлеп торырга булышмакчы, ләкин булдыра алмый, яралы эт сөрлегеп карга ава. Ул тырмашып сөйрәлгән карда, нечкә сызык булып, кан эзе сызылып кала.

Шәмсүн, үз күзләренә үзе ышанмыйча, бу күренешне өнсез булып карап торды. Хәтта айнып киткәндәй булды. Мылтыгын жан ачысы белән карга бәрде дә, ава-түнә, эте янына йөгерде. «Бурзай!» дип дәште ул аңа. Тик авызыннан сүзләр урынына хырылдау гына чыкты. «Бурзай, кадерлем!» Ул әллә ниткән, бүре улавына охшаш тавыш чыгарып илерепилереп елый башлады. Тун изүе ярым чишелеп, кызгылт шарфы тышка салынып торган килеш карга ятып ауный-ауный үкерде... Улыйсын улап бетердеме, бер заманны аягына басты. Салкыннан кып-кызыл булып күшегеп, инде тыңламый башлаган бармаклары белән мышный-мышный тунын, аннары йон фуфайкасын, соңыннан майкасын салып атты. Буранлы кыр уртасында шәп-шәрә хәлдә, суыктан дер-дер калтырап, майкасын шытырдатып ерткалады, кисәкләрен бергә ялгап, бурзаеның яраларын бәйләде. Аннары киенде, жылкәсенә мылтыгын асып, чаңгыларын киде дә, тагы да авыраеп, салмак-

ланып калган бурзаен көч-хэл белән күтәрәп, кайтыр юлга кузгалды. Исән эт, башын түбән салындырып, тып-тын гына алар артынан иярде. Ул әллә нигә өзек-өзек итеп шыңшып куя, сызылып киткән чаңгы эзе буйлап тәпиләвен белә.

Жәяүле буран уйнаган шәрә кыр буйлап барган саен, Шәмсүннең суына барган канында хәрәкәт иткән хәмер тәсире кимеп, уйларына зиһен ачыклығы баш була барды, кылган тилелеге өчен ачы үкенүдән, үз-үзен битәрләүдән торган шыксыз айну хисе котылгысыз төстә якынлашты.

Кайтып житкәч, яралы бурзайны оясына түшәлгән салам өстенә ипләп кенә яткырды да таза нараттан ясалган ишек яңакларына бөрелә-сутыла өйгә килеп керде.

— Жыен, — диде ул хатынына, хырылдаган тавыш белән, — әйберләрне жый, китәбез!

Гөлфинур, ни әйтергә дә белмичә, зәңгәр күзләрен иренә текәп карады да катты. Чынлап та, Шәмсүннең килеш-килбәте шаккатырлык иде: өс-башы канга манчылган, сәлпәрәеп төшкән битләрендә табигый булмаган шәмәхә төсенә тартым кызыллык, бияләйләре белән ышкыгангамы, борын очы сыдырылган, аннан бөрчек-бөрчек кан тамчылары саркый, кургашындай күз бәбәкләре зураеп, чит-читләре шешенеп киткән.

«Исереп дунгыз булган икән».

— Ишеттеңме син, жыен дигәнне, нәрсә карап каттың!

Гөлфинур иреннәрен чак кыймылдатты.

— Кая жыеным, нәрсә сөйлисең син?

Шәмсүн өметсезләнеп кулын селтәде.

— Бар да бетте... очты, үлде...

— Нәрсә бетте?.. Кем үлде?

— Үзем беттем... Бурзай үлде...

— Бурзай?

Шәмсүн, җавап бирмичә, бер кулы белән якындагы кәнәфине тартып китерде дә, гөрс итеп шунда чумды. Башын чиксез өметсезлек белән аска иеп, күзләрен йомды.

— Кара инде бу мүкләкне, — диде Гөлфинур, ачу белән иреннәрен бөрештереп, — әллә ниләр лыкылдый бит. Исерек!

Ул, жылкәсенә мамык шәлен ябынып, тышка чыгып китте. Чүпрәккә чорналган, каны саркып торган бурзай йомарланып тын гына ята иде. Бу күренештән өнсез калган Гөлфинур атылып өйгә керде дә Шәмсүннең жылкәсеннән эләктереп җан ачысы белән йолкый башлады.

— Нишләдең син, ә? Бурзайны нишләттең?

Шәмсүн, күзләрен көч-хэл ачып, бу ни тамаша дигәндәй, хатынына карап торды. Тун якасыннан тартып ирен торгызырга азапланган Гөлфинурны күргәч, яңадан үзенекен кабатлады.

— Жыен!

Инде Гөлфинур дөрт итеп кабынды.

— Кая жыеныйм мин, ә? Син исереккә ышаныпмы?... Китәсең килсә, чык та олак! Мин беркая да бармыйм!

Гөлфинурның бу сүзләре Шәмсүнне бөтенләй айнытып жиберде. Ул акрын гына урыныннан торды да бүреген, тунын салып чөйгә элде, тюлень тиресеннән тегелгән аяк киemen сыдырып төшерде. Көзгә каршына барып, тонган күзләре белән үз килбәтенә карап торды, авыр кыймылдап өс-башын рәтләгәндәй итте. Аннары, яртылаш салынган йон оекбашын сөйрәп, Гөлфинурның каршына ук килеп басты да хатынының түм-түгәрәк мөлаем йөзенә, ачудан кысыла төшкән сөр-мәле күзләренә игътибар белән карап торды.

— Гөлфинур, — диде ул, тавышын йомшартырга тырышып, — үзең аңлайсың бит, апагым. Мине калдырмыйлар инде бу эшемдә. Рәфисне куялар. Безгә моннан китәргә кирәк. Жә, уйлап кара, мин нишлим бу авылда? Шул бәдбәхет Рәфис каршына барып эш сорыйммы? Тез чүгимме шул адәм актыгына?

— Кирәк булса, чүгәрсең дә, — диде хатыны зәһәрләнеп. Шәмсүн үжәтләнеп башын чайкады.

— А-а, ю-у-ук!

— Алай булгач, үзең генә китәсең инде...

— Гөлфинур...

Шәмсүн кулларын Гөлфинурның иңнәренә куеп аны ко-чагына алмакчы иде, хатыны кисәк кенә читкә тайпылды.

— Төчеләнмә!.. Сүзем шул сиңа: карап-карап торам да шаккатам, бигрәк жебеп төштәң тагы... Болай булгач, синнән ит тә, сөт тә булачак түгел икән... Вәт шул: шушы көннәрдә үзем барам һашимов янына. Сөйләшеп карыйм әле. Бәлки, берәр жәе чыгар.

Шәмсүн, нидер әйтмәкче булып, авызын ачкан иде, ләкин хатынының бернинди йомшару вәгъдә итмәгән кырыс йөзен, үжәтләнеп кысылган иреннәрен күргәч, эченнән тынды.

32

Дерматин белән тышланган ишектәге «Баш зоотехник» дип калайга язылган язуны Минәт кәкре башлы кадак суыр-гыч белән каезлый-каезлый йолкып алды, жирәнгеч нәрсәне тоткан төсле, бөтен тәне белән куырылып, коридорның ачык ишеге аша урамга томырды. Аннары шул ук тимере белән шатыр-шотыр каерып ишекне ачты, бүлмә эченә атылып кереп, нәрсәгә ташланырга белмичә бер яктан икенче якка ялт-йолт каранып торды да стенадагы диаграммаларны, стендларны чиксез ачу белән йолкып-йолкып алды, учында бөгәрләп, бүл-

мә почмагына ыргытты. Киеренкелектән һәм ярсып чыгудан аның күзе акайган, борын тишекләре киңәйгән, үзе пыф-пыф итеп сулуй, бертуктаусыз чәйнәүдән очлы ирене урыны-урыны белән күгәргән, ә бер кырыеннан саркып кан тама иде. Игелексез эшен тәмамлап, ул коридорга атылып чыкты, каядыр китеп югалган каравылчы кайтып кереп калмасын дигәндәй, беравыкны тирә-юньне күзәтеп торды, аннары каударланып терлек абзарларына таба ашыкты. Үзе, иренен бөтерә-бөтерә: «Күрсәтәм әле мин сиңа ата-анаңнан күрмәгәнеңне!» — дип явызланып пышылдады.

...Кинәт кенә тышкы яктан чиелдаган еламсыраулы тавыш ишетелде.

— Рәфис агайне! Рәфис агайне!

Рәфис, үз уйларына бирелеп гамьсез генә чәй эчеп утырган жиреннән ашыгып чынаягын өстәлгә куйды да, атылып тәрәзә янына килде. Түр нигездә тирләп-пешкән, әлсерәгән, фермада каравылчы булып эшли башлаган Мәхмүт басып тора иде.

— Рәфис агайне! — дип кабатлап кычкырды ул, сулышына буыла-буыла. — Нәсер таналарын... нәсер...

Рәфис, ике тәрәзә яңагына тотынган хәлдә, парлана төшкән тәрәзә пыяласына маңгае белән терәлде.

— Ни булды нәсел таналарына?

Мәхмүт беравыкны күкрәген угалап гыжлап торды.

— Нәсер таналарын куып киттерәр!

— Нәрсә?!

Рәфис эче сырмалы күн курткасын гына эләктерде дә Мәхмүт янына йөгереп чыкты.

— Кая алып киттеләр? Син ни карадың, Мәхмүт?

— Мин капканы бикрәдем... Чыгармадым... Минәт мине төртеп екты... Әүмәкрәнеп торганчы...

Рәфис хәлне аңлады. Мәхмүтнең сүзләрен оештырып сөйләп бетерүен көтмичә, сарайдан «Иж» мотоциклын сөйрәп алып чыкты. Каешы белән руль башына элеп куйган лимон төсендәге тимер касканы тиз-тиз башына киеп алды да, мотоциклына атланып, кискен хәрәкәт белән стартер рычагына типте. Мотор яман үкереп эшләп жибәрде. Рәфис, уң кулы белән рульдәге сырлы резин рычагны үзенә таба борып, газны киметә төште.

— Ач капканы! — диде ул Мәхмүткә.

Мәхмүт, аксый-аксый, капкага таба йөгәрде.

Капкадан чыгуга, Рәфис тизлекне арттыра барды, чокыр-чакырлы урыннарда да тормозга басмыйча, бөтен гәүдәсе белән юлга омтылган хәлдә, кантарланып каткан туң жир буйлап алга ыргылды. Тыгыз җил каты кар кисәкчәләре

белән тоташ бер агым булып биткә, күкрәккә килеп бәрелде, күн куртканың ачык изүеннән үтеп бөтен тәнне чымырдатты. Маңгай, ияк инде берни тоймый, тез башлары да әчетеп әрни, руль тоткан куллар кызарып, бүртеп чыккан иде. Рәфис кулының әле берсен, әле икенчесен ычкындырып, күшегеп туңган бармаклары белән тезләрен ышкыштыргандай итсә дә, файдасы ташка үлчим генә. Бу хәрәкәтләрне дә ул аңыннан тыш эшли, уенда аның бүтән кайгы: юк, өстенә пычрак судай түгелгән әшәке яла инде тинтерәтми аны, ул кайдадыр күңеленең тышында калган, хәзергесе үз хезмәтенә бәйлә — ничек булса да нәсел таналары төялгән йөк машинасын ит комбинаты капкасына житкәнче куып житү. Капкадан кердеме, хайваннарны кире чыгармаячаклар. Ул моны белә, күзә әчәткәнче киереп күксел томан төслә генә төсмерләнгән Әпәли чокырына караса да, берни күренми, бары тигез ак сызыклар булып ялтырап каршыга кар ядрәләре генә оча. Жил көчәйгәннән-көчәя бара, ул кисәк, уң яктан килеп бәрелеп, Рәфисне мотоциклы-ниә белән бер якка авыштыргандай итә. Ләкин табигать стихиясенә авыр «Иж»ны селтәп ыргытырга көчә житми. Шуңа үчәккәндәй, жил тузынып-шашынып чәнәчкелә кар бөртекләрен Рәфиснең колак эченә, муеннарына тутыра. «Тизрәк, тизрәк!» дип ашыктыра Рәфис үзен. Менә инде ул, Олы Чишмә авылыннан чыгып, ватык күперлә елганы әйләнәп үтте, таш юлдан дөңгер-дөңгер барганнан соң, урман тыюлыгына килеп керде. Урман юлында тын, күккә ашкан мәһабәт чыршы-наратлар үзләренең салынкы яшькелт чабулары белән аны котырып искән жилдән ышанычлы саклыйлар, кар бөртекләре дә, дәрт-дәрманын югалтып, салмак кына өскә коелалар.

Таналар төялгән машинаны Рәфис урманнан чыккач күрәп алды. «ГАЗ-53» машинасы олы юлга чыгып район үзәгенә таба борылган гына иде, машинага якынлаша-якынлаша, Рәфис бер-бер артлы сигнал бирергә тотынды. Башта машина туктарга чамалаган кебек тизлеген киметә төштә, аннары яңадан кызулап китте. Мескен таналар өерелешеп артка сөрлектеләр. Рәфис тә мотоциклының тизлеген арттырды. Машина инде якында гына. Таналар да һәркайсы ап-ачык күрәнә. Аларның аклы-каралы йоннары елык-елык итеп балкый, сыннары зифа. Кеше шикелле үк жирдәге жан ияләренең бер ишесе булып, биологик эволюциянең түбәнрәк баскычында торган бу мәхлуклар, кемнәңдер мәрхәмәтсез боерыгы буенча, тагы берничә сәгатьтән үзләренең табигый вазифаларын үтәүдән мәхрүм ителү генә түгел, яшәешенең иң гүзәл чорында хаксыз рәвештә тормыштан китәргә тиешләр. «У, Минәт» диде Рәфис эченнән һәм тешләрен чытырда-

тып кысып мотоциклын соңгы тизлеккә куйды. Көчле искән жил Рәфиснең юка курткасын гәүдәсенә сылап китерде, куртка жиңнәре йолкынып-сырланып артка тартылды.

Рәфис машинаны куып житеп узарга теләсә дә, аңа юл бирмәделәр, уза башлауга читкә кысрыклап чыгардылар. Рәфис, чиксез ачу белән, кат-кат сигнал кнопкасына басты. Алай да булмагач, уң яктан — тип-тигез сузылып киткән каенлык буеннан үткән басу юлына кереп китте. Бәхетенә каршы, бу юл асфальт шикелле такыр иде. Машинаны шактый ерак калдырып, ул олы юлга чыкты һәм мотоциклын аркылыга борып куйды. Инде тегеләрнең туктатмыйча хәл-ләре юк иде.

Машина туктап калуга, Рәфис мотоциклыннан жиңел генә төште дә, өшеп туңудан авырткан тезләренең сыкравын жиңеп, салмак адымнар белән Минәт утырган кабина ишеге янына килде, каударланып, аны төбенәчә каерып ачып жибәрде.

— Кем кушты сезгә нәсел таналарын ит комбинатына илтергә?

Туңуданмы, нерв киеренкелегеннәнме, аның теше тешкә бәрелә иде.

Минәтнең тулы коңгырт йөзе кара-кучкылланып китте, кош томшыгы кебек очлы ирене кыйшая төште.

— Сез куштыгыз! — диде ул зәһәрләнеп. Аның мыскыллы кинаясендә Рәфискә карата күптәннән жыйналып килгән ачу өстенә соңгы хәтәр кәмитә өчен Шәмсүнгә дә селтәнү бар иде.

— Нәрсә, нәрсә?!

Минәт ачы елмайгандай итте.

— Сезгә бер яхшылык эшлим дигән идем... Ит йөкләмәсе булмаса, сезнең дә баштан сыйпамаслар...

Рәфиснең ирене тетрәнде.

— Ну-ка, кире борыгыз машинаны!

Шофер зәңгәр изолента белән сырлаттырып чорнаган рульне жәһәт хәрәкәт белән әйләндерә-әйләндерә машинаны борырга тотынган иде, Минәт аңа тик кенә утыр дигән ишарә ясады.

— Ашыкма, комплекс башлыгы буларак, минем дә катнашым бар бу мәсьәләдә. Директор кәнәфиенә утырып өлгермәгән кешенең боерыгы безгә закон түгел!

Рәфиснең башына кан бәрде: әйе, тупаслыкны тупаслык белән генә жиңеп була. Ул, үз-үзен белештермичә, Минәтнең шома норка якалы пальто якасыннан умырып тотты.

— Чык, кабахәт, машинадан!

Ул аны чиксез ярсу белән кабинадан сөйрәп үк төшерде һәм катгый итеп шоферга дәште.

— Хәзер үк Актайга элдерткән бул!

Төне буге жиргә сибәләгән ак карда, беренче эзләргә калдырып, кыз бала бара. Күп өлөшкә кар белән капланган кантарлы туң юлга яткан бу эзләргә карап кына ул кызның уйларын, дәваланган йөрәк хисләрен кем укый алыр? Эзләр салкын, жавапсыз...

Кызның өстендә — биленең нечкәлеген ачык сиздереп торган чия төсендәгә көзгә пальто, иңнәренә тузгып төшкән чем-кара чәчләренә бөртек-бөртек кар йолдызлары кунган. Кулында — соры чемоданы.

Эзләр арта, ишәя, каршыга ыргылуы мотоцикл эзләре белән очрашмас өчен борылып читкә керә. Аннары тагы юлга чыгып ерагая бара. Уем-уем тезелеп калган эзләргә битараф жыл гамьсез генә кар тузаны себереп китерә, тырышып-тырышып эзләргә күмә. Ни өчен болай эшләгәннән жыл үзә дә белми, ул уйсыз яшәргә өйрәнгән... Кеше генә уйсыз яшәми, кеше йөрәгендәгә эзләр дә күмелми. Алар күнелгә уелган яра күк тере...

33

Һашимов үзә каршында утырган Гөлфинурның сулып һәм агарып киткән йөзәнә, дулкынланудан бер күтәрелеп, бер төшөп торган калку күкрәгенә күз атып алды да тәрәзә ягына борылып әйтеп куйды:

— Сизә ирең турында түгел, үзеңне кайгыртсаң урынлы булыр.

Гөлфинур, бу сүзләргәң мәгънәсенә төшенергә теләгәндәй, бермәлне иреннәрен ярым ачып, Һашимовның күзлек пыяласы аша мәсхәрәлә желтерәгән яшыкелт күзләренә карап торды. Һашимов күзләрен яшәрмәдә, киресенчә, корбанын йотарга җыенган ерткыч җәнлектәй, комсыз караш белән аптырап һәм каушап калган хатынга текәлдә.

— Ни өчен, — дип ачыргаланып сорады Гөлфинур.

— Үзеңнең башыңа барып житмиме? — Һашимов урыныннан торып, Гөлфинурдан күзен алмыйча, ул утырган урыннан әйләнеп килде. — Алай, — диде ул, яңадан кәнәфиенә елышып, — төшендереп бирергә дисең инде. Чынлап әйткәндә, эшләрең шәптән түгел... Хәлләрең бик хәрти, аппагым. Ул, җинаятьчегә баккандай, Гөлфинурга күзлек өстеннән сөзеп карады.

Гөлфинурның бөтен тәне эсселе-суыклы булып китте.

— Ни булды шулчаклы? — диде ул агарынып.

— Ни булдымы? — Һашимов күз бәбәкләрен куркыныч елтыратты. — Син Исрафиловка коточкыч яла яктың да, шуның белән эш бетте, дип уйлыйсыңмы? Әнә ул сине судка биргән!

Гөлфинур, гаҗизләнеп, Һашимовның йөзәннән шаяру билгеләре эзләде. «Һәрвакыттагыча мине юри үртиме ул?»

Каты күцелле ирнең йөзө кырыс, күзләре дә элеккечә көлемсерәми, аларда кешегә түбәнсетеп карау, оятсыз әрсезләнү чалымы сизелә иде.

— Әйе, судка! — дип кабатлады Һашимов, икеләнерлек урын калдырмаслык нык тавыш белән. — Ә аннан ни исе килгәнән сизәсеңдер. Иң кимендә өч ел төрмә!

«Төрмә» сүзен Һашимов, хөкем карары укыган судья кебек, басым ясап, тантана белән әйтте.

Гөлфинурның бөтен тәне хәлсезләнеп, оеп китте, күз аллары караңгыланды. Сүзләре дә ишетелер-ишетелмәс чыкты.

— Сез... сез ни сөйләсез?

— Мин сиңа нәрсә бар, шуны әйтәм, — Һашимов үзенң нечкә һәм озын бармаклары белән Гөлфинурның тез өстенә хәлсезләнеп салынып төшкән кулын тотты. — Буласы булган инде, анысын кире кайтару мөмкин түгел... Тик менә...

Гөлфинур еламсырап утырган жиреннән Һашимовның күкрәгенә сыгылып төште.

— Зинһар, ярдәм итегез, Казбек Зиннәтович, мине харап иттермәгез!

Күкрәгенә сыенган хатынның талпынулы бәргәләнүен тойган Һашимовның бөтен гәүдәсе кайнарланып китте, йөрәге ярышып тибәргә тотынды.

— Мин бик-бик ярдәм итәр идем дә сиңа, Гөлфинур аппагым, — ул күкрәге турысында сулкылдаган хатынны ике кулы белән үзенә таба тарта төште. — С-сине ничек якин иткәнемне беләсең... Әмма ләкин Исрафиловны беләсең... Нинди үжәт кеше бит ул... Минә дә, сине дә таптап китәргә күп сорамас...

— Нишлим соң, Казбек Зиннәтович?.. Әллә ул хурлыкларны күргәнче үз-үземә кул салыйм микән?

Һашимов, үксеп-үксеп еларга тотынган хатынның ялгызын калдырып, ике катлы ишекне дә бикләп килде.

— Жүләрләнмә, Гөлфинур! — диде ул ярсу пышылдап, — эшемнән алып ташласалар ташларлар, әмма мин сине коткару өчен барысын да эшләргә!

— Рәхмәт, Казбек Зиннәтович, сиңең ул яхшылыгыңны һич онытмам! — Ул башын Һашимовның жилкәсенә куйды. Һашимовның тыны кысылды.

— Мин ни әйтсәм, шуны тыңларсыңмы?

— Ни әйтсәң дә, Казбек Зиннәтович!

Һашимов ярыш-шашынып Гөлфинурны кочаклап алды.

— Бетсәк, икебез бергә бетик, жаным, бер-беребез өчен кызу утта янып үлик!

Хисләр, сүзләр буталды. Тәрәзә аша аксылланып елтыраган ай дерелдәп-калтыранып сикеренде.

Яңа директор итеп тәкъдим ителәсе Җаббаров белән Актай совхозына барырга кушылгач, Һашимов чуар уйлар эчендә калды: бердән, Гөлфинурның дуамал шашкынлыгы бөтен дөньясын пыран-заран китергән булса, икенчедән, әле кайчангына ахирәт дуслардай гәпләшкән, кай мәлне хәтта яшерен серләрен уртаклашкан Шәмсүнгә карата төзәлмәс хыянәт ясавы шомлы юшкын сыман күңеленә утырды. Шул уңайсыз хәл, әледән-әле исенә төшеп, аны аяусыз бимазалый, тынычлыгын ала иде. Ул, бу чиркангыч хистән котылмакчы булып, үзен яklarлык сәбәпләр эзләде, ләкин аның пакъләнергә тырышуы кешелегеннән тагы да читкәрәк тайпылуы белән генә табыла иде. «Нәрсә, мин бит ир кеше, табигатем теләгәнненнән артыгын эшләмәдем, әгәр инде ниндидер чик-киртәләр яши икән, болар кешенең үзен-үзе кысан корамага бикләп куюыннан, ихтыяры белән ясалма коллыкка барып керүеннән».

Ләкин болай фикер йөртеп, мәдәнияткә, әдәпкә ия булган затның шул асыл сыйфатлардан баш тартуы, яңадан калын тузан катламы астында күмелеп, басылып калган бик ерак үткәнгә, кыргыйлыкка кире кайтуы икәнән ул белә, шулай да моңа әллә ни игътибар итмәскә тырыша иде.

Җаббаров аны силикат кирпичтән салынган РАПО гаражы буенда көтеп алды. Уртача буйлы, кабарып торган коңгырт бөдрә чәчле, аксыл йөзле бу егет Һашимовны күрүгә, күзләрен көзәләндереп, аңа таба атлады, кул биреп исәнләште. Һашимов аңа күтәрелеп карамады, бер сүз дәшмичә, «газик»ның кара күн белән тышланган алгы утыргычына менеп «кунаклады». Шофер, көзгегә карап, Җаббаровның арткы креслога урнашуын көтеп торды да Буратино башлы рычагны алга этәрде.

Брезент ябылган машина выжылдап кузгалып китте, юлга чыгып тизлеген арттыра барды.

Һашимов, үзен биләп алган каршылыклы уйлардан арынырга тырышып, зур тизлектә артка йөгерүче таш йортларга, урам читенә утыртылган өрәңге агачларына карап бара башлады. Тик ул шомлы уйлар аны тыңламый, әрсезләнеп, үжәтләнеп акылны биләп ала да озак вакыт хужасын мәрхәмәтсез һәм кысан әсирлектән ычкындырмый иде. «Әйе, анда Гөлфинур да очрамый калмас, ире янында үзен ничегрәк тотар икән. Хәер, ул алай аптырап кала торганнардан түгел, менә мин нишләргән, мин?..» Аның йөрәге кысылып, сулкылдап куйды. Ул, шикчел уйларны яңадан куып, үзен тынычландырырга, бүтән алар белән башын интектермәскә карар бирде.

Ләкин Җаббаров белән кыршылып беткән таныш баскыч-

лар буйлап өскө күтөрөлгөндө, анын бу тырышлыгы юкка чыгып, жанына чиркандыргыч куркаклык үрмөлөп үтте, ул бөтөн тәннен тыелгысыз дерелдөвөн, аяк буыннарынын хэлсезлөнөп калуун сизде. Ничек кенө үзөн кулга алырга тырышса да, бу халәттән арына алмыйча, беравыкны ишек яңагына сөйлөп тын гына торды, шик-шөбһөнө коеп төшөргө теләгөндөй, калын тун эченә яшеренгән сөйкөчөл жылкәләрөн уйнатып алды һәм, жиңеләя төшөп, директор бүлмәсенә алдан үзө керде. Исәнләшөргә дип Шәмсүнгә кулын сузганда, анын күкрәк эчендә авыр һәм килбәтсез нәрсә кыймылдап куйды, шуңа күрә, сынагандай, үзөнә баккан кысык күзлөргә күтөрөлөп карамады, авыз эченнән аңлаешсыз гына нидер мыгырданды да, уңайсыз хәрәкәт белән артка тайпылып, Жаббаровнын жылкәсенә кагылды.

— Менә, — диде ул, саңгырау тавыш белән, — сезгә иптәш Жаббаровны алып килдем, — ул күз кырые белән сагаеп калган Шәмсүнгә карап алды һәм тавышын тагы да акрынайтып дөвәм итте. — Кичә безнең Беренче белән житди сөйлөшү булып алды. Ул сезнең совхоз язмышы белән бик нык кызыксынды. Алай гына да түгел, бюро членнарын жыеп, иптәш Жаббаровны сезнең совхозга директорлыкка тәкъдим итөргә карар чыгарды.

Шәмсүннең клуб залыдай иркен бүлмәсенә ишеге ачык иде. Көндөгечә иртән кабул итү бүлмәсенә жыелган кешеләр, бу сөйлөшүнө ишетеп, ишектә таба елыша башладылар. Беришесе бүлмәгә үк килеп керде.

— Ичнини аңламыйбыз, — диде яңа гына совхозда эшли башлаган агроном егет, — ничек инде ул карар кабул ителде. Ә без...

— Тәкъдим ителә, — дип төзөттө аны Һашимов.

— Алай булса, бер хәер...

— Жаббаров тәжрибәле белгеч, — диде Һашимов.

— Бөрелә совхозында зоотехник булып, соңыннан Авыл хужалыгы министрлыгында жаваплы эшләрдә эшләгән. «Жәнлекләргә тәрбияләүнә яңа ысуллары» дигән темага диссертация яклаган. Авылга жибөрүләрөн ул үзө сораган. Кыскача менә шул. Хәзер сезнең фикерне көтөбез.

Һашимов, башын төрлө якка бора-бора, жыелган кешеләргә күз йөртеп чыкты.

Бану төркөмнә ярып түргә үк үтте.

— Совхоз директорлыгына безнең үз кешебез бар — ул Рәфис. Фермадан жибөрү кызганыч та соң...

— Кызганыч булгач, жибөрмисез, — дип, ясалма елмайды Һашимов.

— Юк, алай ашыгып хәл итмик әле. Уйлашык. Чынлап та, Рәфис совхознын хәзергә хәлән яхшы белә. Анын үсеш

юнәлешен анык күзаллый. Халык теләгенә туры килә аның бу планы.

— Беләсезме нәрсә, — диде Һашимов кыза төшеп, — әйтергә кирәк, сезнең совхозда һәрвакыт район житәкчеләренен күрсәтмәләренә каршы чыгалар. Бу бит...

— Бу бит, халык үз язмышын үзе билгеләргә тырыша дигән сүз.

Элегрәк вакытта Һашимов төмам кызып китәр, жикеренә башлар иде. Бүген ул үзен шактый сабыр тотты.

Инде бүлмә эче халык белән тулган иде. Бар да:

— Рәфисне сайлыйбыз, Рәфисне!.. — дип кычкырырга тотынды.

Моңарчы тын торган Рәфис башын аска игән килеш уйламыш уртага үтте.

— Иптәшләр! — диде ул сүрән генә. — Сабыр булыгыз әле. — Әйдәгез болай килешик. Мине үз урынымда калдырыгыз сез. Ник дисәң, минем терлекчелек буенча тормышка ашмаган планнарым бар. Мин шуларның бик азына гына житештем. Тормыш ничек үзгәрә, күрәсез ич. Озакламый безнең эштә фәннең катнашы бик кирәк булачак. Мин үзезбездә дә терлекчелек буенча фәнни-тикшеренү лабораториясе оештырмакчы булам. Бу үзенә күрә фәнне практикада куллану буенча үзәк булып. Балки, тирә-юньдәге колхозлар өчен дә мондый фәнни-практик үзәкнең кирәге чыгар. Мин, мәсәлән, районда яшәп, колхоз-совхозлардагы терлекчеләргә акыл өйрәтүне аңламыйм. Тормышның үзәндә булырга тиеш мондый акыл чыганагы. Күрерсез, тора-бара минем баш зоотехник буларак та кирәгем калмас. Ә безнең лаборатория һәрчак кирәк булачак. Көннән-көн күбрәк кирәк булачак. Менә минем шәхси планым. Мин шул биеклеkkә омтылам. Аннан килеп, шәһәрне төзү өчен акча кирәк, шуның өчен якин араларда совхозга ондатралар кайтартабыз. Алар белән дә шактый кайнашырга туры киләчәк. Иң яхшысы, Жаббаров иптәшне тыңлыйк без, ниләр кыйратырга уйлый ул, аның эш программасы нинди? Шунда ул безгә кирәкле кешеме-юкмы икәннен күрербез.

Айрат Бәдретдинович бүлмә почмагының аулак урынына сыенган да, ике кулының бармакларын яртылаш агарган чәчләренә батырып, терсәге белән өстәл пыяласына таянган. Рәфиснең совхоз башлыгы булуын бик тели ул, шулай булса, авыл тормышының күп кенә яклары үзе күрергә омтылган юнәлешкә үзгәрер иде. Шул ук вакытта, Рәфиснең житәкчелектән баш тартуының сәбәпләрен дә аңлый, һәрхәлдә, хәзер генә Рәфис китергән дәлилләргә күңеленнән кушыла. Аның уйлавынча, терлекчелекне юнъләп торгызмаган килеш, Рәфиснең аннан китеп калуы, житмәсә, житәкчелеккә үрмәләве кеше-

ләр тарафыннан дәрәс кабул ителмәс, халык алдында ул үз эше өчен янып-көйгән белгеч булып түгел, портфель яраткан бер буш куык бәндә булып күренер иде. Әле генә Рәфиснең лаборатория турында уйлап йөрүен халыкка белдерүе — шулай ук нигезле. Җаббаровка төбәп әйтелгән соңгы сүзләрдән соң Айрат Бәдретдинович урыныннан торып алгараك үтте, Җаббаров моңа каршы ни әйтер икән дип аңа текәлде.

— Программасы дип... Мин бик уйлап өлгөрмәгән әле, иптәшләр...

— Уйламый-нитми безгә килергә ярамый.

— Кайбер планнарым бар барын... Әйтик, авылны төзекләндерү, урамга һәм авылдан чыгып киткән юлга асфальт җәю...

— Авылны төзекләндерүне ничек күз алдына китерәсең син? — дип, Айрат Бәдретдинович аны бүлдерде.

— Яңа йортлар салу. Коттеджлар да, күп катлы йортлар да. Көнкүреш комбинаты һәм шуның ишеләр.

— Болар аңлашыла. Сүз шул йортларның безнең милли традицияләргә, яшәешбезгә, табигать тирәлегенә туры килүе турында барырга тиеш... Кешеләрнең ихтыяжыннан, шәхси теләкләреннән чыгып...

— Халык белән килешенмичә бернәрсә дә эшләнмәс, — диде Җаббаров тыныч кына. — Кешеләрнең тормыш шартларын яхшырту өчен барлык тармакларны механизацияләү эшен җайга салырбыз.

— Менә бу мәсьәләдә, — диде Айрат Бәдретдинович, — минем карашым башкача. — Ул бермәлне чигәсен бармагы белән капшап Җаббаровка карап торды. — Механизация, механизация дип бөтен дөньяны тимер-томыр белән тутырдык, һаваны корымладык, чирәмне ертып, жирне чокыр-чакырга әйләндердек. Жир астыннан нефть суыра-суыра инде өске катлам җимерелә башлады, нефтьне әжәлгә дару урынына тотар вакыт җитте, ә без һаман «Давай, давай!» дип кычкырабыз. Хәлемнән килсә, мин ул механизация дигәннән бөтенләй бетерсәләр дә сүз әйтмәс идем. Элек, ичмасам, печәнгә төшүләр бер бәйрәм була торган иде. Ул гармун уйнау, җырлау, хуш исле печәндә төн кунулар... Йолдызлар сибелгән күк йөзенә төбәлсәң дә, арып, рәхәт талгынлыкка талган тәнеңне туйганчы ял иттерәсең. Тирән йокыга чумуын сизми дә кала кеше. Ә уракка чыгулар, тезелеп киткән көлтә өемнәре... Ә туышдашып болын буйлап чапкан тулпарлар... Авылның яме шуларда да иде бит. Мин, һич икеләнмичә, колак тондыргыч чытырдаудан, корым исеннән качып, шул чакларга кайтыр идем. Кем әйтмешли, табигатьнең кыргыйлыгына кереп чумар идем, билләһи.

Җаббаров Айрат Бәдретдиновичның хыялый уйларын елмаеп тыңлап торды.

— Үткәнгә кире кайтып булмас инде ул, Айрат Бәдретдинович, — диде Рәфис, — кыргыйлыкка бигрәк тә. Ләкин без авылның табигый матурлыгын тәшкил иткән чәчәкле болынарарына, челтерәп аккан чишмәләренә, табигать белән гармониялелеккә, милли традицияләребезгә, бигрәк тә кешенең үзенә кире кайтырга тиешбез. Бүтәнгәнең зур казанышларын төяп кайтырга тиешбез. Һәм без юлга кузгалдык та бугай инде.

— Казанышларын төяп кайту дигәннән, моннан биш чакрымда гына төтөнләнгән йортлар төзелеше комбинатына да риза булышмы?

— Комбинат житәкчеләре, атмосфераны чиста саклау өчен, зарарлы матдәләргә һавага чыгуын организм өчен зарарсыз чикләргә кадәр киметү проекты эшләгәннәр ди бит.

— Нәрсә соң ул зарарсыз чик? Һавага зарарлы матдәләргә чикләнгән микъдарда чыгуы әлеге кешеләргә буылдырып, аяктан екмый дигән сүзмә? — Айрат Бәдретдинович, кызып, кулларын айкый-айкый сөйли башлады. — Беләм мин андый вәгъдәләргә. Бу кешене алдау гына. Өстәвенә алар әле бу чикне дә уза чаклар. Азмы бездә шундый бозаулар. Квартираны яртылаш эшләнгән көе тулысынча әзер дип кабул итү актына кул куюлар, уйлап-нитеп тормыйча гөрләп утырган ямь-яшел агачларны егып аударулар... Әнә газ үткәргече салганда нишләделәр? Башта шул юнәлештә үткәрәбез дип, тоташ бер полосада күпме каеннарны кистеләр дә, ялгыш булган дип, имгәтеп ташланган диләнкәне язмыш иркенә калдырып, бүтән тарафка юл салдылар — тагын күпме яшел агачларны әрәм иттеләр. Шәмсүн дә, бүтәннәребез дә авыз ачып карап тордык.

— Авыз ачып карап тормаска иде шул, — диде Җаббаров, үзалдына сөйләгәндәй итеп. — Экология барыбыз өчен дә көн тәртибенә баскан мәсьәлә. Ләкин минем сезгә тәкъдим итәчәк иң төп нәрсәм шул: авыл кешесен җиргә беркетергә кирәк, башкача әйткәндә, крестьян үзе аерылып киткән изге җиренә кире әйләнеп кайтырга тиеш. Ничек эшлибез без моны: аларга җирне арендага бирепме, бөтенләйгә кире кайтарышмы, анысы миңезне эшләтүне сорый. Шул чагында авыл халкы экологиясен дә, традицияләргә саклауны да үз кулына алып.

Кешеләр тагы шаулаша башлады.

— Менә берәгәйле сүз әйтте ичмасам.

— Җиргә кире кайтырга ди бит!

— Моңа кул куярга була!

Җирдән себерүче буран, көне буга котырганнан соң, кичкә таба берәз тыела төште. Бары юлга аркылы өелгән көрт сыртлары буйлап кар тузаны бөтерелде дә, аркага килеп бәрелгән кискен җил аяктан екмакчы булып әрсезләнде. Түбәннән агы-

лучы сәләмә болытлар ертыгыннан әледән-әле күренеп калган аксыл ай, дерелдәп-сикеренеп, үзе каядыр чаба төсле иде. Болытлар — бер якка, ай — икенче тарафка...

Рәниянең кисәк кенә авылдан чыгып югалуы Рәфис күңелен күтәренке халәттә тотучы саф яктылыкны каядыр билгесезлеккә алып китте. Аксыл ай, соргылт болытлар эченә кереп чумгандай, көләч елмаюы белән тирә-юньне нурга төрергә сәләтле кызый көтмәгәндә юкка чыкты. Үзе китте, ләкин һәр жирдә нечкә билле төз гәүдәсенең талпынулы хәрәкәтләре, фермага бара торган сукмакта жиңел аяк басуы чыңлап калды.

Рәфис моңсу йөзле айның гамьсез болыт кисәге артынан яңадан күренүен озак көтте. Гүя ай өстендә көянтәсен күтәреп Зөһрә кыз түгел, Рәния басып тора иде. Әйе, көнбагыш тажыдай ай йөзәндә һәркемнең үз Зөһрәсә бардыр шул. Ләкин айдагы Рәния аның Зөһрәсеме соң? Әллә бу Рәфиснең яшьлеккә гашыйк булуы гынамы? Шулайдыр... Шулайдыр... Рәния кебек янып торган кызны күреп кайсы егетнең генә күңеле талпынып куймас икән!

Ай уртасында тагы Рәниянең якты йөзе күренеп калды. Божрадай айның үзәген берүзе тутырып тора. Монда Гөлфинур юк. Гөлфинур бары жирдә генә. Үзенең ярсулы хисләре, кичерешләре, уйламый эшләгән эшләре, ялгышлары, тайпылулары белән...

Рәфис моннан ике генә көн элек аны авыл уртасындагы чишмә буенда күреп калган иде. Боз сөңгеләре асылынган агач улактан челтерәп төшүче үтә күренмәле лентадай шарлавыкка роза чәчәкле чиләген куйганда, ул Рәфискә борылып карады һәм шунда ук ашыгып чиләкләренә иелде. Шул кыска гына вакыт эчендә үзенә төбәлгән карашта ул язмыш уенынан арган жанның рәнжетелеп пыскыган ялкынын да, эңгер-меңгер төсле өметсезлекне дә күреп калды. Үзен абруйлы кешеләр алдында оят, хурлыкка калдырган бу хатынга карата ни өчендер анда ачу кабынмады, киресенчә, адашкан, барып юлын саташтырган бу бәхетсез хатынны йомшак, игелекле сүзләр белән юатасы килде аның. Ләкин бу тормышка ашмас теләк кенә иде, буйсынмас горурлыктан еш кына зыян күргән егетнең хәленнән килерлек түгел иде. Уйлаганын чынга ашыру түгел, ул Гөлфинурга сүз дә катмады, киресенчә, аның яныннан үткәндә, ниндидер тайгак жиргә баскан кешедәй, бу жирне йөгереп диярлек үтте. Бары ике йөз метрлар чамасы киткәч кенә, адымын акрынайтты, тигез һәм ышанычлы атлап бара башлады.

Рәфис уйларыннан аерылып чынбарлыкка әйләнеп кайтканда, ай һаман да, бер болытлар арасына кереп, бер чыгып, ашыкмый гына йөзә иде.

Үз мәшәкатъләрен ияртеп, кар-буранлы кыш та китеп барды. Пәхри ярыннан тулып-ташып язгы сулар шаулап акты. Жир көрәнсу төстәге соңгы кар өлгеләреннән арынды. Парлы һәм жылымса һава, май ае жиле булып, Актайга ябырылып керде.

Вак тимерчыбык челтәрле биек булмаган такта читлекләр каршында шушы көннәрдә генә Бөреледән алып кайткан чәшкеләрне иелә-сыгыла тамаша кылып торучы Хәдис белән Нәсимәне Рәфис ерактан ук күреп алды.

Йоннары елык-елык килеп торган коңгырт-кара төстәге житез чәшкеләр, йомры озынча гәүдәләрен туптай атылдырып, әле челтәргә үрмәләп менәләр, әле эчке якка уелган түгәрәк тишеккә кереп югалалар иде. Ир белән хатын, табигать мәхлукларының бу жилдәй биюенә сокланып, бөтен дөньяларын онытканнар, Рәфиснең яннарына ук килеп киң елмайган хәлдә үзләренә текәлеп торуын да күрмиләр иде.

Рәфиснең:

— Шәп сикерәләрме чәшкеләр? — диюенә алар, икесе берьюлы сискәнеп, аңа күтәрелеп карадылар. Исләрен жыя алмыйча беравык аптырашып торганнан соң, «Әй, Рәфис икән дә», — дип күрешергә ашыктылар.

— Ай-һай, уттай житез, чукуынганнар, — жәнлекләр ягына ымлап тел шартлатты Хәдис. — Кешедән дә курка белмиләр.

— Үз дәрәжәләрен беләләр.

Шул арада алар янына, саргылт төстәге куге бөдрә чәчен туздыра-туздыра, кышкы салкында да яланбаш йөрүче Жаббаров килеп туктады.

— Энекәш белән килендәш, — дип таныштырды Рәфис, директор каршында ничектер боегып сүзсезләнеп калган туганнарына күз ташлап. — Күрше совхозда эшлиләр.

Жаббаров алар белән кул биреп күреште.

— Әллә безгә кайтыргамы исәбегез? Рәхим итеgez, совхозда эш житәрлек. Менә чәшкеләрне карарга кеше кирәк булачак, шулай бит, Рәфис Гәрәевич?

Рәфис дәшмәде. Бары бу сөйләшүгә ризасызлыгын белдергәндәй тамагын гына кыргалап куйды. Ул шундый җаваплы эшнә энесенең башкарып чыгуына ышанып бетми иде. Ә Хәдис белән Нәсимә директор тәкъдименә карата бер-берсенә уйларын чамалагандай үзара карашып куйдылар.

— Уйламый-нитми җавап бирү кыен, — диде Хәдис, тюлень тиресеннән тегелгән соргылт йонлы йомшак аяк киеме белән кар өстендә таптангалап.

— Дөрөс әйтәсең, — диде Жаббаров, нык һәм ышанычлы

тавыш белән, — төптән уйламыйча бер эшкә дә алынырга ярамый.

...Остаханәнең милли бизәкләр төшерелгән ишеген ачуга, борынга буяу, олиф исләре килеп бәрелде. Бу тынчу ис ни өчендер Рәфиснең күңелен болгатып җибәрде. Рәссам егетләр моңа күнегеп беткәннәр, ахры, берни булмагандай, алюминий чыбыкка беркетелгән чуар киёмле кеше фигурасы тирәсендә тыз-быз әйләнеп кызу бәхәсләшәләр иде. Алар хәтта ишектән килеп керүчеләрне дә күрмәделәр, кулларын кызу-кызу селтәп, фигураны тасма үлчәгеч белән үлчәп маташкан кечерәк гәүдәле кызга нидер исбатлап маташтылар. Базык гәүдәле, трико-сына буяу таплары төшкән егерме биш яшьләрдәге егет бары-сыннан да хәтәр кылана. Ул култык астына әрмән кешесенең коңгырт йөзле башын кыстырган да, какча йөзле әлегә кызга түшәмдә асылынып торган пенопласт фигурага төртеп күрсәтә-күрсәтә аның асыл сыйфатларын саний:

— Син аның күкрәген генә кара, үзе калку, үзе киң, ә муенындагы уенты — алты-жиде сантиметрдан ким булмас, — ул култык астында әрле-бирле чайкалган башка буяу катып беткән бармаклары белән шак-шык бәргәләп алды, — ә башы, бит контурлары... Борыны гына да ни тора!

Рәфис белән Җаббаров шаркылдап көлеп җибәргәч кенә бу гаять тере, бәхәсләшергә яратучан егет, ни әйтергә бел-мичә, аксыл йөзен аларга борып аптырап калды.

— Нигә дип шулчаклы тавыш кубардың? — дип сорады Җаббаров. — Ә нәрсә ул безнең эшне юкка чыгара?

— Ничек юкка чыгара?

— Иртәдән кичкә чаклы пычак белән казынасың-казынасың... җилкәләрең талып, кулларың чиләнеп бетә. Ә ул... Болай булгач, айга ике йөзгә дә куып булмас.

— Син акча өчен генә эшлисеңмени...

— Нәрсәгә тагы?

— Ә иҗат шатлыгы, жанны бушату...

Егет, чыраен сытып, кулын селтәп куйды.

— Иҗат шатлыгы белән тамак туйдырып булмый.

— Күңелне дә канәгатьләндерергә кирәк, егет, тамакның гына түгел, кеше жанының да ач чаклары була, — Җаббаров пенопласт, полистирол, поролон кисәкләре, буяу савытлары тулып, тапланып беткән озын өстәлләр алдыннан түргә үтте. — Кара инде сезнең эш урыннарын. Шайтан аягын сындырыр. Шунан берәз жыйнаштырып булмыймы?.. — Ул бүлмәнең бер читенә сөялеп куелган кефир, сыра, арагы пешәләре тутырылган капчык янына килеп туктады. — Бусы нәрсә тагы?

Рәссамнарның бригадиры жирән сакал-мыеклы, йөргәндә

хатын-кызларча вак-вак атлап йөрүчө, утызны узса да өйлөнми йөрүчө Мөдәррис атлы егет директор каршына килеп басты.

— Бусы ни... Безне аңлау кыен ни... иптәш Жаббаров. Тәртип урнаштырам дип безне тар кысага кертергә тырышу ижат мөмкинлегебезне кыса... Ижат кешесе киеренке хезмәтән соң жанын бушатып алырга да хаклы. Тәртип урнаштырырга азаплану безнең коллектив белән сезнең арада барьер, хәтта конфликт тудырырга мөмкин. Бу сезгә дә, безгә дә рәхәт булмас.

Жаббаровның яңак сөякләре тирбәлеп алды.

— Сезнең шулай ижат ирегәнә омтылган чагыгыз еш буламы?

— Беләсезме, ничек әйтергә... Безне күп кеше аңламый. Без таулар күчерә алып идек.

— Моңа кем комачаулый?

— Ни... ничек әйтергә... Моны сөйләү кыен... Сезнең тагы безне аңламавыгыз бар... Мәсәлән, без планны халтурить итеп тә үти алабыз. Иәм беркем безгә тел-теш тидерә алмаячак. Чөнки безгә сүз әйтү өчен бу сәнгатьне аңлау кирәк. Ә без... ничек әйтергә... вәжданыбыз кушканча эшлибез. Булсынга эшлибез. Ләкин безнең бу тырышлыгыбызны кем бәяли...

— Бәяли дигәнне ничек аңларга соң?

— Ничек дип әйтергә, — ул жирән сакалын ушы алды. — Моны әйтеп бирү кыен. Аңлайсызмы? Кыен...

— Чын ижат эшен барысы да күрә... Әнә Мәмәшевнән әкият кафесы... Бөтен Актай халкы Мәмәшев кафесы дип йөртә. Әйбәт итеп эшләп чыксагыз, сез бизәгән базар авылыбызның үзәк урынына, барыбызның да күркәнә әйләнәчәк... Әнә шул ук Мәмәшев эштән тыш вакытта акварель белән рәсем дә ясый. Иәм житди уңышка да ирешә. Казанда күргәзмәдә дә катнашкан диләр үзен...

— Анысы шулай...

— Ә матди яктан килгәндә, сезнең хезмәтегез әйбәт бәяләнә. 350–390 сум акча — бу райисполком председателенә эш хакы.

— Димәк, ул азрак эшли.

— Райисполком председателе азрак эшлиме?

— Белмим, белмим... Әйтәм бит, безнең таулар күчерер чагыбыз. Без, планны үтәгәннән соң да, планга кермәгән эш эшли алып идек... Безгә дә, сезгә дә әйбәт булып иде.

— Аңламыйм.

— Әйе, сезнең белән сөйләшү авыр.

Рәфис Мөдәррисне рәссамнар арасында рухи яктан юга-

рырак дип, гомумән, рәссам һәм башка сәнгать кешеләрен акча, матди байлыklarга төкереп карый, бары иҗат белән генә җенләнә дип уйлый иде. Баксаң, кайберәүләрнең хыял фантазиясе, иҗат юнәлешенә караганда, акча, әйбер булдыру мәсьәләсендә шәбрәк эшли икән. Акчаны күбрәк каеруның нинди генә ысулларын уйлап тапмый алар: фигураларны артыграк итеп үлчәтү дә, шул эш өчен күбрәк акча яздырырга омытылу да, ниһаять, читкә, ягъни сулга чыгу да...

Рәфиснең остаханәгә берничә мәртәбә кәргәнә бар. Ул баштарак, әнә шулай икегә аерылу, ягъни шактый түбәнгә тәгәрәп тә матур гына рәсемнәр, фигуралар ясау ничек бербәрсе белән яраша ала икән дип баш вата иде. Хәзер ул шуңа төшенде: бу рәсемнәр аларның үз иҗат дөньясынан чыкмаган, ә төрле журналлардан күчәрәп алынган икән. Мәнә бу әрмән сыны да...

— Син, — диде ул Мөдәррискә, — әрмән рәссамы Мартирос Сарьян хакында ишеткәннең бармы? Аның иҗаты сиңа танышмы? Ул рәссам гына түгел, архитектор, скульптор да... Ереван шәһәрен ул тудырды дисәк тә ялгыш булмас. Ә шәһәр аның үзен тудырды. Ишеткән булсаң, Сарьянның шул сүзләрен хәтерлә әле: «Сәнгать халык тарихының тирән катламнарына китәргә, аннан калкып чыгып, хәзергәсә белән үрелеп үсәргә тиеш».

Ереван — таш кыялар, казылып табылган таш сарайлар шәһәре. Хәзергә йөзе халыкның әнә шул үткәннән күтәрелә. Язу — рәсем сәнгате, архитектурасы, традицияләре. — Рәфис каядыр еракка карап торды, аннары карашын Мөдәррискә күчәрәп дәвам итте. — Безнең як — Идел ягы... «Әтил суы ака торур»ны хәтерлә әле. Аның үткәне — даштаннар, Кол Гали поэмасы, Идегәй дастаны, Борынгы Болгар, аның бай милли культурасы. Безнең тирәлек — таулар, урманнар, халыкның үзенчәлекле яшәеше, шуңа ярашлы үз милли архитектурасы, бизәкләре... Син шулар хакында уйлайсыңмы, Мөдәррис? Сезнең кайбер иҗат жимеше дигәннегез үз-үзеңне көчләп эшләгән иң арзанлы уенчык һөнәрчелек түгелме?..

Остаханәдә уйчан тынлык урнашты. Бары түшәмдә асылып куелган пенопласт әрмән сыны гына сизелер-сизелмәс чайкала иде.

— Минемчә, — диде Рәфис Жаббаровка борылып, — безгә худсовет төзәргә кирәк. Рәссамнарның авылыбызны бизәр өчен ясалган иҗат эшләрен шул худсоветта тикшереп кабул итү зарур. Худсовет әгъзалары итеп проект төзүче Мөдәррисне, «Әкият» кафесын иҗат иткән Мәмәшевне, шулай ук пыяла өрәп мөгжизалар тудыручы Кәримовны кертәргә була.

— Ә син, — диде Жаббаров Рәфискә, — шул худсоветнын житәкчесе булырсың. Чөнки бу эш — синең башлангычың.

— Минме, бүтәнме, бу хакта авыл халкы белән киңәшү мәслихәт.

...Пыяла өрү бүлмәсенең уртасында гөрелдәп газ янып торса да, ярым караңгы, газ телләре Кәримовның битләрен алсуландырып яктыртып ала. Ул, сызымга карый-карый, люминофор пыяланың башын ут үзәгендә тотып, икенче ягына тоташкан саргылт резин көпшәне иренендә әвәли-әвәли башын боргалый, аксыл пыяла тамчыларының көпшә тишеген тигез һәм шома томалавына ирешергә тырыша. Кара күзләрендәге ут төрткеләре — культура сарае өстендә төрле төстәге милли орнаментлар булып яначак люминесцент утының чәнечкеле балкуы.

— Гафу итегез, — диде Кәримов Рәфис белән Жаббаровка, кулындагы пыяла көпшәне күрсәтеп, — мин хәзер, вакуум бүлмәсенә кереп, моның эченә аргон газы һәм яхшырак яктыртсын өчен терекөмеш салырга тиеш.

Ул чәрдәкле ут божрасын дөрелдәтеп янып торган газны сүндерде һәм ак халатын жилфердәтеп каршы бүлмәгә атлады.

Вакуум бүлмәсенең стөнасына беркетелгән пыяла көпшәләргә ялт итеп ялкын кабынгандай булды. Бу сыек ялкын, торган саен куера барып, күзләрнең явын алырлык нурлар чәчеп балкыды.

36

Шәмсүн авыр-авыр атлап, рәт-рәт тезелгән чәшке читлекләре арасыннан Хәдисне эзләп тапмагач, арболит плитәләрдән ясалган белгечләр йортына керде. Зур булмаган бүлмә түрөндәге өстәл янында Хәдис, иренен кыймылдата-кыймылдата, нидер исәпләп утыра иде.

— Миңа чәшкеләрнең төгәл исәбе кирәк иде, — диде Шәмсүн эшлекле тонда. — Каплатылганнарның, каплатылмаганнарның, авырулар бармы, булса — ничәү?

— Туктап тор, Шәмсүн абый, — диде Хәдис. — Күрәсен ич, эшем бар. — Аннары ул, кәгазьләреннән башын күтәреп, таналар вакыйгасыннан соң урыныннан төшерелгән Минәт урынына куелган яңа комплекс башлыгына карап торды. — Чәшкеләрнең төгәл исәбе дисеңме? Нигә ул сиңа? Турысын әйткәндә, ул исәпләүләр минем үземә кирәк. Аңдыйсыңмы шуны, Шәмсүн абый? Чөнки чәшкеләрне башы-аягы белән без үз кулыбызга алдык. Тәрбияләү дә, ашату-эчертү дә безнең өстә. Билгеле инде, хәзерге заманда бу эшләрне сукыр килеш алып барып булмый. Барысын да үзем санап, чагыш-

тырып барачакмын. Аңламасам, сорармын. Алай да барып житми икән, укырга керермен. Тагы бер мәртәбә әйтәм, бөтен исәп-хисап үземә кирәк.

— Син миңа күчереп бир генә, энекәш.

— У, — диде Хәдис, — моның өчен минем вакытым юк. Һәр минутым санаулы. Бигайбә!

Шәмсүн Хәдис яныннан тәмам күңеле кырылып чыкты. «Мине бөтенләй санламыйлар хәзер», — диде ул үз-үзенә. Ул жәйләүгә бара торган юлга чыгып, шул якка юнәлүче машинаны көтеп алды. Сыер савучылар янына барып, аларның режимны ничек үтәүләренә күз-колак булып кайту иде исәбе. Элек болын булган, хәзер кәбестә жиренә әйләнгән кыр буйлап тигез юлдан «ГАЗ-53» машинасы элдерде. Юл кырындагы яңа баш калкыткан аксыл-яшел яфраклы кәбестә үсентеләре машина жиленнән бер якка сөрлегеп калды. Туктарлы буенда юл тарайды, тау ягы биегрәк булганга, машина авыша төшеп барды.

Шәмсүн, кабинаның алгы тоткасына ябышып, әле кайчангына үзе хужа булып йөргән тугайларга, аның боерыгы белән казылып зур күл хасил иткән буага күз атып, күңеле тагын да сүрәнләнде. Таллыктар буенда урнашкан туплаудагы аклы-каралы сыерларга, кичке савымга әзерләнүче ак халатлы хатын-кызларга карашын төбәп, «иртәләгәннәр» дип уйлады.

Авыр гәүдәсен көчкә кыймылдатып машинадан төшкәч, көндөгечә сөт чиләкләренә, бидоннарның чисталыгын тикшерде, ниндидер житешсезлек күреп алса, гаеплене кисәткән булды.

Ул бу эшенең мәгънәсез, кирәкмәгән нәрсә икәннен үзе дә сизә. Чөнки анда эшләүчеләр ул өйрәткәннәргә болай да беләләр. Аларга ниндидер бүтән нәрсә кирәк. Шәмсүн тырышып-тырышып шул бүтәнне тапмакчы булды, үзе укыган-белгәннәрен исенә төшерергә азапланды, зиһененә мәгънәләрәк нәрсә килсә, аны элеккечә тупас төстә түгел, жайлырак итеп әйтте. Хәтта, йомшарып китеп, улактагы катнаш азыкны авызларын чапылдатып чәйнәп маташкан сыерларның узышлыгына сыртларынан сыйпаштырды. Ләкин аның бу тырышлыгы Шәмсүннеке түгел, аның үзен ирексезләве икәне ярылып ята, шуңа күрә читтән караганда көлке күренә иде!

Хатыннар Шәмсүннең гадәти булмаган бу кыланышларына мәсхәрәле елмая белән җавап бирсәләр дә, моны аның үзенә сиздермәскә тырыштылар. Тик Шәмсүн боларның барысын күрде, күз кырые белән савымчыларның читләшкән карашын абайлап, күңеле боегып китте. Ул хәтта аларның: «Бик әтәч идең бит әле, шушы мескен хәлгә калдыңмыни?» — дип пышылдавын ишеткәндәй булды. Бу шәфкатсыз аваз аның колак төбендә үк кабатланып торды: «Мескен хәлгә

калдыңмы?... Мескен хэлгә...» Шәмсүннең тамагы кипте, тәне суынып китте. Ул, аякларын көчкә сөйрәп, жәйләүнең шәфәкь ягындагы тау итәгенә барып утырды. Шуннан торып, эшләрен тәмамлап килүче савымчыларга салкын бер битарафлык белән карап торды. Аның дөньяга менән бөтенләй күчелә каткан, эче поша, йөрәге чәнчешеп сыкрый иде. Ул үзен дингез дулкыннары тарафыннан ярга чыгарып ташланган балык хәлендә итеп сизде.

Коты очып, «Болар да берзаман Хәдис кебек: сыерларны ничек тәрбияләү, алардан күбрәк сөт алу безнең кулда, син кыл да кыймылдатмыйча безнең өлешкә кермә!» диярләр дип уйлады. Алар өлешенә кермичә, шуларның берсе була аламы соң Шәмсүн? Әйе, ул исәп-хисап ясый белер. Фәнни күрсәтмәләр дә бирер. Ләкин бу гына житәме? Алар үзләре дә бу кадәресе генә булдыралар түгелме? Тагы нинди өлешкә керә ала ул: әллә үзе тракторга утырып сыерларга азык-төлеген китерсенме? Сауган сөтне озатсынмы? Юк, шулчаклы түбәнгә тәгәрәмәс инде ул. Анысын булдыра алмас. Шәмсүннең күз алдында чиге булмаган төпсез томанлык куерды. «Нишләдем мин, нишләдем?!»

Кинәт үрсәләнүле кыргый тавыш күз алдындагы куе томанны ертып ташлады. Сори өлгенә ертыгында кулларын айкый-айкый жәйләү юлыннан бар көченә томырылып чабучы Мәхмүт пәйда булды. Ни әйткәнә аңлашылмаса да, тавышының тәшвишле булуы Шәмсүннең болай да шомланып торган жанын тетрәтеп жибәрде: «Ни булды икән?!»

Итәге чалбарга кыстырылмыйча тезенә чаклы төшкән буй-буй күлмәген жилфердәтеп, сандалы белән юл тузанын туздырып чапкан Мәхмүт инде күз күреме жирдә генә, казныкыдай тырпайган нечкә муенын алга сузып: «Агайне, агайне!» — дип ярсый-ярсый кычкыра.

Ул, Шәмсүннең каршына ук килеп туктады да, сулуы кабудан ачык изүен тарткалап, муенын бер яктан икенче якка бора-бора сүз әйтәлми торды...

— Агай... агайне!.. Анда... Каенлыктагы чирәмлектә... — Мәхмүт, үзе борылмыйча гына, кулын артка сузып күрсәтте.

Шәмсүн утырган урыныннан кубарылып сикереп торды.

— Нәрсә чирәмлектә? Нәрсә?!

Мәхмүт хәзер Шәмсүн аның авызын томалар да сүземне әйтә алмый калырын дигән шикелле бер сулышта әйтеп салды:

— Һашимов белән Гөлфинур!

Куе томанлык Шәмсүннең өстенә ишелеп төште. Ул, тау чаклы томанлык өлгесен көчкә күтәрәп, шуның авырлыгынан сыгыла-сыгыла, Мәхмүт күрсәткән якка томырылды. Чап-

кан төсле хәрәкәт ясаса да, аның адымнары авыр, тотрыксыз иде, ул килбәтсез селтәнүле хәрәкәتلәр белән юлның бер ягыннан икенче ягына тайпылды, авыр мышнады, ыңгырашкандай авазлар чыгарды. Тагы бераздан, ул төмам хәлдән таеп, аркасы, муеннары манма су булды. Ул аларны сөртмәде, бары камырга әйләнгән аякларын сыгылдырып алмаштизмәш атлагандай итте. Тагы бераз баргач, тигез урында да сөртенә башлады, ике мәртәбә юл тузанына барып төште. Көчкә торып, томаланган карашы белән каенлыкка текәлеп, үзен шулай чыгырдан чыгаручыларны: хәләл жефете дип санаган Гөлфинурын һәм дус булып, икейөзләнеп йөрүче һашимовны күрмәкче булды.

Лап-лоп атлап үзләренә якынлашучы Шәмсүнне Гөлфинур алданрак күрәп алды. Ул, куркуыннан тыны кысылып:

— Ирем! — дип пышылдады.

Бу хәвефле пышылдаудан Һашимовның тез буыннары йомшарып егылып китә язды. Беравык, төмам аңсызланып, нишләргә белми торды.

Гөлфинур ачыргаланып:

— Бар инде! — дип этеп жибәргәч кенә, вак-вак сикергәләп, кирегә йөгерә башлады. Бер-ике атлауга, аның күзлегә төшеп калды. Җир өсте, бердән куе томанга чорналып, каядыр йөзеп киткәндәй булды. Ул иелеп, берни күрмичә, калтыранган бармаклары белән чәнечкеле камылларны капшады. Ләкин кулына бер әйбер дә тимәде.

— Бар инде! — дип кабатлады Гөлфинур елый язып.

Ул Шәмсүннең ерактан күрмәгәнән белә, шуңа күрә Һашимовны абайлап өлгөрмәс дип уйлады. Ләкин ялгышты. Камылларны актарып яткан тактадай яссы гәүдәне ул күрәп алган иде инде.

— Син кабахәт, хыянәтче! — дип кычкырды ул, гыжлап чыккан тавышы белән, төкерекләрен чәчә-чәчә. — Үтерәм мин сине хәзер, чәйнәп өзәм!

Чынлап та Шәмсүн, Гөлфинурга ташланып, яман ырылдый-ырылдый аның кайнарланган битен тешләре белән умыра-өзгәли башлады.

Хатын, авыртуга чыдый алмыйча, коточкыч тавыш белән чырылдап кычкырып жибәрде. Аның битеннән ургылып кан ага иде. Шәмсүн йөзенә, муеннарына кайнар нәрсә сиптерүен тоеп, аны үзеннән этеп жибәрде, бөтен жанын куырып алган ярсу дәһшәттән үз-үзен белештермичә урман куелыгына таба ыргылды. Бер мизгелгә, аңын оетып, «Бар да бетте!» дигән котылгысыз һәм мәрхәмәтсез дулкын басып китте.

...Икенче көнне иртә белән Пәхри ярыннан Шәмсүннең үле гәүдәсен табып кайттылар.

Кызыл балчыклы яңа кабер янында алар озак кына сүзсез басып тордылар. Жилсез көн булганга, тирә-юньдәге каен-усак яфраклары, гадәттәгечә лепердәшмичә, оеп моңсу гына түбән салынганнар. Шәмсүннең үлемен иң авыр кичерүче кеше, могаен, Рәфис булгандыр. Хәтта аның йөзә дә сулыгып, кансызланып калгандай булды. Өстендәге соры свитеры боегып киткән чыраена көлсү төс бирә төслә. Ул башын түбән иеп янында басып торучы арык гәүдәлә Айрат Бәдретдиновичны да, уртача буйлы, бөдрә чәчле Жаббаровны да, хәтта кешеләрдән читтә таштан ясалган гүзәл сындай катып калган Гөлфинурны да күрми, аның уйлары оя аерганда тузгыган умарта күчедәй тузгый, чәбәләнә иде.

Рәфис үзен бу фажиганең төп гаепчесе итеп тойды. Шәмсүн белән бергә эшли башлауга үзара килешмәүчәнлек тууда да, араларына кереп оялаган салкынлыкны эртер өчен житәрлек көч куймавында да ул үзен гаепләде.

Әйе, Шәмсүн үтә үзсүзлә, һавалы, бүтәннәрнең сүзенә колак салырга яратмый торган кеше булды. Холкындагы бу тискәре яклар хужа булып торуының соңгы елларында көчәеп, үзенә күрә бер авыруга әйләнгән иде. Тик Рәфис элеккеге дустаның шушы чирен дөвалау өчен житди тырышлык куйдымы соң? Юк бит, юк! Ул Актайга кайтмаса, Шәмсүн үзенең шул авыруы белән яши бирер иде әле. Һәрхәлдә, һәлакәтә алай тиз булмас иде. Рәфис, бу авылга кайтып, аның фажигалә үлемен якынайтты. Әйе, әйе, бу шулай. Һашимовның соңгы вакытта Актайга еш килеп йөрүенең сәбәбе дә Рәфис китереп чыгарган катлаулы хәлләргә килеп бәйләнгән бит. Телисеңмә-теләмисеңме, бу азгын кеше белән Гөлфинурның якынаюына этәргеч ясаучы кеше дә ул — Рәфис булып чыга лабаса.

Көтмәгәндә кояш баешы ягыннан көчлә жыл исә башлады. Моңарчы тын гына торган каеннар башларын чайкалдырып шаулашырга тотынды.

— Яңгыр килә, — диде Жаббаров, офыктан кабарып чыккан болытларга күз атып, — кайтырга кирәк.

Никадәр кызу атласалар да, инде ярты күкне каплап алган күксел болытлар, тагы да куерып, баш өстенә үк житеп киләләр иде. Ара-тирә эре һәм салкын тамчы бөртекләре, кайнарланган биткә, муенга тамып, бөтен тәнне чиркандырдылар.

— Хәзер коендыра бу безне! — диде Айрат Бәдретдинович һәм, жиңел гәүдәсен ия төшеп, йөгәрә-кызулый башлады.

Читтән караганда ул очарга омтылып та күтәрелеп китә алмыйча канатларын жылпи-жылпи кыр буенча чабучы йорт казын хәтерләтә иде.

Рәфис белән Жаббаров, йөгәрмәсәләр дә, аннан калышмадылар. Авылга житәрәк, үтә күренмәле кесиядәй якынлашкан яңгыр пәрдәсе куып житте. Тирә-юньне чатнатып күк күкрәде. Чиләкләп орган яңгыр бер минут эчендә аларның өс-башын манма су итте.

Милли орнаментлар белән бизәп эшләнгән ижат-музей йортына кереп яңгыр үткәнне көтәргә булдылар. Айрат Бәдретдинович хыялы белән туган бу йортның хужасы да ул үзе иде.

Музей бикләнми, ул көн буена бар кеше өчен ачык: теләгән кеше бирегә кереп Актай авылының үткәннән, бүгенгесен чагылдырган экспонатларны карап чыга, йортында сакланган тарихи әйберләргә китереп куя. Йөзәр ел дәвамында шушы төбәктә яшәп киткән кешеләрнең гомер эзләре сакланган бу урын белән хәзер генә үзләре жир куенына индереп кайткан Шәмсүн арасында сузылган жеп очы шушыннан башлана төсле. Ни генә юк монда: бер бүлмәсендә элеккеге хезмәт кораллары — тимер төрәнле агач сука, жиз төймәләре ялтыратылган эшлия, кыңгыраулы дугалар, ияр, сырлап-бизәп ясалган артлы чана, чабагач, кәтмән... Икенче бүлмәдә — милли бизәкләр төшерелгән паласлар, кашага-кесия пәрдәләр, түшәк-мендәрләр, өченче бүлмәдә өс-аяк киёмнәре — куштанлы күлмәкләр, энжеле калфаклар, чулпы-мәржәннәр, читек-кәвешләр, чапан-чалмалар, чабата-тула оеклар. Ә иң зур бүлмәдә йортның тышкы бизәк-орнаментлары: сырланып эшләнгән өй кыйгачы, капка бизәкләре... Шул ук бүлмәнең урта бер жирендә Актайның киләчәге — яңача авыл макеты. Бу макетта Айрат Бәдретдиновичның, Рәфиснең, бөтен авыл кешеләренең теләкләре, хыяллары.

— Кем әйтмешли, — диде Айрат Бәдретдинович, зур өстәл өстендә жәелеп яткан макетка күз төшереп, — ижат-музей йортына татарның архитектура үзенчәлегә — мәчетнекенә охшаш манара торгызырга иде. Бу үзәк урында булсын, кешеләр, шул манарага менеп, тирә-юнь манзарасы белән хозурлана алсын.

— Манараларны төрле зурлыкта һәм формада, — дип кушылды аңа Рәфис, — башка йорт түбәләренә дә куярга була. Мәсәлән, мәданият йортына, рәссамнар остаханәсенә. Бу авылыбызның йөзен билгеләүче архитектура үрнәге булып иде.

— Салынып ята торган мәктәпнең планын яңадан карап чыгарга кирәк безгә. Бәлки, кайбер үзгәрешләр кертергә мөмкин булып. Артык стандарт булып күренә ул миңа.

— Нишләрсен, — диде Жаббаров, — типовой проект. Без ул проектларның күбесен файдаланырбыз әле.

— Ләкин үзәбезчә, — диде Рәфис, — аларга житди үзгәрешләр кертеп. Менә монда амбар кенәгәсен куйыйк, кергән берсе үз фикерен язып куйсын.

Айрат Бәдретдинович макетка бик түбән иелеп жентек-лөп нидер карап маташа иде.

— Менә моны, — диде ул, бармагы белән макет өстендә йөртеп, — убса-кабак, сабан түе үткөрү мәйданын жиһазлауда табигатьнең үзен күбрәк файдаланырга иде. Югыйсә монда артык тырышып жибәргәннәр. Бу божрасыман калкулыкларга трибуна ясау нигә? Утырсыннар чирәмгә. Элеккечә, бар дөньясын онытып.

— Кешеләр бәйрәмгә иң әйбәт киёмнәрен киеп киләләр. Чирәм төсө йоктырачаклар, күлмәкләрен пычратачаклар.

— Берни булмый, — дип киреләнде Айрат Бәдретдинович, — элек шунда егет-жилән дә, кыз-кыркын да утыра иде, аңа карап буялмады да, пычранмады да. Аңа китсә, малайлар аяк киёмнәре белән трибуналарда чабып та йөри ала-лар... Аннары ябык ашау-эчү урынының да кирәге юк. Табигатьтә, саф һавада кәефләнеп утыруга ни житә! — Айрат Бәдретдинович яңадан макетка иелде. — Ә бу жирдә Америка өрәңгесе түгел, өянкеләр утыртырга кирәк. Безнең бабайлар өянке утыртканнар да, тиз тамырланып үсеп китсен өчен башына черемә сөртеп, чүпрәк белән бәйләп куйганнар, ә кәүсәсен, кәжә кимермәсен өчен, каты юкә кабыгы белән ураганнар.

Бәхәс озак дәвам итте. Алар урамга чыкканда, яңгыр күптән туктаган, жир өстендә соры эңгер куерып килә иде.

38

Бүлмә эчендә бер көчәеп, бер акрынаеп шомлы аһәңгә күчүче музыка, калтыранып-дерелдәп торды да, бомба шартлаган, йортлар жимерелгән коточкыч авазны хәтерләткән барабан гөрелтесенә әверелеп, нервыларны соңгы чиккә кьерде.

Стенадагы сарылы-кызыллы төсләр шашынып биеде, кискен яктылык күзләрне авырттырды, сукурайтты.

Минәт, шаулаган, чытырдаган тавыштан, утлар сикерүеннән болай да авырайган башын тагы да миңгерәйтергә теләгәндәй, инде ничәнче кабат коньяк рюмкасына сузылды. Башын артка чөеп тончыктыргыч сасы эчемлекне чиксез аяусызлык белән авызына бушаткач, кулларын бутый-бутый тыпырдап биергә тотынды. Музыка ярсыган саен, ул да котыра барды. Инде аның хәрәкәтләре кискен, башы әле артка, әле алга авышып, гүя менә-менә ул тамырлары беленеп торган муеныннан ычкыныр да идәнгә тәгәрәп китәр төсле иде. Ләкин Минәтнең монда эше юк, аның күз чокрына кереп баткан бәбәкләре төссезләнеп мәгънәсен югалткан, очлайган иреннәреннән селәгәй ага. Үзе ахылдый, пошкыра, тилергән көйгә кушылып нидер шыңшыгандай итә, ләкин колак тондыргыч музыкадан бу ишетелми, бары лайлалы иреннәренең кыймылдавы гына күзгә чагыла.

Аяклары арып хәлсезләнгәнә аңа күптән туктарга, диванга авып сулу алырга иде дә, ләкин ул, әледән-әле эчемлек чөмөр-чөмөрә, күңел ачуын дәвам итте. Юк, бу күңел ачу түгел, ә еллар буге эченә жыелган ризасызлыгын, кемгәдер явызлануын тышка чыгарырга тырышу, жиңеләргә маташу. Бу усаллык һаман тәнендә, күкрәгенәң нәкъ үзәгендә кала бирде, әйтерсең ул анда ябышкан да, шуннан куба алмый иде. Алай гына да түгел, музыканың тилереп үкерүе, төсләр чатнавы әлеге явызлык төенен зурайта барды, ул инде, күкрәгенә сыешмыйча, яндырып, ташып бугазга үрләде, ләкин барыбер чыгып китә алмады, бары җанны үрсәләндереп котырта гына төште.

«Рәфис... Ул миннән барсын тартып алды... Рәниямең дә, эшемне дә! Рәния үзенә дә булмады. Комсызланып тартып кына алды. Ул алды! Әйе, ул!.. Тагы Бәдретдинович! Таладылар, бетерделәр!.. Бернәрсәсез калдырдылар. Җаным буп-буш... буп-буш!»

Ул боларны кычкырып әйтте, ыгы-зыгылы тавышны басарга тырышып үкерде. Әмма аны беркем ишетмәде. Кемдер аңа «Җаның буш түгел, анда үч кайный, үч!» дип җавап бирде.

Әйе, ул, Рәфистән үч алмакчы булып, нәсел таналарын ит комбинатына илтте. Ләкин аның бу эшен сизделәр. Бар да файдасызга — бушка булды. Явызлык шаукымы канәгатьләндерелмишә калды. Үч алынмады.

«Ничек алырга соң ул үчнә?.. Рәнияне тартып алыр идең, ул юк. Нәрсә иң кадерле соң аларның? Нәрсәсә?»

Шуны белергә теләгәннән Минәтнең башы чатнады, тыны кысылды.

«Нәрсәсә иң кадерле аларның?!» дип, бар көченә үкерде ул.

«Әһә! — Минәтнең аңында явыз очкын чатнады. — Таптым!!!»

Ул, ашыга-кабалана, шашынып улаган музыканың авызын томалады, утлар биюен юк итте.

Ава-түнә кызыл кирпечтән салынган гаражына барып җиткәч, Минәт, кесәсеннән кармаланып, чуртан тота торган кармак чаклы ачкычны эзләп тапты, озак кына аны йозак тишегенә туры китерә алмыйча азапланды. Ниһаять, тимер ишек шыгырдап ачылып китте, Минәт сөрлегеп егыла язды. Ләкин кытыршы һәм салкын ишеккә тотынып калды. Ул «Жигули» креслосына сеңеп, машинаны кабызды да, гөрс-гөрс итеп эшләп торган машина руленә авырайган башын куеп, беравыкны кыймшанмый утырды. Аннары капыл аңына килде, үжәтләнеп рычагларга ябышты. Машина тигезсез тирбәлә-тирбәлә урамга чыкты.

Шул чакны урам чатыннан ниндидер күлгә аерылды да икенче тизлектә борыла-сырыла сөйрәлгән машина артыннан кача-поса килә башлады. Минәт аны ян тәрәзә янында калты-

ранган көзгедә абайлап калгандай булды. Ни дикъкательләп караса да, ул аны бүтән күрмәде. «Артыгын чөмергәнмен», — диде ул, телләрен шыгырдатып.

Иҗат-музей йортына җиткәч, ул бөрелә-сугыла «Жигули»еннан чыкты, машинаның арт капкачын ачып, мышный-мышный ниләрдер актарып алды һәм авыр атлап каршындагы рамсыз эшләнгән зур тәрәзәгә таба юнәлде. Беравык, чайкала-чайкала, үзенчә исәп-хисап җыеп торганнан соң, житез хәрәкәт белән тәрәзәгә тигте, зур пыяла чылтырап коелып төште. Шул ук мәлне тимердәй куллар арткы яктан аның бугазын буып алды, гәүдәсен көч белән артка каерды.

— Жҗ-жи-бәр! — дип хырылдады Минәт.

— Жибәрәм әре мин сине, агайне! Мә-мә-мә! Синең тагы әшәкерек эшрәргә җөргәнәңне сизә идем. Жукка каравыр-рамаганмын син сабагыны! Мә-мә-мә!

— Ай, Мәхмүт, пусти, курба! — дип, русчалатып кычкырды Минәт. Ухылдап-ахылдап бар көченә тыпырчына торгач, Минәт ычкынып китеп чирәмлеккә барып кадалды. Мәхмүт йөгереп килеп аның өстенә ятты. Жирдә тәгәри-тәгәри көрәшә-алыша башладылар. Исәрек булса да, Мәхмүттән шактый егәрле булган Минәт Мәхмүтне аста калдырып күкрәге белән жиргә кысты. Нәрсәдер шыртлады, сынды, ыңгырашкан аваз чыкты.

Минәт аягына басып янә тәрәзәгә атлады. Эчкә якка чытырдап сыеклык сибелде, ялт итеп ялкын кабынды.

Мәхмүт көчле яктылыктан күзен ачканда, «Жигули» бар көченә выжылдап күздән югалды. Мәхмүт күз ачып йомганчы:

— Янгын! — дип кычкыра-кычкыра сикереп торды һәм ватык тәрәзә аша эчкә ташланды.

Капкалардан кешеләр атылып чыкты, тавыш купты.

Мәхмүт таш йортның эчендә котырган ут эченнән өченче тапкыр әйберләр күтәрәп чыкканда, аның өстендәге киёмнәре дөрләп яна иде.

— Ят! — дип кычкырды аңа кемдер. Ләкин Мәхмүт аны ишетмәде, авырту ачысыннан, ачы итеп кычкыра-кычкыра, томырылып чабарга тотынды. Ике ир аның артыннан куып китте. Ләкин алар килеп җиткәнче, Мәхмүт, чирәмгә егылып, төнге караңгылыкны кискән тере факел булып дөрләде.

39

Рәфис эш бүлмәсенең тын һәм салкынча таш әсирлегеннән жылы пар бөркелгән яшеллек дөньясына атылып чыкты. Сәгатьләр бие оешып утырудан чөмердәгән буыннарын язып, куллары белән кызу хәрәкәتلәр ясап алды. Иҗат йортындагы янгыннан соң ул аңкы-миңке йөрде, ничә төннәр, жанына тынгылык таба алмыйча, йокысызлыктан интекте. «Кайдан

килә кешегә бу кадәрле кабахәтлек? Кеше бит яндырырга, жиимергә түгел, төзөргә, ижат итәргә дөньяга яратылган лабаса!» Күңелне өшөтүче бәйләнчек уйлардан арынырга, ялгызлыкка, кыргый табигать чытырманлыгына кереп качарга иде.

Бөтен тәнендә рәхәт талгынлык сизеп, соры тасмадай боргаланып үткән урман сукмагы буйлап атлый-атлый кичке йомшак һаваны тирән итеп сулады ул. Бал исе килә иде. Юкәләр чәчәккә коенган, бөдрә болытлар. Жил исеп юкәләрнең коңгырт кәүсәләре шыгырдый-шыгырдый чайкалып куйганда, бу алтынсу болытлар жемелдәп-ялтырап офыкка төшөп баручы кояшка таба агылалар төсле. Икенче караганда, алар тәлгәш болытлар да түгел, ят бер кызның жилдә очынып тирбәлгән бөдрә чәч учмалары.

«Хатын-кызның дулкындай чәчләрен болытларга очынып менгән юкә тәлгәшләреннән генә эзләргә кала сиңа, дус кеше!»

Көтмәгәндә Рәния белән йөзгә-йөз очрашуы исенә төште. Очрак идеме ул, әллә без әлегә серенә төшенә алмаган язмыш кушуымы: икесе дә үткән ел сабан туеннан соң гәпләшөп утырган төбәккә килеп чыктылар. Үзенә төбәлгән чакмадай кара күзләр авырлыгыннан Рәфис каушап, кызарып китте. Бөтен тәне ут кебек яна башлады.

— Рәния?!

— Ялга кайттым, Рәфис абый.

Бу ягымлы дөшүдә нинди таныш тавыш. Балаларча самилеген югалтмаган саф аһәң.

— Мин сине бик, бик күрәсем килгән иде, Рәния.

— Алай карамагыз миңа, Рәфис абый. Мин сезнең төбәп каравыгыздан куркам.

— Элек алай дими идең бит соң.

— Үзгәрттеләр ич, Рәфис абый. Сезнең хакта әйткән әшәке хәбәр күңелемдәге саф хисләремне пыран-заран китерде.

— Нахак иде бит.

— Беләм, Рәфис абый. Ләкин ул чакта нахак икәнән мин кайдан белә идем соң...

— Аның каравы хәзер беләсең.

— Шул нахак сүз сезне күңелемнән куды. Мин табынган буй-сыныгызны, сөеп караган моңсу карашыгызны, үз-үзегезгә чиксез ышанып, ялкынланып сөйләвегезне кысып чыгарды: барсы-барсы ялган булып калды. Соңыннан сезгә яла ягуларын белсәм дә, мин инде югалтканымны таба алмадым.

— Рәния!..

— Хәер, сезнең хыялларыгыз миндә калды. Мин аларны югалтырга теләмәдем. Шуны тормышка ашыру өчен төзелеш институтының архитектура бүлегенә кердем дә.

— Якын иткән кешең бармы соң, Рәния?

— Әлегә юк, Рәфис абый.

— Димәк, мин сиңа бары кайгы-борчулар гына китергән-мен икән.

— Алай димәгез, Рәфис абый. Сез миңа хыял бирдегез, сез миңа дөньяда аклык күбрәк икәннен исбат иттегез. Рәхмәт-тән башка сүзем юк сезгә. Мин хәтта Минәткә рәнжемим. Ул да үзенчә дөньяны танырга өйрәттә.

— Әйе, ул безнең барыбызның да күзен ачты.

— Хушыгыз, Рәфис абый, бәхетле булыгыз!

Ул соңгы тапкыр чем-кара күзләрен тутырып карады да китеп барды.

Кайчандыр бик чая булган бу кызның үз дәрәжәсен белеп кенә гәүдәсен төз тотып китеп баруын Рәфис күзләре талган-чы карап торды.

Жәйге яңгыр явып үткәннән соң еракта тонык күк гөлдәрәп торган шикелле, күкрәк эчендә сулык-сулык итеп нидер әрнеде.

...Сукмакның тау өстеннән түбәнгә таба төшеп китә торган төбәгенә житкәч, урман бетә, ачыклыкта шәһәр, сары төсләргә буялган агач йортлар башланып китә.

Урман авызында ук — кечкенә эскәмия. Ул, тирә-ягы чәнечкеле гөләп куаклары белән уратылганга, үзенә күрә яшькелт кәнәфи сыман. Рәфис эскәмиягә утырып торырга булды. Табигать хозурлыгын ташлап китәсе килми иде аның. Әнә офыкта гәрәбә төсенә манчылган тау сыртлары. Үзәктә — иңкүлек. Шул иңкүлеккә таба кояш шуыша. Әйтерсең кемдер, ике кулын сузып, югары чөөлгән алтын шарны кушучына ала. Саргылт нурлар агач кәүсәләренә, якындагы гөләп куакларына чәчелә. Гөләппең алсу тажлы чәчәгендә йонлач төк-летура йөри. Рәфис чәчәктән тырышып татлы су суырган бөжәкнең салкын һәм йонлач сыртына сак кына бармагын тидерде. Бу нәни жан иясә коңгырт төк белән капланган саргылт гәүдәсен дерелдәтеп зыңгылдап алды. Аннан: «Сиңа бу чәчәк бик кирәк икән, рәхим ит, миңа бүтәнә дә бетмәгән», — дигән кебек безелдәп, икенче чәчәккә кунды. Рәфис көлемсерәде: «Киң күңелле бөжәк икән».

Шул вакыт каядыр якында гына, карт юкә янында бугай, «А-а-а!» дип ачынып кычкырган хатын-кыз тавышы жәйге кичнең серле гүзәллеген жимереп ташлады.

Рәфис сискәнәп китте һәм утырган урыныннан сикереп торды. Әлегә ачы аваз тагы кабатланды:

— А-а-а!

Әйе, тавыш шул карт юкә артыннан! Уйланып-икеләнәп торырга вакыт тар иде, Рәфис, кубарылып, шул якка ташланды. Чапкан уңайга битләренә чаж-чож килеп бәрелгән юкә очларын да, аяк астындагы чокыр-чакырны да сизмәде ул. Күзенә берен-

че чалынганы — кызгылт күлмәк кигән ябык кына егет кисәгенәң кемне диегез — Гөлфинурны жиргә егарга маташуы. Гөлфинур йомры тезләре белән чирәмгә тезләнгән килеш ярсый-ярсый тартыша, жан ачысы белән әлегә бәндәнәң кулларын тешли, үзе бертуктаусыз ачулы, рәнжүле сүзләр ычкындыра.

Рәфис барып та житте, теге егетнең тырпаеп торган арык жылкәсеннән каерып алып читкә селтәп тә жибәрде. Ә ул, авызыннан сөяген тартып алган ач эт кебек, ярсып-шашынып яңадан аңа ябышмакчы иде — тик өлгөрмәде, ияк астына килеп эләккән йодрык куәтеннән чәчелеп черек агач төбенә кадалды. Ул, озак кына исен жыя алмыйча, кан саркыган иренен сөрткәләп маташты, аннары Рәфистә егетләр куәте саллы икәнән аңлауданмы, камыш сабакларына ябышкалап, мүкәли-мүкәли читкә шылды.

Гөлфинур һаман шулай чирәмдә тезләнәп утырган да бер кулы белән ертылып киткән зәңгәрсү күлмәк итәген учлап, кояшта янган тыгыз тәнән капларга азаплана, икенчесе белән тузгыган куе сары чәчләрен рәтли-рәтли, томырылып Рәфискә карап тора иде. Аның күзләренә гажәпләнү катыш сыкрану иңгән, бары нидер дәшәргә теләгәндәй, каны качкан ирен-нәре сизелер-сизелмәс селкенә иде. Менә күзләрендәге сыкрану куера төште һәм ул, тотлыга-тотлыга, ачулы тавыш белән әйтеп салды:

— К-кем чакырды сине монда, к-кем тыгылырга кушты? Рәфис аптыраудан ни әйтергә дә белмәде.

— Мин бит... ни...

— Мин, мин... — дип үчәкләде аны Гөлфинур, иреннәрен аяусыз бөрештереп. — Нинди рыцарь табылган...

— Алай булгач, ник кычкырасың?

— Анысы минем эш... Бар кит моннан, торма эчемне поштырып...

— Гафу ит...

Рәфис күндәм борылып, сүсән ут үләнән ера-ера, чирәмле сукмакка таба атлады. Тик Гөлфинур аның артыннан ачы итеп:

— Юк, китмә! — дип кычкырды.

Рәфис Гөлфинурга таба борылганда, чынлап та, аның күзләрендәге сыкрану сүрелә төшкән, киресенчә, ниндидер үтә самими ялвару очкынланып яна иде.

— Мин тора алмыйм... Минем аягым, — диде ул, тезенә ымлап.

Ул, ышанмасаң, менә күр, дигән кебек акрын гына кузгала башлады, тик шунда ук ыңгырашып, лап урынына утырды.

Рәфис, үзендә сәер тартыну тоеп, Гөлфинур янына килде.

— Мин хәзер машина жибәрермен, — диде ул. — Мин хәзер!

— Юк, юк, китмә, — дип ялынды Гөлфинур. — Син китсәң, теге бәндә тагын килә.

Рәфис нишләргә белмичә аптырап калды.

— Әйдә, торырга булыш, — диде Гөлфинур.

Рәфис Гөлфинурның култык астыннан алды да сак кына күтәрә башлады.

— Уй-уй-уй, — диде Гөлфинур, еламсыраган тавыш белән.

— Чак кына түз, мин хәзер...

Рәфис Гөлфинурны бастырмакчы булды, ләкин хатын ыңгырашып юкә кәүсәсенә сөялде.

— Мин кайта алмыйм, — диде ул, — калдырып китмә мине, зинһар!

Рәфис төмам аптырап калды.

— Нишләргә соң синең белән, ә? — диде ул гажизләнеп.

— Теге вакытта, мин бозлы суга баткач, күтәреп кайттын бит әле.

— Ни сөйлисең син? Кеше ни әйтер?

— Хәзер куркакка әйләндеңмени? Әллә хурланасыңмы?

— Курыкмыйм да, хурланмыйм да! — дип кычкырды Рәфис ачу белән. — Әйдә, киттек!

Гөлфинурның тулырак булса да, зифалыгын жуймаган гәүдәсен ул жирдән күтәреп алды. Жыйнак булуга карамас-тан, тәне тыгызгамы, ул шактый авыр иде. Тик Рәфис моны тоймады. Дөрөсрәге, аның буй-сынының тыгыз салмаклығы, тәненең кайнарлыгы үзенә бер рәхәтлек бирде. Ничаклы күтәреп барса да, ул бер дә армас, бөтен барлыгыннан хатынкыз жылылыгы саркыган гәүдә белән тоташ бер утка әйләнеп, дәртләнеп алга ашкыныр кебек иде. Ул Гөлфинурдан берни сорашмады, гәүдәсен түбәнгә таба тарткан көчне жиңгәргә тырышудан артка каера төшеп, тар сукмак буйлап бара бирде. Аның коңгырт чәчләре борчак-борчак тир типкән маңгаена сибелгән, яңагы кызарып янып чыккан иде.

Авыл урамына килеп кергәч, аяк табанын ут яндырган-дай, кызуларга тотынды ул. Аннары үзен тынычландырды: «Мин бәлагә тарыган берәүгә ярдәм кулы гына сузам ич».

Юл чатына житкәч, Рәфис шифаханәгә илткән сукмакка борылган иде, Гөлфинур катгый итеп әйтеп куйды:

— Минә өемә илт... Туры юл буйлап!

Гөлфинурның шулай кырыс тонда сөйләшүе аңа ошамады.

«Кара, ничек боерык бирә?»

Ләкин ул берни дәшмәде, сәер холыклы Гөлфинурның үжәтләнеп кысылган ирене, билгесезлеккә томырылган аяусыз карашына күз төшереп алды да карусыз-нисез шул йортка таба атлады.

...Уң кулы белән Рәфиснең муеныннан чытырдатып коч-

кан килеш, сулы белән күлмәк кесәсеннән ачкычны үзе эзләп алды Гөлфинур. Ишекне дә үзе ачты.

— Диванга утырт... Рәхмәт. Юк, юк, теге егеттән аралагының өчен түгел... Ул синнән яшырәк иде.

— А-алай булгач, ни пычагыма...

— Беләм, беләм, ни әйтәсеңне беләм... Ә нигә ашыгасың... Тамчы да яхшылык эшләмәгән, ашыга... Ә син менә күтәрәп кайттың, әйбәт малай икәнсең... — Ул бөтен бүлмәне яңгыратып чыркылдап көлеп жибәрде һәм урыныннан сикереп торды.

Рәфиснең күзләре шар булды, йөзе бозылып китте. «Ник миннән шулай көлә ул?.. Ни начарлыгым тиде аңа?»

Гөлфинур моны шунда ук сизде. Ул имән бармагы белән Рәфиснең борын очына басып алды.

— Син кашыңны жырма! Харап икән, бер ялгызак хатынны күтәрәп кайткан. Әллә кулга күтәртеп кенә йөрерлек түгелме мин?

Ул «менә күр» дигән шикелле зәңгәрсү күлмәк итәген очындырып зырлап әйләнәп алды. Шулчак әлегә егет кисәге белән тартышканда ертылып киткән итәге ачылып, аның кояшта каралган тулы ботлары чагылып китте. Ул моны тиз генә абайлап, «ах!» дип куйды. Һәм, күз ачып йомган арада, киём шкафыннан чуар халат эләктереп, кухня якка йөгәрде.

— Йә, хәзер ничек? — диде ул, кухнядан чыгышлый әле бер ягы, әле икенче ягы белән әйләнгәләп.

— Ярыйсы.

— Тилергән икән бу, дисеңдер инде... ә беләсеңме, — диде ул, диванга елышып, — яшырәк чагымда егетләр минем өчен өченче кат тәрәзәдән сикерәләр иде. Ышанмыйсыңмы? Бер егет: «Мин синең корбаның буласым килә, зинһар, үтенеп сорыйм, рөхсәт ит сикерергә», — дип ялынды хәтта. Мин аңа корбаным булырга рөхсәт иттем.

— Өченче каттан сикердеме?

— Сальто ясап!

— Шәп!

— Яраткан... Әйт әле, менә син минем өчен сикерә алыр идеңме?

Рәфис елмая биреп тәрәзә янына килде.

— Шушы икенче каттанмы?.. Бәлки... Ләкин бу бит...

Гөлфинур диваннан сикереп төште дә, очынып, Рәфис каршына килеп басты.

— Икенче кат нәрсә ул! Мин сине, шәһәргә баргач, бишенче катка алып менәрмен. Менә бу, ичмасам...

Рәфис, ни әйтергә дә белмичә, һаман да ап-ак тешләрен күрсәтеп елмаяын белде.

— Шаяртам дисең инде.

— Юк, мин шаяртмыйм, — диде Гөлфинур, житди итеп. — Энә тегендә урманда нинди зур батырлык эшләдең. Бәлки, монысын күз йоммыйча да...

— Житәр, — диде Рәфис, ишеккә юнәлеп, — миңа китәргә вакыт, синең өчен ул ахмаклыкны теге урманда очраган егетең...

Гөлфинур жәһәт кенә ишек катына килеп басты.

— Беренчедән, — диде ул катгый итеп, — китмисең, икенчедән, әйе, ул урман шүрәлесе андый тәвәккәллекне дә булдырыр иде, ни өчендер синнән генә курыкты.

— Син аны белә идеңмени?

— Ул да мине белә иде. Алай гына да түгел, Чабаксарда яшәгәндә көн саен мине «Әйдә загска» дип алжыта иде. Ә мин аңа: «Минем бер күзем күрми», — дим. Ул көлә: «Шаян син, — ди, — шундый зур зәңгәр күзләр ничек күрмәсен, ди. Ә миңа аның саен кызык: «Йөрәгем дә синтетик тукумадан ясалган», — дим. Ә ул тәмам аптырый: «Житәр сиңа», — ди. Син әйткәнчә, катгый итеп әйтә. Ә мин: «Курыкма, ул иң чыдамлы капроннан эшләнгән, кеше күтәрә алмаслык кайгыларга да түзә», — дим...

Кызың күзләрендә бер мәлгә генә моңсулык чагылып алды, аннары ул, исенә төшкәндәй, як-ягына каранып көлеп жибәрде.

— Күр инде мине, жыен юк-бар сүз белән сыйлыйм кунакны, — ул Рәфиснең кулыннан алып өстәл янына сөйрәде. — Утыр, утыр, мин хәзер.

Кухнядагы суыткычтан колбаса, консервлар чыкты. Портвейн өстәлгә килеп кунаклады.

Өстәл әзерләнеп беткәч, Гөлфинур үзе дә килеп утырды. Хужа булу вазифасын үзенә алып, нечкә билле рюмкаларга эчемлек агызды.

— Яңадан очрашу хакына.

Рәфиснең, жир йөзәндә урнаштырылган тәртипләргә кул селтәп, бер башсызлык эшлисе килеп китте.

— Очрашу хакына тек очрашу хакына! — диде ул, тантаңалы тавыш белән.

Эчемлектән авыз итә-итә, уен-көлке сүзләр сөйләп күпме утырылгандыр, берзаман ачык тәрәзә аша күрше ишегалдынан нәни бала елаган тавыш ишетелде.

Гөлфинур рюмкасын ыргылаш эчкән килеш катып калды. Аның йөзә кәгазь битедәй агарып китте.

Рәфис урыныннан торып аның янына килде.

— Сиңа ни булды?

Гөлфинур, шәхси дөньясына кинәт ябырылган күңелсезлекне куарга теләгәндәй, башын чайкап куйды.

— Болай гына. Игътибар итмә.

Юк, Гөлфинур бөтенләй үзгәргән иде. Уйсыз-нисез, жиңел

акыллы хатын ролен уйнагандагы йөзе ничектер моңсуланып киткән, мыскыллап көлөргә генә торган кечкенә иреннәре үжәтләнеп кысылган.

Рәфис моңарчы да аның шаян чаткылар сипкән күзләрендә тирәнтен яшерелгән борчу, эчке әрнү сизгән иде. Ләкин үзенң беркатлы кыланышлары белән бу халәтен эчкәре куа, аңа тышка бәреп чыгарга ирек куймый иде әле. Мәнә хәзер шул әрнү аның бөтен барлыгын биләп алды. Инде ни тырышмасын, ул моны яшерер хәлдә түгел иде.

— Әйдә, ашап-эчик әле.

Гөлфинур, үзен жиңеп, ашамлыкларга үрелгән булды, минераль су эчеп куйды. Чыжлатып Рәфискә дә салып бирде.

Шулчак күрше ишегалдыннан янә бала елаган тавыш кабатланды. Аны юатып маташкан ир кеше тавышы ишетелеп китте.

Гөлфинур бу юлы, үз-үзен белештермичә, урыныннан ук сикереп торды. Аның каны качкан иреннәре:

— Ул кайткан, — дип пышылдады.

Ни өчендер Рәфиснең йөрәге еш-еш тибә, эчендә нидер әрнеп сыкрый башлады:

— Син борчылма, зинһар, — диде ул, аны чын күңеленнән юатырга тырышып, — диванга утырып ял ит.

Ул Гөлфинурның беләгеннән сак кына тотып диван янына китерде. Үзе дә аның белән янәшә утырды.

Гөлфинур борчудан арынмаган күзләре белән тиз генә Рәфискә күз төшереп алды. Аның бу карашында көтелмәгән мәрхәмәткә нинди дә булса да яхшылык белән җавап кайтару теләге ярылып ята иде.

— Әле ярый минем янымда син бар. Югыйсә бөтенләй жебеп төшәр идем.

Хатынның күзләре дымланды. Бу сусыл пәрдә куерып, керфекенә тамчы булып асылынды.

Рәфис җавап кайтармады, бары тирән итеп көрсенеп кенә куйды.

— Син монда килүеңә үз-үзеңне битәрлисеңдер инде, иеме? Мин бит...

— Юк, юк, син нәрсә? Бары тик...

— Әйтеп бетер...

— Юк, ни... — Рәфис сүзен ничегрәк әйтергә жай тапмыйча угаланды, саксыз кыланып, Гөлфинурны рәнжетермен дип курыкты. Аннары Гөлфинурның үзенә сораулы караш белән текәлеп торганын күрәп тәвәккәлләде.

— Әйт әле, күрше йорттагы ир синең якын кешең мәллә? Гөлфинур керфекләрен идәнгә кадады.

— Якын кешем иде шул.

Аның борын янындагы уентысы буйлап яшь бөртеге тә-
гәрәп төште. Ул иягенә асылынган терекөмеш бөртегедәй
тамчыны тиз генә сөртеп алды да Рәфискә тәвәккәл карап
ташлады. — Минем өчен өченче каттан сикерде, дидем ич.
Шул егет инде ул. Шунда аягы сынган иде аның. Төзәлгәч
тә берәз аксаграк булып калды.

— Шундый егетне ташладыңмы?

— Ул үзе мине ташлады.

— Ышанмыйм. Ул бит синең өчен...

— Әйе, ул мине үлеп яратты. Минем өчен шигырьләр
чыгарды, сайлаган һөнәрәмә мәкиббән иде. Хәер, мин рәссам-
нар әзерли торган уку йортын тәмамлавымны сиңа әйткәнем
булмады бит... Шулай, дуслым, кеше күңеле ташкан вакытта,
йөрәк таләбенә буйсынып, әллә нинди корбаннарға барса да,
ташкын үз ярларына төшкәч, акыл тарафыннан йөгәнләнә
икән шул.

— Ул егет шундый мәкерле булып чыктымыни?

— Юк, мин алай димәс идем. Язмыш. Мин бу хакта берәүгә
дә сөйләгәнем юк иде. Ни өчендер менә бүген шул ачы язмышны
сиңа сөйләсем килеп китте. Зинһар, мине кичерә күр...

...Гөлфинур чиксез дулкынланган. Нерв киеренкелеген-
нән аныңсылу иңнәре дерелдәп-дерелдәп куя иде. Рәфис,
кинәт дәшеп аны өркәтүдән куркуданмы, акрын тавыш белән:

— Шулай да, син көчле икәнсең, — дип куйды.

Гөлфинур һаман шулай үзалдына караган килеш:

— Юк, дәрәс түгел. Ул көннәргә кая барырга урын таба
алмыйча ничек бәргәләнүемне үзем генә беләм. Берьюлы
газиз башыңа ике хәсрәт ябырылсын әле! Аны югалту ничек
авыр булмасын, бер басылып иде әле. Ә менә икенчесе...
Хатын-кыз бөтен гомере буена ана булырга әзерләнә: кечке-
нәдән үк курчак уйный башлый. Аны ашаткан-эчерткән була,
һәни күлмәкләр тегә. Алдында тирбәтеп жырлар жырлый.
Буй кыз булып житешкәч, булачак сабыен төшләрендә күрә.
Һәм менә кинәт... Юк, бу хәсрәтнең коточкыч авырлыгын
хатын-кыз гына аңлай... Ана булу бәхетеннән үзең теләп
ваз кичү... Бу хәтәр тәвәккәллеккә барганда, андый хәсрәт
килер дип башыңа да китермисең шул.

Рәфис бу бәхәтсез хатынны ни дип тынычландырырга да
белмәде.

— Ә син гел бу хакта уйлама.

— Беләсеңме, ул көннәргә минем кулым бернигә күтәрел-
мәде. Эскизларым барып чыкмады. Нәкышләрем бер-бер
артлы уңышсызлыкка очрады. Мин һөнәрәмне ташларга
мәжбүр булдым. Һәм үз авылыма кайтып киттем.

Ул, нидер исенә төшереп, жәһәт кенә сикереп торды.

— Сабыр ит, мин сиңа бер нәрсә күрсәтәм. — Гөлфинур, башмакларын кыштырдата-кыштырдата, ишек янына корылган ширма артына китте. — Кил әле бире.

Рәфис аның артынан ширма артына керде. Һәм гажәпләнгүдән телсез калды. Анда гипстан катырып эшләнгән эреле-ваклы кеше сыннары басып тора иде. Гөлфинур йомшак жәймәгә яткырып куелган кечкенә сынны бик сак кына кулына алды.

— Мин сабыемны менә шундый итеп күз алдына китерә идем.

— Искиткеч!

— Минем күңелемне беркадәр тынычландырырга менә шушы сабый сыны ярдәм итте. Мин хәзер бернәрсәгә ышандым: дөньяга яңа кеше тудыру табигый процесс кына түгел, ахрысы. Ана баланы тудырып кына калмый, ә ижат итә. Сәнгать әсәре дәрәжәсенә житкереп ижат итә. Менә ананың таланты кайда? Мин шундый хисләр белән тотындым бу сынны ижат итәргә.

Рәфис, Гөлфинурның сөйләвеннән бигрәк, ул тудырган сынны жентекләп өйрәнә иде.

— Бөтенләй тере бала кебек бу.

— Чөнки аңа да жан өрелгән бит. Минем хисләремнең бөтен кайнарлыгы, омтылышы шунда. Хыялларым шунда! Мин сабыемны нәкъ менә шундый итеп күрергә теләдем. Бөтен йөрәгем белән теләдем!

Рәфис, берәз уйланып торды да, күзләрен кыса төшеп Гөлфинурга борылды.

— Бу сын, чынлап та, кешеләрне кызыксындыра, куандыра, эстетик ләззәт бирә. Ижат көче түкмәсәң, ул гади балчык кына булып калыр иде әле.

Гөлфинур авызын учы белән томалап көлеп куйды:

— Балчыкның кешеләргә зарары юк ла.

— Ие, балчыкның зарары юк.

Гөлфинур иң читтә торган озын буйлы сынга карашын күчереп житдиләнеп калды.

— Менә монысы — ул.

— Йөзөндә — елмаю.

— Әйе, ул һәрвакыт елмая торган иде. Хәтта көлеп туктаганнан соң да күзләрендә, ирен читләрендә елмаю яшеренеп калыр иде.

— Ә хәзер нәрсә ижат итәсең?

— Берни дә.

— Ни өчен?

— Ташыйсы ташып бетте инде.

— Ничек инде ташып бетте? Син бит кешеләр арасында яшисең. Яңа очрашулар, яңа тойгылар. Кешенең яхшылыкка,

матурлыкка омтылышының чиге юк. Үзе дөнъядан китү белән генә... Юк, дәрес әйтмим икән, үлгәч тә аның матди жирлеккә әверелгән теләкләре кешеләрне һаман игелеккә, мәрхәмәткә өндәүләрен дәвам итәләр. Мәсәлән, Леонардо да Винчиның Мона Лизасы (Джоконда)...

— Син даһи шәхесләр турында сөйлисең.

— Минемчә, һәр кеше шул югарылыкка омтылырга тиеш... Үзен үстерергә, камилләштерергә... Акыллы булырга тырышу — законлы күренеш. Диалектика. Һәр шәхес акыллылыкның түбәсенә менеп житмәс, билгеле. Аңа иң житлеккәне генә ирешер. Ләкин бүтәннәре — шул даһи шәхесләр өчен таяну ноктасы, бердәмлек көче. Кырмыскаларны йә бал кортларын күр син: үз дөнъясын ничек күмәкләп төзиләр. Аерым-аерым һәлак булырлар иде алар. Күмәк көчтән башка даһи шәхес тә була алмый. Меңнәрнең киеренке иҗат жыелмасыннан туа андый бөек шәхес. Шул меңнәрнең берсе булу начар-мыни? Ә моның өчен камилләшә барырга, югары сәнгать дәрәжәсенә ирешер өчен тырышырга кирәк, минемчә.

Гөлфинур кулын селтәде:

— И, нигә кирәк ул? Син даһиларны тудыручыларның берсе бул, дисең. Әгәр ул бөек шәхесләрнең дә алдында кара упкын торса?!

Гөлфинурның ачынып әйткән бу сүзләреннән Рәфис тетрәнеп китте. Кинәт башын күтәреп аңа карады. Аның үзенә текәлгән моңсу күзләрендәге бөтенләй шәрәләнгән жан ачысын күреп, йөрәгенә бозлы су койгандай булды. Тукта, мондый зур, моңсу күзләренең уеп алырдай әрнүле карашын ул тагы кайдадыр күргәне бар бит, бар. Шундый ук бер якка таралып төшкән чәчләр, борын өслегендә бергә кушыла язган калыңрак каш, астан сөзеп караучан йөрәгеңне талый торган бу караш... Ә иреннәр... Никадәр әйтелмәгән зар, бөтен дөнъяга ишеттереп сөрән салырлык билгесез аһң тетри аларда!

— Ни сөйлисең син, Гөлфинур!.. Нинди кара упкын?!

Гөлфинур диванны шыгырдатып акрын гына урыныннан торды да түрдәге китап киштәсенә таба китте. Бу мөлаем хатынның коеп куйган нәфис гәүдәсенә, хәрәкәтләнгәндә гәүдәсенә бик килешле тирбәлүенә карап, Рәфис тынып калды. «Үз сынын иҗат итсен иде ул. Нинди гүзәл сәнгать әсәре туар иде... Хәер, үзең күреп сокланганны гына шулай тере итеп тудырырга мөмкиндер шул?»

Гөлфинур киштәдәге китаплар арасыннан бөгәрләнә төшкән хат кисәге табып алды. Аны учы белән сыпыргалап тигезләде дә Рәфискә сузды.

— Мә, укы әле шуны.

Рәфис, күзен кыса төшеп, хаттагы юлларга төбәлде. Үзе

өчен әһәмиятсез дип тапканнарын карашы белән йөгереп кенә үтте. Бөтен жанын актарып салырлык юлларны укыганда, ул хат кисәген ике куллары белән чытырдатып тоткан килеш, тигезсез хәрефләр белән язылган мәрхәмәтсез юлларга керердәй булып кәгазь битенә иелде.

«Гөлфинур, — диелгән иде анда, — сине ташлап китеп мин икеләтә ялгышканмын: жаным теләмәгән хатынга юлыгып бер абынсам, аның балалар йортына биргән малаен үземә алып, икенче хата эшләдем. Хәзер минем хатын шифаханәдә ята. Кеше буламы-юкмы — белгән юк. Аның жылак малае белән жәфа чигәм. Якин көннәрдә шул малайны алып Актайга кайтып килергә исәп. Сине бик күрәсем килә. Үлөп сагындым. Их, нинди жүләр булганмын мин: бала кирәк, имеш. Нинди киләчәк әзерлибез без аңа? Бөтен жир байлыгын суыртып бетерәбез. Хәтта ул суларга тиеш һаваны да агулыйбыз. Жан иясе яши алмас хәлгә китерерлек дәһишәтле кораллар әзерлибез. Дөньялар шулай бозылып торганда ниемә ул? Сугыш утында янып көл итәр өчен яки һавасыз тончыгып үлсәң дип жан иясен нигә дөньяга тудырырга?!»

Рәфис укып бетерүгә, «Йә, ни әйтерсең?» дигән кебек Гөлфинур ана күтәрелеп карады.

Шунда Рәфиснең кылт исенә төште: моннан берәр атна элек бер газетада үлгән баласын күтөрөп, кайгыдан нишләргә белми гажиз калган сөйкемле генә гарәп хатынының рәсемен күргән икән. Гөлфинурның йөрәкне тетрәткеч карашында ул шуны таныган... Менә хәзер Рәфиснең күз алдында бәхетсез гарәп хатыны белән Гөлфинур икесе бер жанга әверелде. Дөресрәге, гарәп хатынының йөзе инде онытылган. Томан эчендә бары Гөлфинурның аксыл чырае гына. Аның кулларындагы сабий үзе ясаган таш сынга охшаган. Тик таш түгел. Тәне, бите йомшак. Ләкин салкын, күзләре йомык... Рәфис жиңелчә калтыранып куйды. Юк, моның булуы мөмкин түгел. Түгел!

— Коточкыч!

Рәфиснең тавышы саңгырауланып, аң орып чыкты. Тик Гөлфинурның моңа әллә ни исе китмәде. Ул шул котылгысыз чынбарлык белән килешкән иде инде, ахрысы.

— Ә нигә? — диде ул сабыр гына, — дөреслекнең күзенә туры карап яза бит.

— Их, Гөлфинур, — диде Рәфис, жан ачысы белән, — мин синнән моны көтмәгән идем. Әгәр бар кеше дә шулай киләчәккә өметен югалтса, ни булыр иде!

— Без өметләнүдән генә ни мәгънә?

— Мәгънә зур! Ышану бик зур көч ул. Ышаныч көче булмаса, кешелек, чынлап та, үлемгә каршы көрәшүдән туктар

иде. Ышану гына аз, бу жирне бик яратырга кирәк. Алла жирне яраткан, дигән сүз юкка әйтелмәгән ул. Бу жирдә яшел үсемлекне яратсаң — ул чәчәк ата, эшечне яратсаң — ул гөрли, синең сабый сының сөеп-яратып ижат иткәнгә шулай тере кебек булган. Син тудырган ул гүзәл сабыйны бүтәннәр дә яратачак! Чөнки ул яратмаслык түгел. Без ничаклы гүзәл әйберләр тудырсак, жирдә гашыйклар да шулчаклы артачак! Ә жиргә гашыйк кеше аны юк итәргә кул күтәрмәчәк! Атом коралына табынучылар жирне яратмыйлар алар. Ул бәндәләр кешегә хас булган ярату сыйфатын югалтканнар, күрәсең. Ә жиргә мәхәббәтне югалту — бик куркыныч нәрсә!

Килер вакыт — төрле илләрдәге кешеләрнең барысы гашыйклар янына әйләнеп кайтырлар һәм үзләрен тудырган Жир-анага мәхәббәте булмаган адәмнәргә аның язмышын ышанып тапшырмаслар!

Рәфис, кызып китеп, бар дөньясын оныткан иде. Күктән жиргә төшкәндәй, сөйләвеннән тукталып калган, ә Гөлфинур көлемсери төшеп аңа карап тора иде. Юк, бу аның Рәфистән мыскыллап көлүе түгел, аңа сөеп, назлап елмаяуы. Күзләрен дә баягы әрнү бөтенләй булмагандай юкка чыккан. Йөзе көлчләнеп, яшәреп киткән...

— Әгәр ул хәзер бирегә килеп керсә, нишлибез? — диде Гөлфинур, кинәт кенә серле итеп.

Баягы тәәсирләрдән бушанып бетмәгәнгә, Рәфис башта, берни аңламыйча, Гөлфинурга бик гажәпләнеп карап торды. Аннары сүз күрше йорттагы ир хақында икәннен абайлап алды.

— Нишләргә кушасың соң?

— Сиңа чыгып китәргә туры киләчәк.

Рәфис урмандагы гөләп чәчәгенә кунган йонлач төклетураны хәтерләде. Бармагын чәчәккә якын китерүгә, ул бүтән чәчәккә кунган иде бит.

Гөлфинур моны чынлап әйтәме соң дигәндәй, Рәфис аңа күтәрелеп карады. Хатын, хәйләле көлемсерәп, аңа карап тора иде.

— Нигә чыгып китәргә, — диде Рәфис, елмаеп, тәрәзәдән сикерермен.

Гөлфинур Рәфиснең каршысына ук килде. Аның кайнар иңнәренә йомшак кулларын салып, назлы итеп әйтте:

— Акыллырак булырга вакыт миңа. Ни әйтсәң дә мин ана кеше. Сабый сыны — минем балам. Хәер... — Гөлфинур озын керфекләрен түбән текәп дәшми торды. Газаплы елмаеп куйды. — Доктор әйтә, әгәр син берәүне бик нык яратсаң, бөтен организмң активлашып, жанланып китәр. Ә бу инде яңа жан иясе тууга өмет бирә, ди.

Гөлфинурның якынлыгынанмы, әллә бөтен эчке дөньясын шул рәвешле аңа ачып салуынанмы, Рәфис дулкынланып куйды. Тәненең дерелдәвен басарга тырышып карады, ләкин булдыра алмады, ул гына түгел, ниндидер акылдан тыш дуамал көчкә буйсынып, кинәт нәфис хатынның сыгылма биленнән кочып алды.

Ләкин шунда ук, шашкан кешедәй капыл аннан читкә тайпылып, үзе-үзен белештермичә тәрәзә яңагына капланды. «Нәрсә инде бу? Язмышмы? Күпме шулай сынарга мөмкин ул мине? Багыремне кисәргә? Жанымны тинтерәтергә?»

...Менә инде ул, бөтен борчулары, каршылыктары, үпкә-назлары белән бәхетсез хатынның берүзен калдырып, бу йорттан китеп бара. Дөрөс эшлиме соң Рәфис? Үз-үзен яңадан эзләп табуына борылган кешене язмыш иркәнә ташлау миһербансызлык түгелме? Нишләргә белмичә аптырап, каушап калган көчсез һәм ярдәмгә мохтаж хатынга таяныр өчен нык иңнәр кирәк ләбаса! Аннан башка да күпме кеше, кыйбласын таба алмыйча, ярты юлда авып, жиңелеп калды бит инде: Шәмсүн, Минәт, Һашимов... «Син аларның барысы белән бергә үзең омтылган төбәккә кайтырга тиеш идең. Ни өчен шулай эшләмәдең син? Төвәккәллегең, ышанычың житмәдеме? Юк, син аларны үзеңнән көчле дип уйладың. Аларга якынрак булырга курыктың. Шуның белән ялгыштың да. Дөрөс, син үзең юл тоткан кыйбланы ямьлерәк итәр өчен милли архитектураны үстерергә тырыштың, остаханәләр, иҗат йортлары төздең, халкыңның гореф-гадәтләрен тергезергә омтылдың. Ә шулай да иң кыйммәтле хәзинә кешеләр үзләре бит, төрле-төрле холыклы, әллә нидән мөгжизалар тудырырга сәләтле авылдашларың!..»

Рәфис, шундый уйлар чоңгылында бөтерелеп, Әпәлигә чыга торган юл буендагы куаклар арасынан атлый иде. Шулчак кайдандыр — таулар ягынан — факел булып дөрлөгән Мәхмүтнең кыргый авазы өермәдәй бәрәп керде. Гүя ул:

— Кешеләрне саклагыз! — дип чаң суга иде.

Литературно-художественное издание

Азат Вергазов
(*Вергазов Азат Фатыхович*)

Возвращение к себе

Роман

(на татарском языке)

Мөхәррире *В.Р.Шәрипова*
Рәссамы *А.А.Айсина*

Бизәлеш мөхәррире *Р.Г.Шәмсетдинов*

Техник мөхәррире һәм компьютерда биткә салучы *В.А.Савельева*
Корректорлары *Р.Н.Шакирова, Г.Х.Сундукова*

Нәшриятка 04184 нче номерлы лицензия 2001 елның 6 мартында бирелгән.

Оригинал-макеттан басарга кул куелды 01.09.2005. Форматы 84×108^{1/32}.

Офсет кәгазе. «Peterburg» гарнитурасы. Офсет басма.

Шартлы басма табагы 13,44 + форз. 0,21. Шартлы буяу-оттиск 14,70.

Нәшер-хисап табагы 15,03 + форз. 0,36. Тиражы 3000 д. Заказ А-619.

Татарстан китап нәшрияты. 420111. Казан, Бауман ур., 19.

Татарское книжное издательство. 420111. Казань, ул. Баумана, 19.

<http://tatkniga.ru>
e-mail: tki@tatkniga.ru

Оригинал-макет Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә әзерләнде.

ААЖ «Идел-Пресс» нәшрият-полиграфия комплексы.
420066. Казан, Декабристлар ур., 2.